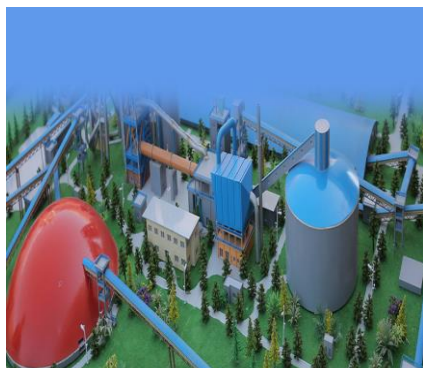

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
КОЛЛЕҶИ ТЕХНИКӢ ДОНИШГОҶИ ТЕХНИКӢ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ АКАДЕМИК М.ОСИМӢ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
ТЕХНИЧЕСКИЙ КОЛЛЕДЖ ТАДЖИКСКОГО ТЕХНИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ АКАДЕМИКА М.ОСИМИ**

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯ ИЛМӢ - АМАЛИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР
МАВЗӢИ «МУАММОҶОИ РУШДИ ҲАМГИРОИИ САНОАТИИ
КИШВАРҶОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ» БАҲШИДА БА СОЛҶОИ 2022-2026
“СОЛҶОИ РУШДИ САНОАТ”
(18 майи соли 2022, шаҳри Душанбе)**

МАТЕРИАЛЫ

**МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ «ПРОБЛЕМЫ ПРОМЫШЛЕННОЙ
ИНТЕГРАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ» ПОСВЯЩАЕТСЯ НА
2022-2026 ГОДЫ «ГОДАМ ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ»
(18 мая 2022 года, город Душанбе)**

Душанбе - 2022

УДК: 346.11
М-36
ББК: 34.9(6)8

ЗЕРИ НАЗАРИ:

Холматов Рустам Буранович - н.и.и., дотсент, директори Коллеҷи
техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

1. Азимов Х.Ҳ. - н.и.т., дотсент, муовини директори Коллеҷи
техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ оид ба илм ва
инноватсия;
2. Қиматби Эльназар - н.и.ф., дотсент, муовини директор оид ба
корҳои тарбиявии Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик
М.Осимӣ;
3. Асроров З.М. - муовини директор оид ба корҳои таълимии
Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ;
4. Қурбонализода Д.Т. - ассистенти кафедраи “Технологияи
иттилоотӣ ва барномасозӣ” - Коллеҷи техникии ДТТ ба номи
академик М.Осимӣ;

МУРАТТИБОН:

Қурбонализода Д.Т., Мирзоев И.Н., Мирзоев А.А., Бобохонов Х.Ю.,
Фозилов З.Қ.

**Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи
«Муаммоҳои рушди ҳамгироии саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ» (18
майи соли 2022) - Душанбе: 2022. - 341 саҳ.**

**Материалы международной научно - практической конференции на тему
«Проблемы промышленной интеграции в Центральной Азии» (18 мая 2022
года) - Душанбе: 2022. - 341 стр.**

Ҳайати таҳририя ва мураттибон мақолаҳои муаллифиро вобаста ба талаботи муқарраргардида дар доираи ин маҷмӯа ба ҷоп тавсия намудааст. Бинобар ин, саҳеҳияти муҳтавои илмӣ, мазмун, далел ва иқтибосҳо ба зиммаи муаллифони мақолаҳо гузошта мешавад. Маҷмӯаи маводи конференсия барои истифодаи донишҷӯён, унвонҷӯён, мутахассисон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия карда мешавад.

ISBN 946-8899-21-44-6

© Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ.
© Технического колледжа ТТУ имени академик М.Осими

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

№	Номи мақола ва муаллиф	Саҳ.
БАҲШИ ИЛМҶОИ ИҚТИСОДӢ - РАЗДЕЛ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК		
1.	<i>Сухани ифтитоҳии директори Коллеҷи техникии ДТТ ба номи акалеми М.Осимӣ н.и.и., дотсент Холматов Р.Б.</i>	7
2.	<i>Азимов П.Ҳ., Холматов Р.Б., Азимов Х.Ҳ. - Ҳамгирии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ</i>	9
3.	<i>Асоев М.М., Хоҷаев Ш.А., Манонов С.С. - Муаммоҳои асосии рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳҳои бартарафсозии он</i>	16
4.	<i>Умаров Ҳ.У., Бобоева Н.К. - Ҷиҳатҳои таркибии ҳамгирии саноатӣ дар Осиёи Марказӣ</i>	25
5.	<i>Баротзода Ш.М. - Мушилот ва монеаҳо дар роҳи ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	29
6.	<i>Nuralizoda A.N. - Improving the living standards of the population and ways to solve its problems</i>	44
7.	<i>Носиров Н.Н. - Асосҳои ҷорисозии системаҳои логистикӣ дар соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	48
8.	<i>Наджмуддиниев А. М. - Основы внедрения цифровой экономики в современных условиях</i>	54
9.	<i>Мирзоев И.Н. - Муаммоҳои рушди ҳамгирии саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ</i>	59
10.	<i>Қурбонализода Д.Т. - Асосҳои назариявии иқтисоди рақамӣ, моҳият ва концепсияҳои асосии он</i>	65
11.	<i>Олимов А.Х., Шерматов Р.Р., Шерматов Ғ.Р. - Асосҳои назариявии ташиқ ва рушди кластерҳо дар соҳаи пахтапарварӣ</i>	71
12.	<i>Латинова Г.С. - Махусият ва ташаққули захираҳои молиявии субъектҳои кишоварзӣ ва зарурати истифодаи қарз</i>	80
13.	<i>Воҳидов У.М. - Ташаққули низоми андозбандӣ дар доираи иқтисодиёти рақамӣ</i>	85
14.	<i>Аҳадов И.Қ. - Истифодаи таҷрибаи хориҷии идоракунии дороиҳо дар банкҳои тиҷоратӣ</i>	89
15.	<i>Ҷулиев М.Ҳ. - Нақши низоми банкӣ ба инкишофи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	93
16.	<i>Ёфтаков А.Ш. - Таҳлили динамикии рушди низоми қарздиҳии хурд ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	98
17.	<i>Саидова М., Маҳмудова М. - Нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди саноати иқтисоди миллии кишвар</i>	110

18.	<i>Лукина Т.С. - Некоторые вопросы перспективы развития сельских территорий Омской области РФ в условиях деурбанизации</i>	115
19.	<i>Махмудова М.Х., Саидова М.С. - Развитие промышленности - путь к устойчивому росту национальной экономики</i>	122
20.	<i>Муҳсинов Д.С., Наимзода Н.Қ., Раҳмонов У.Б. - Усулҳои муосири идоракунии корхонаҳои саноатӣ</i>	127
21.	<i>Фаррухи М.Т., Шарифов Ҷ.Х. - Ташаққулдиҳӣ ва инкишофи захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти муосир</i>	131
22.	<i>Абдуалимов Ф.Ҷ., Абдуалимов А.Ҷ., Шерматов Ғ.Р. - Сармоҷи хориҷӣ ҳамчун заминаи рушди устувори Тоҷикистон</i>	136
23.	<i>Олексив О.В. - Об исследовании ер систем управления предприятием для построения информационной модели научно-исследовательского предприятия</i>	143
24.	<i>Шарифов Т.Д. - Саноатикунонӣ, ҳамчун омилҳои муҳими рушди устувори мамлакат</i>	145
25.	<i>Раҳимов С.А., Раҳимов А.С. - Сайёҳӣ - мусоидаткунандаи рушди иқтисоди миллӣ ва муаррификундаи фарҳангу суннатҳои ниёгон дар арсаи байналмилалӣ</i>	151
26.	<i>Абдулоева Г., Мирзоев Ф. - Управление ресурсами - как важная подсистема управления проектом</i>	154
27.	<i>Ботуралиев Х.Ш., - Нақши сармоҷгузориҳои хориҷӣ дар соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	161
БАҲШИ ИЛМҲОИ ТЕХНОЛОҶӢ - ИННОВАТСИОНӢ РАЗДЕЛ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ - ИННОВАЦИОННЫЕ НАУКИ		
28.	<i>Ямилинец С.Ю., Дмитриев Л.Д. - Модификация тканевых слоев офсетного резинотканевого полотна коронным разрядом для повышения адгезии</i>	165
29.	<i>Шамсудинзода Х.З., Раҳимов Ш.Ш., Холиқов О.Н. - Развитие современных финансовых систем через цифровые технологии</i>	170
30.	<i>Арабов М.К. - Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосир дар раванди таълим ва омода намудани кадрҳои ба талаботи бозори муосири меҳнат ҷавобгӯ ва рақобатпазир</i>	174
31.	<i>Nuraliev L.N., Qurbonalizoda D.T. - Smart transport systems and logistics</i>	178
32.	<i>Мусофиров М.М. - Таҳияи барномаи худкори «ҳисобкунаки қарз»-ии шуъбаи қарздиҳии «Амонатбанк» бо истифода аз забони барномасозии BORLAND DELPHI XE8</i>	183
33.	<i>Ғафуров С.С., Бухориева М. А., Фатҳуддинзода О.Т. - Хатогихҳои техникӣ дар сайт: чӣ тавр бояд ёфт ва ислоҳ кард</i>	191

34.	<i>Шакирова Л. - Анализ и исследование компьютерной лингвистики и обработки естественного языка</i>	198
35.	<i>Сабешкин Ф.А. - Об актуальности разработки движка под WINDOWS -COMPACT EDITION, для построения web-приложений с возможностью автономной работы</i>	201
36.	<i>Растрёмина А. - Об актуальности прогнозирование временных рядов с помощью машинное обучение</i>	202
37.	<i>Зязев А. - Анализ и исследование технология обработка естественного языка (NLP) с точки зрения маркетинга</i>	205
38.	<i>Раҳимов А.С. - Методикаи истифодабарии технологияи инноватсионӣ ва коммуникатсионӣ дар замони муосир</i>	208
39.	<i>Бобохонов Х.Ю., Курбонова Т. - Ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқгардонии мутахасисони таҳсилоти миёнаи касбӣ дар самти таъминоти барномавӣ ва барномасозӣ</i>	210
БАХШИ ИЛМҲОИ МУҲАНДИСӢ - СОХТМОНӢ РАЗДЕЛ ИНЖЕНЕРНЫХ - СТРОИТЕЛЬСТВО НАУКИ		
40.	<i>Хасанов Н.Н., Каримов Н.М., Гулямов Б.А. - Архитектурно-строительные методы повышения энергосбережения и энергоэффективности в зданиях</i>	216
41.	<i>Фозмлов З.К., Мирзоев А.А., Мирзоев А.С. - Появление и развития возобновляемая и традиционная энергетика</i>	219
42.	<i>Мирзоев А.А., Фозилов З.К., Лютнов Х.Ф. - Что такое солнечная энергия и способы его применение</i>	225
43.	<i>Фозилов З.К., Назиров Н.С. Абдулов Я.Р. - Почему выгодно строить энергоэффективные здания</i>	232
44.	<i>Гуломов З.С., Фозмлов З.К., Шарипов Н. Насриддинов С. - Инженерно-геологические особенности лессовых грунтов</i>	236
45.	<i>Азамов В.Б., Мирзоев А.С. - Сохтмон ва нигоҳдори роҳҳои автомобилгард дар шароитҳои кӯҳистон</i>	247
46.	<i>Хабиров Х.М. Шарипов Н.С., Олимов Х.А. Кодиров М. - Обеспечение прочности и работоспособности дорожных конструкций</i>	252
БАХШИ ИЛМҲОИ ТАБИӢ, РИӢЗӢ - ТЕХНИКӢ РАЗДЕЛ ЕСТЕСТВЕННЫХ, МАТЕМАТИЧЕСКИХ - ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ		
47.	<i>Акрамов М.Б., Низомов З. - Моделирования процессов извлечения оксидов алюминия и железа из огнеупорных глин месторождения «Чаимасанг»</i>	260
48.	<i>Низомов З., Шарипов Д.Г., Саидзода Р.Х., Гулов Б.Н., Турахасанов И.Т. - Фазовые переходы в легированных РЗМ сплавах Zn5Al И Zn55Al</i>	266

49.	<i>Д.Ш. Раджабова, М. Зарипова, Т.Тиллоева, Гуломов М.М. Раджабова Х.</i> - Решения водохозяйственных задач республики таджикистан	270
50.	<i>Давлатова Ф.П., Нуров А.С.</i> - Саҳми олимони тоҷик дар соҳаи риёзӣ	272
51.	<i>Сафарзода А.А., Ҳисайнов А.К.</i> - Гуруҳбандии шахру шаҳракҳо аз руи аҳолии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	277
52.	<i>С.И. Рустамзода, Ш.А. Мингбоев, М.Д. Давлатназарова, М.Д. Исобаев.</i> - Роҳҳои васеи оқилона истифодабарии ангишти конҳои Тоҷикистон	280
53.	<i>Раҷабзода Ҳ.Ҳ., Қурбонов С., Нуров Ҳ.</i> - Арзёбӣ ва истифода аз методи пулот барои ташиқил ва гузаронидани корҳои мустақилона ва корҳои контролӣ аз фанни математика дар синфҳои ибтидоии 3 ва 4 ба истифода аз технологияҳои информатсионӣ	285
БАҲШИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ - РАЗДЕЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК		
54.	<i>Ибодуллоева М.Ҷ.</i> - Омӯзиши нобаробарии гендерӣ ва роҳҳои рафъи он	289
55.	<i>Азизмамадова З.С., Илчибекова Б.О., Содиқова Ф.М., Мародбекова С.Ҷ.</i> - Баҳои назариявӣ - методологӣ ба амалияи ҳизбҳои сиёсӣ ва системаҳои ҳизбӣ	295
56.	<i>Раҳмонов М.Н.</i> - Таъмини беҳатарӣ ҳамчун функцияи асосии давлати тоҷикистон ва масъулияти иҷтимоии он дар замони муосир	301
57.	<i>Азизмамадова З.С.</i> - Таҳлили воқеии заминаҳои пайдоиши ва роҳҳои мубориза ба коррупсия аз дидгоҳи илмҳои сиёсӣ	307
58.	<i>Олимова М.Ҳ., Содиқова Ф.М.</i> - Истиқлолият омилҳои муҳимтарини таҳкимбахши рушди давлатдорӣ	313
59.	<i>Мусоев С.Б.</i> - Давлат ва ҷомеаи муосири демократӣ: тамоюлҳои асосии инкишофи онҳо дар шароити демократии рушд	318
60.	<i>Раҳмонов М.Н.</i> - Бенизомӣ дар сатҳи назария ва муносибатҳои байналхалқӣ: глобализатсия ва таашаккули “низоми нави ҷаҳонӣ”	325
61.	<i>Раҳимзода О.</i> - Забонҳои донишҷӯи ҷаҳонҳои дониш	329
62.	<i>Содиқова Ф.М.</i> - Ақидаҳои ахлоқию иҷтимоии Абуали Ибни Сино	332
63.	<i>Назаров Х.Д.</i> - Роль совершенного человека в эпосе “Гуругли”	336

СУХАНИ ИФТИТОҲИИ ДИРЕКТОРИ КОЛЛЕҶИ ТЕХНИКИИ ДТТ БА НОМИ АКАДЕМИК М.ОСИМӢ Н.И.И., ДОТСЕНТ, ХОЛМАТОВ РУСТАМ БУРАНОВИЧ

Ҳозирини гиромӣ!

Конференсия илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои рушди ҳамгирии саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ» дар партави татбиқи дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба саноатикунони босуръати кишвар ва эълонгардидани солҳои 2022 - 2026 «Солҳои рушди саноат» бахшида шуда, имкон фароҳам меорад, то аз дастовардҳои илмии олимону муҳаққиқон тавассути мақолаву гузоришҳо натиҷагирӣ карда шавад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21-уми декабри соли 2021 қайд намуданд, ки «Бинобар аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иқтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои стратегии миллӣ, аз ҷумла раванди саноатикунони босуръати кишвар пешниҳод менамоем, ки солҳои 2022 – 2026, яъне то чашни 35 - солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шавад.

Инчунин қайд карда шуд, ки дар панҷ соли минбаъда рушди миёнасолонаи иқтисодиёт дар сатҳи на кам аз 7 фоиз ва ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли, бо дарназардошти то 11 миллион нафар афзоиш ёфтани шумораи сокинони кишвар бояд то 2 баробар зиёд карда шавад.

Ба таъкиди Сарвари давлат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон талош дорад, ки барои ҳар сокини мамлакат шароити зиндагии шоиста муҳайё созад ва ҳамаи нақшаву барномаҳо маҳз ба хотири амалӣ гардонидани ҳамин ҳадафи олии давлат қабул ва амалӣ карда мешаванд.

Бо вучуди корҳои анҷомдодашуда ва дастовардҳои зикргардида, ҳамчунин чихати ҳалли пурраи мушкилоти мавҷуда Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҳукумати мамлакатро вазифадор намуд, ки минбаъд низ ба масъалаҳои баланд бардоштани гуногунсамтӣ рақобатнокӣ иқтисоди миллӣ, густариши раванди рақамикунони иқтисод, татбиқи «иқтисоди сабз», саноатикунони босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди неруи инсонӣ афзалият дода, дар ин замина рушди устувору сифатнокӣ иқтисоди миллиро таъмин намояд.

«Ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар бояд ба 26 фоиз расонида, дар ин раванд гуногунсамтии истехсолоти саноатӣ таъмин карда шавад. Дар ин давра бояд беш аз 500 ҳазор ҷойҳои нави корӣ таъсис ёфта, даромади пулии аҳоли беш аз 2 баробар зиёд гардад ва ҳиссаи табақаи миёнаи аҳоли ба 45 фоиз расонида, дар натиҷа сатҳи

камбизоатӣ то 15 фоиз коҳиш дода шавад»,-изҳори назар намуданд Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.

Баргузории конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои рушди ҳамгироии саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ», ки бахшида ба Солҳои рушди саноат дар Тоҷикистон маҳсуб ёфта, мақсади асосии конференсия ҷалби олимони ва мутахассисон оид ба таҳқиқу таҳлили истифодаи имкониятҳои муосиртарини саноатикунони босуръати мамлакат ва пешниҳоди роҳҳои бартарафсозии мушкилоти ҷойдошта мебошад. Конференсияи имрӯза маҳз ҷиҳати дарёфти ҷавоби асосноки илмӣ баргузор мегардад.

Ташаккур ба диққататон!

БАХШИ ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ **РАЗДЕЛ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК**

УДК 339.92

ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО **КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

Азимов П.Ҳ. - н.и.и., дотсент

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Холматов Р.Б. - н.и.и., дотсент

Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Азимов Х.Ҳ. - н.и.т., дотсент

Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Аннотатсия: Дар мақола самтҳои асосии ҳамгироии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ дар чаҳорҷӯбаи созмонҳои минтақавӣ ва байниминтақавӣ нишон дода шудааст. Нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои иқтисодии ҷаҳон равшан карда шудааст. Афзалияти иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созмонҳои ҳамгироии минтақавӣ равшан сохта шудааст. Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ таҳлил гардидааст. Тамоёли инкишофи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ тавзеҳ дода шудааст. Мушкилоти мавҷудаи ҳамкории ҳамгироӣ дар минтақаи Осиеи Марказӣ аарзёбӣ гардидаанд. Самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи лоиҳаҳои ҳамгироӣ бо кишварҳои Осиеи Марказӣ нишон дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодиёт, рушд, содирот, воридот, ҳамгироӣ, ҷаҳонишавӣ, гардиши савдои хориҷӣ, равобити иқтисодии хориҷӣ.

Аннотатсия: В статье приведены основные направления экономической интеграции Республики Таджикистан со странами Центральной Азии в рамках региональных и межрегиональных организаций. Обосновывается роль Республики Таджикистан в мировых экономических процессах. Особое внимание уделено приоритетам участия Республики Таджикистан в региональных интеграционных организациях. Проанализирован внешнеторговый оборот Республики Таджикистан со странами Центральной Азии. Выявлены особенности развития внешнеторгового оборота Республики Таджикистан со странами Центральной Азии. Автор дает обобщенную характеристику существующих проблем взаимодействия в Центральноазиатском регионе. Обозначены приоритеты внешнеэкономической политики Республики Таджикистан в реализации интеграционных проектов со странами Центральной Азии.

Ключевые слова: экономика, развитие, экспорт, импорт, интеграция, глобализация, внешнеторговый оборот, внешнеэкономические связи.

Annotation: *The article presents the main directions of economic integration of the Republic of Tajikistan with the countries of Central Asia within the framework of regional and interregional organizations. The role of the Republic of Tajikistan in world economic processes is substantiated. Particular attention is paid to the priorities of the participation of the Republic of Tajikistan in regional integration organizations. The foreign trade turnover of the Republic of Tajikistan with the countries of Central Asia is analyzed. The features of the development of foreign trade turnover of the Republic of Tajikistan with the countries of Central Asia have been clarified. The author gives a generalized description of the existing problems of interaction in the Central Asian region. The priorities of the foreign economic policy of the Republic of Tajikistan in the implementation of integration projects with the countries of Central Asia are outlined.*

Keywords: *economy, development, export, import, integration, globalization, foreign trade turnover, foreign economic relations.*

Чумхурии Тоҷикистон ҳамчун иштирокчии равандҳои иқтисодии ҷаҳон нақши хеле муҳим мебошад, зеро он дорои захираҳои бойи табиӣ буда, имконияти васеи нақлиёти транзитиро соҳиб мебошад ва бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодаи афзалиятҳои мавҷуда, ташаббускори таҳияи аксари лоиҳаҳои минтақавӣ ва байниминтақавӣ мебошад.

Таҷрибаи рушди равандҳои ҳамгироӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар натиҷаи он бисёр масъалаҳои муҳими байналмилалӣ ҳалли худро пайдо намудаанд ва маҳз татбиқи дастаҷамъонаи ин равандҳо дар ҷаҳони ба ҳам алоқаманди муосир роҳи пурсамари ба даст овардани манфиатҳои миллӣ ва таъмини истиқлолияти ҳақиқӣ ба ҳисоб мераванд [5].

Иштироки Чумхурии Тоҷикистон дар созмонҳои ҳамгироии минтақавӣ кафолати иловагӣ ва имконияти воқеии бештарро дар таъмини амнияти минтақавӣ ва рушди устувори иқтисодӣ фароҳам меоварад. Аз ин лиҳоз, пешгирии таҳдидҳо ба амнияти миллии кишварҳои алоҳида афзалияти асосии таъмини амният дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад.

Дар шароити муосир Осиёи Марказӣ яке аз марказҳои тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он арзишҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ ба манфиатҳои умумиҷаҳонӣ табдил ёфтаанд. Осиёи Марказӣ Тоҷикистон, Туркменистон, Узбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистонро дар бар мегирад. Осиёи Марказӣ яке аз машҳуртарин минтақаҳои ҷаҳон буда, масоҳаташ тақрибан 4 миллион километри мураббаъро ташкил медиҳад, ки аз ҳудуди тамоми кишварҳои Иттиҳоди Аврупо калонтар аст. Дар ин минтақа беш аз 76 миллион нафар зиндагӣ мекунанд. Минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ, аз ҷумла захираҳои обӣ, конҳои газ, нафт, металлҳои ранга ва қиматбаҳо мебошад [6].

Чойгиршавии беназири Осиёи Марказӣ дар чорроҳаи равобити геополитикии Авруосиё ва тамоюли афзояндаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, минтақаи мазкурро ҳамчун яке аз марказҳои муҳим ва дорои аҳамияти стратегӣ дошта, муаррифӣ месозад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки субъектҳои алоҳидаи муносибатҳои байналмилалӣ гардидаанд, дар арсаи ҷаҳонӣ маҷмӯи манфиатҳои миллӣ ва сиёсати мустақили хориҷии худро роҳнамоӣ мекунанд, ки ин боиси ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ мегардад [8].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ заминаи бозғаймиҳои воситаҳо ва усулҳои бунёди созмонҳои ҳамгироиро фароҳам овардааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхтани масъалаҳои назариявии инкишофи марҳилаҳои ҳамгироӣ ва омилҳои ба ин раванд таъсиркунанда, инчунин таҳлили амалии ташаккули робитаҳои ҳамгироии минтақавӣ аҳамияти калон дорад.

Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамгироии байналмилалии иқтисодӣ шартӣ фароҳам овардани заминаи иқтисодӣ барои соҳибхитиёрии ҷумҳурӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва шомил шудан ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун узви комилҳуқуқ мебошад. Аз ин лиҳоз, Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускор ва иштирокчии фаъоли равандҳои ҳамгироӣ дар минтақа мебошад [7].

Инкишофи равандҳои ҳамгироӣ ба ҳалли мушкилоти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва бехтар шудани иқлими сиёсии ҳар яке ин мамлакатҳо кӯмак расонида, дар мустақам гардидани дӯстии халқҳо, ки дорои умумияти зиёди таърихӣ мебошад, нақши муассир дорад.

Ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои дигаргунсозии маҷмаавӣ марбут буда, бо шиддат гирифтани равобити байни давлатҳо хос аст. Он шаклҳои нави идоракуниро ба вуҷуд меорад, ки бо шаклҳои анъанавии институтҳои идоракунии давлатӣ дар сатҳи миллӣ ҳамоҳанг мебошад. Айни замон ҳамгироии минтақавӣ ҳамчун раванди бисёрҷанба арзёбӣ мешавад, ки дар баробари ҳамкориҳои иқтисодӣ масъалаҳои сиёсӣ, амният, ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва фарҳангиро низ дар бар мегирад. Дар ин маврид, ҳамгироии тиҷоратӣ ва иқтисодӣ меҳвари асосии самтҳои мавҷудаи ҳамгироӣ боқӣ мемонад [6].

Тағйироти геополитикӣ дар ҷаҳони муосир, шиддат гирифтани муносибаҳои иқтисодӣ, таъмини дастаҷамъии амнияти минтақавӣ ва бархӯрдор гардидан аз имконияти мавҷудаи кишварҳои алоҳидаи Осиёи Марказӣ зарурати ҳамгироии Тоҷикистонро ҳам бо кишварҳои ин митақа ва ҳам бо кишварҳои хориҷи дур ба миён меорад. Дар робита ба ин, афзалиятҳои ҳамкориҳои ҳамгироии Тоҷикистон ба манфиати зерин мувофиқат мекунанд:

- дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), ки аъзои он аз кишварҳои Осиёи Марказӣ Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Узбекистон мебошанд;

- Созмони ҳамкориҳои исломӣ (56 давлатро фаро мегирад, ки аз ҷумла ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба он шомиланд);

- Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) - иттиҳоди байнидавлатии ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС;

- Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ (СПАД) - созмони ҳарбӣ-сиёсӣ, ки аз тарафи ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС ташкил шудааст.

Дар доираи ИДМ вазифаҳои ташкили фазои ягонаи таълимию фарҳангӣ ва муборизаи дастаҷамъона алайҳи терроризми байналмилалӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва нашъамандӣ ва ғайра бештар нигоҳ дошта мешаванд.

Ҷаҳонишавӣ равандҳои ҳамгирии кишварҳои Осиёи Марказиро дар самтҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ фаъол кардааст. Нуфузи байналмилалии ИДМ тавассути робитаҳои устувор бо сохторҳои функционалӣ ва минтақавии СММ дастгирӣ меёбад.

Равандҳои ҳамгирии минтақавӣ дар фазои кишварҳои Осиёи Марказӣ дар доираи модели бисёрсатҳаи барои ҳама кишварҳои минтақа қобили қабул, марҳила ба марҳила ва бо маром сурат мегиранд.

Бо мақсади таҳкими сулҳ, амният, суботи байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҳимояи истиқлолият, тамомияти арзӣ ва соҳибхитӣ кишварҳои узв соли 2002 дар заминаи Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ (СПАД) таъсис дода шудааст. Аз давлатҳои Осиёи Марказӣ Тоҷикистон, Қирғизистон ва Қазоқистон шомили ин созмони минтақавӣ мебошанд. Кишварҳои узви СПАД мавқеи сиёсати хориҷии худро нисбати мушкилоти амнияти байналмилалию минтақавӣ мувофиқа ва ҳамоҳанг мекунанд ва пеш аз ҳама аз абзорҳои машваратӣ истифода мебаранд ва саъю кӯшишҳои худро дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва психотропӣ, аслиҳа, қинояти муташаккилонаи фаромарзӣ, муҳочирати ғайриқонунӣ ва дигар таҳдидҳои амнияти кишварҳои узвро муттаҳид месозанд.

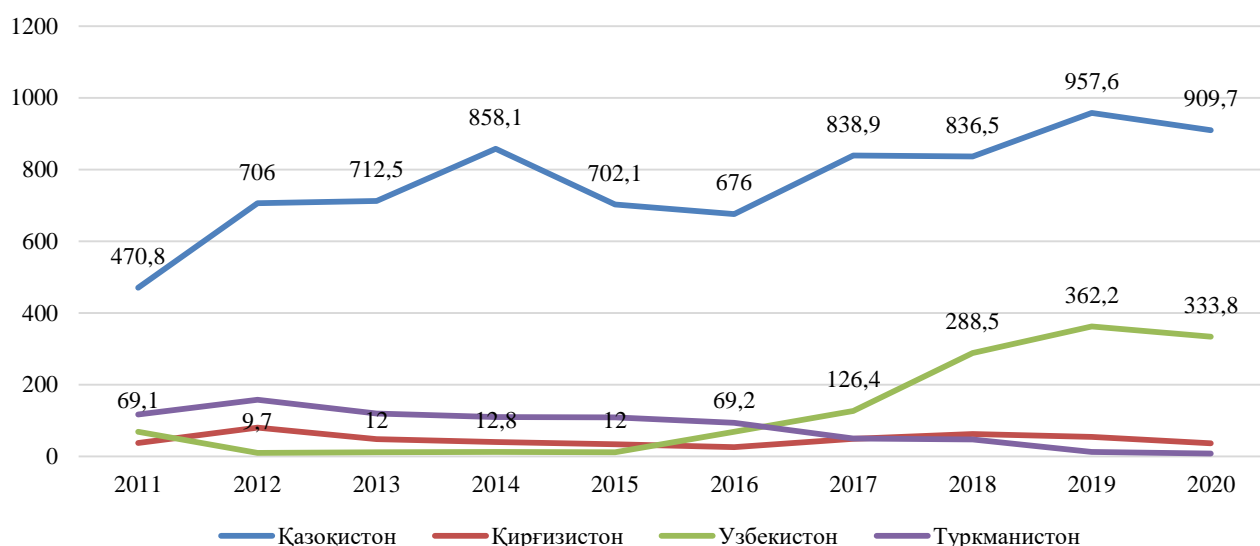
Дар таҳкими равобити тарафайни кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши Созмони ҳамкориҳои Шанхай меафзояд. Ҳамкорӣ ва ҳамгироӣ дар доираи СҶШ ба масъалаҳои амният, таҳкими сулҳу субот дар минтақа тавачҷӯҳи бештарро ба худ ҷалб мекунад. Таъсири СҶШ низоми комилан нави ҳамкориҳои минтақавӣ гардид, ки аҳамияти ҷаҳонии он аз ҳисоби болоравии мақом ва таъсири иқтисодии кишварҳои узв мунтазам меафзояд. Имрӯз СҶШ бо нуфузи иқтисодӣ ва сиёсӣ дар минтақа мавқеи назаррас дорад.

Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун маҷмӯи содирот ва воридоти ҷумҳурӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди муносибатҳои иқтисодӣ бо кишварҳои ин минтақа рӯй ба афзоиш дорад ва рушди иқтисоди миллиро таъмин менамояд (ҷадвали 1).

Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, млн. доллари ИМА

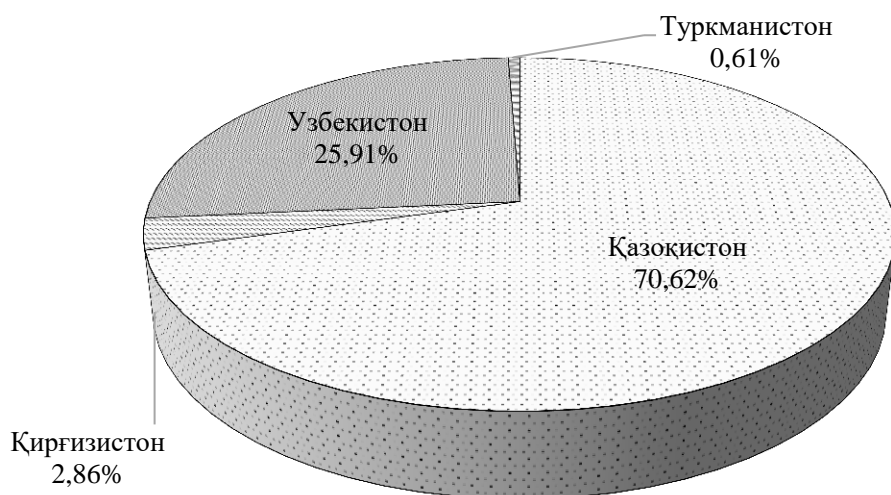
Кишварҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 с. нисбат ба 2011 с., %
Қазоқистон	470,8	706,0	712,5	858,1	702,1	676,0	838,9	836,5	957,6	909,7	193,22
Қирғизистон	37,5	80,2	48,4	40,4	33,8	25,7	48,8	62,3	54,2	36,8	98,13
Узбекистон	69,1	9,7	12,0	12,8	12,0	69,2	126,4	288,5	362,2	333,8	483,07
Туркменистон	116,9	157,8	119,5	109,7	109,1	93,5	50,3	47,2	12,2	7,8	6,67
Ҳамагӣ	694,3	953,7	892,4	1021	857	864,4	1064,4	1234,5	1386,2	1288,1	185,52

Тамоёли инкишофи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ аз динамика он дар солҳои 2011-2020 ба таври аёнӣ дидан мумкин аст (расми 1). Дар баробари тамоёли мусбат доштани кишварҳои Қазоқистон ва Узбекистон, мутаасифона ҳаҷми гардиши хориҷӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Туркменистон рӯй ба камшавӣ дорад.

Расми 1. Динмикаи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ

Қайд намудан ба маврид аст, ки гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар давоми даҳ соли охир қариб ду маротиба афзоиш ёфта, дар соли 2020 ба 1288,1 млн доллари ИМА расидааст. Барои рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва афзоиши савдои хориҷӣ бо кишварҳои минтақа дар янда низ шароити мусоид фароҳам оварда шудааст ва имконияти воқеӣ вучуд дорад. Ҳиссаи Ҷумҳурии Қазоқистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ дар гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 ба 70,62% баробар мебошад. Бо ин нишондиҳанда Ҷумҳурии Узбекистон дар солҳои охир мавқеи худро дар гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон пурзур менамояд (расми 2).

Расми 2. Ҳиссаи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020

Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар давоми солҳои охир афзоиш ёфта, соли 2020 ҳаҷми он ба 245,3 млн. доллари ИМА баробар гардид (ҷадвали 2). Наҳи пахта, симҳои алюминӣ, калоба ва газворҳои пахтагин, қолинҳо ва пойандозҳои насосҷӣ, нерӯи барқ, сабзаот ва меваҷот аз ҷумлаи маҳсулоте мебошанд, ки ба ин кишварҳо содир карда шудаанд.

Ҷадвали 2

Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ, млн. доллари ИМА

Кишварҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 нисбат ба 2013 с., %	с. ба
Қазақистон	86,2	177,7	146,5	194,9	324,3	299,9	218,2	152,2	176,57	
Қирғизистон	7,1	7,7	9,4	8,9	10,9	14,1	11,4	9,6	135,21	
Ўзбекистон	-	-	-	35,6	57,1	155,3	172	83,5		
Туркменистон	4,5	0,9	2,5	1,4	1,5	0,6	0,3	0	0,00	
Ҳамагӣ	97,8	186,3	158,4	240,8	393,8	469,9	401,9	245,3	250,82	

Дар даҳ соли охир воридот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз кишварҳои Осиёи Марказӣ ба андозаи назаррас зиёд нагардидааст (ҷадвали 3). Ин нуқтаро ба он шарҳ додан мумкин аст, ки афзоиши ҳаҷми савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин кишварҳо аз ҳисоби содирот таъмин карда шудааст. Ғайр аз ин, Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, ки ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид ба амалишавии сиёсати давлатии иқтисодии хориҷӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ таҳия гардида буд, ба афзун гардонидани ҳаҷми содирот, коҳиш додани ҳиссаи молҳои истеъмолӣ ва хизматрасонӣ дар ҳаҷми умумии воридот равона оварда расонид.

Воридот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз кишварҳои Осиёи Марказӣ, млн. доллари ИМА

Кишварҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 с. нисбат ба 2013 с., %
Қазоқистон	626,3	680,4	555,6	481,1	514,6	536,6	739,3	757,5	120,95
Қирғизистон	177,3	32,7	24,4	16,8	37,9	48,2	42,8	27,2	15,34
Узбекистон	7,4	9,5	5,9	33,6	69,3	133,2	190,2	250,3	3382,43
Туркманистон	115,1	108,8	106,6	92,1	48,8	46,6	11,9	7,8	6,78
Ҳамагӣ	926,1	831,4	692,5	623,6	670,6	764,6	984,2	1042,8	112,60

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун нерӯи пешбарандаи ислоҳоти иқтисодӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ баромад намуда, дар рушди иқтисодии минтақавӣ нақши калидӣ дорад.

Дар баробари тамоюлҳои мусбати рушди ҳамкориҳои ҳамгироӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ҳанӯз як қатор мушкилоти ҳалношуда мавҷуданд:

- мавҷуд набудани механизми татбиқи қарорҳои қабулшуда, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар байни мавқеҳои давлатҳои иштирокчи аз рӯи бисёр масъалаҳо ихтилоф вучуд дорад;

- дараҷаи иҷрои қарорҳои қабулшуда дар сатҳи паст қарор дошта, баъзе санадҳои ба тасвиб расида, хусусияти умумӣ ва тавсиявӣ доранд;

- набудани низоми ягонаи нақлиёт ва коммуникатсия дар минтақа;

- вобастагии қавии кишварҳои минтақа аз содироти ашёи хом ва воридот;

- сатҳи баланди бекорӣ ва муҳочирати қувваи корӣ дар кишварҳои минтақа (Бахусус Тоҷикистон, Узбекистон ва Қазоқистон);

- ноустувории экологӣ ва сейсмикӣ дар минтақа;

- таҳдидҳои терроризм, экстремизм, ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ ва дигар таҳдидҳои муосир.

Самти афзалиятноки сиёсати хориҷии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунӣ татбиқи лоиҳаҳои ҳамгироӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Тоҷикистон сиёсати ҳамгироиро дар асоси концепсияи ҳамгироии минтақавӣ пайваста пеш мебарад ва барои рушди равобити байналмилалӣ байни кишварҳои минтақа тадбирҳо меандешад.

Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодии Тоҷикистон, аҳамияти ташаббусҳои ҳамгироии минтақавӣ аз он ҷиҳат меафзояд, ки ин равандҳо ба манфиатҳои стратегии иқтисодии кишвар ҷавобгӯ мебошанд. Вусъат ёфтани ҳамгироии минтақавӣ дар фазои кишварҳои Осиёи Марказӣ имкон медиҳад, ки рушди иқтисоди миллии ҳар як кишвари минтақа таъмин гардида, мавқеи он дар ҷомеаи ҷаҳонӣ устувор нигоҳ дошта шавад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26.01.2021, ш. Душанбе.

2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - Душанбе, 2016.
3. Тоҷикистон: 30 соли истиклолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - 702 с.
4. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан // Стат. сборник. Душанбе. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, - Душанбе, 2021. - 74 с.
5. Киевич А.В., Король О.В. Евразийская интеграция: этапы становления и перспективы развития / А.В. Киевич, О.В. Король // Экономические науки. 2016. № 134. - С. 123-129.
6. Кодиров Ф.А. Принципы интегрированности иностранных инвестиций в национальную экономику / Ф.А. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета. - 2009. -№5(53). - С.82-85.
7. Мамадов А.В. Дилемма вектора интеграции экономики Республики Таджикистан в мировую экономику: проблемы и перспективы / А.В. Мамадов, Н.М. Султанов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2016. -№1. - С.56-68.
8. Солиев А.А. Современная парадигма экономического развития в рамках экономической интеграции / А.А. Солиев, Ф.А. Кодиров. // Вестник Таджикского национального университета. - 2013. -№2/ (117). - С. 3-7

МУАММОҶОИ АСОСИИ РУШДИ СОҶАИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҶҶОИ БАРТАРАФСОЗИИ ОН

Асоев М.М., Хоҷаев Ш.А., Манонов С.С.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотация: *Мақола ба омӯзиши муаммоҳои асосии рушди инфрасохтори соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳҳои бартарафсозии он бахшида шудааст. Муаллиф мушкилотҳои асосии саноатикунони бо суръатро мавриди баҳс қарор дода таҳлил намуда ба хулосае омадааст, ки яке аз самтҳои асосии кишвар ин саноат башумор меравад, чунки мо метавонем ба ин васила сатҳи бекориро дар кишвар ба сатҳи пасттар мубаддал гардонида табақҳои миёнаи аҳолиро зиёд намоем.*

Калидвожаҳо: *инфрасохтор, иқтисодиёт, самтҳо, омилҳо, соҳаи энергетика, саноати кӯҳӣ, саноати химиявӣ, сохтмон ва истеҳсоли масолеҳи сохтмон, саноати сабук ва хӯрокворӣ, кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти саноатӣ.*

Аннотация: *Статья посвящена изучению основных проблем промышленного развития Республики Таджикистан и пути их решения. Автор анализирует основные проблемы ускоренной индустриализации и делает вывод, что одним из основных направлений развития страны является промышленность, таким образом, мы можем снизить уровень безработицы и увеличить средний класс в стране.*

Ключевые слова: инфраструктура, экономика, направления, факторы, промышленность, энергетика, горнодобывающая, химическая промышленность, строительство и производство строительных материалов, легкая и пищевая промышленность, сельское хозяйство и переработка промышленной продукции.

Annotation: The article is devoted to the study of the main problems of the development of industrial infrastructure in the Republic of Tajikistan and ways to overcome them. The author analyzes the main problems of accelerated industrialization and concludes that one of the main directions of the country's development is industry, so we can reduce unemployment in the country and increase the middle class.

Key words: infrastructure, economy, directions, factors, industry. energy, mining, chemical industry, construction and production of building materials, light and food industry, agriculture and processing of industrial products.

Дар партави тамоюли рушди ҷаҳони муосир, дар шароити глобализавии тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти ҷомеа, дар вазъияти талоши кишварҳои пешрафта барои ривочи бозори молу маҳсулот, бе назардошти манфиати кишварҳои истеъмолкунанда кӯшишҳои пайгириҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти аз кишвари аграрию индустриалӣ ба кишвари индустриалию аграрӣ (ҳадафи чоруми стратегӣ) табдил додани ҷумҳуриамон иқдоми олии мантиқӣ ва часурона мебошад.

Барои ба кишвари индустриалӣ табдил ёфтани пеш аз ҳама мавҷудияти ду омил асосӣ – манбаи энергия ва фаъолияти беамониати инфрасохтори нақлиётӣ зарур аст. Хушбахтона аз се ду ҳадафи стратегие, ки дар назди Ҳукумати ҷумҳурӣ меистод, ин омилхоро таъмин карда, заминаи мустаҳкам барои ҳадафи чорум ба ҳисоб мераванд. Дар эълон гардидани ҳадафи чорум мо сиёсати дурбинонаи мантиқии Пешвои миллатро баҳри ба яке аз давлатҳои пешбурда мубаддал кардани Тоҷикистон баръало ҳис мекунем.

Саноати Тоҷикистон, имрӯз дар марҳилаи эҳё қарор дошта, минбаъд бо вусъат ёфтани сармоягузорӣ, қорӣ намудани технологияҳои нав, инкишофи иқтисодии миллии илмӣ-техникӣ, аз байн бурдани монеаҳо байни илм ва истеҳсолот, ҷалб ва ба истеҳсолот ворид намудани технологияҳои пешқадами хориҷӣ, ташаккулу тақмили сохтор ва навсозии фондҳои асосӣ ҷараёни инкишофи он суръати нави афзоиш пайдо хоҳад кард.

Саноати имрӯзаи Тоҷикистон зиёда аз 90 самти қорқард, истихроҷ ва истеҳсолотро дар бар гирифта, соли 2019 дар ҳамаи соҳаҳои саноат ба маблағи беш аз 27 миллиард сомонӣ маҳсулот истеҳсол карда шуд, ки суръати афзоиш нисбат ба соли 2018 115,4% таъмин карда шуд. Агар дар соли 2015 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 12,2 млрд сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 ин нишондиҳанда ба 38,8 млрд сомонӣ баробар гардид, ки 3,2 баробар зиёд мебошад. Дар таркиби

маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ 60 фоиз ба саноати коркард, 15 фоиз ба саноати истихроҷ ва 25 фоиз ба соҳаи энергетика ва хизматрасонии об рост меояд.

Барои ба мақсадҳои гузоштаи мамлакат расидан бояд пеш аз ҳама ба тараққиёти соҳаи саноат аҳамияти махсус дод, зеро саноат соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқ мебошад. Саноат ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқро бо техникаи пешрав таъмин мекунад. Аз дараҷа, суръат ва хусусияти инкишофи саноат дараҷаи техникий соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, савдо ва прогресси техникий ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ вобаста аст. Инкишофи минбаъдаи соҳаи саноат, ва пеш аз ҳама соҳаҳои саноати вазнин заминаи муҳимтарини пурзӯр кардани потенциал ва ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои истиқлолияти иқтисодии кишвари мо Тоҷикистон мебошад.

Таҳлили вазъияти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди иқтисодӣ, ҳалли бештари муаммоҳои иҷтимоӣ, баландбардории некуахлоқии аҳолии мамлакат дар асоси инкишофи соҳаи саноат муайян карда мешавад.[2]

Рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ба сатҳи инкишофи техникийю технологияи саноат алоқаи зич дошта, он дар камолоти истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ ҷомеа, хусусан ташаккули даромадҳои аҳоли ва ғани гардонидани бучети давлатӣ, таъмини эҳтиёҷоти мамлакат бо маҳсулоти саноатии ватанӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебозад.

Ҳамин тариқ қайд кардан ба маврид аст, ки рушди минбаъдаи иқтисодӣ кишварро бе рушди саноат дарк кардан ғайриимкон мебошад, чунки бо тамоёли зиёдшавии аҳоли, маҳз саноат имконият медиҳад дар оянда гарониро аз иқтисодӣ мамлакат бартараф созад ва гуфтан ба маврид мебошад, ки дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ мушкилот ва муаммоҳои иқтисодӣ рӯз аз рӯз афзӯда боиси ноамнии иқтисодӣ кишварҳо ва таъмин карда натавонистани талаботҳои истеъмолии аҳоли гардидааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 26 декабри соли 2018 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ ба ҳадафҳои миллӣ диққати махсус равона карданд[1].

Ҳамин тариқ таваҷҷуҳи хоса ва ташаббусҳои доимии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди бонизомии саноати кишвар заминаҳои бозғаймӣ фароҳам овардааст. Аз ҷумла эълон гардидани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир ҷиҳати зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ, таъмини аҳоли бо ҷойҳои корӣ ва дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ равона гардидааст.

Дар робита ба ҳадафи чоруми миллӣ – эълон гаштани саноатикунонии босуръати кишвар самаранокӣ ва сифати барномаҳои

кабулгардидаю лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва зиёд намудани ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар, ки соли 2019 ба 17,4 фоиз расонида шуд ва то соли 2030 ба 22,0 фоиз расонидани он ҳамчун вазифаи асосӣ муайян гардидааст.

Ҷадвали 1

Ҷалби сармоягузорӣ оид ба воридоти техника ва таҷҳизотҳои нав дар солҳои 2014-2020 (млн. сомонӣ)

	Номгӯи соҳа	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ҷамъ:	Ҳисса,%
1	маъдан	462,5	413,2	233,7	466,1	192,9	537,8	682,5	2988,7	35,7
2	масолеҳи сохтмон	49,8	1381	374,5	6,1	126,8	12,0	32,0	1982,2	23,7
3	мошинсозӣ	17,8	961,5	17,7	2,5	98,9	63,1	65,8	1227,3	14,7
4	сабук	9,4	630,3	67,1	20,4	215,0	68,4	119,9	1130,5	13,5
5	хӯрокворӣ	99,2	89,7	6,8	41,9	79,9	166,0	262,3	745,8	8,9
6	ангишт	27,1	54,9	75,0	21,0	44,2	56,4	17,4	296,0	3,5
	Ҳамагӣ	665,8	3530,6	774,8	558,0	757,7	903,7	1179,9	8370	100,0
	Ҷойҳои кории нав, нафар	7423	8903	9212	2880	1792	2942	-	33152	X

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раванди саноатикунонӣ ба истифодаи васеи технологияҳои нави муосир рушд ёфта, соли сипаригардида барои таъсиси истеҳсолоти нав, воридоти таҷҳизоти нави технологӣ ва васеъгардонии фондҳои истеҳсолӣ дар соҳаҳои саноат 1179,9 млн сомонӣ маблағҳои дохилии корхонаҳо ва сармоягузори дохилию хориҷӣ равона гардиданд.

Аз ҷумла, дар соҳаи саноати масолеҳи сохтмон ба маблағи 12 млн сомонӣ, саноати сабук ва пилла ба маблағи 68,4 млн сомонӣ, соҳаи саноати ангишт ба маблағи 56,4 млн сомонӣ, саноати хӯрокворӣ ба маблағи 166 млн сомонӣ, саноати маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳои қиматбаҳо ба маблағи 537,7 млн сомонӣ ва саноати мошинсозӣ ба маблағи 63,2 млн сомонӣ техника ва таҷҳизоти нави технологӣ ворид карда шудааст.

Мувофиқи маълумотҳои Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади амалишавии ҳадафи 4-уми миллӣ «Саноатикунонии босуръати кишвар» ва барои таъмини мукамалӣ ва мӯътамаднокии маълумотҳои оморӣ тартиби ягонаи ташаккули ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи пешқадами давлатҳои ИДМ яқҳо бо вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, саноат ва технологияи нав, энергетика ва захираҳои об, кумитаи андоз, кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ «Дастурамали ташаккули ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (молҳо, хизматрасонии саноатӣ)» дар таҳрири нав таҳия, тасдиқ ва мавриди амал қарор дода шуд. Шумораи кормандони маҳаллӣ ва хориҷӣ дар саноат, дар соли 2019 дар ҷадвали 2 акси худро ёфтааст.

Бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи корхонаҳои саноатӣ тамоюли зиёдшавӣ дошта, фаъолияти истеҳсолӣ вобаста ба мавҷудияти ашёи хом ва талаботи бозор ба роҳ монда шудааст.

Ҷадвали 2

Соҳаҳо	Шумораи корхонаҳо	Шумора коргарон (нафар)			Таъминот бо %		
		ҳамагӣ	маҳалӣ	хориҷӣ	ҳамагӣ	маҳалӣ	хориҷӣ
Саноат-ҳамагӣ:	2164	64927	62485	2442	100	96,2	3,8
аз ҷумла:							
сабук	467	15700	15626	74	100	99,5	0,5
мошинсозӣ	290	14940	14790	160	100	98,5	1,5
маъдан	36	11604	9931	1656	100	85,6	14,3
хурукворӣ	483	10429	10429	0	100	100,0	0,0
масолеҳи сохтмон	517	10364	9846	518	100	95,0	5,0
ангишт	18	1890	1840	50	100	97,3	2,7

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз маълумотҳои ҷадвал мазкур чунон бар меояд, аз 2164 корхонаҳои саноати ҳисоботдиҳанда (якҷо бо корхонаҳои хурд) дар соли 2019 1887 корхона (87,2%) пурра фаъолият карданд, 128 корхона (5,9%) ҳисоботи сифрӣ пешниҳод намуданд ва 149 корхона (6,9%) дар соли 2019 умуман фаъолият накарданд, ки нишондиҳанда шумораи умумии корхонаҳои саноати соли 2018 баробар 1804 буда, ки ин нишондиҳанда дар соли 2019 соли 2019 ба 2164 расидааст, ки нисбат ба фоиз бошад 20 % афзудааст.

Имрӯз саноати Тоҷикистон ба симои хоси миллии давлати мустақил соҳиб гардидааст. Акнун он бояд ба тамоми хусусиятҳои мақоми нав мувофиқ шуда, дар доираи чорабиниҳои ташкилию техникий аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда, ки самаранокии истеҳсолотро бо устувори занҷири арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашё то ба маҳсулоти тайёр бурда расонидани онро таъмин карда тавонанд, фаъолият намояд[3]

Мусалам ба зикр аст, ки бо дастгирии бевоситаи Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади бартароф намудани санҷишҳои беасосу такрорӣ ва фароҳам овардани фазаи мусоид барои рушди соҳибкорӣ ба ҳама гуна санҷишҳои фаъолияти соҳибкорони истеҳсолӣ дар давоми ду сол мораторий эълон гардида буд, ки ба ҳолати имрӯза 2040 субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ бархурдор гардиданд.

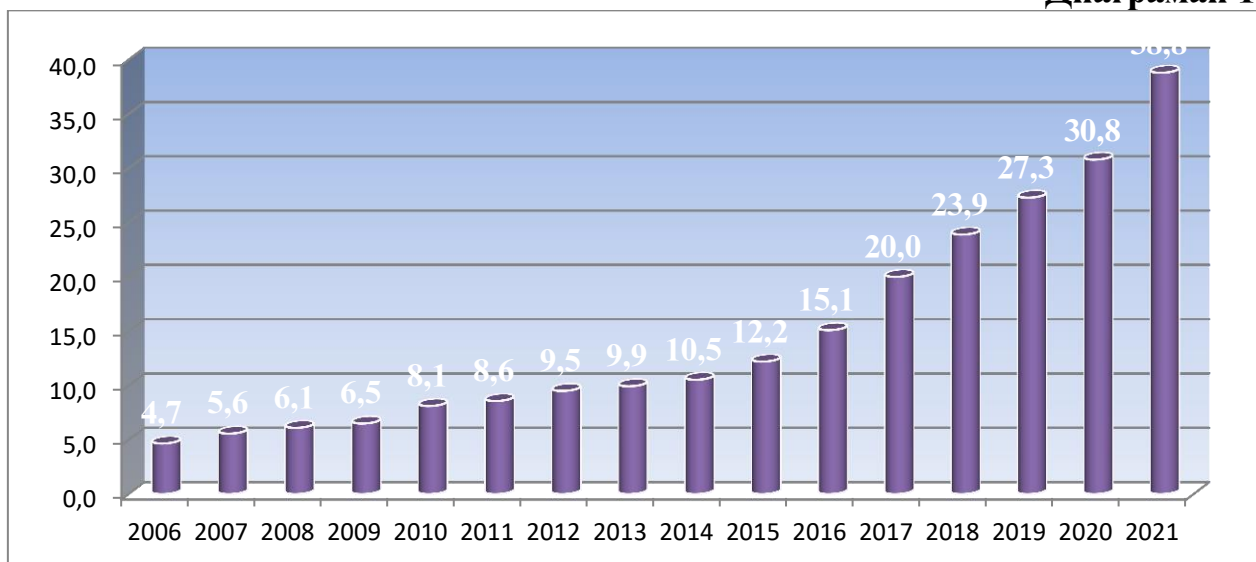
Ҳамин тариқ тибқи афзалиятҳое, ки дар Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли 2030 муайян шудаанд, дар сохтори имрӯзаи саноат ба комплексҳои сӯзишворию энергетикӣ, агросаноатӣ, соҳаҳои саноати кӯҳкорӣ, сабук, хӯрокворӣ, кимиё, мошинсозӣ ва дигар соҳаҳо бартарият дода мешавад. Дар марҳилаи аввал (то солҳои чилуми асри XX) дар Тоҷикистон асосан соҳаҳои саноати сабук ва саноати хӯрокворӣ тараққӣ карда буданд (то солҳои ҳафтодуми асри XX ҳиссаи ин соҳаҳо мувофиқан 53,6-56,5% ва 34,5%-ро ташкил намуда буд). [4]

Қайд намудан зарур аст, ки дар аввали солҳои 70-ум соҳаҳои саноати вазнин, хусусан гидроэнергетика, мошинсозӣ ва коркарди металл, саноати маводи сохтмон ва саноати кимиё бо суръати баланд инкишоф ёфтанд ва ин чунин марҳила ба марҳилаи рушди саноат дар давраи истиқлолият рушди бемайлони касб намуда истодааст, ки он дар амали гаштани ҳадафи чоруми миллии кишвар хело ҳам муҳим мебошад.

Рушди иқтимоию иқтисодии Тоҷикистон ба сатҳи инкишофи техникую технологияи саноат алоқаи зич дошта, он дар камолоти истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ чома, хусусан ташаккули даромадҳои аҳоли ва ғайри гардонидани буҷети давлатӣ, таъмини эҳтиёҷоти мамлакат бо маҳсулоти саноатии ватанӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебошад. [3]

Дар натиҷа соли 2021 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 38,8 млрд. сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба соли 2019 ба андозаи 3,5 млрд. сомонӣ ё 12,8 ҷузъ зиёд мебошад. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар муқоиса ба соли 2014 қариб 3 маротиба зиёд шудааст. Ниг ба диаграмаи 1

Диаграмаи 1

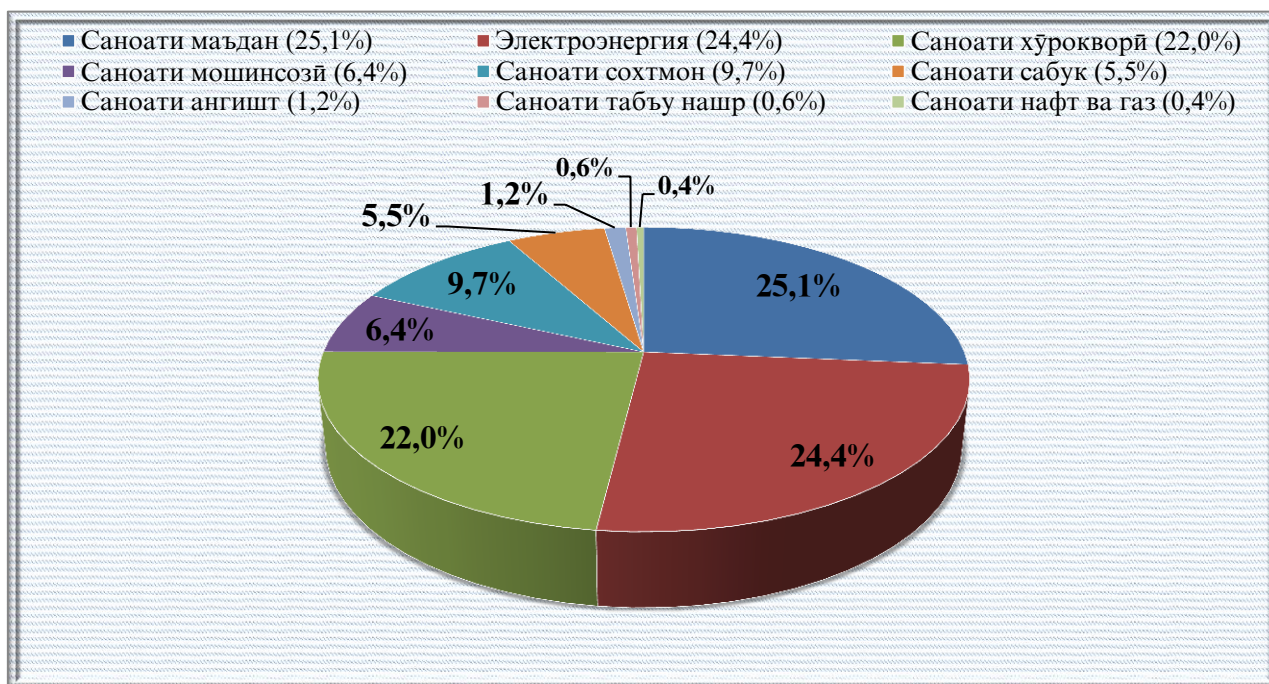
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Ҳисоботҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамин тариқ гуфтан ба маврид мебошад, ки рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ҳисоби зиёдшавии саноати коркард (128,5 ҷузъ нисбат ба ҳамин давраи соли 2020), саноати истихроҷ (111,3 ҷузъ),

таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво (112,1 фоиз) ва коркарди партовҳо (119,1 фоиз) таъмин гардид, ки дар натиҷа ҳиссаи саноати маъдан дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 25,1 фоиз, саноати электроэнергия 24,4 фоиз, саноати хурокавори 22,0 фоиз, саноати мошинсозӣ 6,4 фоиз, саноати сохтумон 9,7 фоиз, саноати сабук 5,5 фоизро ташкил дод.

Ҳиссаи соҳаҳо дар маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ дар моҳҳои январ-декабри соли 2020 (бо %) ниг ба диаграмаи 2

Диаграмаи 2

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамин тариқ тавассути тақвияти фаъолияти соҳаҳои саноати кишвар бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда, ба воситаи барқарор намудани иқтидорҳои мавҷуда пайваста тадбирҳои зарурӣ андешида, дар ин самт корҳои муайяне ба анҷом расонида шуданд.

Инчунин қайд кардан ба маврид аст, ки рушди минбаъдаи саноат дар доираи он барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла “Консепсияи рушди соҳаи ангишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”, «Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025», «Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» «Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025», «Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020», «Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 - 2020», «Дар бораи рушди қолинбофӣи дастӣ ва дигар хунаҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба роҳ монда шудааст. Илова бар ин хангоми

амалишавии барномаҳои мазкур бо дар назар доштани ташкили корхонаву коргоҳҳои нав ва воридоти хатҳои нави технологӣ дар корхонаҳои мавҷуда, таъсиси зиёда аз 6400 ҷойи кори нави дар назар дошта шудааст.

Дар шароити имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои зиёде барои рушди истеҳсоли молу маҳсулоти баландсифати саноатӣ, афзоиш додани содирот ва пайдо кардани мавқеи сазовор дар бозори ҷаҳонии молу хизматрасонӣ мавҷуд мебошад, ки дар ин ҷода минтақаҳои кишвар метавонад пуркунанда ҳолати мазкур бошанд.

Ҷадвали 3

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии минтақаҳо дар моҳҳои январ-декабри соли 2020

	Истеҳсоли маҳсулот (млн.сомонӣ)		Суръати афзоиш (фоиз)	Фарқият (+;-)	Ҳисса бо %
	2020	2019			
Ҷумҳурӣ	30 820,8	27 270,3	109,7*	2 423,1	100,0
Вилояти Суғд	15 401,5	12 735,8	117,4	2665,7	50,0
Вилояти Хатлон	8 810,9	8 497,2	100,7	313,7	28,6
НТҶ	3 166,4	2 795,1	110,2	371,3	10,3
Шаҳри Душанбе	2 735,5	2 550,0	106,4	185,5	8,9
ВМКБ	216,9	237,9	88,5	-21,0	0,7
Бозҳисоби мутаммарказ	489,6	454,3	107,8	35,3	1,6

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гуфтан ба маврид аст, ки дар соли 2020 рушди саноат дар минтақаи ҷумҳурӣ таъмин гардида, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Суғд 117,4% (2 млрд 423,1 млн сомонӣ зиёд), вилояти Хатлон 100,7% (313,7 млн сомонӣ зиёд, ВМКБ 88,5% (21,0 млн сомонӣ кам), шаҳри Душанбе 106,4% (185,5 млн сомонӣ зиёд) ва НТҶ 110,2% (371,3 млн сомонӣ зиёд)-ро ташкил дод.

Ҳамин тариқ гуфтан ба маврид мебошад, ки таҳқиқот мушкilotҳои асосии зерини соҳаро ошкор намуд:

- ❖ норасоии маблағҳои гардишии корхонаҳо ва Ҷоизи нисбатан баланди қарзҳои бонкӣ;

- ❖ боқӣ мондани ақибмонии техникӣ ва технологӣ, дараҷаи баланди фарсудаҳои моддию маънавии таҷҳизоти саноатӣ кишоварзӣ;

- ❖ сатҳи нокифояи рушд, рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи саноати коркард;

- ❖ норасоии мутахассисони баландихтисос ба монанди менечерони сатҳи болоӣ ва дараҷаи миёна;

- ❖ сатҳи нокифояи ҳамкориҳои дохилисоҳавӣ, байнисоҳавию байниминтақавӣ ва ҳамгирӣ, рушд наёфтани муносибатҳои кластерӣ.

- ❖ сатҳи нокифояи рушди кластеркунони дар соҳаи хоҷагии қишлоқ.

Барои ҳалли масъалаҳои номбаршуда ҳалли масъалаҳои зерин зарур аст:

- ❖ бунёди асосҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи соҳаҳои саноат;
- ❖ баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва диверсификасияи саноат;
- ❖ афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва таъмини талаботи бозори дохилӣ бо маҳсулоти тайёр;
- ❖ афзоиши арзиши иловашудаи маҳсулоти саноатӣ равиши рушди кластерҳо;
- ❖ мусоидат ба рушди содирот ва низоми миллии воридотивазкунии интихобӣ.

Ба назари мо, дар партави нақшаи стратегияи саноатикунони босуръат бояд чунин чораҳоро амалӣ намуд:

- ❖ қаблан ба корхонаҳои ғайридавлатишуда имконият дод, ки истеҳсолотро ба роҳ монанд. Инро метавон тавассути дастгирии давлатӣ аз ҷониби бучет, додани қарзҳо ва кафолатҳои давлатӣ барои ҷалби сармояи дохилӣ, хориҷӣ. Дастгирии молиявӣ онҳо аз ҳисоби сармояи донорҳо;

- ❖ дар ҳолати набудани ҳалли масъала бо ин роҳ корхонаҳои ғайридавлатикунонидашударо, ки аз истеҳсолот боз мондаанд бо нархҳои фурӯхташуда аз ҷониби давлат харида, ба онҳое фурӯхтан даркор, ки қобилияти ташкили истеҳсолотро доранд. Бо онҳо дар бораи ташкили истеҳсолот шарнома баста шаванд. Барои онҳое, ки корхонаро ба кор мебароранд то 10 сол аз тамоми андозҳо озод намудан даркор аст.

- ❖ Тамоми технологияи нави ба корхона воридшаванда аз кулли бочу хироч озод карда шаванд; барои дастгирии молистеҳсолкунандагон тамоми фармоишҳои давлатӣ оиди хариди либос, пойафзол барои таъмини воҳидҳои махсус, либосҳои ҳарбӣ, кормандони мақомотҳои давлатӣ (ВКД, КДАМ, ВХФ, ВМ), либосҳои соҳаи тибб, либосҳои мактабӣ ба онҳо вогузошта шавад. Ба онҳо бе мамоният қарзҳои бонкӣ дода шуда, самаранокии онро назорат карда шаванд;

- ❖ заводи коркарди пашмо ҳар чи зудтар ба роҳ монда, хариди пашми истеҳсолкардаи хоҷагиҳои аҳолиро, тавассути сохторҳои “Тоҷикматлубот” ба роҳ мондан зарур аст, зеро ҳамасола қариб 5 ҳаз.т пашм талаф меёбад;

- ❖ пешниҳоди қарз ба дарёфти истеъдодҳо ва бо ин васила рушд додани соҳаи саноат, яъне дар минтақаҳои кишвар қарзҳои хурд пешниҳод намудан ба таъсиси корхонаҳои хурд бо фарогирии истеъдодҳои маҳал (чирадастон, косибон, ҳунармандон, қолин бофон ва ғ.) шарт ва зарур аст.

Ҳамин тариқ аз гуфтаҳои боло чунин бар меояд, ки дурнамои рушди сиёсати давлатии саноат вобаста ба рушди соҳаҳои анъанавии саноати сабук ва хӯрокворӣ бояд ба зиёд кардани ҳаҷм ва анвои маҳсулоти тавлидшаванда инчунин ба кулӣ беҳтар гардонидани сифат, дизайн, намуди бозоргузори маҳсул ва бастабандии зебои он он нигаронида шавад, ки ба ин тариқ ривочи додани бозори фурӯши маҳсулот таъмин гардад.

Адабиётҳо

1. Пайёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси намоёндагони маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018
2. Низамова Т.Д. Нақши соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ “Масоили мубрами ташаккулдиҳии ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои инкишоф” (Душанбе, 15 май соли 2018).- Душанбе: Дониш, 2018,- с.209.
3. Стратегияи рушди саноат барои Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030. Душанбе - 27.03.2018, №159. - с. 1.
4. Хоналиев Н. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития - Душанбе: Ирфон, 2007, с. 25-26, 30,37.
5. Ҳисоботҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020
6. Агентии омили назди президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон “Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон” соли 2020
7. Ҳисоботҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020
8. Ашуров И.С., Фуломносирова Ф.М., Асоев М.М. // Таҳлили вазъи инфрасохтори соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз” - Душанбе - 2021, №4 (76) 2021., саҳ 111-124

ҶИХАТҲОИ ТАРКИБИИ ҲАМГИРОИИ САНОАТӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Умаров Ҳ.У. - д.и.и., профессори ДМТ

Бобоева Н.К. - ассистенти кафедраи молия ва ҳисобдорӣи коллеҷи техникӣ

Ба ҳама маълум аст, ки ҳамгироии саноатӣ яке аз омилҳои фаъолтарини тезонидани рушди иқтисод ва беҳтар намудани тамоми нишондиҳандаҳои техникую иқтисодӣ мебошад. Тамоюлҳои ҳамгироии иқтисодӣ ҳоло сар то сари ҷаҳон бошиддат ба пеш рафта истодаанд, ки он дар таъсис ва фаъолияти пурсамари блокҳои иқтисодии минтақавӣ ё байниминтақавӣ акси худро пайдо кардааст. Шаклҳои ҳамгироии иқтисодӣ низ сол аз сол такмил меёбанд ва имкониятҳои зиёдеро барои такмили равандҳои амалкунанда фароҳам меоваранд.

Дар фазои пасошуравӣ якҷанд тамоюле амал мекунанд, ки боиси пастшавии самаранокии ҳамгироӣ мегарданд. Чунин тамоюлҳо бештар бо сабаби фаъолияти рақобатии иттиҳодҳои гуногуни мамӯлики Фарб, инчунин бо роҳҳои начандон ошқори баъзе давлатҳои абарқудрат, ки манфиатҳои хеле махсуси худро меҷаҳанд аз ҳисоби дигарон амалӣ гардонанд, пеш мераванд.

Муттассифона, нақшаҳои ҳамгироии иқтисодӣ, ки дар замони сотсиализм вучуд доштанд, дар як давраи нисбатан кӯтоҳи таърихӣ барҳам

хӯрданд. Ин пеш аз ҳама ба чумхуриҳои Осиёи Марказӣ дахл дорад. Агарчанде, ки роҳбарияти ҳар як чумхурӣ дар ин минтақа хеле хуб медонист, ки аз ҳамгироӣ манфиати зиёдеро хоҳад бардошт, суръатҳо ва таносубҳои ҳамгироӣ ба манфиати умум ҷавобгӯ набуданд. Роҳбарони баъзе аз чумхуриҳои Осиёи Марказӣ кӯшиш ба харҷ медоданд, ки тавассути ҷорабиниҳои гуногуни маъмурию иқтисодию экологӣ ба рушди иқтисоди давлатҳои ҳамсоя зарба зананд. Ва зарба ҳам зада тавонистанд. Масалан, мувофиқи ҳисобу китобе, ки аз тарафи баъзе олимони Тоҷикистон ба анҷом расонида шуд, зарари иқтисодии баргаштан аз ҳамгироии иқтисодӣ танҳо барои Тоҷикистон беш аз 26 млрд. долл.-ро ташкил менамуд.¹

Корхонаҳои калонтарине, ки нерӯи пурраи иқтисодиашон беш аз 3 млрд. долл.-ро ташкил менамуд, қариб аз қор монда буданд. Ба қатори чунин корхонаҳо заводи кимиёи шаҳри Исфара, заводи арматурии шаҳри Душанбе, корхонаи трансформаторбарории шаҳри Қурғонтеппа ва ғайра ба шумор мераванд. Бо сабаби набудани муносибатҳои ҳамгироӣ фаъолияти роҳи оҳани Тоҷикистон асосан қатъ гардид. Бо сабабҳои номалум парвозҳо дар байни Ўзбекистон ва Тоҷикистон то ба наздиқӣ манъ гардида буданд. Баъзе чумхуриҳои ҳамсоя кӯшиш ба харҷ медоданд, ки роҳҳои автомобилгарде, ки ҳамчун долони нақлиёт шинохта шуда буданд, ва инчунин участкаҳои роҳи оҳанеро, ки аз қаламрави чумхуриҳои ҳамсоя мегузаштанд, истифода накунад ва худашон ин роҳҳоро ба дохили кишвар ворид намуданд. Агарчанде, ки чунин “воридсозӣ” комилан самаранок набуд, амбисияҳои шахсии баъзе аз роҳбарон, ки ҷавобгӯи қабул кардани чунин қарорҳо буданд боло мегирифт. Масалан, баъд аз соли 1995 ҳаракати қаторҳои Ўзбекистон дар қитъаи байни Бекобод ва Конибодом манъ карда шуд ва роҳбарияти чумхурии ҳамсоя ба сохтмони байни вилояти Тошканд ва водии Фарғона тавассути оҳангарон, поп ва ғайра шурӯъ намуд, ки ин ҷорабинӣ аз назаи самаранокии иқтисодӣ омилан хато буд.

Баъди дигаргуниҳои сиёсӣ, ки дар чумхуриҳои Қирғизистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон ба вуқӯъ пайвастанд, чунин хатоҳо баҳои принципиалӣ гирифтанд ва ҳоло он тамоюлҳои ғайриоқилона решақанд қанда шудаанд ва имконияти комилан аз нав сохтани алоқаҳои иқтисодӣ ва тижоратӣ дар байни чумхуриҳои Осиёи Марказӣ пайдо шудаанд. Чунин дигаргуниҳо хусусан баъди ба сари ҳокимият омадани президенти нави Ўзбекистон ҷоннок гардиданд. Ҳоло байни вазоратҳо ва идораҳои дахлдор, инчунин мутахассисон ва олимони макроминтақаи Осиёи Марказӣ гуфтугӯҳои байниҳамдигарӣ хеле авҷ гирифтаанд ва аз нав зарурияти тезонидани ҳамгироии иқтисодӣ ҷомаи амал мепӯшад.

Маълум аст, ки ҳамгироии саноатӣ қисми таркибӣ ва муҳимтарини ҳамгироии иқтисодӣ мебошад. Дар фарқиати ҳамгироии имрӯза аз ҳамгироии замони Шӯравӣ дар он дида мешавад, ки робитаҳои байни давлатии иқтисодию иҷтимоӣ хусусияти бозорӣ пайдо карда истодаанд. Бидуни шубҳа чунин ҳамгироии нисбат ба замонҳои пештара мураккабтар

¹ Имруз - News, 29.07.2011.

мебошанд ва иродаи бузурги давлатиро талаб менамоянд. Ба ғайр аз ин, хеле зарур аст, ки нерӯи ҳамгирии замони ҳозира бояд аз унсурҳои инноватсионӣ ҳолӣ набошад. Дар як қатор мақолаҳои пеш аз ин чопгардида боисрор қайд карда мешуд, ки тамоюлҳои ҳамгирии саноатӣ бо тамоми унсурҳои рушди инноватсионӣ мустаҳкамтар гарданд.²

Ҳоло дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ лоиҳаҳои амалӣ гардида истодаанд, ки боиси ҳамгирии саноатии дутарафа ва бисёртарафа гардидаанд. Чунин алоқаҳо бо ташаббуси сектори хусусӣ ва корпоративӣ амалӣ мешаванд. Таклифҳои ба миён меоянд, ки амалӣ гардонидани онҳо на танҳо ба суръати рушди саноати Осиёи Марказӣ мусоидат мекунад. Чунин лоиҳаҳо дар суръати тадбиқ ёфтани метавонанд ба беҳтар гардидани сифати маҳсулот, вусъат ёфтани миқёси бо кор таъмин намудани аҳоли ва кам шудани бекорӣ мегарданд. Аз ҳама муҳим он аст, ки ҳамгирии саноатӣ метавонанд нерӯи касбӣ таҳассусии корхонаҳоро ба сатҳи баланд бардоранд ва ба рақобатпазирии онҳо таъсири мусбӣ расонанд.

Хеле муҳим аст, ки тамоюлҳои ҳамгирии иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ дар радиҳои вусъат ёфтани равандҳои саноатикунони тамоми макроминтақаи Осиёи Марказӣ амалӣ гардонида шаванд. Ҳамгирии иқтисодӣ дар соҳаи саноат истифодаи пуршиддат ду омилро дар назар дорад:

1. Ташаккул ёфтани шабакаҳои истеҳсолии саноатӣ дар байни вилоятҳо ва ноҳияҳои маъмурии давлатҳои ҳамсоя. Масалан, давлатҳои, ки дорои канданиҳои фойданоки миқёсан бузург ҳастанд, метавонанд ба ҷумҳуриҳои ҳамсоя ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр содир намоянд. Ин бобат баъзе мисолҳои хеле муфидро овардан мумкин аст. Масалан, конҳои оҳаксанги Тоҷикистон дорои чунин сифати баланди ашёи хом мебошанд, ки имконияти тавлиди сементҳои хеле балансиҷаи тамғаҳои 500, 600, 700-ро фароҳам оваранд. Дар давлатҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ конҳои оҳаксанг хеле зиёданд, вале таркиби кимиёвии онҳо имконият намедихад, ки корхонаҳои сементбарорӣ чунин маҳсулоти баландсифатро истеҳсол намоянд. Бо ин сабаб коркунони саноати сементбарории Тоҷикистон ва Ўзбекистон бо ҳам аҳд намудаанд, ки аз Тоҷикистон дар шакли маҳсулоти нимтайёр клинкер ба Ўзбекистон содир карда шаванд. Раванди аз клинкер тавлид намудани сементи баландсифат вақти кӯтоҳро мегирад ва имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои сементи Ўзбекистон бо кулли ба таври мусбат дигаргун карда шаванд;

2. Ҷиҳати дуҷониби чунин ҳамкориҳо аз нав сохтани васоити нақлиёти замонавӣ мебошад. Дар давоми 15-20 соли охир дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ роҳҳои нав густурда шудаанд, ки имкон медиҳанд тариқи мошинҳои боркаш ва қаторҳо, боркашонӣ даҳҳо маротиба афзоянд. Ба нақша гирифта шудааст, ки роҳи оҳани Тоҷикистон пурра таъмир гардад ва он бо вагонҳои боркаш мусофиркаш, ки дар асоси стандартҳои роҳи оҳан сохта мешаванд, мучаҳҳаз бошад. Ҳаминро дар бораи терминалҳои нақлиёти

² Умаров Х., Мухаббатова Х. Инновационный и интеграционный потенциал Таджикистана. // Известия АЭН Республики Таджикистан. Отделение общественных наук 2011, №3, сах. 38-41

ҳавой ва парки самолётҳо гуфтан мумкин аст. Ҳоло шумораи фурудгоҳҳои байналхалқӣ дар Осиёи Марказӣ беш аз 3 маротиба зиёд гардидаанд ва ашхосе, ки ба хориҷи мамлакат рафта метавонад дар як муддати хеле кӯтоҳ ба нуқтаи охири таъингардида рафта расад. Долонҳои нақлиётӣ низ мавриди таъмир ва беҳбуди нерӯашон гардидаанд. Ҳоло чунин долонҳо бидуни ҳаргуна мамоният фаъолият доранд. Гумрук, хизмати сарҳадӣ ва дигар ниҳодҳои, ки дар сарҳадҳои байни кишварҳо амал мекунанд, дар доираи стандартҳои ягонаи аз тарафи роҳбарон тасдиқгардида кор ва фаъолият доранд. Бо вучуди ин ҳамгириҳои саноатӣ дорои як қатор нуқсонҳои мебошанд, ки бартараф кардани онҳо аз назари манфиатҳои ҳаётан муҳими тамоми ҷумҳуриҳои дар минтақа ҷойгиршуда аҳамияти ба худ хос дорад. Нуқсонҳои боло қайдгардида ба таври зер оварда шудаанд:

а) то замона ҳозира дар чаласаҳои муштаракӣ роҳбарони минтақа масоили мустақкам гардонидани ҳамгириҳои саноатӣ мавриди муҳокимаи ҷиддӣ ва ҳаматарафа нагардидааст. Аз ин назар, мо ақида дорем, ки роҳбарон вақтро аз даст медиҳанд ва самаранокии ҳамгириҳоро дертар эҳсос мекунанд;

б) дар байни ҷумҳуриҳо нисбати ворид гардонидани маводҳои хӯрока, маснуоти бинокорӣ, либосу пойафзол, мошину таҷҳизот, маводи сӯхтанию молиданӣ як қатор душвориҳо бартараф карда нашудаанд. Масалан, баъзе аз ҷумҳуриҳо иҷозат намедиҳанд, ки маводи ҳамноми дар ҷумҳурии ҳамсоя бо нархҳои арзон ба фурушраванда аз сарҳад ба миқдори зиёд гузаронида шаванд ва бо ҳамун нархҳо фурухта шаванд. Чунин тарзи муносибат аз парадокс ҳолӣ нест ва боиси таҳайюри зиёд мегардад. Аммо мутахассисон ва иқтисодшиносон хеле хуб медонанд, ки ин бобат баъзе меъёрҳои ғайриобъективӣ амал мекунанд. Чунин меъёрҳо ба манфиати баъзе аз қиршҳо ва авлодҳо хизмат мерасонанд. Аз байн бардоштани чунин амалиёт боиси беҳбуди механизми рақобат мегардад, шиддати рақобатро метезонад, ҳокимияти монополияҳоро суст мекунад ва имкон медиҳад, ки шумораҳои зиёди аҳолии маҳаллӣ ба робитаҳои боло қайд гардида, пайваст шаванд;

в) ҳоло ҳам гурӯҳҳои масъули давлатҳои гуногуни Осиёи Марказӣ барои баланд бардоштани самаранокии захираҳои табиӣ муштарак чораҳои ҷиддиеро намеандешанд. Ин хусусан ба истифодаи захираҳои обӣ ва барқии байни ҷумҳуриҳо дахл дорад. То ҳоло давлатҳои Осиёи Марказӣ кӯшиш ба харҷ надоданд, ки оиди сарфакорӣ нисбати оби дарёҳо ва обанборҳо чораҳои муфид амалӣ гардонанд. Ин бобат илм ва амалияи иррегатсия ва меляратсия таҷрибаи ғанитаринеро ҷамъоварӣ намудааст. Муттассифона истифодаи чунин таҷриба дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бо ҳарду пояш мелангад.

Оиди истеҳсоли маводҳои саноатӣ, ки дар радиҳои нанотехнология амалӣ гардидаанд ҳоҷати суҳан гуфтан вучуд надорад. Масалан, дар байни кишварҳо ва хусусан дар минтақаҳои сарҳадӣ сохтани корхонаҳои муштаракӣ саноатӣ оиди тавлиди кубурҳои пластикӣ, сафолӣ ва сангӣ дар асоси дастовардҳои нанотехнологӣ имконият медиҳад, ки хароҷотҳои зиёде,

ки сатҳи хеле баланд доранд ба маротибҳо сарфа карда шаванд. Чунин мисолҳоро оиди ҳамкориҳои саноатӣ беохир давом додан мумкин аст;

г) дар замони ҳозира ташаккули кластериҳои байнисоҳавию байнисарҳадӣ аҳамияти бағоят махсус пайдо мекунад. Ташаккули чунин кластерҳо имконият медиҳад, ки дар як вақт ду ё се кишвари ҳамсоҳа ҳамкориҳои байниҳамдигариро тарзе ба пеш баранд, ки дар ниҳояти қор ҳамашон соҳиби арзиши иловагии саноатӣ гарданд. Сухан дар бораи он меравад, ки қорқарди ашӯи хом зинаҳои зиёдеро аз сар гузаронад ва дар охир ба маҳсулоти тайёр барои истеъмол табдил ёбад. Рушди кластериҳои байнисарҳадӣ худаш сатҳи сифатан нави ҳамгирии саноатӣ мебошад. Он тақсими пештараи меҳнатро, ки дар байни давлатҳо амалӣ мегардид ва хусусияти ғайриқилона дошт, истисно менамояд. Ба ақидаи мо чунин кластерҳо дар байни ноҳияҳои Турсунзодаю Шаҳринав (Тоҷикистон) ва вилояти Сурхондарё (Ўзбекистон), ноҳияи Панҷакент (Тоҷикистон), ноҳияи Ургут (Ўзбекистон), ноҳияи Зомин (Ўзбекистон) ва Истаравшану Деваштич (Тоҷикистон), ноҳияи Поп (Ўзбекистон) ва Ашт (Тоҷикистон) ва ғайра илочи пурсамари амалӣ гардиданро доранд.

Хуласси қалом, ҳамгирии саноатӣ ҳанӯз ҳам аз нуқтаи аввалияи худ ба таври қиддӣ ва назаррас пеш нарафтааст. Имкониятҳои, ки дар боло ба таври мухтасар муҳокима гардиданд, метавонанд боиси амалӣ гардидани имкониятҳои бузурги рушди иқтисодии тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ шаванд. Чунин имкониятҳо хеле зиёданд ва аксари онҳо аз тарафи илми иқтисод дорой тавачҷӯҳи махсус нагардидаанд. Ин бобат олимони соҳаи иқтисод масбулияти зиёдеро ба дӯши худ доранд ва онро бояд ҳарҷи зудтар ва самараноктар амалӣ гардонанд.

Адабиёт

Умаров Х., Муҳаббатов Х. Инновационный и интеграционный потенциал Таджикистана. // Известия АЭН Республики Таджикистан. Отделение общественных наук 2011, №3, саҳ. 38-41

МУШКИЛОТ ВА МОНЕАҲО ДАР РОҲИ ҚАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Баротзода Ш.М. - н.и.и., и.в., дотсент

*Филиали Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон
дар шаҳри Леваканти вилояти Хатлон*

Аннотатсия: Дар ин мақола муаллифон якҷанд мушкилотҳои сармоягузорию ба монанди номуқаммал будани қонунгузорию қумҳуриявӣ дар бораи сармоягузорӣ, фаъолияти сусти сармоягузорию бонқҳои Қумҳурии Тоҷикистон, қорқарди номуқаммали механизмҳои сугуртаи сармоягузорӣ, махсусан сармоягузориҳои хориҷӣ, рушди ноқифояи таъмини инфрасохторию фаъолияти сармоягузорию минтақаҳои дар шароити бӯҳрон қарордошта,

бозори дохилии нисбатан хурд ва ҳамгиرويи сусти тиҷоратию иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ, рушди нокифояи инфрасохтори воқеӣ дар баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ, шароити ками рақобатпазирӣ ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳо (низомҳои гумрук, андоз, ва раводид), инкишоф наёфтани инфрасохтори сармоягузорӣ (суғуртавӣ, бонкӣ, консалтингӣ (машваратӣ), иттилоотию таҳлилий ва ғайра), дар ҷумҳурӣ ба қадри кофӣ мавҷуд набудани кадрҳои идоракунанда ва коргарии дорои донишу малакаи муосир, баланд будани сатҳи муҳоҷирати берунӣ баррасӣ ва ошкор намудаанд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, суғурта, бонк, механизми сармоягузорӣ, мушкилотҳои сармоягузорӣ, андоз, инфрасохтор, сармоягузориҳои бонкҳо, ҷалби сармоягузорӣ.

Аннотатсия: В данной статье авторы обращаются к ряду инвестиционных проблем, таких как несовершенное национальное инвестиционное законодательство, слабая инвестиционная активность банков в Таджикистане, несовершенное развитие механизмов страхования инвестиций, особенно иностранных инвестиций, недостаточное развитие инфраструктуры для малых и средних предприятий. в кризисных ситуациях. и слабая торгово-экономическая интеграция с зарубежными странами, недостаточное развитие реальной инфраструктуры в некоторых регионах страны, низкие конкурентные условия для привлечения инвестиций (таможенный, налоговый и визовый режимы), неразвитость инвестиционной инфраструктуры (страхование, банковское дело, консалтинг) и др.), отсутствие в стране менеджмента и рабочей силы с современными знаниями и навыками, высокий уровень внешней миграции.

Ключевые слова: инвестиции, иностранные инвестиции, страхование, банковское дело, механизм инвестирования, инвестиционные проблемы, налогообложение, инфраструктура, банковское вложение, привлечение инвестиций.

Annotation: In this article, the authors address a number of investment challenges, such as imperfect national investment legislation, weak investment activity of banks in Tajikistan, imperfect development of investment insurance mechanisms, especially foreign investment, insufficient development of infrastructure for small and medium-sized enterprises in crisis situations. and weak trade and economic integration with foreign countries, insufficient development of real infrastructure in some regions of the country, low competitive conditions for attracting investments (customs, tax and visa regimes), underdevelopment of investment infrastructure (insurance, banking, consulting) etc.), the lack of management and labor force with modern knowledge and skills in the country, the high level of external migration.

Keywords: investment, foreign investment, insurance, banking, investment mechanism, investment problems, taxation, infrastructure, bank investment, investment attraction.

Шарти асоси тараққиёти иқтисодиёт фаъолнокии босуботи сармоягузорӣ ҳисоб меёбад, ки бо роҳи восеъ кардани ҳаҷми манобеи сармоявии азхудшуда ва истифодаи самараноки он дар сохторҳои пешбари истеҳсолоти моддӣ ва соҳаи иҷтимоӣ дастрас карда мешавад.

Сармоягузори қобилияти истеҳсолиро пурзӯр намуда, ҷои рақобатноки мамлакатро дар бозори ҷаҳон муайян мекунад, мавқеи асосиро ҷалби сармояи хориҷӣ дар шаклҳои гуногуни он дорад. Агар мамлакатҳои тараққикардари ба назар гирем, онҳо дар марҳилаҳои сабзиши иқтисодӣ фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷалби онро аз бозорҳои ҷаҳонӣ тезониданд. Махсусан, солҳои 60-ум дар давраи «тиллои» фаъолнокии сармоягузорӣ байни мамлакатҳои тараққикарда, аз ҷумла ИМА, Авропои Ғарбӣ, Ҷопон афзуд. Дар Ҷопон солҳои 1966-70 дучанд гаштани сармоягузорӣ маҷмӯи маҳсулоти миёна 70% зиёд гардид. Дар ин солҳо ИМА, Олмон, Фаронса инчунин маҷмӯи маҳсулоти миёнашон 25-30% афзуд. Яъне ҷалби сармояи хориҷӣ ва умуман, тезонидани фаъолияти сармоягузорӣ барои пешравию иқтисодӣ саҳми бузурге мегузорад³.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармояи хориҷӣ яке аз масъалаи муҳими ҳалталаб мебошад. Ва дар шароити дигаргуниҳо ва гузариш ба сохтори нави иқтисоди бозорӣ ҷоришавии сармояи хориҷӣ як омили пешравию иқтисодӣ баромад мекунад. Сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ ворид гашта, норасоии моддии дохилиро пур карда метавонад. Инчунин, баробари сармояи хориҷӣ технологияи нав таҷрибаи истеҳсоли ва идора, дониши техникӣ, қувваи кории баландихтисос ворид гашта метавонад, ки дар хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати рӯ ба тараққӣ ҳисоб меёбад ва ба қатори давлатҳои дохил мешавад, ки муҳтоҷи сармояи хориҷӣ буда, сиёсати ҷалби онро пеш мебарад. Дар бозори ҷаҳонии сармоя рақобати шадид байни давлатҳои рӯ ба тараққӣ оид ба ҷалби сармоя аз ин бозор вучуд дорад. Азбаски шумораи давлатҳои сармоягузор нисбат ба давлатҳои рӯ ба тараққӣ кам аст чунин рақобат амал мекунад. Инчунин сармоягузори хориҷӣ сармояи худро ба давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ устувор содир намуданро интиҳоб менамояд. Дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ низоми муайяни ҳоси сармоягузорӣ ба вучуд омада, мавқеи ҳар яки онро дар бозори ҷаҳонии сармоя муайян месозад.

Дар чунин шароити сармоягузорӣ ва вазни умумии ҷалби сармояи хориҷӣ дар ҷаҳон барои давлатҳои рӯ ба тараққӣ ҳоҷате ҳам нест, то ки сармояи самаранок ва ғоидаоварро ба иқтисодиёти худ ҷалб намояд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани сиёсати босамари ҷалби сармояи хориҷӣ дар ин давлатҳо вазифаи муҳим ва мушкили ҳукумати онҳо буда, вақт ва қувваю иқтисоди бузургро талаб мекунад.

³ Султонзода, И.М. Асосҳои назариявии танзими сармоягузорию мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллий // И.М. Султонзода // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD)- доктор аз рӯи ихтисоси: 6D050600 – Иқтисодиёт, 2021. – С. 103.

Як тарафи чалбкунандаи давлатҳои рӯ ба тараққӣ барои сармоягузaron - ин захираи нисбатан зиёди манобеи гуногуни азхуднашудаи арзон ва кувваи кории нисбатан арзон дар ин давлатҳо буда, бисёр ҷойҳои холигӣ ва истифоданашуда дар бозори дохилии онҳо дида мешавад. Ва ҳамин тарафи чалбкунанда ба сармоягузaron мақсади забт намудани ин соҳахоро пешбинӣ мекунад. Аз ин рӯ, давлатҳои рӯ ба тараққӣ имконияти пурраи интиҳоб намудани шакли намуди сармояи воридшавандаро надоранд ва баръақс нисбати онҳо имтиёзҳои гуногунро ҷорӣ менамоянд.

Дар давлатҳои тараққикарда бошад, шароит дигаргун аст. Сармоягузaron мақсади ғойданок гузаштани воситаҳои озоди худро доранд, то ки ғойдаи муътадили худро гирифта тавонанд.

Қабулкунандагони сармоя бошанд, ҳаракат мекунанд, ки сармояро арзонтар, дар шароитҳои имтиёзнок ва ҳатто бебозгашт қабул намоянд. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар ин давлатҳо чалбкунандагони сармоя сармояи воридшавандаро интиҳоб менамоянд. Чунин вазият танҳо дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ дар ҳолатҳои муайян ба назар мерасад.

Агар пеш сармояи мустақими хориҷӣ бештар ба соҳаи аввалин (саноати истихроҷ ва хоҷагии қишлоқ) ва инчунин дувумин мерафт, ҳозир бисёртар ба соҳаи сеюм, яъне хизматрасонӣ равона мешавад. Аввал ва охири солҳои 90-ум қариб 60% сармояи давлатҳои тараққикарда ба соҳаи хизматрасонӣ гузошта шуд. Барои мамлакатҳои собиқ сотсиалистӣ ин нишондиҳанда гувоҳи он аст, ки соҳаи камтараққӣ кардани хизматрасонӣ пеш бурда шавад.

Гуфтаҳои боло гувоҳи он, ки сармоя бештар ба мамлакатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ устувор, яъне мамлакатҳои тараққикарда ҳаракат дорад. Дигар давлатҳои пасмонда бошанд, бо роҳҳои гуногун сармояи нисбатан сифаташ паст ва тезҳаракатро чалб намуда, истифода мебаранд. Умуман, дар давлатҳои сершумори рӯ ба тараққӣ чалби сармояи хориҷӣ масъалаи ҳалталаб мебошад.

Мамлакате, ки аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар дараҷаи нисбатан паст ҳастанд, оид ба сармояи хориҷӣ ҳоҷати фикр нест. Ин давлатҳо аз рӯйи назарияи «доираи ночорӣ» дар доираи камсармоягӣ ҷойгир шудаанд ва баромадан аз чунин доира, аз рӯйи ин назария, қариб ғайриимкон аст. Ин масъаларо дар мисоли давлатҳои Ливия, Конго, Ҷумҳурии Африқои Марказӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҷрибаи амалии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки кишварҳое, ки иқтисодиёташон дар зинаи гузариш қарор доранд, аз бухрони иқтисодӣ бе чалби сармоя ва истифодаи самараноки сармояи мустақими хориҷӣ барои наметавонанд.

Мамлакатҳое, ки аз лиҳози ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар соли 2019 дар дараҷаи нисбатан паст қарор доранд⁴

Рейтинг	Давлатҳо	Ҳаҷми СМХ (\$ млн)
161	Қирғизистон	46,599,800
167	Гамбия	29,146,667
170	Ҷумҳурии Африқои Марказӣ	17,994,744
171	Гвинея-Бисау	17,339,630
173	Тонга	15,047,474
176	Бутан	2,649,713
177	Бурунди	983,747
178	Кирибати	591,000
179	Тувалу	298,862
180	Ливия	0

Таҳияи муаллиф дар доираи маълумотҳои сомонаи интернетии <https://gtmarket.ru/research/foreign-direct-investment-index/info> (санаи мурочиат 6.04.2020)

Ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар шароити иқтисодиёти кушода аз як қатор нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ дошта вобаста мебошад. Бо мақсади таъсир расондан ба ин нишондиҳанда баҳри беҳтаршавӣ ва ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ яке вазифаҳои муҳими давлат ва ҳукумат мебошад. Инчунин бо роҳи ташкили самараноки сиёсати давлатӣ истифодаи ба мақсад мувофиқи маблағ дар ҳамаи соҳаҳои ҷумҳурӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир афзалият доранд, хеле муҳим мебошад.

Ҷалби сармоя (чи сармояи хориҷӣ ва чи сармояи дохилӣ) ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар шароити бӯҳрони минтақавӣ ва ҷаҳонӣ яке аз воситаи ҳаётан муҳимми паст кардани сатҳи камбизоатӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз ҳамин масъалаҳои ҷалби сармоягузории мустақими хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, дар маҷмӯъ мушкilotи зеринро ошкор кардан мумкин аст:

Номукамал будани қонунгузории ҷумҳуриявӣ дар бораи сармоягузорӣ. Қонунҳое, ки регламенти фаъолияти сармоягузорию муайян месозанд дорои камбудии ҷиддӣ мебошанд. Аксар қонунҳо байни ҳам алоқамандӣ надошта, якдигарро инкор мекунанд. Мавҷуд набудани пойгоҳи қавии қонунгузории муносибати байни минтақаҳо ва марказро танзимкунанда, коркарди нокомили механизмҳои суғуртаи сармояҳои хориҷӣ, мавҷуд будани санадҳои қувваи баръаксдошта омили асосии вайронкунандаи танзими рушд ва ҷалби сармоя ба иқтисодиёти мамлакат маҳсуб мешавад. Дар шароити имрӯза санадҳои асосии қонунгузорӣ қабул гардидаанд, ки сармоягузории ватаниро ба танзим медароранд.

⁴ <https://gtmarket.ru/research/foreign-direct-investment-index/info> (санаи мурочиат 6.04.2020)

**МУШКИЛОТҲОИ АСОСИИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИЧӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН⁵**

1	Номукамал будани қонунгузорию ҷумҳуриявӣ дар бораи сармоягузорӣ
2	Яке аз мушкилоти муҳими дигар, ин дар дасти аксар ширкатҳои калоне, ки асосан ба содир кардани захираҳои табиӣ машғуланд, мавҷуд будани маблағҳои калони пулӣ мебошад, ки онҳо на ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон, балки ба хориҷа равона шудаанд.
3	Фаъолияти сусти сармоягузорию бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4	Коркарди номукамали механизмҳои суғуртаи сармоягузорӣ, махсусан сармоягузориҳои хориҷӣ
5	Рушди нокифояи таъмини инфрасохторию фаъолияти сармоягузорию минтақаҳои дар шароити буҳрон қарордошта
6	Бозори дохилии нисбатан хурд ва ҳамгирии сусти тичоратию иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ;
7	Рушди нокифояи инфрасохтори воқеӣ дар баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ;
8	Шароити ками рақобатпазирӣ чиҳати ҷалби сармоягузориҳо (низомҳои гумрук, андоз, ва раводид);
9	Инкишоф наёфтани инфрасохтори сармоягузорӣ (суғуртавӣ, бонкӣ, консалтингӣ (машваратӣ), иттилоотию таҳлилий ва ғайра);
10	Дар ҷумҳурӣ ба қадри кофӣ мавҷуд набудани кадрҳои идоракунанда ва корғарии дорои донишу малакаи муосир, баланд будани сатҳи муҳоҷирати берунӣ.

Таҳияи муаллиф

Ҳолати қонунгузорӣ оид ба таъмини сармоягузорию хориҷӣ дар вазъияти бад қарор дошта бошад ҳам, вале дар асоси на танҳо қонунҳо, балки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳукуматию ва соҳавӣ имкон пайдо гардид, ки як қатор мушкилоти ба воридшавии сармоия хориҷӣ монешаванда ҳал карда шавад. Ба ин ба хориҷа баровардани қисмати муайяни фоида ва ҳаққи саҳми соҳибмулкони хориҷӣ мисол шуда метавонад.

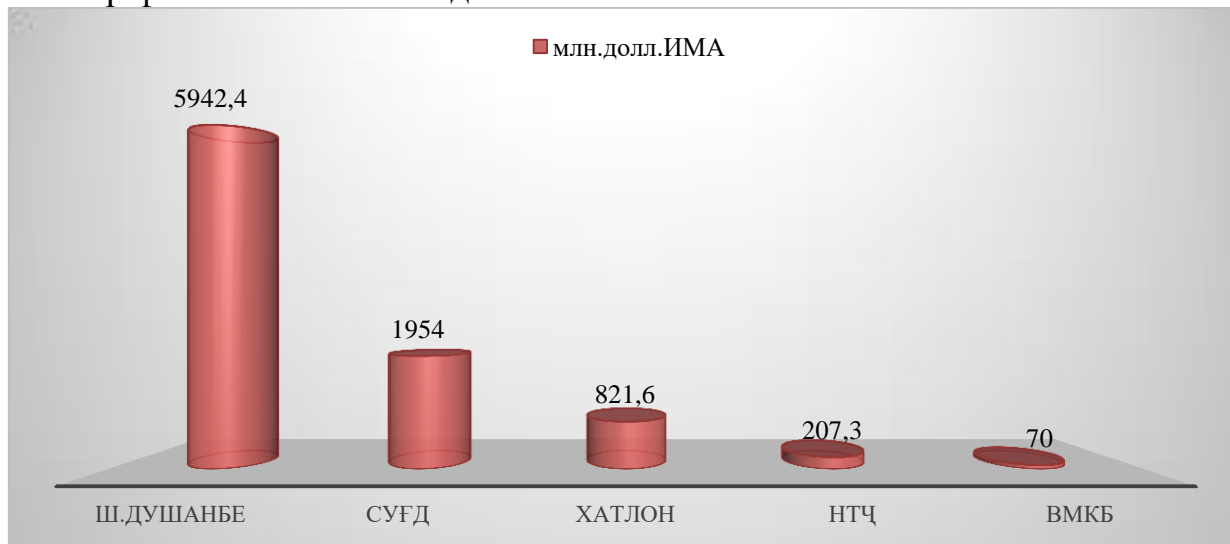
2. Яке аз мушкилоти муҳими дигар, ин дар дасти аксар ширкатҳои калоне, ки асосан ба содир кардани захираҳои табиӣ машғуланд, мавҷуд будани маблағҳои калони пулӣ мебошад, ки онҳо на ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон, балки ба хориҷа равона шудаанд.

Бояд қайд кард, ки муҳити ҳозираи кории Ҷумҳурии Тоҷикистон самти венчурӣ дорад, ки ин, албатта, ба ҷалби сармоия дар иқтисодиёти ҳақиқӣ таъсири манфӣ мерасонад. Иқтисодиёти ҷумҳурӣ бо вучуди дар ихтиёр доштани неруи сармоягузорӣ ва захираҳои мувофиқ ба сармоягузорию хориҷӣ барои сармоия гузошташон кафолат дода наметавонад. Илова бар ин, захираҳои сармоягузорӣ дар байни минтақаҳо номутаносиб тақсим гардида, он асосан дар шаҳрҳои нисбатан калонтар ва минтақаҳои аз захираҳои табиӣ бойбуда ба ҳам оварда шудаанд минтақаҳои боқимонда ва қисмати бештари соҳаҳои коркард имконият надоранд, ки ин неруи

⁵ Султонзода И.М. Асосҳои назариявии танзими сармоягузорию мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ // И.М. Султонзода // Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), 2021. – С. 18.

сармоягузори ро истифода намоянд. Масалан, ҳамин гуфтаҳо ро мо метавонем дар маълумоти расми зерин мушоҳида намоем.

Таҳлили расми 1. нишон медиҳад, ки ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нобаробар аст. Сармоягузори хориҷӣ дар сармоягузори худ он минтақаҳои ҷумҳуриро интихоб менамоянд, ки инфрасохтори молиявишон рушдкарда мебошад, инчунин тақозои аҳоли дар он ҷо пардохтпазир аст ва корхонаҳои саноатӣ бештар фаъолият менамоянд.

Расми 1. Сохтори минтақавии ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар соли 2007-2019. Сарчашма: Коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои⁶

Дар солҳои 2017-2019 воридоти сармояи хориҷӣ ба шаҳри Душанбе 5942,4 млн. долл., вилояти Суғд – 1954 млн. долл., вилояти Хатлон – 821,6 млн. долл., ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад 207,3 млн. долл. ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – 70 млн. долл. равона гардидааст.

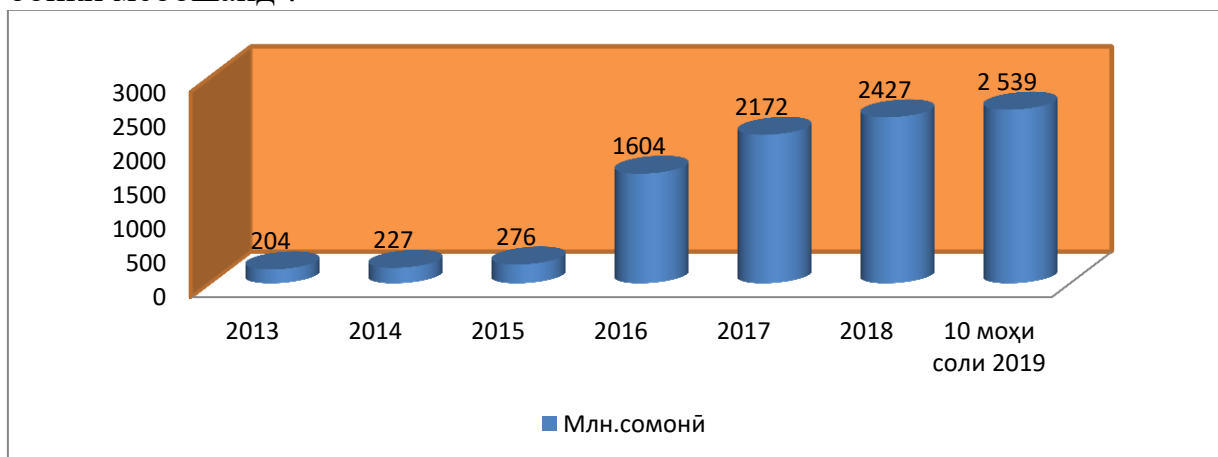
Ҳамин тариқ, нобаробарии тақсими сармоягузори хориҷӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аён аст. Яке аз сабабҳои ҷунин нобаробарӣ-суст будани сиёсати минтақавии оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ, пеш аз ҳама, дар самти кафолати беҳатари сармоя ва сармоягузорон, инфрасохтори нақлиётӣ ва бозорӣ, гаравгонӣ, суғурта таъмини онҳо бо иттилоот оид ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Ба андешаи мо бояд сармоягузори хориҷӣ бояд ба ноҳияҳои сусттаракқикардаи ҷумҳурӣ равона карда шаванд.

3. Фаъолияти сусти сармоягузори бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи қарздиҳии дарозмуддати сармоягузорӣ. Мувофиқи маълумоти дастрасгардида агар бонкҳои тижоратӣ дар соли 2013 ба рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ 204 млн. сомонӣ сармоягузорӣ карда бошанд, ҳамин нишондиҳанда дар 10 моҳи соли 2019 ба 2,539 млн. сомонӣ ё худ 12,4 маротиба зиёд шудааст⁷. Ҳамин нишондиҳандаро дар муқоиса ба доллари ИМА ҳисоб

⁶ <http://sarmoya.tj>

⁷ Саидахмадова Ш.С., Баротзода Ш.М. Ҳолати кунунии ҷалби сармоягузориҳои корхонаҳои кишоварзӣ ва арзёбии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ // Ш.С. Саидахмадов,

намоем, баробар ба 241,8 млн. доллари ИМА дар соли 2019 аз ҷониби банкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорӣ карда шудааст, ки ин нисбат сармоягузори мустақими хориҷӣ 104,0 млн. доллари ИМА камтар мебошад. Ҳоло он, ки таҳқиқгарони ватанӣ Саидахмадова Ш.С., Баротзода Ш.М. дар таҳқиқотҳои худ қайд намудаанд, ки яке аз сарчашмаи асосии сармоягузориҳо дар корхонаҳои кишоварзӣ асосан захираҳои худӣ ва қарзҳои банкӣ мебошанд⁸.

Расми 2. Сармоягузори банкҳои тичоратӣ дар солҳои 2013-2019.

Сарчашма: Коркарди муаллиф дар доираи маълумотҳои адабиёти⁹ [1, с.77, 2.С.,82]

Шартҳои имконпазири фаъолгардонии ин ҷиҳати фаъолияти онҳо инҳо буда метавонанд:

- пасткунии минбаъдаи меъёри бозтамвили Банки миллии Тоҷикистон;
- кам кардани даромаднокии коғазҳои қиматноки давлатӣ; васеъ гардонидани пойгоҳи захираҳои дарозмуддати банкҳои тичоратӣ аз ҳисоби ба гардиши хоҷагидорӣ ҷалб намудани пасандозҳои шахсони воқеӣ; танзим кардани вазъият дар бозори қарзи байнибанкӣ; мустаҳкам намудани устувории молиявӣ ва қобилияти пардохтпазирии банкҳои тичоратӣ;
- коркард ва ҷорӣ намудани низоми самараноки идоракунии қарздиҳии сармоягузорӣ дар банкҳо; рушди низоми лизингии тарҳи қарзии пешниҳоди таҷҳизот, ҳамчун яке аз усулҳои ҳалли мушкилоти гаравгузорӣ, яъне таъмини қарздиҳӣ; васеъ кардани қарздиҳии байнибанкӣ дар бобати маблағгузориҳои лоиҳаҳои калони сармоягузорӣ; рушди низоми гаравгузорӣ дар бобати қарздиҳии сармоягузорӣ бо назардошти такмили механизми пешниҳоди гарави давлатӣ ба банкҳои тичоратӣ, ки ба қарздиҳии лоиҳаҳо ва барномаҳои барои давлат муҳим машғуланд.

Ш.М. Баротзода // Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав (маҷалаи илмӣ) силсила илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ №1/4 (80). Бохтар 2020, С.176.

⁸ Султонов М., Саидмуродов Ш.М. Мушкилотҳои бозори суғурта ва роҳҳои бартароф намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // М.Султонов, Ш.М. Саидмуродов // Паёми ДМТ бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019, №2. С. 127-131.

⁹ Бюллетени омили банкӣ, 2018 (281). - С.7, 8, 77. Бюллетени омили банкӣ 2019 (293). - С. 9.10,82

4. Коркарди номукаммали механизмҳои суғуртаи сармоягузорӣ, махсусан сармоягузориҳои хориҷӣ.

Низоми суғуртаи сармоягузорӣ, суғуртаи хавфи сиёсии сармоягузoron, хавфҳои молиявӣ, хатарҳои сохтмонӣ ва объектҳои ғайриманқул, хатари иҷро накардани шартнома ва ғайраро дар бар мегирад. Бинобар ин, суғурта яке аз усулҳои асосии коҳиш додан ва безарарсозии таъсири хавфҳост. Бо дарназардошти ин ва омӯзиши эҳтиёҷоти сармоягузoron ва корхонаҳои гуногун, ширкатҳои суғурта дар бозори молиявӣ як қатор маҳсулотҳоро пешниҳод мекунанд, ки ин имкон медиҳанд, ки лоиҳаро амалӣ созанд. Бояд қайд кард, ки дар шароити нави иқтисодӣ, бо мақсади қонунгардонидани талаботи ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла корхонаҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёти ҷумҳурӣ, барои пешгирӣ намудани хатарҳои сармоягузорӣ агентҳои суғуртавӣ нақши муҳим доранд.

Дар ҷумҳурӣ, шумораи ширкатҳои суғуртаи давлатӣ ва ғайридавлатӣ аз 17 адад дар соли 2012 то 19 дар соли 2019 афзудааст. Ҳаҷми сармояи оинномавии ҳамаи ширкатҳои суғурта дар соли 2019 452 915,7 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад, ки дар ҷадвали 3. оварда шудааст.

Сармояи ду ширкати давлатӣ дар маҷмӯъ ҳаҷми сармояи оинномавии ҳамаи ширкатҳо 78,8%-ро ташкил медоданд (ба ҷадвали 3. нигаред).

Ҷадвали 3.

Нишондиҳандаҳои асосии бозори суғурта дар ҷумҳурии тоҷикистон¹⁰

№	Номгӯи ташкилотҳо	Дороиҳо	Уҳдадорӣҳо	Сармояи оинномавӣ
1	КВД «Тоҷиксуғурта»	53 030,0	46 465,8	5 200,0
2	КВДС «Тоҷиксармоягузор»	33 441,5	12 123,5	15 675,0
3	ҶСДММ «Спитамен Суғурта»	95 736,1	3 783,9	87 742,1
4	ҶДММ «ТС «Муин»	15 712,0	10 552,4	2 727,2
5	ҶДММ «Суғуртаи асри 21»	3 839,0	- 483,1	2 719,1
6	ҶСП «ТС Кафил»	1 570,0	541,0	1 000,0
7	ҶСП «ТС «Суғуртаи аввалини миллӣ»	207 746,9	143 119,7	500,0
8	ҶДММ «ТС БИМА»	25 869,3	24 864,8	500,0
9	ҶДММ «ТС Боварӣ»	1 962,2	1 295,6	500,0
10	ҶДММ «ТС «Меҳнат»	2 687,7	2 084,7	500,0
11	ҶДММ «ТС Лидер Иншуранс»	2 197,2	120,0	500,0
12	ҶДММ «ТС Эсхата Суғурта»	2 902,1	1 837,7	500,0
13	ҶДММ «ТС Итминон»	1 559,8	322,4	500,0
14	ҶДММ «Суғуртаи Шарқ»	1 536,0	816,5	500,0
15	ҶДММ «ТС Меҳрубон»	627,0	627,0	500,0
16	ҶДММ «Суғуртаи Тоҷик ва Чин»	387,5	284,6	500,0
17	ҶДММ «ТС Сипаҳр»	327,9	19,2	500,0
18	ҶДММ «ТС Такаффул»	499,8	19,7	500,0
19	ҶДММ «Маркази дастгирии суғуртаи мутақобила»	1 283,7	1 258,8	17,6
Ҳамагӣ		452 915,7	249 654,2	121 081,0

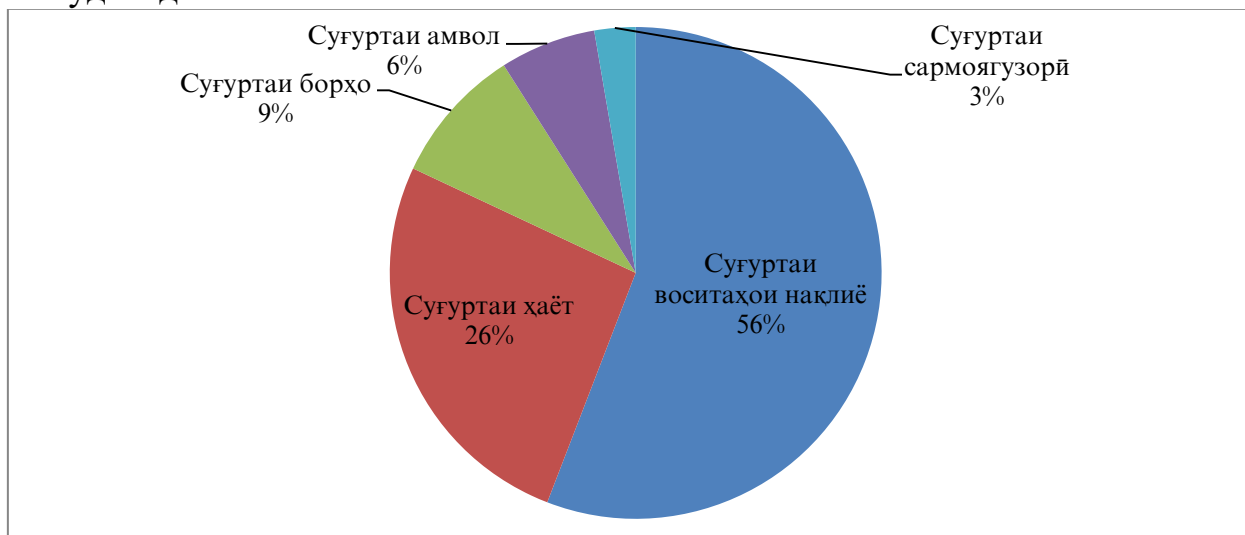
Маълумотҳои ҷадвал аз сомонии расмӣ БМТ nbt.tj дастрас карда шудааст.

Таҳияи муаллиф.

¹⁰ Сомонии расмӣ БМТ nbt.tj

Ҳамин тавр, ширкатҳои суғуртаи давлатӣ дар бозори хизматрасонии суғурта дар соли 2019 мавқеи монополиро барои худ касб кардаанд, ки ин, албатта, рушди бозорҳои рақобатпазирро барои хизматрасониҳои суғурта, фаъолияти механизми бозорӣ, нархҳои бозорӣ ва ғайраро бозмедорад.

Аз ташкилотҳои номбурда КВДС «Тоҷиксармоягузор» маҳз ширкати мебошад, ки самти фаъолиятҳои суғуртакунонии объектҳои сармоягузорӣ мебошад. Корхонаи воҳиди давлатии суғуртавии назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тоҷиксармоягузор» суғуртаи сармоягузориҳоро ба роҳ монда, кафолати ҷуброни зарарро аз фаъолияти сармоягузории суғурташаванда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд ва он ба таъмини ҳифзи ҳуқуқи баробар, манфиатҳо ва амволи субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ новобаста аз шаклҳои моликиятшон равона гардидааст. Барои суғурта кардани ҳамаи намудҳои арзишоти амволӣ ва зехнӣ, ки дар субъектҳои соҳибкорӣ ва намудҳои дигари фаъолият гузошта мешаванд, мавриди қабул қарор меёбанд. Маблағи суғуртавӣ дар доираи лоиҳаи сармоягузорӣ ё техникӣ гузоштаи суғурташаванда муқаррар карда мешавад. Андозаи ҳаққи суғуртавӣ аз рӯи ҳар як суғуртаи бурду боҳти қабулгардида муқаррар мегардад ва метавонад вобаста ба омилҳои зиёд мавриди таҳрир қарор ёбад. Дар мавриди муайян намудани меъёри тарифҳои суғуртавӣ суғуртакунонда экспертизаи пеш аз суғуртакунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва техникиро мегузаронад. Дар рафти назарсанчиҳое, ки аз ҷониби КВДС «Тоҷиксармоягузор» дар сомонаи расмӣ он миёни 111 нафар оид ба истифодабарии хизматрасониҳои суғуртавӣ гузаронида шудааст. Назарсанчиҳо нишон дод, аз миёни 111 нафар пурсидашудагон танҳо 3 фоизи он суғуртаи сармоягузориҳоро ҳамчун хизматрасонии афзалиятнок ҳисоб намудаанд.

**Расми 3.1.3. Назарсанчиҳо оид ба истифодабарии хизматрасониҳои суғуртавӣ.
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар доираи маълумотҳои¹¹**

¹¹ <https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html>
(санаҳои мурочиат. 15.09.2020, 28.07.2019)

Мушкилотҳои бозори сӯғуртаи ҷумҳурии тоҷикистон

№	Мушкилотҳо	Маълумоти мухтасар
1	Сатҳи баланди марказонидашуда будани бозори сӯғуртаи мамлакат ва рушди номукаммали рақобат	Рақобати номукамал дар бозори сӯғурта яке сабабҳои асосии рушди нокифояи бахши сӯғурта дар мамлакат мебошад, ки имконияти ширкатҳои хусусии сӯғуртавино дар баробари ширкатҳои давлатӣ барои расонидани ҳамаи хизматрасониҳои сӯғуртавӣ, аз ҷумла хизматрасониҳои сӯғуртаи ҳатмӣ маҳдуд менамояд.
2	Сатҳи пасти пардохтпазирии ширкатҳои сӯғуртавии ватанӣ	Дар шароити васеъ гардидани шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, рушди соҳибқорӣ хурду миёна, татбиқи лоиҳаҳои гуногунҳаҷми сармоягузорӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ, масъалаи сӯғуртакунонии фаъолият, ҳаёт, молу мулк ва ғайраҳо ногузир гардонидани, аз ширкатҳои сӯғуртавӣ устувории молиявӣ ва кафолати пардохти саривақтии ҳолатҳои сӯғуртавино дар ҳаҷмҳои гуногун тақозо менамояд.
3	Набудани ширкатҳои азнавсӯғуртакунӣ	Айни замон набудани ширкатҳои азнавсӯғуртакунӣ дар ҚТ ширкатҳои ватании сӯғуртавино маҷбур месозад, ки барои азнавсӯғуртакунӣ ба ширкатҳои хориҷӣ муроҷиат кунанд, ки ин хароҷоти зиёдро талаб мекунад ва ҳам кафолати пурра надорад. Бо мақсади нигоҳ доштани маблағҳои азнавсӯғурташаванда дар қаламрави ҷумҳурӣ, бояд ширкатҳои азнавсӯғуртакунӣ таъсис дода шуда, таҷрибаи беҳтарини ташкили пулҳои азнавсӯғуртакунӣ дар мамлакат ҷорӣ карда шавад.
4	Норасоии мутахассисони баландихтисоси сӯғуртавӣ	Сарфи назар аз он, ки дар донишгоҳҳо ва донишқадаҳои ҷумҳурӣ мутахассисони соҳаи сӯғурта омода мешаванд, дар маҷмӯъ норасоии мутахассисони баландихтисоси сӯғуртавӣ ҳамчун яке аз мушкилоти ҳалталаби бахши сӯғурта боқӣ мемонад. Хусусан норасоии актуарийҳои сӯғуртавӣ, ки вобаста ба амалигардонии ҳисобҳои иқтисодии математикии тарифи сӯғуртавӣ ва ҳаҷми захираҳои сӯғуртавӣ тибқи шартномаҳои сӯғурта ва азнавсӯғуртакунӣ бо мақсади таъмин намудани сатҳи зарурии пардохтпазирӣ ва устувории молиявии ширкати сӯғуртавӣ фаъолият менамоянд, ба назар мерасад.
5	Сатҳи пасти талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои сӯғурта	Дигар ҷанбаи мушкилоти рушди бахши сӯғуртаро сатҳи пасти талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои сӯғурта ташкил медиҳад, ки аз таъсири омилҳои гуногун вобаста мебошад. Бояд қайд намуд, ки аҳолии мамлакат дар маҷмӯъ оид ба сӯғурта ва зарурияти он маълумоти кофӣ надорад. Бо назардошти он ки тақрибан 70%-и аҳолии мамлакат дар деҳот зиндагӣ намуда, бо маҳдудияти дастрасӣ ба иттилоот рӯ ба рӯ мебошанд, ин масъала боз ҳам мураккаб мегардад. Саводнокии пасти аҳолии ин минтақаҳо онҳоро аз дарки моҳият ва аҳамияти сӯғурта ҳамчун воситаи таъмини манфиатҳои молу мулкӣ маҳрум менамояд.
6	Эътимоди пасти аҳоли ба бахши сӯғурта	Эътимоди пасти аҳоли ба бахши сӯғурта, пеш аз ҳама, бо нокифоягии таҷрибаи бомуваффақияти ҳамкорӣ бо ширкатҳои сӯғуртавӣ вобаста мебошад. Чунки имрӯз фаъолияти аксарияти ширкатҳои сӯғуртавӣ асосан бо амалигардонии хизматрасониҳои сӯғуртаи ҳатмӣ маҳдуд гардонидани мешавад, ки ба ҷамъовариҳои маблағи ҳаққи сӯғуртавӣ равона карда мешаванд.
7	Сабаби беҳабарии аҳоли нисбати фаъолияти ширкатҳои сӯғуртавӣ	Дигар сабаби беҳабарии аҳоли нисбати фаъолияти ширкатҳои сӯғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нобаробар ба роҳ монда шудани хизматрасониҳои сӯғуртавӣ дар ҳамаи манотиқи ҷумҳурӣ мебошад, ки масъалаи дастрасии хизматрасониҳои сӯғуртавино барои ҳамаи табақаҳои аҳоли ба миён меорад

Таҳияи муаллиф дар доираи мақолаи Султонов М., Саидмуродов Ш.М// Мушкилотҳои бозори сӯғурта ва роҳҳои барқарор намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Наъми ДМТ бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ// 2019 №2. С. 127-131

Хулоса, суғурта яке аз усулҳои самаранок паст кардани хавфу хатари корхона ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар баҳши воқеии иқтисодиёт (корҳои сохтмонӣ ва насбкунӣ, ҳифзи арзишҳои моддӣ, хавфу хатари ҳангоми сар задани сӯхтор, офатҳои табиӣ ва амалҳои ғайриқонунии шахсони сеюм), инчунин паст кардани таъсири офатҳои табиӣ ба муҳити зист ва ғайра мебошад. Ба ин намуди хатарҳо инчунин хатарҳои алоқаманд бо фаро расидани уҳдадорӣ суғурта барои ҷуброни зарари ба шахсони сеюм дар рафти корҳои сохтмонӣ монтажкаунӣ, супоридани санҷишҳои таҷҳизот, инчунин хавфи молиявии худӣ суғурташаванда, ки пайдоиши он метавонад ба қатъ гардидани корҳои сохтмонӣ ва насбкунӣ, масалан, дар натиҷаи сӯхтор ва дигар ҳолатҳои фавқулодда ё таҳвили таҷҳизот ба макони сохтмон дар вақти саривақтӣ ва сабабҳои дигари ғайримоддида алоқаманд мебошад.

5. Рушди нокифояи таъмини инфрасохтори фаъолияти сармоягузори минтақаҳои дар шароити бӯҳрон қарордошта. Рушди инфрасохтори фаъолияти сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо баҳисобгирии хусусияти шароитҳои ғарбӣ, хавфҳои калон, ки ба шароитҳои саҳти табиӣ-иқлимӣ, харочоти нисбатан баландтари аксар секторҳои иқтисодиёт, аз мавқеи ояндабинӣ стратегияи рушди Тоҷикистон муҳим будани худудҳои ғарбӣ, махсусан Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон алоқаманданд, дида баромада шавад. Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро корхонаҳои захираҳои табииро истифодабаранда, ки бо маблағгузори сармояи давлатӣ кор мекунанд, ташкил медиҳад, ки онҳо ба сармояи дарозмуддати калонҳаҷм ниёз доранд ва дар шароити бӯҳрони молиявӣ ҷалб намудани онҳо мушкилот ба миён меорад. Дар робита бо ин, бояд ба масъалаҳои тақмили идоракунии корпоративӣ, ҳамчун яке аз қисматҳои инфрасохтори институтсионалӣ, таъмини беҳатарии иқтисодӣ ва истифодаи абзори бозори асосӣ баҳри паст намудани хавф ва ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ диққати ҷиддӣ дода шавад.

6. Бозори дохилии нисбатан хурд ва ҳамгирии сусти тижоратию иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ;

7. Рушди нокифояи инфрасохтори воқеӣ дар баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ;

8. Шароити ками рақобатпазирӣ ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳо (низомҳои гумрук, андоз, ва раводид);

9. Инкишоф наёфтани инфрасохтори сармоягузорӣ (суғуртавӣ, бонкӣ, консалтингӣ (машваратӣ), иттилоотию таҳлилий ва ғайра);

10. Дар ҷумҳурӣ ба қадри кофӣ мавҷуд набудани кадрҳои идоракунанда ва коргарии дорои донишу малакаи муосир, баланд будани сатҳи муҳочирати берунӣ.

Мушкилотҳои мавҷударо таҳлил намуда, метавон ба хулосае омад, ки дар ҷумҳурӣ барои барпо кардан ва рушд додани инфрасохтори дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ зарур буда, фаъолгардонии таъсири ҳокимияти

давлатӣ, илм ва тичоратро дар аснои ташаккулдиҳии низоми сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақозо менамояд.

Бо мақсади беҳбуд бахшидани муҳити сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки дар бобати барпо намудани инфрасохтори таъмини бехатарии иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ, ки чорабиниҳои тақмили идоракунии сармоягузорӣ ва ҳимояи ҳуқуқи соҳибмулкони ҳимоя мекунад, (пешгирӣ ва баргараф сохтани истифодаи ғайриқонунии иттилооти инсайдерӣ ва қаллобии бозор, таъмини шафофияти иттилоотии бозор, баланд бардоштани масъулияти аъзои мақомоти идоракунии корхона) қадамҳои устувор гузошта шавад. Бо мақсади рушди бозори молиявӣ зарур аст механизмҳои таъмини ҳамкорӣ дар хусуси боварию эътимоди аҳоли ба абзори бозори коғазҳои қиматнок ва фароҳам овардани шароитҳои баҳри ҷалби сармояи аҳоли ба сифати захираҳои сармоягузорӣ коркард шаванд аз ҷумла;

- бехатарии иттилоотӣ ва шафофияти бозори коғазҳои қиматнок барои мустақкам кардани боварии сармоягузори эътимолӣ;

- дастгирии иттилоотии давлатии равандҳои сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ таъмин карда шавад.

Дар шароити имрӯза зарур аст, ки баҳри ҷалби сармоя тарзу муносибатҳои нав ба кор бурда шавад. То андозаи муайян чунин муносибат соҳаҳои охир дар амалия истифода шуда истодааст. Ба онҳо, пеш аз ҳама, масъалаи баланд бардоштани нақши арзишҳои амортизатсионӣ ҳамчун манбаи тавоноии маблағгузории асосӣ ва ҷойгиркунии захираҳои сармоягузории марказонидашуда (аз бӯчаи ҷумҳурӣ) дар асоси озмунӣ (сертификатсиякунии ҳатмии лоиҳаҳо, ки имкон медиҳад, сифати онҳо санҷида эътимоди сармоягузори хориҷиро баланд мебардорад) мансуб мебошад.

Самтҳои афзалиятнок ин ҳамкорӣ дар бобати ташкили ширкатҳои илмӣ-техникии ғайридавлатӣ, субъектҳои он олимони ва соҳибкорони алоҳида, корхонаҳои саноатӣ ва тичоратие, ки соҳаҳои бештар самарабахши маблағгузорию ҷустуҷӯ менамоянд, ба ҳисоб меравад. Дар ин бобат масъалаи сахмиягузорӣ, фурӯш ва ё ба сармояи хусусӣ гузаронидани ташкилотҳои илмӣ-техникӣ мебошад, ки таҳқиқоти онҳо ба таркиби барномаҳои афзалиятнок ворид нашудаанд ва ё аз тарафи давлат маблағгузории онҳо қатъ карда шудааст. Самти зарурии сиёсати илмӣ-техникӣ тағйироти механизмҳои маблағгузорӣ ва сиёсати андозбандӣ дар соҳаи илм ба ҳисоб меравад, ки он ҳуқуқҳои муайяни соҳибмулкоро оид ба натиҷаҳои таҳқиқот дар ҳамаи зинаҳои сикли илмӣ-таҳқиқотӣ: аз таҳқиқот то истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ таъмин менамояд.

Дар робита ба ин, барои ҳавасманд сохтани сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузории хориҷӣ низоми имтиёзноки тақозо мегардад. Ба воситаи имтиёзҳои молиявӣ, андозӣ, супоришҳои давлатӣ ҳамкорӣ дар бобати ташаккули низоми венчурии (хавфии) маблағгузории паҳлуҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва коркарди озмоишӣ-конструкторӣ зарур

мебошад. Коркарди низоми чалби сармояи хурд чиҳати амалигардонии барномаҳои инноватсионӣ-сармоягузорӣ зарур мебошад. Чунин низом имконият медиҳад, ки пасандозҳои воситаҳои асбории аҳоли ба бонкҳои боэътимод таҳти кафолати давлат чалб гардида, онҳо дар лоиҳаҳои венчурӣ бо суғуртаи ҳатмии хавфҳо истифода бурда шаванд.

Шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ бо шарикони хориҷӣ ва чалби захираҳои хориҷӣ мавҷуд мебошад, ки онҳоро чунин тақсирот кардан мумкин аст:

1. Кооператсияи байналхалқии истеҳсолот, ки ба нақли технология ва баъзан ташкили молиякяи яқоя мусоидат менамояд
2. Гирифтани қарзҳои хориҷӣ.
3. Гирифтани таҷҳизоти хориҷӣ дар асоси лизингӣ.
4. Гирифтани қарзҳо дар асоси чубронкунӣ.
5. Чалби сармояи хориҷӣ дар шакли соҳибкорӣ бо роҳи ташкили корхонаҳои муштарак, аз ҷумла фурӯши саҳмияҳо аз тарафи сармоягузори хориҷӣ.
6. Бунёди корхонаҳо, ки пурра ба сармояи хориҷӣ мансубанд.
7. Ҳамкорӣ бо ширкатҳои хориҷӣ чиҳати рушди истеҳсолот бе бастанӣ шартнома (контракт) ва ташкили шахси ҳуқуқӣ;
8. Чалби сармояи хориҷӣ дар асоси консессияҳо ва ё шартномаи тақсироти маҳсулот.
9. Ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ки ба чалби фаъоли сармояи хориҷӣ дар ҳудуди муайян равона гардидааст.

Ҳамаи шаклҳои дар боло овардашудаи чалби сармояи хориҷӣ хусусияти дарозмуддати стратегӣ доранд. Онҳо имкон медиҳанд, ки ҳангоми дуруст ба роҳ мондани ташкили кор ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти сохтории соҳаҳо ва дигаргуниҳои иқтисодии байнисоҳавӣ бо хароҷоти ками сармоягузорӣ (хусусан асборӣ) дар муҳлатҳои кутоҳтарин, дар муқоиса бо истифодаи танҳо захираҳои молиявии мамлакат, кумак расонида шаванд. Онҳо метавонанд камшавии каниши алоқаҳои технологиро бо мамлакатҳои индустриалӣ тезонанд.

Ҷадвали 5

Сармояҳои мустақими хориҷӣ: бурду бохт¹²

Бурд	Бохт
1.саҳмгузорӣ ба инкишофи иқтисодӣ. Норасоии воситаҳои молиявиро чуброн менамоянд.	1.Ба кам шудани ҳаҷми умумии амонатҳо ва сармояҳо бо роҳи:а)маҳдуд намудани рақобат (аҳдномабо ҳукумати мамлакати қабулкунанда); б)боздоштани инкишофи фирмаҳои маҳаллӣ; в)дараҷаҳои баланди қарз,оварда мерасонад.
2.Касри тавозуни пардохтро рӯпӯш менамоянд, яъне фарқияти байни асбори хориҷии барои барномаҳои инкишоф зарур ва вориди софи асбор аз ҳисоби содирот ва кӯмакҳо барои инкишофро рӯпӯш менамоянд.	2.Тавозуни пардохтро дар дурнамо ғайримувозин мегардонад: а)дар счёти малиётҳои қорӣ бо роҳи вориди ҳаҷми зиёди таҷҳизот; б)дар счёти ҳаракати сармоя бо роҳи интиқоли

¹² Сузуки М., Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А., «Макроиқтисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ» М., Сузуки Л.Х.Саидмуродов, А.А.Солиев,- Душанбе, «Деваштич»,2007 – 278 саҳ.

<p>3.Аз ҳисоби андозситонии ШФМ қисми даромади буҷаи давлатӣ зиёд мегардад.</p> <p>4.Мубодилаи таҷрибаи идоракунии ва соҳибкорӣ, технологияҳо, донишҳо на танҳо дар натиҷаи фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ,балки бо воситаи барномаҳои таҳсилотӣ.</p>	<p>фоидаҳо,пардохти фоизҳо,роялти ,музди кори менечерҳо ва ғайра.</p> <p>3.Ҳаҷми даромади буҷа аз ҳисоби речаи имтиёзноки андоз, нархгузори трансферт ива дигар имтиёзҳо барои сармоягузори хориҷӣ аз ҳаҷми иқтисодии кам буда метавонад.</p> <p>4.Бо мақсади нигоҳ доштани мавқеи инҳисорӣ ШФМ инкишофи иқтисодии мамлақати воридкунандаи сармояро бозмедоранд.</p>
---	--

Коркарди муаллиф дар доираи Сузуки М., Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А., «Макроиқтисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ» - Душанбе, «Деваштич»,2007 – 278 сах.

Аз нуқтаи назари таҳлили ин ҷадвал баъзе масълаҳои нисбати Тоҷикистон дида мебароем.

Корхонаҳои муштараки амалкунанда дар Тоҷикистон на танҳо барои васеъгардонии иқтисоди мамлақат, балки барои васеъкунии иқтисоди содиротӣ саҳм гузошта истодаанд. Қисми зиёди сармоягузори мустақими хориҷӣ дар мамлақат ба соҳаҳои омӯзиши геологӣ ва истихроҷи канданиҳои ғайранок, саноат, энергетика, алоқа ва хизматрасониҳои молиявӣ равона шудаанд. Ин гуна молҳо дар таркиби содироти моли тайёр аз Тоҷикистон ҳиссаи калон доранд¹³ [5,с.278].

Барои камбудии, ки дар рафти баррасии масъалаи фаъолияти корхонаҳои дорои сармояи хориҷӣ ошкор гардиданд, зарур аст, ки:

- ҳангоми дар муҳлати муайян ба фаъолият оғоз накардани корхонаи дорои сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ расмиёти барҳам додани он муқаррар карда шавад;

- зарур аст, ки вазорату идораҳои дахлдор ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои дорои сармоягузориҳои мустақими хориҷиро аз лиҳози даромаднокӣ мавриди омӯзиш қарор диҳанд.

Яке аз роҳҳои ҷалби сармояи хориҷӣ ин фурӯши объектҳои давлатӣ тавассути тендерҳои сармоягузорӣ мебошад, ки сармоягузори хориҷӣ дар ҳолати пурра иҷро намудани шартҳои муайяншуда ҷиҳати ба роҳ мондани истеҳсолот, зиёд намудани ҳаҷми сармоягузорӣ, ҷойҳои нави корӣ ва таҷҳизонидани корхона бо технологияи муосир ҳуқуқи соҳибмулкиро гирифта, ҳамчун соҳибмулк фаъолияти иқтисодиро истеҳсолии худро дар ҷумҳурӣ идома медиҳад.

Адабиёт

1. Бюллетени омили бонкӣ, 2018 (281). - С.7, 8, 77.
2. Бюллетени омили бонкӣ 2019 (293). – С. 9.10,82

¹³ Султонзода, И.М. Асосҳои назариявии танзими сармоягузори мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ // И.М. Султонзода // Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), 2021. – С. 18.

3. Саидахмадова Ш.С., Баротзода Ш.М. Ҳолати кунунии ҷалби сармоягузориҳои корхонаҳои кишоварзӣ ва арзёбии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ // Ш.С. Саидахмадов, Ш.М. Баротзода // Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав (маҷалаи илмӣ) силсила илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ №1/4 (80).Бохтар 2020, С.176.
4. Султонов М., Саидмуродов Ш.М. Мушкилотҳои бозори суғурта ва роҳҳои бартараф намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// М.Султонов, Ш.М. Саидмуродов// Паёми ДМТ баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019, №2. С. 127-131.
5. Сузуки М., Саидмуродов Л.Ҳ., Солиев А.А., «Макроиқтисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ» М., Сузуки Л.Ҳ.Саидмуродов, А.А.Солиев,- Душанбе, «Деваштич»,2007 – 278 саҳ.
6. Султонзода, И.М. Асосҳои назариявии танзими сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ // И.М. Султонзода // Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмҳои доктори фалсафа (PhD), 2021. – С. 18.
7. Султонзода, И.М. Асосҳои назариявии танзими сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ // И.М. Султонзода // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмҳои доктори фалсафа (PhD)- доктор аз рӯйи ихтисоси: 6D050600 – Иқтисодиёт, 2021. – С. 103.
8. Сомонаи расмии БМТ nbt.tj
9. <https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html> (санаҳои муроҷиат. 15.09.2020, 28.07.2019)
10. <https://gtmarket.ru/research/foreign-direct-investment-index/info> (санаи муроҷиат 6.04.2020)
11. <http://sarmoya.tj>

IMPROVING THE LIVING STANDARDS OF THE POPULATION AND WAYS TO SOLVE EXISTING PROBLEMS

*Nuralizoda A.N. - Candidate of Economic sciences, Associate Professor,
Tajik State University of Finance and Economics*

***Annotation:** The article analyzes the modern aspects of improving the quality of life of the population and the problems of its solution. The main purpose of the article is to provide a theoretical basis for the socio-economic foundations of livelihoods in modern conditions and practical recommendations for assessing and improving the quality of life in the regions. The subject of this article is the system of socio-economic relations, which determines the processes and forms of sustainable livelihoods in modern conditions. The methodological basis is a systematic approach and a method of dialectical cognition, which discusses the processes of development of local skills in ecological food and improving their quality of life with new opportunities for communication and interaction.*

Key words: *methodology, life skills study, motivation, urban and rural population, opportunities, quality, ecological food.*

The economic situation in each country of the world is considered, first of all, by the level and quality of life of the population, and in this regard, initiatives should be taken to improve the quality of life of the citizens. The most important indicators of the quality of life of the population are the real socio-economic consequences and, also the degree of social tension in society. Improving people's living standards is the most important strategic task for the development of society at this stage, and the mentioned issues are submitted and analyzed in the article.

The analysis of the concept of “quality of life” and indicators of this quality are presented, and a forecast study of socio-economic indicators has been conducted. The theoretical approaches of the formation of the human economy have been presented on the basis of innovation. The study and analyses of the mentioned dilemmas have come to a conclusion that in order to improve the living standards of the population and eliminate the gap in the socio-economic situation of the population in the context of limited budget resources, the main task is to build an economy that can eliminate the main factors of social tension which has a special significance in modern society [1].

The Republic of Tajikistan has a unique natural, demographic, economic, historical and cultural potential. Through the effective use of the mentioned resources the country can ensure sustainable development, high living standards of the people. Despite the potential for the development of public relations, there is currently a systemic crisis in the deteriorating demographic situation in the regions, declining living standards and high unemployment in rural areas, the evolution of the existing system of labor migration. Comprehensive monitoring of the current situation in rural areas reveals the depth of these problems.

From an economic point of view, innovation should be introduced in the lives of urban and rural population, on the basis of successful and commercial use of new ideas and thus contribute to the creation of sustainable development and prosperity. What we consider innovative for a particular rural area may not be the same for other rural areas. Therefore, it is necessary to establish contacts and cooperation with other areas as agriculture, information and communication technologies, environment, transport and energy, small and medium enterprises and services.

Quality of life is a fairly broad concept used in sociology, economics, politics, medicine and some other areas, denoting an assessment of a certain set of conditions and characteristics of a person's life, usually based on his own degree of satisfaction with these conditions and characteristics. This phenomenon is more extensive than material security (standard of living), and also includes such objective and subjective factors as health status, life expectancy, environmental conditions, nutrition, household comfort, social environment, satisfaction of cultural and spiritual needs, psychological comfort.

Currently, there is no generally accepted scientific definition of the concept of "quality of life". Its practical application requires a distinction from widely used close concepts - such as "standard of living", which is the most important structural component of the quality of life.

The standard of living of the population is a complex category that expresses the level of development of physical, spiritual and social needs and the degree of their satisfaction, as well as the conditions in society for the development and satisfaction of these needs. Goods that have a real or symbolic form of existence, and services are considered as means of satisfying needs [1].

High demographic indicators and the overall scale of production in these countries, even with small volumes of production and consumption per capita, create a unique economic environment. They create opportunities for the establishment of large industrial enterprises, promote the growth of domestic market demand, and serve to attract foreign direct investment.

The level of consumption of material goods and services is determined by the expenses of families. In turn, the expenditures of families consist of the following elements:

- taxes;
- social payments;
- payments for utilities (for electricity, housing, etc.);
- the cost of purchasing goods;
- social expenses (for recreation, education, etc.);
- transportation costs;
- savings and so on.

Economic theory also uses the concept of quality of life, which, along with living standards, also includes the following indicators: occupational safety, cultural level, physical development, and so on.

In developed countries, the indicator "the size of the consumer basket" is used to show the living standards of the population.

Consumer basket is a set of consumer goods and services that are needed to meet the needs of the average family. The consumer basket consists of foodstuffs, non-foodstuffs and services.

The following factors affect the living standards of the population:

- the level of income with which consumption increases and vice versa;
- the level of prices at which real incomes fall and living standards fall;
- Income tax rate for individuals and tax rate for corporate profit.

Tajikistan's population growth is largely natural. In 1990, the natural increase per capita was 33 people, and now this figure has reached to 23.3 people. Population growth is associated not only with natural population growth, but also with the influx of people from other parts of the country during the Soviet period. In the last 10 years, following the collapse of the Soviet Union and the outbreak of the civil war in Tajikistan, the migration has increased, leading to a slowdown in mechanical growth. [2]

The system for assessing the quality of life of the population today includes the following socio-economic indicators:

- the quality of a person. This indicator is complex, qualitative, it can be divided into such sub-indicators as the birth and death rate, educational and qualification level, etc.;

- the quality of education is a system for assessing the educational level, which determines the effectiveness of the use of competency-based skills and the level of professional consciousness;

- the quality of labor is an indicator that determines the level of production life, taking into account the degree of implementation of a person's professional skills, his organizational, intellectual, creative, moral and other abilities and showing the degree of job satisfaction, as well as the desire to improve one's qualifications;

- the quality of the environment is an indicator that consists of a combination of elements, prerequisites and factors in the formation of the external environment, which makes it possible to assess the level of a healthy, harmonious and socially rich life of an individual;

- quality of life is an integral indicator that assesses the degree of development and satisfaction of the material, cultural and spiritual needs of the individual

The study of the problem allows to monitor the quality of life of the population on a regular and comprehensive basis, which should be crucial in describing the systemic processes and phenomena associated with the solution of social problems in rural areas. In addition, it allows to determine the level of satisfaction of the population with the quality of public services and the activities of local governments. As the task of ensuring a stable quality of life is a priority among the functions of local self-government and socio-legal structure, which contributes to the creation of all necessary conditions for a normal life in the city.

In summary, it is clear that in the absence of alternative agricultural employment and sources of income, the economic situation and income growth policies in rural organizations, which are the main employers, will have a significant impact on the quality of life in rural communities, in rural areas. It is impossible to say that the cost of agricultural work is the lowest among the other sectors of the domestic economy, while rural income does not ensure a decent life and the free development of the individual. The living standards of the rural population are becoming increasingly important, and human resources are being exposed to the aging and declining trends of the population.

Literature:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-kachestva-zhizni-naseleniya-v-sovremennyh-ekonomicheskikh-usloviyah-rossii>
2. <https://allinweb.ru/mavzhoi-tojiki/372/> Attention! The rights to the publication of materials on the site are under the protection of © allinweb.ru/

3. Rajzberg B.A., Lozovskij L.SH., Starodubceva E.B. Kachestvo zhizni [Quality of life]. Sovremennyj ekonomicheskij slovar'. 7the edition. M.: INFRA-M, 2017. p. 56.
4. Kamenskaya G.V. Kachestvo zhizni [Quality of life]. Nacional'naya filosofskaya enciklopediya. Access mode: <https://terme.ru/termin/kachestvo-zhizni.html> (access date: 13.06.2019).
5. Kachestvo zhizni [Quality of life]. Filosofskij enciklopedicheskij slovar'. M.: INFRA-M, 2011. p. 250.
6. Santalova M.S., Balahanova D.K. Formirovanie sistemy upravleniya kachestvom zhizni naseleniya v regione [Formation of quality of life management system in the region]. European Social Science Journal. 2016. № 10. p. 95-97.
7. Larsson U., Taft C., Karlsson J., Sullivan M. Gender and age differences in the relative burden of rhinitis and asthma on health related quality of life a Swedish population study. Respiratory Medicine. 2007. Is. 101-6. P. 1291-1298.
8. Ivanetska S.B., Galavda T.O. Social responsibility as a factor of ensuring of increasing the level and quality of life for the population. Economics, Management, law, Innovation strategy. 2016. S. 1. P. 19-22.
9. Living standards of the population of Russia and the world in 2017. Access mode: <https://newsland.com/community/129/content/>

АСОСҶОИ ҶОРИСОЗИИ СИСТЕМАҶОИ ЛОГИСТИКӢ ДАР СОҶАИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Носиров Н.Н. - н.и.и. профессор

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф ҷанбаҳои муҳими ҷорисозии системаҳои логистикӣ дар соҳаи саноат барои бахшҳои алоҳида мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҷаҳонишавии интегратсияи функционалии байнимиллӣ ва ҷамоҳангсозии фаъолияти иқтисодии аз ҷиҳати фазои парокандаро ифода мекунад. Миқдори афзояндаи бахшҳои иқтисодӣ ҳамчун як меъёр ба ҷаҳонишавӣ рӯ меоранд. Ҳамин тариқ, он ба раванди ҷамоҳангсозии мураккаб дар ҷамоҳангсозии истеҳсолот ва таъминот дар саросари ҷаҳон оварда мерасонад. Ин мураккабӣ натиҷаи тафовут дар фарҳангҳо, системаҳои иқтисодӣ, муқаррароти давлатӣ ва инчунин бисёр қоидаҳо ва созиномаҳои байналмилалӣ мебошад. Муҳити қабули қарорҳои тиҷоратӣ тавассути ҷаҳонишавӣ, ки рақобати байни ширкатҳоро афзоиши медиҳад, ба таври куллӣ тағйир меёбад, аз ин рӯ қарорҳои корпоративӣ бояд дар ин шароити нав бешитар қабул карда шаванд. Фирмаҳо бояд ба таври стратегӣ воқуниши нишон диҳанд, то дар ин вазъият рақобатпазир бошанд.

Калимаҳои асосӣ: ҷаҳонишавӣ, логистика, саноат, ҳамгирӣ, хизматрасонӣ, идоракунии занҷираҳои таҳвилӣ, тақсимот, каналҳои электронӣ.

Аннотация: В статье автор рассматривает важные аспекты внедрения логистических систем в промышленности для отдельных отраслей. Глобализация относится к функциональной интеграции наций и координации экономической деятельности с точки зрения пространства. Все большее число секторов экономики обращаются к глобализации как к норме. Таким образом, это приводит к сложному процессу координации в координации производства и поставок по всему миру. Эта сложность является результатом различий в культурах, экономических системах, правительственных постановлениях, а также многих международных правилах и соглашениях. Среда принятия бизнес-решений радикально меняется из-за глобализации, которая увеличивает конкуренцию между компаниями, поэтому корпоративные решения должны приниматься в этих новых условиях. Фирмы должны реагировать стратегически, чтобы быть конкурентоспособными в этой ситуации.

Ключевые слова: глобализация, логистика, промышленность, интеграция, услуги, управление, цепочки поставок, дистрибуция, электронные каналы.

Annotation: In the article, the author discusses important aspects of the introduction of logistics systems in industry for individual sectors. Globalization refers to the functional integration of nations and the coordination of economic activities in terms of space. A growing number of economic sectors are turning to globalization as a norm. Thus, it leads to a complex coordination process in the coordination of production and supply around the world. This complexity is the result of differences in cultures, economic systems, government regulations, as well as many international rules and agreements. The business decision-making environment is changing radically through globalization, which increases competition between companies, so corporate decisions need to be made more in these new conditions. Firms need to respond strategically to be competitive in this situation.

Keywords: globalization, logistics, industry, integration, services, management, supply chains, distribution, electronic channels.

Логистика дар айни замон як соҳаи васеи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мебошад. Логистикаи саноатӣ – логистикаи муносибатҳои иқтисодӣ ва таъминоти корхонаҳои саноатӣ, ки дар заминаи онҳо сохта мешаванд. Нақши логистика дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамкориҳои системавии омилҳои асосӣ: иқтисодӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, техникӣ ва мушаххас, ки ба танзими равандҳои иқтисодӣ алоқаманданд, муайян карда мешавад.

То имруз ҷустуҷуи имкониятҳои кам кардани арзиши аслии маҳсулот ва хароҷоти тақсимкунӣ ҳам барои зиёд кардани фоидаи корхонаҳо ва ҳам барои пурратар қонеъ гардондани манфиатҳои истеъмолкунандагон, ба онҳо расондани як қатор хизматрасониҳо

аҳамияти ҳалқунанда пайдо кардааст. Бинобар ин дар шароити муносибатҳои бозорӣ принципи «ҳисоб — фоида — истеъмолқунанда» ҳалқунанда мегардад ва потенциали таъминоти моддию техникаро таҷассум мекунад.[6]

Ҳамзамон бо равандҳои ҷорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон, гузаштани моликияти давлатӣ ба баҳши хусусӣ ва парокандагии сохторҳои иқтисодӣ, автоматиқунонӣ ва иттилоотии идорақунӣ сохторҳои нав, ғайримарказиқунонии идорақунӣ, равандҳои диверсификатсия ва интеграсияи фаъолияти иқтисодӣ инкишоф меёбад. Дар иқтисодиёти давраи гузариш бо назардошти мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият шаклҳои ҳамгироии идорақунӣ ва тамоюли ҳамоҳангсозӣ, ки махсусан ба равандҳои ҳамкориҳои байни истеҳсолқунандагон, истеъмолқунандагон, миёнаравҳо, сохтори анборҳо, инфрасохтори нақлиётӣ хосанд.

Таваҷҷӯҳ ба мушкилоти рушди логистика дар кишварҳои саноатӣ пеш аз ҳама бо сабабҳои иқтисодӣ алоқаманд аст. Дар шароите, ки афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва густариши робитаҳои дохилимиллӣ ва микроиқтисодӣ боиси афзоиши хароҷоти соҳаи муомилот гардид, таваҷҷӯҳи соҳибқорон ба дарёфти шаклҳои нави оптимизатсияи фаъолияти бозор ва кам кардани хароҷот дар ин соҳа нигаронида мешаванд.[5]

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар аз мушкилоте, ки омилҳои сиёсати хориҷӣ ба вучуд овардаанд, суботи дохилии сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ нигоҳ дошта мешавад, раванди ташаккул ва рушди истеҳсолоти логистикӣ, тиҷорат, нақлиёт ва системаҳои иттилоотӣ идома дорад. Ин аҳамияти аввалиндараҷа дорад, зеро он имкон медиҳад, ки иқтисодиёти кишвар дар маҷмӯъ ба сатҳи баланди технологӣ баланд гардад, ҳамгироӣ ба фазои ҷаҳонии иқтисодӣ ва иттилоотӣ суръат бахшад ва симои (образи) ҷолиби давлати дорой иқтисоди устувор ба вучуд ояд.

Ҷаҳонишавӣ боиси тағйироти гуногун дар соҳаи логистика мегардад. Оқибатҳои зеринро барои ҷаҳонишавии логистика пайдо кунед:

- Мӯҳлати интиқоли маҳсулот дароз карда мешавад.
- Вақтҳои гузариш дароз карда мешаванд ва ба номуайянӣ дучор мешаванд.
- Якчанд вариантҳои алтернативии шикастан ва муттаҳидшавӣ мавҷуданд.
- Якчанд речаҳои боркашонӣ ва аз ин рӯ алтернативаҳои гуногуни хароҷот вучуд доранд.
- Ба таъхир андохтани истеҳсолот ҷорӣ карда шудааст.

Аз боло аён аст, ки байни ҷаҳонишавӣ ва гузаштан ба системаҳои амалиётӣ дар вақташ (JIT) ҳамчун стратегияи нав дар баъзе ширкатҳо

зидияти мустақим вучуд дорад. Дар ширкатҳои ҷаҳонӣ тамоюли зиёд кардани мӯҳлати фармоиш ва сатҳи инвентаризатсия аз сабаби масофаҳои ҷалбшуда ва мураккабии логистика вучуд дорад. Дар ширкатҳои, ки ба фалсафаи JIT мегузаранд, вазъ баръакс аст ва хоҷиши кам кардани вақт ва инвентаризатсия ба қадри имкон вучуд дорад. Роҳи ҳал барои муомилоти байни хароҷоти фармоиш ва инвентаризатсия бо хароҷоте, ки аз сабаби номуайяни дар таҳвили маҳсулот ба вучуд омадааст, ҷустуҷӯ карда мешавад.

Корхонаи саноатӣ дар айни замон механизми мураккабест, ки онро ду гуруҳи воҳидҳои структурӣ ифода мекунанд. Инҳо аз як тараф, дар ҳақиқат ҷанбаҳои истеҳсоли-технологӣ мебошанд, ки аввал ба истеҳсоли маҳсулоти нимтайёр, маснуот, деталҳо, агрегатҳои васлкунӣ аз ашёи хом ва масолеҳ машғул шуда, баъд аз ин элементҳои маҳсулоти тайёрро бароҳ мемонанд. Аз тарафи дигар, ин воҳидҳои сершумори ёрирасон мебошанд, ки аксар вақт ҳамчун «инфраструктураи» истеҳсолот ҳисобида мешаванд. Звенои муттаҳидкунандаи звеноҳои асосӣ ва ёрирасони корхонаи саноатӣ системаи идоракунии он мебошад.

Дар солҳои охир, системаҳои идентификатсияи автоматӣ дар бисёр соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ ва инчунин дар соҳаи логистика маъмул гаштанд, ки ҳадафи онҳо такмил додани равандҳои ба даст овардани маълумот ва гирифтани маълумотро ба таври саривақтӣ ва дақиқтар аст. Ин дар навбати худ ба менеҷмент ва тасмимгирандагон вақти бештар медиҳад, то мушкилоти эҳтимолиро дарк кунанд ва қарорҳои муассир қабул кунанд. Истифодаи системаҳои мушаххаскунии автоматӣ доираи васеи амалиётҳои занҷири таъминотро дар бар мегирад, аз қабили:

- муайян ва пайгирии ашё;
- истеҳсолот;
- чаканафурӯшӣ;
- нақлиёт;
- анбор;
- амалиёти пардохт.

Технологияҳо ба монанди штрих-код, RFID, забти имзо ва раҳи магнитӣ, ки дуи қаблӣ бештар дар логистика ва SCM истифода мешаванд, ки бояд амалигародонии системаҳои логистикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд.

Системаи логистикӣ – маҷмӯи шабакаи логистикӣ ва системаи идоракунии, ки аз ҷониби ширкат барои амалӣ намудани стратегияи логистикӣ худ (тактика) ташкил карда шудааст.

Системаҳои идоракунии логистика, ба монанди ҳама гуна системаҳои воқеият, метавонанд дар марҳилаҳои гуногуни рушд

бошанд ва аз рӯи дараҷаи пурраи фарогирии ҷузъҳои гуногуни истеҳсолот ва маркетинг фарқ кунанд.

Маълумотхое, ки дар матбуоти хориҷӣ доир ба таҷрибаи истифода бурдани системаҳои идоракунии логистика дар як қатор корхонаҳои мамлакатҳои пешқадами саноатӣ чоп шудаанд, шаҳодат медиҳанд, ки ин системаҳои идоракунӣ бо чор дараҷаи тараққиёт ё чор дараҷаи пурраи фарогирии ҷузъҳои истеҳсолот ва системаи маркетинг таҷдиди назар карда мешавад.

Аз тамоми гуногунии системаҳо, системаҳои логистикӣ бо таркиби элементҳо, хусусияти робитаҳои байни онҳо, ташкил ва хосиятҳои интегративӣ фарқ мекунанд. Хусусиятҳои фарқкунандаи системаи логистикӣ:

- мавҷудияти ҷараён;
- тамомияти муайяни система.

Мо хосиятҳои системаҳои логистикиро дар заминаи ҳар як ҷаҳор хусусияти хоси ҳама гуна системае, ки мо дар боло баррасӣ кардем, тавсиф мекунем.[1]

Системаи логистикӣ маҷмӯи ҷудонашавандаи унсурҳоест, ки бо ҳамдигар амал мекунанд. Унсурҳои зерини системаҳои логистикӣ фарқ мекунанд:

- харид - зерсистемае, ки ҷараёни маводро ба системаи логистикӣ таъмин менамояд;
- анборҳо - биноҳо, иншоотҳо, дастгоҳҳо ки дар онҳо захираҳои моддӣ муваққатан ҷойгир ва нигоҳ дошта мешаванд, ҷараёни мавод табдил дода мешаванд;
- захираҳо - захираҳои масолах, ки ба ин система имкон медиҳанд, ки ба тағйирёбии талабот зуд воқуниш нишон диҳад, ягонагии нақлиётро таъмин намояд, инчунин ба ҳалли як қатор вазифаҳои дигари системаҳои таъминоти логистика мусоидат намояд;
- нақлиёт - ин элемент ҳам мисли дигарон, худ як системаи мураккаб аст. Ба он базаи моддию техникае, ки бо ёрии он бор кашонда мешавад, инчунин инфраструктуре, ки фаъолияти онро таъмин менамояд;
- иттилоот - зерсистемае, ки алоқаи иттилоотии байни дигар унсурҳои низоми таъминоти моддиро таъмин менамояд, иҷрои амалиёти логистикиро назорат мекунад, инчунин як қатор дигар вазифаҳоро ҳал мекунад;
- кадрҳо - кормандони ташкилоте, ки ба иҷрои амалиёти таъминоти моддӣ машғуланд;
- фурӯш - зерсистемае, ки аз системаи таъминоти моддию техникӣ ихтиёр кардани гардиши моддиро таъмин менамояд;
- хизматрасонии истеҳсолӣ – воҳидҳои таъминоти моддӣ, ки ба хизматрасонии раванди истеҳсолот машғуланд.

Унсурҳои системаҳои логистикӣ дорои сифатҳои гуногун, вале дар айни замон мувофиқанд. Мутобиқат бо ягонагии ҳадафҳо таъмин карда мешавад, ки фаъолияти системаҳои логистикӣ ба он тобеъ аст. Байни унсурҳои системаи логистикӣ робитаҳои назаррас вучуд доранд, ки бо зарурати табиӣ сифатҳои интегративии системаро муайян мекунанд.

Хусусияти дигар ин аст, ки робитаҳои байни унсурҳои системаи логистикӣ ба таври муайян тартиб дода мешаванд, яъне. системаи таъминоти моддию техникӣ ташкилот дорад.[1]

Системаи логистикӣ дорои сифатҳои интегративӣ мебошад, ки ба ягон унсур алоҳида хос нестанд: қобилияти расонидани маҳсулот дар вақти лозима, ба ҷои лозима, бо сифати зарурӣ, бо хароҷоти ҳадди ақал, инчунин. ҳамчун қобилияти мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбандаи муҳити зист (тағйирёбии талабот ба мол ё хизматрасонӣ, ноқоии ғайриҷашмдошти воситаҳои техникӣ ва ғ.). Сифатҳои интегративии системаи логистикӣ ба он имкон медиҳанд, ки маводро харидорӣ кунанд, онҳоро тавассути иншооти истеҳсолии худ гузаронанд ва онҳоро ба муҳити беруна ҳангоми ноил шудан ба ҳадафҳои пешакӣ муайян кунанд.

Системаи логистикӣ, ки метавонад ба талаботи пайдошаванда бо таъминоти зудӣ маҳсулоти мувофиқ ҷавоб диҳад, бояд дар як системаи ягонаи иттилоотӣ ва истеҳсолий ташкил карда шавад, ки ҳамаи иштирокчиёни раванди логистикӣ дар бар мегирад.[8]

Хулос ташкили хизматрасонии логистикӣ дар корхонаи саноатӣ дар айни замон хеле муҳим аст, зеро ба шарофати ин хизматрасонӣ ҳама маҳсулот бояд ба таври қатъӣ барои истеъмолкунандаи мушаххас ва пас аз тасдиқи пардохт фармоиш дода шаванд. Ва инчунин, ки маҳсулот аз анбори гумруки ё аз молрасон бевосита ба анбори қабулкунанда оварда мешавад. Хамин тавр, кам шудани хароҷоти амалиёти борфарорию борфарорӣ, анбор, нигоҳ доштан, кашондани он ва рафъи хавфи пайдо шудани активҳои ғайриқаноатбахш ба назар мерасад. Фаъолияти хадамоти логистикӣ дар корхона ё ташкилот ба ноил шудан ба натиҷаҳои ниҳонии зарурӣ бо ёрии як қатор амалҳои идоракунӣ, ки ҳам дар дохили корхона ва ҳам берун аз он амалӣ карда мешавад, нигаронида шудааст. Аммо барои он ки хизматрасонии моддию техникӣ нағз кор кунад, коркунони ташкилотро тайёр кардан лозим аст. Дар бобати тартиб додани терминологияи ягонаи стандартии таъминоти логистикӣ кор гузарондан лозим аст.

Адабиёт:

1. Носиров Н.Н - Логистика., учебное пособие Душанбе - 2017.
2. Александров, О. А. Логистика : учебное пособие / О. А. Александров. - Москва : ИНФРА-М, 2020. - 217 с.
3. Аникин, Б. А. Логистика производства: теория и практика : учебник и практикум для вузов / Б. А. Аникин, Р. В. Серышев,

- В. А. Волочиенко ; ответственный редактор Б. А. Аникин. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. - 454 с.
4. Бочкарев, А. А. Логистика городских транспортных систем : учебное пособие для среднего профессионального образования / А. А. Бочкарев, П. А. Бочкарев. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2022. - 150 с.
 5. Герами, В. Д. Городская логистика. Грузовые перевозки : учебник для вузов / В. Д. Герами, А. В. Колик. – Москва : Издательство Юрайт, 2022. - 343 с.
 6. Григорьев, М. Н. Коммерческая логистика: теория и практика : учебник для вузов / М. Н. Григорьев, В. В. Ткач, С. А. Уваров. - 3-е изд., испр. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2022. - 507 с.
 7. Григорьев, М. Н. Логистика. Продвинутый курс. В 2 ч. Часть 1 : учебник для вузов / М. Н. Григорьев, А. П. Долгов, С. А. Уваров. - 4-е изд., перераб. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2022. - 472 с.
 8. Григорьев, М. Н. Логистика. Продвинутый курс. В 2 ч. Часть 2 : учебник для вузов / М. Н. Григорьев, А. П. Долгов, С. А. Уваров. - 4-е изд., перераб. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2022. - 341 с.
 9. Дыбская, В. В. Логистика складирования : учебник / В. В. Дыбская. - Москва : ИНФРА-М, 2021. - 559 с.

ОСНОВЫ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Наджмуддиниён Асадулло Мирзо

Таджикский государственный Институт языков им. С. Улугзода

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются теоретические аспекты внедрения цифровой экономики в современных условиях и исследуется современное состояние ее понятийного аппарата в Республике Таджикистан. На этой основе, в зависимости от глобализации научно-экономических результатов, сама цифровая экономика способствует глобализации деятельности по связям с общественностью.*

***Annotation:** This article examines the theoretical aspects of the introduction of the digital economy in modern conditions and examines the current state of its conceptual framework in the Republic of Tajikistan. On this basis, depending on the globalization of scientific and economic results, the digital economy itself promotes the activity of public relations to globalization.*

***Ключевые слова:** цифровая экономика, глобализация, социальные сети, электронное правительство, умный город, ИКТ, электроника.*

***Keywords:** digital economy, globalization, social networks, e-government, smart city, ICT, electronics*

Рост цифровой экономики, основанной на инновациях, может трансформировать существующие отрасли и повысить эффективность и производительность, а также создать совершенно новые отрасли. Это также создаст новые возможности для предприятий по экспорту своих инноваций за границу.

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) затрагивают различные сферы жизни общества, от государственных электронных услуг, развития бизнеса, здравоохранения и образования до газа, воды, потребления энергии, транспорта и работы. Цифровая экономика может стимулировать национальную производительность, создавать рабочие места и поддерживать новые предприятия, но в то же время она может оказывать разрушительное воздействие на индустрию развлечений и СМИ, культурную самобытность и окружающую среду. Проблемы, с которыми мы сталкиваемся сейчас, определяют способы увеличения выгод и снижения рисков, связанных с цифровой экономикой. Рост ИКТ ставит новые проблемы, особенно в области конфиденциальности, кибербезопасности, кибербезопасности и зависимости критической инфраструктуры от технологий. Информационные технологии при правильном применении могут увеличить положительный экономический и социальный эффект и позволить более эффективно справляться с рисками и вызовами ИКТ.

Разнообразие интересов различных групп, прямо или косвенно вовлеченных в цифровой бизнес, ставит вопрос о гибкости и сбалансированности мер защиты авторских прав. Национальная цифровая экономика будет расти, если возникнут новые бизнесы, а разные виды цифровой бизнес-деятельности будут иметь равные возможности для развития. Чрезмерно жесткое применение закона об авторском праве, а также необоснованно широкий спектр ограничений и исключений из авторского права могут привести к пагубным последствиям для национальной экономики. Одно только ужесточение правоприменения для решения проблемы нарушения авторских прав может привести к аналогичному негативному эффекту для роста цифровой экономики. Сбалансированный подход, объединяющий современное авторское право, образование, правоприменение и меры по поощрению открытых и конкурентных рынков лицензионного цифрового контента с эффективными бизнес-моделями и ценами, которые потребители готовы платить, приведет к более легитимному рынку контента и динамичному росту цифровой экономики.

Природа цифровой экономики такова, что одни системы регулирования в настоящее время испытывают большее давление, чем другие. Два примера такого давления относятся к:

- закон об авторском праве – быстрое появление новых платформ для социального взаимодействия, распространения контента и политических коммуникаций оказывает давление на законы об авторском праве. [7]

- конвергенция - когда устройства и платформы, изначально имевшие различные функции, сходятся или перекрываются и, в результате, оказывают давление на законодательные схемы, которые изначально были разработаны для работы с различными устройствами и платформами. [7] Как упоминается в Отчете Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), ИКТ в настоящее время становятся менее специфичными для отдельных секторов.

Систему экономических отношений, опосредованной техническими достижениями, глобальной сетью и информационными системами, представляет из себя цифровая экономика. В недалеком будущем конкурентное преимущество будет принадлежать компаниям и государствам с высоким уровнем цифровизации. Уже сейчас передовые компании мира энергично вводят цифровые инструменты в самых разных секторах экономики, финансируют строительство центров обработки данных и внедрение систем хранения сведений о бизнес-операциях и клиентах. Цифровые инструменты позволят совместить производство с индивидуальностью, сократят период от разработки инновационной идеи до реализации готовой продукции, предоставят возможность достичь эффективной кастомизации под требования потребителя.

Цифровизация экономики обеспечивается за счет автоматизации всех процессов и технологий обработки данных. Такие инструменты как интернет вещей, большие данные, искусственный интеллект, машинное обучение, киберфизические системы, системы мониторинга, блокчейн, нейронные сети, робототехника, 3D-моделирование, виртуальная реальность, облачные вычисления и многие другие способствуют цифровизации и интеграции всех потоков данных для создания информационного общества.

Создание цифровых платформ управления экономикой – это стратегически важная задача, решение которой способно не только восстановить материальное производство, заложить основу внедрения будущих инноваций, но и обеспечить опережающее развитие России, которая сейчас лишь догоняет передовые западные страны. Важным является развитие качественно иного уровня экономики по составу и структуре, поэтому необходимым следует признать создание и развитие новых предприятий, поддержку стартапов, которые будут ориентированы на мировой рынок и жизнеспособны в условиях глобальной цифровой конкуренции, сквозную автоматизацию всех основных производственно-экономических процессов, развитие рынка персонализированного производства и потребления, увеличение совокупной эффективности субъектов экономической деятельности, мобилизацию знаний через обмен, создание новых рабочих мест в высокотехнологических отраслях.

Существует значительный потенциал использования современных цифровых технологий в деятельности предприятий. Необходимо уделять внимание таким аспектам, как использование современной вычислительной

техники, программного обеспечения и наличия высококвалифицированных специалистов. Также стоит учесть, что цифровые технологии обладают существенным потенциалом для ускорения инновационных процессов, поэтому показатели инвестиций в развитие цифрового потенциала компании являются важным фактором ее конкурентоспособности на современном этапе.

Появляются абсолютно новые модели ведения бизнеса, сетевые структуры, основывающиеся на коллективных методах производства и потребления, трансформируют рыночные отношения и требуют выработки новых решений в области управления. Последующее развитие цифровых технологий имеет значение для всей экономики в целом. Если сейчас на долю розничной торговли в сети Интернет приходится порядка 9–10 % всех транзакций, то в будущем их число будет только увеличиваться [6].

Решающую роль имеет развитие цифровых технологий в государственном секторе экономики. Цифровое правительство и сервисы по оказанию государственных услуг все чаще рассматриваются как средство уменьшения расходов, которое обеспечивает более эффективные услуги гражданам и бизнесу, а также является частью усилий правительства по сохранению окружающей среды. Цифровое правительство и инновационные технологии могут обеспечить эффективное участие государственного управления в формировании устойчивого развития. Цифровое правительство позволит государственным органам оказывать более качественные и своевременные услуги и быть более открытыми для населения. Оно может помочь правительствам повысить эффективность управления природными ресурсами, а также стимулировать экономический рост и способствовать развитию общественного сектора экономики.

Реализация Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан (далее - Концепция) разработана на основе Послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» от 26 декабря 2018 года и в соответствии с постановлением Республики Таджикистан от 31 января 2019 года, №39 «Об итогах социально-экономического развития Республики Таджикистан в 2018 году и задачах на 2019 год». [1]

Концепция соответствует положениям Конституции Республики Таджикистан, международным правовым актам, признанным Республикой Таджикистан, и другим нормативным правовым актам Республики Таджикистан.

Концепция основывается на Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и представляет собой общее видение использования современных цифровых технологий в целях достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана, а именно повышения уровня жизни населения страны, скорейшего выхода на уровень жизни стран среднего достатка и значительного снижения

бедности, а также достижение приоритетных целей экономического развития республики, таких как обеспечение энергетической независимости и продовольственной безопасности, выход страны из коммуникационного тупика и превращения ее в транзитную, ускоренную индустриализацию страны и создание новых рабочих мест. Повсеместное внедрение цифровых технологий, в том числе «прорывных» технологий должно стать основой обеспечения устойчивого экономического развития и роста международной конкурентоспособности страны. Цифровизация экономики позволит создать новую модель экономического роста, привлечь международные инвестиции, дать толчок трансформации существующих и развитию новых видов производства, усилить экспортную ориентацию и в то же время удовлетворить внутренний спрос путем импортозамещения. Концепция направлена на получение цифровых дивидендов в таких критически важных для национального развития вопросах, как создание новых рабочих мест, рост валового внутреннего продукта (далее-ВВП), трансформация сферы услуг и повышение качества жизни населения.

Глобальные процессы цифровой трансформации постоянно ускоряются, охватывая все новые и новые области человеческой деятельности. Также ускоренными темпами происходит развитие новых «прорывных» технологий, верное применение которых определяет национальную конкурентоспособность в XXI столетии. Наблюдается смена парадигмы цифровой трансформации: если прежде ведущие страны мира рассматривали цифровые преобразования в рамках отдельных отраслей, то сегодня национальные экономики ведущих стран мира целиком переходят на цифровые рельсы. Эта новая парадигма ляжет в основу процесс с цифровизации Республики Таджикистан.[1]

Финансирование настоящей Концепции осуществляется за счет средств государственного бюджета, а также внебюджетных средств, грантов и других источников, не запрещенных законодательством Республики Таджикистан.[1]

Для конкретного решения предусмотренных вопросов в 2020 году будет разработана Среднесрочная программа развития цифровой экономики Республики Таджикистан, план мероприятий, финансовую поддержку мероприятий, сроки их выполнения, целевые показатели и индикаторы мониторинга выполнения поставленных задач которой будут определять ответственные уполномоченные органы. [1]

Список использованной литературы:

1. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642
2. Курбонализода Д.Т., Нурализода А.Н (Цифровой экономика - таджикский книга) Душанбе - 2022. 265стр
3. Курбонализода Д.Т., (Электронная коммерции таджикский книга) - Душанбе - 2021 180стр

4. Авдеева И. Л. Анализ перспектив развития цифровой экономики в России и за рубежом - М.: Кнорус, 2016.
5. Джулий Л. В., Емчук Л. В. Информационные системы и их роль в деятельности современных предприятий - М.: АСТ, 2017.
6. Дружинин А. М. Стратегия обмена знаниями в цифровой экономике - М.: Проспект, 2016.
7. Попов Е. В., Семячков К. А. Особенности управления развитием цифровой экономики - М.: Кнорус, 2017.
8. Стефанова Н. А., Седова А. П. Модель цифровой экономики 2 - М.: Юрайт, 2017.
9. Евсикова, О. О. Преимущества развития цифровой экономики / О. О. Евсикова. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2020. - № 1 (291). - С. 83-84. - URL: <https://moluch.ru/archive/291/65949/> (дата обращения: 07.05.2022)

МУАММОҶОИ РУШИ ҲАМГИРОИИ САНОАТИИ КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Мирзоев И.Н.

Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Аннотатсия: Дар мақола муаммоҳои руши ҳамгироии саноатии кишварҳои Осиеи Марказӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Имрӯз ҷомеаи индустриалӣ мафҳуми дар ҳама кишварҳои пешрафта ва ҳатто дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ қарордошта мебошад. Санотикунони босуръати кишвар гузаштан ба истеҳсолоти сифатан нав, паст шудани даромаднокии хоҷагии қишлоқ, афзоиши шаҳрҳо ва тақсимоти аниқи меҳнат - ҳамаи ин хусусиятҳои асосии ҷараёни мебошанд, ки сохти сосиалию иқтисодии давлатро тағир медиҳад.

Калимаҳои асосӣ: ҳамгироӣ, соҳаи саноат, баҳии хусусӣ, қарордодҳо, муаммоҳо, натиҷагирӣ, кишварҳо, Осиеи Марказӣ.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы развития промышленной интеграции в Центральной Азии. Сегодня индустриальное общество является концепцией во всех развитых странах и даже во многих развивающихся странах. Быстрая индустриализация страны, переход к качественно новому производству, снижение рентабельности сельского хозяйства, рост городов и четкое разделение труда - все это основные черты процесса, изменяющего социально-экономическую структуру государства.

Ключевые слова: интеграция, промышленность, частный сектор, соглашения, вызовы, выводы, страны, Центральная Азия.

Annotation: The article discusses the issues of development of industrial integration in Central Asia. Today, industrial society is a concept in all developed countries and even in many developing countries. Rapid

industrialization of the country, the transition to qualitatively new production, declining agricultural profitability, urban growth and a clear division of labor - all these are the main features of the process that changes the socio-economic structure of the state.

Keywords: *integration, industry, private sector, agreements, challenges, conclusions, countries, Central Asia.*

Хушбахтона, кишвари мо, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳифзи субот ва таъмини амнияти минтақавӣ нақши назаррас дошта, ҳамзамон иқтидори нақлиётию транзитии Тоҷикистон дар таҳкими ҳамкориҳои муаммоҳои рушди ҳамгироӣ саноатии кишварҳои минтақа хуб бархурдор аст. Чи хеле ки аз суҳанронии Худобердӣ Холиқназар, директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар матбуоти кишвар бармеояд. Таъкид шуд, ки рӯйдоду таҳаввулоту ҷиддие, ки тӯли солҳои охир дар минтақа ба амал меоянд, муаммоҳои рушди ҳамгироӣ саноатии кишварҳои Осиёи Марказиро водор месозанд, ки сатҳи ҳамгироии минтақавиро бо назардошти афзоиши зуҳуроти номатлуб ва хатарҳои рӯзафзуни замони муосир тақвият бахшида, ҷиҳати ҳифзи субот ва амният дар минтақа ва рушди ҳамгироии иқтисодӣ тадбирҳои саривақтӣ андешанд.

Ҳамкориҳои гуногунсоҳаи кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки дар доираи арзишҳои хусни ҳамҷаворӣ ва дӯстиву бародарӣ асос ёфтааст, ҷавобгӯи талаботи равандҳои замони муосир набуда, хусусан раванди ҳамгироӣ дар минтақа дар сатҳи суҳт ҷараён дорад. Аз ин рӯ, дар ин самт кишварҳои минтақаро мебояд аз иқтидору имконоти мавҷуда ҷиҳати расидан ба рушди ҳамгироии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ самаранок истифода намоянд.

Дар ҳалли муаммоҳои рушди ҳамгироӣ саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ, инчунин коршиносон ва олимону мутахассисони марказу пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотӣ бо тавсия ва пешниҳодҳои судманди ҳеш ширкат меварзанд, доир ба паҳлӯҳои гуногуни рушди ҳамгироии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ, ҳамкориҳои минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ, таъсири омилҳои геополитикӣ дар ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ, хатар ва имконоти рушди иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ, дастовардҳои минтақавӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, эҳёи бозори ягонаи Осиёи Марказӣ ҳамчун омили асосии ҳамгироии минтақавӣ ва дигар паҳлӯҳои тавсеаи ҳамгироии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ табодули назар намуда, пешниҳодҳои самарабахш баён кардаанд.

Муаммоҳои рушди ҳамгироӣ саноатии кишварҳои минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, бояд ҳадафи муайяну мушаххас дошта бошад. Ва барои ин зарур аст, ки тағйироти ин равандҳоро дар риштаи инкишофи таърихи таҳлил намуда, падидаҳои моҳияти онро дар замони таҳлили (муосир) дарк намоем. Яъне донем, ки кадом моҳиятро дар замони нав доро аст. Бинобар он, мо зарур донистем, ки пеш аз ҳама ба моҳияти

бозор, бахусус бозори ягона рӯ оварем. Дарвоқеъ солҳои охир дар маҷаллаву рӯзномаҳо, умуман расонаҳои ахбор мафҳуми «бозори ягона» хеле бештар вомехӯрад. Чи тавре ки дар боло таъкид шуд, моҳияти бозор хеле бисёру гуногун тавсиф дода шудааст. Бояд таъкид кард, ки ин тавсифу шарҳдиҳиҳо аз меъёру хосиятҳои моҳиятии гуногун бармеояд. Дар мавриде, ки тадқиқ оид ба бозори ягона меравад, ин ҷо меъёри ҳудудӣ, ҷуғрофӣ ва ё паҳноӣ дар назар аст ва аз ин нигоҳ низ, таҳлил мешавад. Иқтисодчӣ-математики намоёни Фаронса О. Курно ханӯз ибтидои қарни XIX қайд кард буд, ки зери мафҳуми бозор на майдони хариду фурӯш, балки ҳудуду паҳно ва ё минтақаи муайяни ягонро бояд ба назар дошт, ки дар он ҷо муносибатҳои истеъмолгару фурӯшанда (истехсолгар) озод ва нарх хеле сабуку мутавозин мегардад. Пас мебинем, ки чунин мафҳуми бозори ягона дар ибтидои асри XIX пайдо шудааст. Модоме ки бозори ягона асосан, аз меъёр ва ё хосияти ҳудудӣ-паҳноӣ бармеояд, бинобар он, ин мафҳумро ҳам дар сатҳи иқтисоди байналмилалӣ низ истифода мебаранд.[2]

Равандҳои ҷаҳонишавӣ барои рушди саноат низ таъсирҳои номатлуб ворид карда истодаанд, ки ин ҷиҳати масъала дар матни Паём ба таври равшану возеҳ чунин баён гардид: «Тамоюли ҷаҳонишавии муаммоҳои саноати ба яке аз проблемаҳои глобалии асри XXI табдил ёфта, талабот нисбат ба сатҳи маънавиёти инсон, тарбия ва ташаккули наслҳои, ки вазифаҳои азими бунёди ҷомеаи навин дар даврони соҳибистиклолии миллати тоҷик ба зиммаи онҳо гузошта хоҳад шуд, трафт меафзояд».

Тавре аз гузоришоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави ҶТ бар меояд, бо мақсади тадқиқи тафоҳум миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Корея оид ба таъсиси Шӯрои соҳибкорон, ки 29 июни соли 2020 байни палатаҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Корея ба имзо расида буд, инчунин густариши робитаҳои ҳамкорӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Корея гузаронида мешавад. Ташкилкунандагони он Палатаи савдо ва саноати

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мусоидат ва ҳамкориҳои Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Форуми мазкур ба минбари баррасии ҳамкориҳои минбаъдаи тиҷоратӣ ва сармоягузориҳои доираҳои соҳибкорӣ дар самтҳои афзалиятнок бо иштироки намояндагони бахши хусусӣ таъдил хоҳад ёфт. Инчунин Форум ба ҷалби соҳибкориҳои хурду миёна ҷиҳати тадқиқи лоиҳаҳои муштарак, аз ҷумла, тиҷорати электронӣ, агробизнес, амнияти хӯрока, рушди саноат, нақлиёт ва логистика, ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо мақсади рушди иқтисодии содироти кишварҳои иштирокчиёни нигаронида шуда, эҷоди шабакаи устувори ҳамкорӣ байни соҳибкорони Ҷумҳурии Корея ва кишварҳои Осиёи Марказӣ хоҳад гардид.[1]

Маврид ба ёдоварист, ки 10 декабри 2020 бо ибтиқори Палатаҳои иқтисодии Австрия (WKO) форуми иқтисодӣ роҷеъ ба ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар сифаи маҷозӣ баргузор гардид. Дар ҳамоиши мазкур намояндагони Палатаҳои иқтисодии Австрия ва зиёда аз 50 ширкати истеҳсолӣ ва тиҷоратии ин кишвар, инчунин намояндагони вазорату идораҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ иштирок намуда, намояндаи Вазорати иқтисод ва савдо дар мавзӯи «Дурнамои рушди ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва сармоягузорӣ байни Тоҷикистон ва Австрия», намояндаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави дар мавзӯи «Дурнамои сармоягузорӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва намояндаи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Имкониятҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон» гузоришҳои соҳавӣ ироа намуданд. Форуми мазкур барои муаррифии имкониятҳои сармоягузорӣ дар самтҳои авлавият-ноки иқтисодии кишварҳои минтақа, аз ҷумла, Тоҷикистон, инчунин баррасии масъалаҳои марбут ба густариши бештари ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии ин кишварҳо бо Австрия мусоидат кард.[4]

Таъсиси бозори ягона, инкишоф ва дурнамои он ба ҳалли як қатор муаммоҳои рушди ҳамгироӣ саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ кумак менамояд. Ин ҷо мо тасмим гирифтаем, ки фақат се муаммои онро таъкид намоем.

Якум. Трансформатсия ва инкишофи иқтисодии кишварҳо дар доираи ин бозор ва ё иттиҳоди иқтисодии раванди минбаъдаи ғайридавлатикунонӣ, такмили муносибати моликият ва ташаккули инфрасохтори бозор бояд суръати сифатан нави гирад. Имрӯз наметавон гуфт, ки ин раванд дар кишварҳои минтақа бахусус дар муаммоҳои рушди ҳамгироӣ саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар сатҳи мувофиқ ва яқинан идома ёфта истодааст. Бояд қайд кард, ки қоршиносони бештар кишварҳои минтақа иқтисодии сусти ислохотгароии кишварҳои худро эътироф мекунанд. Аммо, суръати давлатҳо дар самти ислохоти ниҳоии барои эҷод намудани шароити

афзалиятнок дар воридшавии сармояи хориҷӣ мушоҳида мешавад ва суръат ҳам гирифта истодааст. Онҳо дарк намуданд, ки сармояи хориҷӣ бешубҳа «шоҳроҳӣ» тағйироти таркиби иқтисодиётро дар маҷрои воридшавӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ муайян мекунад.

Дар тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ марҳилаҳо ва шаклҳои дигаргун-кунии моликият ва муносибат ба моликият қариб ки якранг мебошанд. Масалан, аввал аз хусусигардонии «хурд» сар карда, (асосан марҳилаи хусусигардонии «халқӣ»-ро гузашта) баъдан хусусигардонии «бузург» -сармоягардонии васеи активҳои давлатиро қариб, ки ба анҷом расониданд. Аммо бояд таъкид кард, ки дар ин маҷро моликияти давлатӣ асосан ба моликияти хусусии гурӯҳи хурди одамон табдил ёфта, барои ба вучуд омадани олигархҳо мусоидат кард. Ин ҷо метавон гуфт, ки кишварҳо аз капитализми (соцсализми) давлатӣ – монополистӣ ба капитализми олигархӣ-монополистӣ табдил ёфтанд. Агар дар мавриди аввал иқтисодиётро бюрои сиёсӣ идора мекард, пас имрӯз олигархҳо ва соҳибмансабону хизматчиёни давлатӣ идора мекунад. Дар ҳолати аввала имконият буд, ки захи-раҳои ҷомеаро барои ҳалли вазифаҳои аввалияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ сафарбар намоем ва рушди иқтисоди миллиро ба танзим оварем.[1]

Дар варианти дуюм бошад, кулли ҳадафҳо дар он маврид ҳалли худро меёбад, агар ба манфиати гурӯҳи маҳдуди одамон, асосан олигархҳо мутобиқ бошад. Дар ин шароит, бешубҳа дурнамои дақиқӣ рушди иқтисодӣ тира аст.

Олимон-иқтисодчиён, ки ин раванди муносибатҳои рушди ҳамгирой саноатии кишварҳои Осиёи Марказиро дар қаламрави ИДМ мавриди таҳлил қарор дода буданд, оид ба гузариши минбаъдаи муносибати моликият чунин самтро нишон доданд:

а) ислоҳот ва ё дигаргункунии таркибии муассисаҳои давлатӣ, ба мақсаде, ки онҳо ба ҷамъияти саҳомии кушода табдил ёбанд;

б) фурухтани саҳми давлатӣ дар ҷамъиятҳои саҳомӣ, ки чун марҳилаи нави хусусигардонии пули тавсия дода мешавад;

в) бозтақсими моликият ва фуруши ҳуқуқи истифодабарии моликият, яъне раҳои ёфтани аз соҳибони ноухдабарои пешин ва қатъ кардани шартнома бо сармоягузори хориҷии оппортунист (қаллобон) баланд бардоштани нақши мақомоти иҷроияи давлатӣ дар идоракунии саҳмҳо, ки ба вай марбут аст.

Айни замон дар бисёр давлатҳо натиҷаҳои хусусигардони муҳокима шуда истодааст, ки асосан ҳадафи пойдоркунии адолатро дорад. Аз ҷониби инвесторони хориҷӣ, ки бештар дар ҳамкорӣ бо мутахассисон фаъолият доранд, бояд шаффофияти он таъмин гардад. Ин ҷо кулли қарору фаъолиятҳо ва созишҳо бояд дар ҷодаи гул-гулшукуфоии кишвар бошад. Дар мавриди ҳалли ин муаммоҳои дохилӣ, метавон роҳи инкишофи озоди муам-моҳои рушди ҳамгирой саноатии кишварҳоро дар фазои ягонаи иқтисодии миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ хуб ҳаллу фасл намуд.

Дуюм. Ташаккули бозори молу хизматҳо, сармоя ва захираҳои меҳнатӣ, новобаста аз монеаҳои сунъӣ мушоҳида мешавад. Зеро муносибатҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ хосияти ҳалли мушкилотро доранд. Ҳар гуна монеаҳо ва ғайримуташаққилии сохтори ин муаммоҳоро асосан номувофиқи ва ё кандашавӣ аз равандҳои воқеии иқтисодии кишвар тавлид мешаванд. Яъне амалияи ислоҳоти ниҳодӣ ва ташаккули ҳолатҳои он бо равандҳои воқеи номувофиқ ва ҳатто мухолифат бо он дорад.[3]

Рушди табиӣ ҳалли муаммоҳои ҳамгирой саноатии кишварҳои Осиёи Марказиро азнавсозии таркибии иқтисодиёти кишварҳо муайян мекунад. Ин раванд бояд дар созишу ҳамоҳангии кишварҳо, таъя ба иқтидори истеҳсолӣ, кооператсия, таҳассусшавии манфиатовар ва тақсимои технологияи меҳнат суръат гирад. Умуман, ҳамкориҳои иқтисодӣ ва узвият дар бозори ягона бояд иқтисодиёти ҳамдигарро пурра карда, рушди сифатан нави иқтисоди миллиро мусоидат намояд.

Сеюм. Иштирок дар низоми фазои ягонаи иқтисоди ҳалли муаммоҳои воридшавии фаълро дар Ташкилоти байналмилалӣ савдо (ВТО), фонди арзӣ ва дигар ташкилоти байнал-милалӣ тақозо мекунад. Амалигардии ин вазифаҳо иштироки кишварҳои минтақаро дар маҷрои рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ки асосан дар натиҷаи ворид шудан ба фаъолияти меҳварӣ молиявӣ-иқтисодии ҷаҳон суръат мегирад, таъмин месозад. Дар ин раванд истифодаи иқтидори илмӣ-технологӣ, сармоявии давлатҳои мутараққӣ, ки барои дигаргунсозии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳои рӯ ба инкишоф ниҳода чун обу ҳаво зарур аст, дар маркази сиёсати иқти-содии кишварҳо бояд қарор гирад. Воридшавии кишварҳо ба ТБС (ВТО) омодагӣ ва тайёрии ҷиддии иқтисодиёти миллиро тақозо мекунад. Ин ҷо на танҳо афзалият ва имкониятҳои мусбат, балки лаҳзаҳои манфии ин раванд низ бояд мавриди таҳлил қарор гирад.

Ҳамин тариқ, заминаҳои асосии ташкили бозори ягонаи Осиёи Марказӣ ва инкишофи минбаъдаи иттиҳоди минтақавии онҳо аз омилҳои зерин бар-меояд:

- а) якрангии сатҳи инкишофи иқтисодӣ, муаммо ва дараҷаи пазиши бозории кишварҳо;
- б) ҳамхудудӣ ва наздикии ҷуғрофии кишварҳо, алоқаҳои таърихан ташаккулёфтаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданияи кишварҳо;
- в) умумияти муаммоҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ (дар ҷодаи молиявӣ, танзим, ҳамкориҳои сиёсӣ ва ғ.), ки кишварҳо бархурд доранд.
- г) таъмини беҳатарии миллии кишварҳо.

Гузашти айём нишон дод, ки пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, барҳам хӯр-дани блоки давлатҳои капиталистӣ ва сотсиалистӣ дар зери парчами сиёсати «бозсозӣ» аслан оғози дигаргуниҳои кулӣ ва аз нав тақсим кардани ҷаҳон будааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин

шароити ниҳоят мураккаб ва зуд тағ-йирёбандаи сиёсати ҷаҳонӣ тавонист барномаи муваффақонаи эҳёи фар-ҳанги миллиро дар солҳои истиқлолият тадбиқ намуда, тамоми қувваҳои омӯзанда ва ахлоқии онҳоро барои тадбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар сафарбар намояд.

Адабиёт

1. Маърифати омӯзгор. №2020-2021,
2. Маорифи Тоҷикистон. №2021-2022,
3. Масъалаҳои методикаи таълим. №2020-2021,
4. Сомонаи Интернет,
5. Матбуоти даврӣ (рақамҳои гуногун) №2022.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ, МОҲИЯТ ВА КОНСЕПСИЯҲОИ АСОСИИ ОН

Қурбонализода Давлатали Таваралӣ

Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М.Осимӣ.

Аннотатсия: Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ иқтисоди рақамӣ, моҳият, мақсад ва консепсияҳои асосии он мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар ҳаёти ҳаррӯза муносибатҳои мутақобиларо бо муҳити зист тағйир медиҳад – роҳҳои дастрасӣ ба хизматрасониҳои гуногун, иттилоот, донишҳо тағйир меёбад ва ин ҳамкорӣ тавассути каналҳои гуногун: шабакаҳои иҷтимоӣ, истифодаи хизматрасониҳои онлайн, харид дар Интернет, тамошои мундариҷаи видео ва ғайра дар асоси муносибати иқтисоди рақамӣ бароҳ монда мешавад.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические аспекты цифровой экономики, ее сущность, назначение и основные понятия. Широкое использование цифровых технологий в повседневной жизни меняет то, как мы взаимодействуем с окружающей средой — способы доступа к различным услугам, информации, знаниям, и это взаимодействие через разные каналы: социальные сети, онлайн-сервисы, онлайн-покупки, просмотр видео и многое другое, у будет заложена основа подхода цифровой экономики.

Annotation: The article discusses the theoretical aspects of the digital economy, its essence, purpose and basic concepts. The widespread use of digital technologies in everyday life is changing the way we interact with the environment - the ways we access different services, information, knowledge, and this interaction through different channels: social networks, online services, online shopping, watching videos and more, the foundation of the digital economy approach will be laid.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, шабакаҳои компютерӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, нанотехнология, зеҳни сунъӣ, малакаҳои рақамӣ.

Ключевые слова: *цифровая экономика, цифровые технологии, компьютерные сети, социальные сети, нанотехнологии, искусственный интеллект, цифровые навыки.*

Keywords: *digital economy, digital technologies, computer networks, social networks, nanotechnology, artificial intelligence, digital skills.*

Иқтисоди рақамӣ ба як чузъи муҳими иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст ва саҳми он дар рушди иқтисодӣ рӯз то рӯз намоён мегардад. Иқтисоди рақамӣ табиати ҷаҳонӣ дорад, маълумот омили асосии истеҳсолот ва технологияҳои рақамӣ қувваи асосии пешбаранда мебошанд. Иқтисоди рақамӣ ба рушди иқтисодӣ, ба вучуд омадани шаклҳои нави тиҷорат ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад.

Мафҳуми “иқтисоди рақамӣ” бори аввал аз ҷониби олими амрикоӣ, профессори Донишгоҳи Массачусетсаи ИМА Николас Негропonte дар соли 1995 пешниҳод шуда буд.

Давраҳои рушди иқтисоди рақамӣ аз марҳилаҳо иборат мебошад, ки марҳилаи аввали он бо пайдошавии Интернет ва рушди босуботи он аз солҳои 1960 - ум сар карда то аввали солҳои 90 - уми асри 20 давом кардааст. Дар ин марҳила тадбиқи технологияҳои электрони ин натиҷаи он буд, ки дар соли 1960, ширкати IBM ва American Airlines системаи SABER (то аввали солҳои 2000 - ум амал мекард) - ро ҷорӣ намуд, ки дар он ҷараёни брон кардани чиптаҳои ҳавопаймо ва меҳмонхонаҳо автоматӣ шуданд. Баъди он дар солҳои 70 - ум системаи бритониёӣ Videotex ба рушди тиҷорати электронӣ суръат бахшид. 1 январи соли 1983 таъсиси Интернет яке аз марҳилаҳои асосии рушди иқтисоди рақамӣ буд.[1]

Марҳилаи дуюми рақамисозии иқтисодиёт тақрибан дар миёнаи солҳои 90 - ум оғоз ёфт, ки дар он замон паҳншавии шабакаи глобалии Интернет ва алоқаи мобилӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро фаро гирифт. Дар соли 1994, Бонки федералии Иттиҳоди қарздиҳии Стэнфорд ба як низоми онлайнӣ бонкӣ оғоз кард. Худи ҳамон сол китоби «Иқтисоди рақамӣ», профессори Донишгоҳи Торонто Д. Тапскотт аз ҷоп баромад. Тибқи гуфтаҳои Тапскотт, “Навовариҳо, виртуализатсия, ҷаҳонишавӣ ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад ва бо ин роҳ ҳамкориҳои анъанавии байни истеъмолкунанда ва истеҳсолкунанда, беҳтар шудани сифати таҷҳизот ва инчунин эҷоди инфрасохтори “интеллектуалӣ” - и шаҳрро” тағйир медиҳанд.[1]

Д. Тапскотт мегӯяд: “Иқтисоди рақамӣ шуморо ба маркази нави конвергенсияи компютерӣ, телекоммуникатсионӣ ва вақтхушӣ мебарад. Иқтисоди рақамӣ инчунин паҳлӯҳои торики шоҳроҳи иттилоотро ҳал мекунад – назари аввалини самимӣ, мутавозин ва ҳамаҷонибаи хатарҳои инқилоб, ки барои ҳар як бизнес, ҷомеа ва фард сурат мегирад. Бо ин китоб Тапскотт баҳси байналмилалиро дар бораи нақши тиҷорат дар гузариш ба иқтисодиёти нав ва ҷомеаи нав, ки ба адолат ва демократия асос ёфтааст, мекушояд.

Иқтисоди рақамӣ як лоиҳаи беназирест, ки қаблан ҳам дар амалияи ҷаҳонӣ ва ҳам дар ҷумҳурии мо зухуроти оддии маҳаллӣ дошт. Бо вучуди ин, барномаҳои давлатӣ оид ба ташаккули иқтисодиёти рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳонӣ амалияи онравшан доранд. Номуайяни дар бунёди иқтисоди рақамӣ бо як системаи омилҳо муайян карда мешавад, аз ҷумла: набудани асбобҳо барои тавсиф ва дарки тағйироти ҷорӣ иқтисодиёти муосир, мушоҳидаҳои беасос дар бораи дурнамои иқтисоди рақамӣ ва дар натиҷа, ноустуворӣ стратегияҳои давлатӣ дар соҳаи рақамисозӣ ва мавқеи дастгирии давлатии ин раванд дар қатори самтҳои афзалиятноки рушди миллӣ муайян карда шуданд. Доир ба моҳияти ҳодиса, мавқеи таърихӣ он, характери муносибатҳои истеҳсолӣ ва ғайра як қатор масъалаҳои концептуали ва муҳимми назариявӣ ҳалношуда монданд.[2]

Имрӯз мо мебинем, ки идеяҳои чандин даҳсола пеш қор карда баромадашуда дар татбиқи сиёсати давлатии иқтисодӣ дар давлатҳои пешрафта таҷассум ёфта истодаанд. Ин таҳаввулоти концептуалӣ қолаби ғояҳои паси сар карда, дар ҳуҷҷатҳои стратегии давлатӣ татбиқ карда мешаванд.

Гузашта аз ин, мо боварӣ дорем, ки дар оянда дар тӯли чанд соли оянда қоркардҳои илмӣ ва тадқиқотӣ дар соҳаи иқтисодиёти рақамӣ аҳамиятнок хоҳанд буд, зеро хатари ақиб мондан аз тамоюлҳои ҷаҳонии трансформатсияи рақамӣ пайваста меафзояд. Маҳз ҳамин далели он аст, ки кишварҳои пешрафта тақрибан дар як фосилаи вақт барномаҳои рушди иқтисоди рақамиро оғоз кардаанд.

Ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ дар соҳаи иқтисодиёти рақамӣ дар кишварҳои гуногуни ҷаҳонӣ

Ҷадвали 1

Барномаҳои амалкунандаи иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон [3]

Давлатҳо	Сарлавҳаи ҳуҷҷати банақшагирии стратегӣ
Чин	“Made in China-2025”, “Интернет”, “Нақшаи миллии ҳавасмандгардонии рушди технологӣ дар соҳаи зеҳни сунъӣ”
Олмон	“Стратегияи рақамӣ 2025”, “Саноат 4.0”
ИМА	«Стратегияи рушди инноватсионӣ», «Нақшаи миллии стратегии рушди технологияҳои пешрафтаи саноатии ИМА»
Франсия	“Иттиҳод барои саноати оянда / Фаронсаи нави саноатӣ”
Британияи Кабир	Стратегияи рақамии Британияи Кабир, Стратегияи иқтисоди иттилоотӣ
Австралия	«Стратегияи миллии иқтисодиёти рақамӣ»
Австрия	“Саноат 4.0 Австрия”
Русия	Барномаи “Иқтисоди рақамии Федератсияи Русия”
Япония	“Стратегияи ТИК дар Ҷопон”
Иттиҳоди Аврупо	“Бозори ягонаи рақамӣ”
Шветсия	“Саноати оқил - стратегияи индустрикунонии нави Шветсия”
Нидерландия	“Саноати хушманд”
Тоҷикистон	Қ.ҶТ “Дар бораи Ҳукумати электронӣ”, Концепсияи иқтисоди рақамӣ, КВД “Шаҳри хушманд” дар шаҳри Душанбе

Ҳадафи рушди иқтисоди рақамӣ фароҳам овардани шароити мусоиди ташкилӣ ва танзимкунанда дар саросари тамоми кишварҳои ҷаҳон барои рушди босамари муассисаҳои иқтисоди рақамӣ бо иштироки давлатҳо, ҷомеаи соҳибқориҳои миллӣ, байналмилалӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини рушди босуръати иқтисодиёти миллии кишварҳои ҷаҳон тавассути тағйироти сифатии сохтор ва системаи идоракунии иқтисодиёти миллӣ тамоми давлатҳои дунё мебошад. Имкониятҳои, ки ба таъсири «иқтисоди рақамӣ» дар заминаи ташаккули рақамии глобалӣ ноил мешаванд ва онҳоро экосистемаҳо меноманд.[1]

Вазифаҳои асосӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ инҳо мебошанд:

1. таъмини пешвоёни технологияи кишварҳои ҷаҳон дар заминаи ташаккули фазои глобалии рақамӣ;
2. ташаккул додани сохтори сифатан нави дороиҳои иқтисодӣ, ки ба авлавиятҳои иқтисоди рақамӣ мувофиқанд;
3. ташаккули бархӯрдҳо ба ташкили истехсолот, савдо, хизматрасонӣ бо назардошти дастовардҳои иқтисоди рақамӣ ва дар ташаккул ва рушди фазои ҷаҳонии рақамӣ самаранок;
4. ташаккули принципҳои идоракунии самарабахши пайдоиш ва такмили идоракунии дороиҳо (захираҳо) – и мавҷудаи иқтисодӣ;
5. фароҳам овардани шароит барои иштироки фаъоли ҷомеаи соҳибқориҳои миллӣ дар ташаккули фазои иқтисодии рақамӣ тавассути фароҳам овардани шароити муносиби ташкилӣ ва фазои эътимод ба фазои рақамӣ;
6. фароҳам овардани шароит барои беҳтар кардани сифати ҳаёти аҳолии кишварҳои ҷаҳон тавассути тағйир додани сохтор ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои нав барои тиҷорат ва кор;
7. таъмини амният ва соҳибхитиёрии фазои байналмилалии иқтисоди рақамӣ;
8. таъмини иштироки самараноки кишварҳо дар ташаккули экосистемаи глобалии иқтисоди рақамӣ ва фазои глобалии рақамӣ байни давлатҳо.

Барои имрӯз иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун сохтори васеи олами маҷозӣ фарогирандаи имкониятҳои хизматрасониҳои оммавӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ва интернет – шабакаҳо ба роҳ монда мешавад.

Барои осон фаҳмидани шумо дар тадқиқи системаҳои ҷамъиятӣ барои ҳозир се зинаи истифодабариро пешниҳод менамоем, ки онҳо чунинанд:

- бахши таъминкунандагон ва харидорони молу хизматрасониҳои воқеӣ;
- бахши рушди барномаҳо ва технологияҳои нав;
- зерсохтор дар шакли заминаи қонунгузорӣ, системаи омодагии кадрҳо, каналҳои интиқол ва нигоҳдорӣ ҳама гуна маълумотҳо.

Концепсияи ояндабинии иқтисодиёти рақамӣ дар тамоми ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн шудааст. Соли 2019 ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи фароҳам овардани шароит барои гузариши Тоҷикистон ба иқтисоди рақамиро таҳия ва тасдиқ карда дар доираи он Концепсияи амалкунандаи иқтисоди рақамиро мавриди истифода дод. Дар

доираи барнома самтҳои гуногун, аз қабилӣ кадрҳо ва маориф, инфрасохтори муосирӣ иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ, ташаккули салоҳиятҳои тадқиқотӣ ва заминаҳои технологӣ, танзими меъёрӣ интихоб шудаанд.

Тадқиқотчиёни хориҷӣ соҳаҳои зеринро дар доираи иқтисодиёти рақамӣ муайян мекунанд: тадқиқот дар асоси массивҳои бузурги додаҳо (Big Data) бо истифода аз алгоритмҳои омӯзиши технологияҳои муосир, Интернетӣ ашӯ, истифодаи технологияҳои абрӣ, тичорати электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва бозорҳои дучониба, истиқлолияти чуғрофӣ ва ғайра. Бизнеси онлайн, ки ба муомилоти тавассути Интернет анҷомдодашуда дахл дорад, барои таҷрибаомӯзон ва муҳаққиқон тавачҷӯҳӣ зиёд дорад, пеш аз ҳама аз сабаби таъсири он ба иштирокчиёни бозори рақамӣ таъбири мусбӣ мерасонад.

Ҳамин тариқ, муҳим аст, ки принципҳои иқтисоди рақамӣ ва системаи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии он мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Иқтисоди рақамӣ дорои ҷаҳор хусусияти мушаххас аст: аҳамияти чуғрофӣ ё зарурати анҷом додани тичорат/кор дар як макони чуғрофӣ, нақши калидии платформаҳо, аҳамияти эффеқтҳои шабакавӣ ва истифодаи маълумоти калон. Ин хусусиятҳо онро аз мафҳумҳои пештараи иқтисодиёт фарқ мекунанд.

Принципҳои иқтисоди рақамӣ:

1. Иттилооти рақамӣ ба як манбаи стратегӣ табдил ёфта, технологияҳои шабакавӣ ба принципи асосии ташкили иқтисодиёт ва ҷомеа дар маҷмӯъ табдил ёфтанд. Насли нави технологияҳои рақамӣ ҳоло миқдори бесобиқаи маълумотро тавлид мекунанд ва воситаҳои заруриро барои истифодаи ин дороиҳо таъмин мекунанд. [5].

Иқтисоди рақамӣ дар баробари доираи афзояндаи фаъолиятҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, принципҳои афзоиши даромаднокро риоя мекунанд.

Моделҳои нави тичорат барои истифода аз бозорҳои дучониба пайдо мешаванд. Бозори дучониба макони воҳӯрии ду агентест, ки тавассути миёнарав ё платформа ҳамкорӣ мекунанд. Иштироки ҳарду ҷониб барои рушд ва муваффақияти ҳар як платформа ва фаҳмиши мо дар бораи стратегияҳои нархгузорӣ, ки аз ҷониби иштирокчиёни бозор пайгирӣ мешаванд, муҳим аст. Дар шароити иқтисоди рақамӣ, бозори дучониба ҳамчун платформаҳои онлайн фаҳмида мешавад.

Моделҳои нави истеҳсолоти саноатӣ («Индустриал 4.1.0») давраҳои кӯтоҳи истеҳсоли молҳои оммавӣ, тақсимои глобалии занҷирҳои арзиш, эҷоди шабакаҳои иқтидорҳои истеҳсоли ва номуайян кардани сарҳади байни истеҳсолкунандагон, фурушандагон ва истеъмолкунандагонро дар асоси ғайримарказикунонӣ, автоматизатсия ва зеҳни сунъӣ дар бар мегирад.

Ҷоидаи афзоянда аз ҳисоби таъсири мусбати платформаи шабакавӣ ба иқтисоди рақамӣ хос аст, яъне арзиши мол ё хидмати рақамӣ бо андозаи шабака бе афзоиши ҳамзамон хароҷот меафзояд.

Яке аз нативчаҳои принципи афзоиши даромад аз он иборат аст, ки хароҷоти истеҳсол ва тақсимоат ба ҳаҷми истеҳсолшуда иртиботи кам доранд ё тамоман надоранд, вале бояд бо сармоягузори аввала пардохта шаванд. Арзиши ниҳии истеҳсолот, мутаносибан, ба сифр наздик аст ва аз ин рӯ, иқтисодиёти рақамӣ аз ҷиҳати омӯзиш пуршиддат аст, молҳои рақамӣ метавонанд ба миқдори зиёд дубора истеҳсол карда шаванд. Сармоягузорӣ ба платформаҳо дар аввал баланд аст, аммо баъдан коҳиш меёбад, зеро инноватсия дар байни корбарон паҳн мешавад.

Имрӯз, иқтисоди электронӣ аллакай аз доираи равандҳои тозаи бизнес берун аст. Иқтисоди рақамӣ ба равандҳои иҷтимоӣ ҷорӣ карда шуда истодааст, ки фаъолияти муваффақонаи зиндагии мардум аз он бештар вобастагӣ дорад, илова бар ин, дар қори мақомоти давлатӣ ва сохторҳои технологияҳои рақамӣ ба таври васеъ ҷорӣ карда мешаванд.

Агар мо ин вазро дар маҷмӯъ аз ҷиҳати рушди иқтисоди рақамӣ ба назар гирем, Тоҷикистон мавқеи пешбарро ишғол намекунад, аммо эътимоди худро дар гурӯҳи давлатҳои пас аз пешсафон нигоҳ медорад ва мавқеи худро сол аз сол беҳтар менамояд. Ҳамзамон, рақобат дар минтақаи мавриди баррасӣ қарордошта шадид боқӣ мемонад, аз ин рӯ, қори онро қатъ кардан мумкин нест, қори муштараки давлат ва соҳибқорӣ оид ба рушди минбаъдаи иқтисоди рақамӣ зарур аст. Дар ин фаъолият як қатор мушкилот, хатарҳо ва таҳдидҳо, ки дар мавзӯи зикршуда ба назар гирифта шудааст, ба мақсади равона кардани захираҳо ва талошҳо барои безаргардонии онҳо зарур аст.[1]

Адабиёт

1. Курбонализода Д.Т., Нурализода А.. - Иқтисоди рақамӣ (китоби дарсӣ) Душанбе - 2022. 265саҳ.
2. Курбонализода Д.Т., - Тиҷорати электронӣ (васоити таълимӣ) Душанбе - 2021. 186саҳ.
3. Урсул А.Д. (1975) Проблема информации в современной науке. М.: Наука.
4. Бондаренко В.М. Мировоззренческий подход к формированию, развитию и реализации "цифровой экономики" // Современные информационные технологии и ИТ-образование. 2008. Т. 13. № 1. С. 237-251.
5. Авдеева И.Л. Развитие цифровой экономики в условиях глобализации: управленческий аспект // International Scientific and Practical Conference World science. 2009. Т. 3. № 4 (20). С. 57-60.
6. Асанов Р.К. Формирование концепции "цифровой экономики" в современной науке // Социально-экономические науки и гуманитарные исследования. 2012. № 15. С. 143-148.
7. Бетелин В.Б. Цифровая экономика: навязанные приоритеты и реальные вызовы // Государственный аудит. Право. Экономика. 2008. № 3-4. С. 22-25.
8. Бийчук А.Н. Цифровая трансформация бизнеса в современной экономике // Экономическая среда. 2017. № 2 (20). С. 14-16.

9. Гнездова Ю.В. Развитие цифровой экономики России как фактора повышения глобальной конкурентноспособности // Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2017. № 5. С. 16-19.
10. Евтянова Д.В. Критерии создания цифровых платформ управления экономикой // Экономические системы. 2008. Т. 10. № 3 (38). С. 54-57.
11. Еремейчук К.Ю. Цифровая экономика - будущее России // Аллея науки. 2008. Т. 2. № 14. С. 419-422.
12. Ермакова М.Ю. Инновационные процессы и новая экономика: понятие и определяющие факторы развития // Маркетинг МВА. Маркетинговое управление предприятием. 2012. Т. 8. № 2-1. С. 86 -107.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛ ВА РУШДИ КЛАСТЕРҲО ДАР СОҲАИ ПАХТАПАРВАРӢ

*Олимов А.Х. - Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур
Шерматов Р.Р. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Шерматов Ғ.Р. - унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

***Аннотатсия:** Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии ташкили кластерҳо дар соҳаи пахтапарварӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллифон пайдоиши мафҳуми кластерро таҳқиқ намуда, таърифҳои гуногуни онро, ки аз тарафи олимони хориҷӣ пешниҳод шудаанд, таҳлил намудаанд. Дар мақола заминаҳои объективии таъсис ва рушди кластерҳо дар соҳаи пахтапарварӣ пешниҳод карда шудааст. Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда, модели рамзии кластери пахтапарварӣ аз тарафи муаллифон пешниҳод шудааст.*

***Калимаҳои калидӣ:** Кластер, кластерикунонӣ, рақобатпазирӣ, ҳамгирӣ, шарикӣ, муносибатҳои соҳавӣ, маҳаллисозии ҳудудӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, муносибатҳои байниҳамдигарӣ*

***Аннотатсия:** В статье исследуются теоретические основы формирования кластеров в хлопководческой отрасли. Авторы исследуют понятие кластера и анализируют различные его определения, предложенные зарубежными учеными. В статье представлена объективная база для создания и развития кластеров в хлопководческой отрасли. На основе исследования авторами была предложена символическая модель хлопкового кластера.*

***Ключевые слова:** кластеризация, кластеризация, конкурентоспособность, интеграция, партнерство, отраслевые отношения, территориальная локализация, переработка сельскохозяйственной продукции, взаимосвязи.*

***Annotation:** The article examines the theoretical foundations of the formation of clusters in the cotton industry. The authors investigate the concept of a cluster and analyze its various definitions proposed by foreign scientists. The article presents an objective basis for the creation and development of*

clusters in the cotton industry. Based on the research, the authors proposed a symbolic model of the cotton cluster.

Key words: *clustering, clustering, competitiveness, integration, partnership, industry relations, territorial localization, processing of agricultural products, relationships.*

Дар шароити муосир, ки равандҳои глобализатсионӣ фаъолна дар иқтисодиёт рушд мекунад, дар навбати аввал зарурати фароҳам овардани шароитҳои рақобатпазир ҳам барои иқтисоди миллии ҳар як давлат ва ҳам барои субъектҳои хоҷагидорӣ он шартҳои зарурии тараққиёти иқтисодиёти ҳар як мамлакат мебошад. Ҳамчун яке аз сарчашмаҳои асосии рушди устувор, олимони тоҷик дар пайравии ҳамтоёни хориҷии худ ҳарчӣ бештар истифода бурдани кластерикунони соҳаи иқтисодро пешниҳод мекунад, ки самаранокӣ ва рақобатпазирӣ он бо таҷрибаи ҷаҳонӣ исбот шудааст.

Истилоҳи кластер ҳамчун категорияи иқтисодӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ ба илм ворид карда шудааст. Муаллифи мафҳуми кластер дар иқтисод барандаи ҷоизаи Нобел, олимони амрикоӣ Майкл Э. Портер мебошад. Ӯ назарияи «рақобатпазирӣ миллии ва маҳаллӣ»-ро пешниҳод карда буд, ки дар он нақши асосӣ ба кластерҳо гузошта шудааст. Аммо аз тарафи ӯ ба кластерикунони таърифи аниқ дода нашудааст. Баъдтар, М. Портер кластерро ҳамчун гурӯҳи ширкатҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ алоқаманде, ки дар як минтақаи муайян фаъолият карда, бо фаъолияти муштарак ва якдигарро мукамал мекунад, тавсиф мекунад.

Дар илми иқтисодиёт ғояи кластерикунони соҳаҳои иқтисодиёти миллии нав нест. Алфред Маршалл дар асри 19 хусусиятҳои минтақаҳои махсусро таҳқиқ намуда буд, мафҳуми ширкатҳои махсуси наздик ҷойгиршуда, ки ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳой машғул буданд, ба илм дохил намуда буд. Андешаҳои Маршалл барои бисёр таҳқиқоти минбаъда ҳамчун замина хизмат карданд.

Дар ду даҳсолаи охир назарияи М. Портерро бисёр иқтисоддонони хориҷӣ дар асарҳои худ истифода намуданд, ки ҷанбаҳои муайяни фаъолияти кластерҳо баррасӣ мекунад. Аммо, сарфи назар аз паҳншавии назарияи кластерҳо ва истифодаи истилоҳи кластер, маънои илмии онҳо барои илми хориҷӣ ва ватанӣ баҳсбарангез боқӣ мемонад. Далели раднашавандаи ин набудани таърифи якҷонибаи умуми эътирофшудаи моҳияти кластер ҳамчун шакли ташкили фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Ин зоҳиран аз он вобаста аст, ки назарияи Ҳанӯз хеле ҷавон аст ва дар марҳилаи ташаккулёбист. Ба далели ин, як қатор таърифҳои кластерро, ки олимони хориҷӣ пешниҳод кардаанд меорем:

1. Кластер ҳамчун ширкатҳои маҳаллӣ мебошад, ки бо сабаби наздикии ҷуғрофӣ ва вобастагии мутақобилашон метавонанд самарани синергетикӣ ба даст оранд (Розенфелд, 1997).

2. Кластерҳо ин муассисаҳои алоқаманд ва дастгирикунанда мебошанд, ки рақобатпазирии онҳо бо муносибатҳои байниҳамдигарӣ муайян карда мешавад (Фезер, 1998).

3. Кластер як гурӯҳи ширкатҳост, ки ба таври амудӣ ва уфуқӣ бо ҳам пайвастанд ... ва ин гуна муносибатҳо тавассути бозор муайян карда мешаванд (*Эйзнер*).

4. Кластер-як гурӯҳи ширкатҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ҳамгирошуда ва созмонҳои алоқаманд, ки дар як соҳаи муайяни диверсификатсияшуда фаъолият мекунанд ва якдигарро такмил медиҳанд (*Институт предпринимательство и инветиции, 2003*).

5. Кластер шарикӣ устувори худудӣ-соҳавӣ корхонаҳо ва ташкилотҳо мебошад, ки бо барномаи инноватсионӣ ҷорӣ намудани технологияи пешрафта, бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии иштирокдорони кластер муттаҳид шудаанд (*Хасаев Г.Р., Михеев Ю, 2003*).

Тадқиқоти гузаронидашуда дар ин соҳа нишон дод, ки кластер дар шакли умумӣ шакли ҷазоии ташкили қувваҳои истеҳсолкунанда, омилҳои истеҳсолот ва муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки дорои хусусиятҳои асосии зерин мебошад:

1. Ҳамгироии ҷуғрофӣ – мувофиқи назарияи кластерикунонӣ ҷойгиршавии наздики корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ алоқаманд дар як минтақаи ҷуғрофӣ ба ҳамаи иштирокчиёни он афзалиятҳои рақобатпазири зеринро медиҳад: дастрасӣ ба омилҳои махсуси истеҳсолот, паҳншавии навоариҳо ва технологияҳо, кам кардани хароҷот, ҳамкорӣ ба институтҳои тадқиқотӣ, озмоишгоҳҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва сохторҳои давлатӣ. Ин ҳамгироӣ; мавҷудияти шаклҳои муайяни моликиятро таъмин мекунад ва имконияти ҳамкорӣ онҳоро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

2. Маҳсусгардонии ширкатҳои истеҳсолӣ шартӣ муҳими фаъолияти кластерҳо буда, истеҳсоли як ё якчанд маҳсулоти якхела ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки тавассути рушди босубот ва татбиқи инноватсияҳо, малакаҳои махсуси коргарон, мубодилаи таҷриба, ва технологияи инноватсионӣ босуръат рушд намоянд.

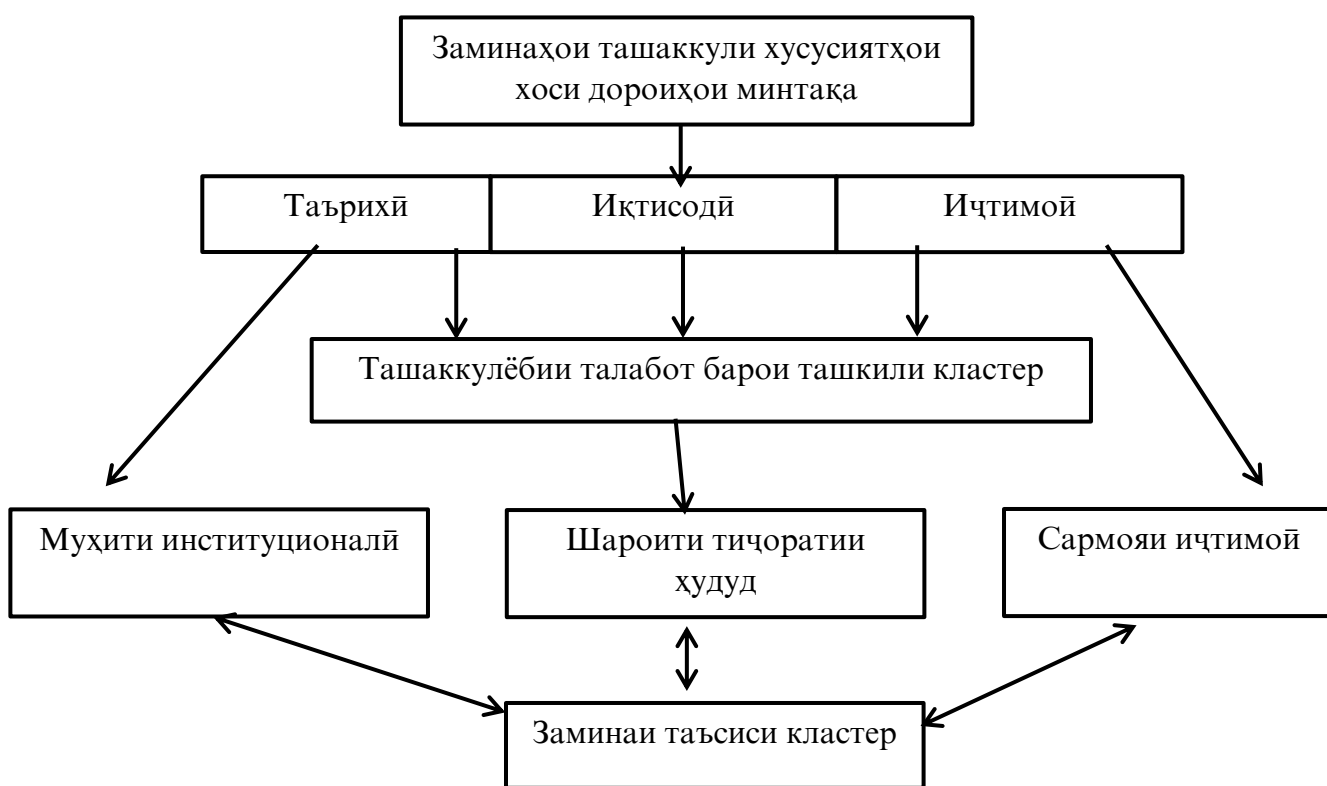
3. Гуногунӣ ва бисёрӣ иштирокчиёни кластер, вобастагии мутақобила ва мукаммалии онҳо, хусусияти махсуси муносибатҳои иҷтимоӣ, имкон медиҳад хароҷот (аз ҷумла хароҷоти муомилот) кам карда шавад ва сифати маҳсулотро тавассути тақсим кардани вазифаҳои иҷрошуда дар байни иштирокчиёни кластер беҳтар гардида, таҳия ва татбиқи стратегияи умумии рушд, ки манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёноро инъикос мекунад, амалӣ карда шавад.

4. Рақобат. Рақобат дар байни аъзои кластер озод буда, иштирокчиёноро ба баланд бардоштани маҳсулноқӣ, баланд бардоштани қобилияти навоарӣ, таъсиси ширкатҳои нав, ки азнавсозии кластерҳоро таъмин мекунанд, ҳавасманд мекунад.

Ба назари мо, заминаи объективии ташаккули кластерҳо, шароитҳои таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошанд, ки танҳо ба як ҳудуди мушаххас дар як лаҳзаи муайяни вақт хосанд, ки мо онро дорои (сарват)-ҳои хоси ҳудуд мешуморем.

Ба шароитҳои таърихӣ инҳо дохил намудан мумкин аст: мавҷудияти ҳунарҳо ва таҷрибаҳои дар тӯли асрҳо ташаккулёфта, ки дар асоси онҳо малакаҳои истехсолӣ, анъанаҳои маҳаллӣ, низоми меъёрҳо ва қоидаҳои иҷтимоии муносибатҳои инсонӣ ташаккул ёфтаанд.

Захираҳои гуногун: шароитҳои табиӣ, иқтисодии меҳнати аҳоли, таҳқиқоти илмӣ, мавҷудияти унсурҳои инфрасохтор, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва ғайра, ки ба ин ҳудуд хосанд ҳамчун дороиҳои иқтисодӣ амал мекунанд. (расми 1).

Расми 1. Заминаҳои таъсиси кластер

Мавҷудияти дороиҳои нодири ҳудуди муайян талабот ба таъсиси кластерро ба вуҷуд меорад, ки дар натиҷа ташаккул ва рушди муҳити институтсионалӣ, фазои корӣ ва сармояи иҷтимоӣ дар якҷоягӣ барои фаъолияти бомуваффақияти кластер шароит фароҳам меоранд.

Иқлими тижоратии ҳудуди муайян маҷмӯи захираҳои иқтисодии каламравест, ки барои аъзоёни кластер ташаккул ёфта, аз сармояи инсонӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ, маъмурӣ, илмӣ, технологӣ ва ғайра иборат буда, барои истифода дастрас аст.

Муҳити институтсионалӣ ин низоми институтҳо мебошад, ки дар асоси арзишҳои иҷтимоӣ (анъанаҳо, урфу одатҳо) муттаҳид шудаанд.

Ба онҳо санадҳои гуногуни қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ, одоби тичорат, созишномаҳои ғайрирасмӣ ва ғайра дохил мешаванд. Муносибатҳои иқтисодии аъзоёни кластерҳо, ки ба арзишҳои иҷтимоии хоси як ҳудуд асос ёфтаанд, пайваста ва дарозмуддат буда, ба ташаккули робитаҳои устувори мутақобилаи онҳо дар асоси боварӣ ва ҳамкорӣ, инчунин ташаккули шабакаҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ, эътимод ба ҳамдигар ҳамчун унсури ҳатмии шартномаи расмӣ ва ғайрирасмӣ аъзоёни кластерро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, кластер маҷмӯи чуғрофии корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо дар дохили як ё якчанд соҳаҳои ба ҳам алоқаманд, рақобаткунанда, вале ҳамзамон бо якдигар ҳамкорикунанда мебошад.

Дар айни замон, равандҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ, ҳамоҳангсозии манфиатҳои ҳокимияти амудии давлатӣ ва корпоративӣ, ки сохторҳои кластериро дар бар мегиранд, дар маҷмӯи агросаноатӣ васеъ паҳн шудаанд. Дар иқтисодиёти аграрии муосир, кластерҳо ҳудро ҳамчун яке аз шаклҳои муассири институтсионалӣ ва иқтисодии ҳамгирии сармояи молиявӣ ва зехнӣ муаррифӣ намуда, афзалиятҳои зарурии рақобатиро таъмин мекунад ва ҳамчун омили тавоноии зиддибӯҳронӣ барои бахши агросаноатӣ фаъолият мекунад.

Бо дарназардошти ду хусусияти муҳимтарини кластер: ҳамгирии ҳудудӣ (1); муносибатҳои соҳавӣ (2), ба андешаи мо, муҳимтарин аз нуқтаи назари инноватсия, мафҳуми кластерро А.Б. Тухбаттулина пешниҳод намудааст: «Кластер шарикии устувори ҳудудӣ-соҳавии корхонаҳо ва ташкилотҳо мебошад, ки бо барномаи инноватсионии ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи истехсолот, бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии иштирокчиёни он муттаҳид карда шудааст» [9, с. 83].

Дар асоси ин таъриф, кластери инноватсионии агросаноатӣ (кластер, ки на танҳо ба муттаҳид кардани истехсолкунандагони кишоварзӣ, коркард ва нигоҳдории маҳсулот, балки асосан дар ҷорӣ намудани навоариҳо махсус гардонида шудааст) иттиҳоди устувори корхонаҳо ва ташкилотҳо дар ҳудуди муайяни маҳаллест, ки ҳадафи он фароҳам овардани заминаи индустриалӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноати минтақа, ҷорӣ намудан ва истифодаи усулҳои инноватсионии идоракунӣ, технологияҳои пешрафтаи муҳандисӣ ва истехсолот мебошад. Яъне, кластер як навъ ҳамчояшави соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ аст, ки бо тарзи амудӣ ва уфуқӣ, аз ҷумла тамоми раванди технологӣ аз истехсолот то фурӯши маҳсулоти тайёрро бо ҳам мепайвандад.

Яке аз вазифаҳои асосӣ дар ташаккули кластерҳои агросаноатӣ дар комплекси агросаноатӣ ташкили ҳамкориҳои шумораи зиёди созмонҳо, аз ҷумла ташкилотҳои мебошад, ки тамоми соҳаҳои илм ва тадқиқоти амалиро муаррифӣ мекунад. Кластерҳои нави пешбари агросаноатӣ бояд дар сохтори худ як бахши пурқуввати тадқиқотӣ дошта бошанд, аз

чумла: донишгоҳҳо (1), созмонҳои илми давлатӣ (2), фирмаҳои хурди илмталаб (3), мақомоти давлатӣ (4), муассисаҳои молиявӣ (5), ташкилотҳои ҷамъиятӣ (6) ва ғайра Чунин як шабакаи ташкилотҳое, ки бар принсипҳои ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва инноватсионӣ-илмӣ ташаккул ёфтаанд, дар пешрафти ихтирокорӣ ва навоарӣ устувории бештар мебахшанд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи пахтакорӣ ва махсусан нахи он муҳимтарин ашёи табиӣ барои соҳаи саноати сабук ва бофандагӣ дар дохили кишвар ва берун аз он буда, афзоиш ҳаҷм ва босифат истеҳсол намудани он шартҳои асосии ташаккул маҳсулоти кишоварзии ба содирот нигаронидашуда мегардад.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳар сол дар ҳаҷм то 20 млн. тонна пахта, қариб 7 млн. тонна нах истеҳсол карда мешавад ва пахта 10 моҳ коркард карда мешавад. Дар соли 2019 ҳамагӣ 2-% истеҳсоли пахтаи ҳаҷм ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рост омадааст. Дар соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар майдони 185671 гектар пахта кишт карда шудааст, ки ин нисбат ба соли 1991 37,95 % кам ва нисбат ба соли 2014 - 4,5% зиёд мебошад. Дар ин давра ҳаҷми истеҳсоли пахта нисбат ба соли 2014 - 403008 тонна зиёд ва нисбат ба соли 1991 – 50,8 % кам мебошад.

Ҳамин тавр, бо сабабҳои кам шудани майдони кишти пахта ва паст шудани ҳосилнокӣ он ба кам шудани шумораи корхонаҳои пахтадозакунӣ ва ташкилотҳои коркард оварда мерасонад. Дар навбати худ дар сатҳи зарурӣ ташкил нашудани раванди таъминоти корхонаҳои коркарди пахта бо таҷҳизотҳои техникӣ ва технологияи муосир, саноати бофандагӣ талаботи аҳолии кишварро бо маҳсулот на дар ҳаҷми зарурӣ ва на босифат таъмин карда наметавонанд.

Аз ин рӯ аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳоҷагии халқи истеҳсоли пахтаро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта чунин мешуморем, ки дар шароити имрӯзаи саноатикунӣ босуръати кишвар, зарурияти бунёди шаклҳои нави инноватсионии истеҳсол ва коркарди нахи пахта ба миён омадааст, ки яке аз онҳо ташкили кластерикунӣ соҳаи пахтапарварӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити имрӯза таҳқиқи кластерикунӣ соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ба сифати муаммои муҳими илми иқтисодӣ баромад менамояд. Мавҷуд будани масъалаҳои зерин зарурияти ташкили кластери пахтапарвариро боз ҳам муҳимтар менамоянд:

1. Баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ нисбат ба берунӣ дар мавриди истеҳсол, коркард ва пешниҳоди маҳсулоти тайёр;

2. Кам кардани сатҳи содироти пахтаи хом ва воридоти маҳсулоти озуқаворӣ аз ин зироат истеҳсолшаванда;

3. Кухнашафии воситаҳои асосӣ, аз чумла техника ва технологияи инноватсионӣ, сатҳи баланди меҳнатғунҷош ва хароҷоти маҳсулоти истеҳсолшуда, пурра истифода нашудани захираҳои модӣ-истеҳсолӣ дар соҳаи пахтапарварӣ ва паст шудани сатҳи самаранокии истеҳсол ва коркарди пахта.

Сарфи назар аз гузаронидани таҳқиқотҳои зиёд дар ин самт ва махсусан дар муносибати кластери соҳаи пахтапарварӣ масъалаҳои ташкили истеҳсолоти рақобатпазири кишоварзӣ аз ҷумла пахтакорӣ хануз пурра мавриди омӯзиш қарор надошатад. Принсипҳои ташаккули механизмҳои ташкилию иқтисодии кластерҳои истеҳсолӣ, пайдарпаии ташкили кластерҳо сосноққунии методологиро талаб менамоянд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло мо модели рамзии кластери пахтаро дар минтақа пешниҳод менамоем (расми 2).

Кластерҳои агросаноатии минтақавӣ муҳити дохилӣ ва берунии худро дорад. Муҳити дохилии кластер аз воҳидҳо иборат аст, ки истеҳсолоти асосиро таъмин мекунанд: системаи идорақунӣ (1), таъминот ва логистика (2), пойгоҳи иттилоотӣ (3), дастгирии истеҳсолӣ ва технологӣ (4), маркетинг ва фурӯш (5), менечмент ва молия (6), идорақунии истеҳсолот (7), идорақунии кадрҳо (7) ва ғайра.

Муҳити берунии кластер аз унсурҳои иҷтимоӣ (сохтори ҷинс ва синну сол, маърифати аҳоли, тарзи зиндагии аҳоли, сатҳи иҷтимоӣ ва ғайра) давлатӣ-сиёсӣ (ташаккули сиёсате, ки ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисод нигаронида шудааст, таъмини субсидия ва имтиёзҳои андоз, назорати ҳуқуқӣ); ҷузъҳои технологӣ (компютериқунонӣ ва автоматиқунонии истеҳсолот, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ) ва макроиқтисодӣ (сатҳи таваррум, сатҳи шуғл, сатҳи умумии зиндагӣ, суръати рушди иқтисод, қурби пули миллӣ ва ғайра) ташаккул меёбад.

Ҳама омилҳои дар боло зикршудаи муҳити кластер нисбатан анъанавӣ мебошанд, зеро ҳар як ҳудуд, соҳа, минтақа дорои қобилиятҳои инфиродӣ, маъмурӣ, молиявӣ, логистикӣ, ва ташкилӣ мебошад. То чӣ андоза самаранок таъсир расонидани муҳити дохилӣ ва берунии кластер аз касбияти мақомоти минтақавӣ вобаста аст, ки метавонанд стратегияи ташаккул ва татбиқи шакли кластери иттиҳодияи иҷтимоию иқтисодиро таҳия кунанд.

Дар баробари ин, кластер дар комплекси агросаноатӣ воситаи муҳимтарини ҳавасмандгардонии рушди иҷтимоии деҳот мебошад, зеро он на танҳо барои аҳолии деҳот ҷойҳои нави корӣ фароҳам меорад, балки барои гирифтани маълумоти ибтидоӣ ва иловагӣ шароит фароҳам меорад. Дар робита ба ин, мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ бояд ба рушди институтсионалии сохторҳои кластер тавассути таъсиси марказҳои махсус барои рушди сохторҳои кластерӣ сарм гузоранд.

Дуюм, механизмҳои дастгирии лоиҳаҳои инноватсиониро, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо, кластери агросаноатӣ ва самаранокии ҳамкориҳои онҳо нигаронида шудаанд, таҳия намоянд.

Сеюм, таҳияи механизмҳои баланд бардоштани самаранокии системаи таълими касбӣ, ҳамкориҳои муассир бо ташкилотҳои таълимӣ аз ҷиҳати стратегӣ муҳим аст.

Чорум, таҳияи лоиҳаҳо оид ба таъсис ва рушди иншооти инноватсионии инфрасохтор, имтиёзҳои андозӣ ва коҳиши монеаҳои маъмурӣ зарур аст.

Ҳамин тариқ, шакли кластери ташкили истеҳсолот барои рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ ҳавасмандии қавӣ ба вуҷуд меорад. Кластер - ҳамчун яке аз шаклҳои нави ташкилӣ ва иқтисодии идоракунии истеҳсолот, ки тавассути фаъолияти инноватсионӣ ба вуҷуд омадааст, дастрасиро ба навовариҳо, технологияҳо ва ноу-хау васеъ мекунад. Дар баробари ин, сохтори уфуқии интегратсионии кластери агросаноатӣ хароҷоти муомилотро коҳиш медиҳад ва тамоми захираҳои корхонаҳоро, ки кластерро ташкил медиҳанд, муттаҳид мекунад.

Адабиёт

1. Асанов В. С., Виноградов М. А. Проблемы управляемого развития региона посредством кластерных структур // Научная сессия МИФИ. – 2009. – С. 143.
2. Винокурова Ю. В. Влияние кластеров на развитие территорий // Новое в экономике и управлении. – М.: МАКС Пресс, 2007. – С. 7.
3. Давлатов К.К. Кооперация и интеграция в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан. Автореферат диссертантские доктора экономических наук. Воронеж, 2008.
4. Глотко А.В. Формирование и развитие кластера садоводства в региональном АПК (теория, методология, практика): автореф. дис. ...д-ра экон. наук. Новосибирск, 2010.
5. Клейнер Г.Б., Качалов Р.М., Нагрудная Н.Б. Формирование стратегии функционирования инновационно-промышленных кластеров. М.: ЦЭМИ РАН, 2007.
6. Мокрушин А.А. Способ структурной организации взаимодействия вертикально интегрированных корпораций с региональными экономическими системами Южного федерального округа // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. 2011. №5(43).
7. Мокрушин А.А. Стратегия и инструментарий развития взаимодействия вертикально-интегрированных корпораций и

- региональных экономических систем Южного федерального округа // Региональная экономика: теория и практика. 2011. №30.
8. Овчинников В.Н., Кетова Н.П. Интеграционные императивы модернизации и конкурентоспособности экономики России в глобализирующемся пространстве // Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2004. Т. 2, №2.
 9. Паньков В.С. Организационно-экономические инструменты формирования и развития кластеров в региональной экономике (по материалам Краснодарского края): автореф. дис. ... канд. экон. наук. Краснодар, 2011.
 10. Портер М. Конкуренция. М.: ИНФРА - М. 2003.
 11. Родионова О.А. Интеграция в сфере агропромышленного производства: тенденции, механизмы реализации. М.: ВНИИЭТУСХ, 2000.
 12. Фролов А.В. Организационно-экономические инструменты формирования кластеров в региональной экономике // Вестник Оренбургского государственного университета. 2011. №13 (132).

МАХУСИЯТ ВА ТАШАККУЛИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВИИ СУБЪЕКТҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА ЗАРУРАТИ ИСТИФОДАИ ҚАРЗ

Латипова Гуландом Сайҳомидовна

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

***Аннотатсия:** Дар мақолаи илмӣ мубрамияти захираҳои молиявии субъектҳои кишоварзӣ оварда шуда, қайд карда мешавад, ки аз ҳисоби буҷети давлатӣ ташиқил намудани фонди маблағҳои махсус барои соҳаи кишоварӣ манфиатовар мебошад.*

Муаллиф қайд менамояд, ки фароҳам овардани шароити тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои мутақобила дар самти азнавсозии корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва вазъи молиявӣ муҳимтарин хусусияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар асоси ташиқили раванди мунтазами истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ мебошад.

***Калидвожа:** фонд, хавф, сармоягузорӣ, субъект, андоз, дотатсия, қарз, захираи қарзӣ, иқтидор, меъёри фоиз, омилҳои қурбӣ.*

***Аннотатсия:** В научной статье подчеркивается важность финансовых ресурсов сельскохозяйственных субъектов и отмечается целесообразность создания фонда специальных средств для аграрного сектора за счет средств государственного бюджета.*

Автор отмечает, что создание условий ведения бизнеса и взаимное сотрудничество в сфере модернизации сельскохозяйственных перерабатывающих предприятий и финансовое положение хозяйствующих субъектов являются важнейшими особенностями, основанных на организации регулярного производственного процесса в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: фонд, риск, инвестиции, предмет, налог, субсидия, кредит, кредитный резерв, емкость, процентная ставка, курсовые коэффициенты.

The scientific article highlights the importance of financial resources of agricultural entities and notes that it is beneficial to create a fund of special funds for the agricultural sector from the state budget.

Annotation: *The author notes that the creation of business conditions and mutual cooperation in the field of modernization of agricultural processing enterprises and the financial situation are the most important features of economic entities based on the organization of a regular production process in agriculture.*

Key words: *fund, risk, investment, subject, tax, subsidy, loan, credit reserve, capacity, interest rate, exchange rate factors.*

Ташаккули захираҳои молиявии субъектҳои кишоварзӣ муҳимтарин хусусияти фаъолият ва мавқеи устувори ташкили истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад ва бо қобилияти пардохтпазирии онҳо дар шаклҳои зерин тавсиф карда мешавад: устувории молиявӣ аз рӯи ҳаҷми захираҳо, оқилона истифода бурдани амвол ва ташаккули сарчашмаҳои маблағгузорию он ва истифодаи самараноки имкониятҳои дар соҳа мавҷудбуда. Ҳамаи ин омилҳо ба муносибатҳои қарзии субъектҳои кишоварзӣ бо банқҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибанқӣ мустақиман таъсир расонида, зарурати истифодаи қарзхоро аз ҷониби онҳо муайян менамояд. Вазъи молиявӣ муҳимтарин хусусияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар асоси ташкили раванди мунтазами истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ташаккули захираҳои молиявии субъектҳои кишоварзӣ зербинои рақобатпазирӣ, иқтисодии ҳамкорӣҳои мутақобила бо ташкилотҳои қарзӣ, Ҳимояи самарабахши манфиатҳои иқтисодии қарздиҳандагон ва қарзгирон ба ҳисоб меравад.

Яке аз сабабҳои асосӣ ва умумиқисодии мавҷудияти қарз ҳамчун категорияи ин ташаккули истеҳсоли маҳсулот ва сатҳи талабот мебошад. Хусусан барои қарз чунин хусусият ҳамчун ҳаракати баргардони арзишӣ аҳамияти муҳим дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули захираҳои молиявии субъектҳои кишоварзӣ ва зарурати истифодаи қарз аз як қатор омилҳои табиӣ ғайритабиӣ вобастаанд, ки асоситарини онҳо иборатанд аз:

- норасоии воситаҳо ва захираҳои худии субъектҳои кишоварзӣ;
- фосилаи зиёди байни истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти субъектҳои кишоварзӣ;
- норасоии техника ва технологияи ёрирасони истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ;
- маҳдуд будани имконияти истифодаи захираҳо;
- баланд будани меъёри пардохтҳои ҳатмии андозию қарзӣ ва ғайра.

Дар ҳамин замина, муносибатҳои қарзӣ дар ҷараёни истеҳсолот ва ташкили захираҳо пурра ба вучуд намеоянд ва онҳо танҳо дар шакли

миёнарав байни истехсолкунанда ва харидор низ ба вучуд омада метавонанд, ки ин равандро баъдан пурра ифода менамоянд. Ғайр аз ин, имконияти муносибатҳои қарзӣ бо эквиваленти мубодила ҳамчун заминаи бозътимод бо сабаби ҷудо будани иқтисодии истехсолкунандагон ҳамчун соҳибмулк субъектҳои қонунӣ ҳисобида мешаванд, ки ба воситаи он ташкили раванди эътимодноки байни соҳаҳо амалӣ мегардад [1., 124с.].

Қайд кардан бамаврид аст, ки зарурати таъмини муттасили раванди такрористехсолкунӣ ва аниқтараш, муттасилии тағйирот дар шаклҳои арзиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар чараёни ҳаракати он алоқаманданд.

Дар раванди такрористехсоли корхона, пеш аз ҳама, дар муомилот ва гардиши фондҳои истехсолӣ ва фондҳои муомилоти корхонаҳои давлатӣ, гардиши сармояи ҷамъиятҳои саҳомӣ, ширкатҳои хусусӣ ва қонунҳои объективӣ вобаста ба хусусияти равандҳои такрористехсоли иқтисодии молҳо ба вучуд меояд [2., С.-234-235].

Механизмҳои асосии муносибатҳои қарзиро дар шароити имрӯза, пеш аз ҳама, норасоии захираҳо ташкил медиҳанд, ки ин дар шароити баланд будани талабот ба маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва кам будани ҳаҷми пешниҳоди ин маҳсулотҳо мушкilotи асосӣ мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, норасоии захираҳои молиявӣ сабаби ташкили муносибатҳои қарзӣ мегардад, ки он ба муваққатан додани қарз ва қонёгардонии муваққатии ниёзҳо ба субъектҳои кишоварзӣ дар чараёни ҳаракати дороиҳои истехсолӣ ба роҳ монда мешавад. Маълум аст, ки дороиҳои истехсолӣ ва чараёни он дар ҳар лаҳза дар шакли пулӣ, истехсолӣ ва ҳамзамон молӣ ба вучуд меоянд.

Дар низоми қарздиҳӣ ба субъектҳои кишоварзӣ вобаста ба иқлим ва имконоту норасоӣҳо дар Тоҷикистон мо мушкilotи зеринро ошкор намудем:

- кам шудани ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби паст шудани суръати рушди иқтисодии кишвар ва таъсири хавфҳои иқлимӣ ба фаъолияти истехсолии субъектҳои кишоварзӣ;
- қобилияти заифи пардохтпазирии субъектҳои кишоварзӣ;
- мушкilotи баланд будани меъёри фоиз;
- якбора баланд шудани хавфҳои қарзӣ дар иқтисодиёт аз ҳисоби таъсири омилҳои қурбӣ.

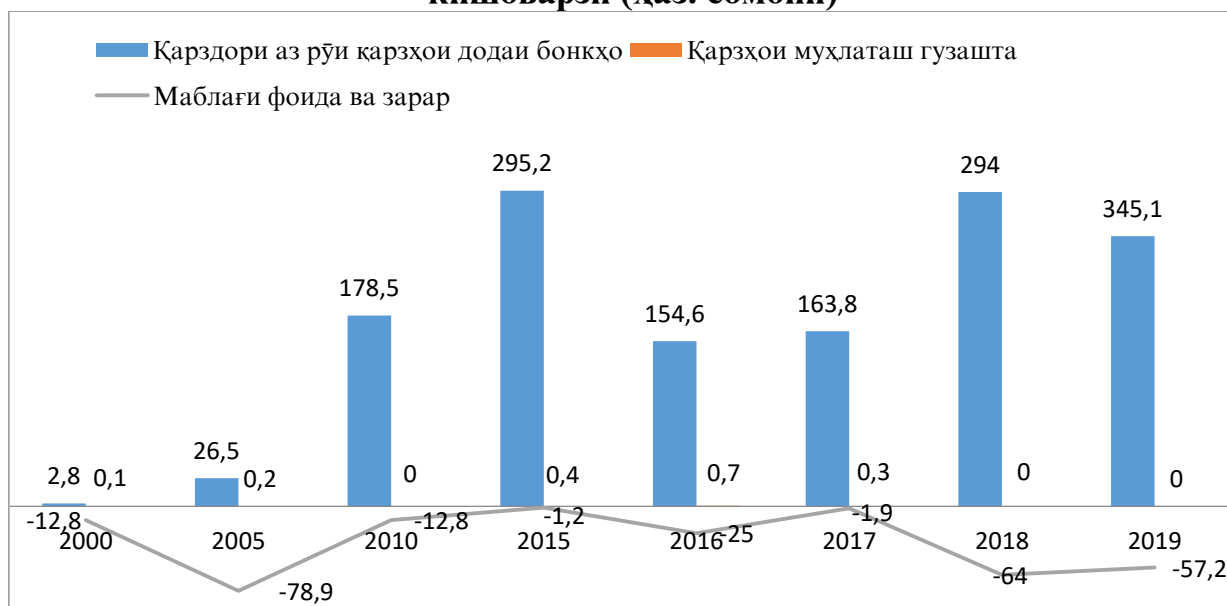
Бо назардошти зарурати баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, вазъи молиявӣ иқтисодии субъектҳои кишоварзӣ, коҳиши ҳаҷми истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ андешидани як қатор чорабиниҳо оид ба беҳтарсозӣ ва мустақамкунии муҳити истехсолӣ бо роҳи таъмини беҳатарии қарзҳои бонкӣ зарур аст. Бояд қайд кард, ки ҳалли мушкilotи дар таъминоти молиявӣ истехсолоти кишоварзӣ ва корхонаҳои истехсолӣ мавҷуд буда, пеш аз ҳама, муносибати мунтазам ва бисёрҷонибаро талаб менамояд.

Аз рӯи якҷанд хусусиятҳо бахши кишоварзиро бидуни маблағҳои қарзии бонкҳо ва дастгирии бевоситаи давлатӣ рушд додан ғайриимкон

аст, ки вобаста ба ин, интихоб намудани самтҳои афзалиятноки сармоягузори ба онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Мушкилоти асосии эҳтиёҷоти субъектҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо муайян ва баҳо додан мумкин аст, ки дар асоси онҳо мушкилоти соҳа дар сатҳи зарурӣ арзёбӣ карда мешавад. Бо назардошти ҳамаи тавсияву пешниҳодҳои субъектҳои кишоварзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда бо сабаби вучуд доштани як қатор омилҳои манфӣ ва таъсири онҳо имконияти ташкили захирахоро тавассути иқтисоди истеҳсоли иқтисодии худ надоранд ва исботи масъалаи мазкурро дар диаграммаи 1. мушоҳида кардан мумкин аст.

Имкониятҳои қарздохӣ аз рӯи даромад ва хароҷоти субъектҳои кишоварзӣ (ҳаз. сомонӣ)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Омери солони Ҷумҳурии Тоҷикистон -2016. Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ. ҚДММ “ТоРус” ш. Душанбе - 2016 с.511.-518, Омери солони Ҷумҳурии Тоҷикистон -2021. Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. ш. Душанбе – 2021. 699с. 02.09.2021.

Аз рӯи маълумоти диаграммаи мазкур хулоса баровардан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи даромадноки ва захиракунии субъектҳои кишоварзӣ аз ҳисоби як қатор омилҳои таъсиррасонанда дар сатҳи паст қарор дошта, имконияти бо иқтисоди молиявии худ фаъолият карданро қариб ки надоранд. Сатҳи даромади корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ҷамъи субъектҳои кишоварзӣ аз соли 2000-ум то инҷониб тамоюли манфӣ дошта, нишондиҳандаҳои сатҳи хароҷоти онҳо аз 12 млн. сомонии соли 2000-ум ба 57,2 млн. сомонӣ дар соли 2019 баробар гардидааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2000-ум қариб 4,3 маротиба зиёд гардидааст.

Ин гувоҳи фаъолияти номуназзами субъектҳои кишоварзӣ мебошад. Ғайр аз ин, ҳаҷми қарздорӣ субъектҳои кишоварзӣ бе дарназардошти қарзҳои пардохтшуда дар соли 2002 - 2,2 миллион

сомониро ташкил намуда, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2019 - 345,1 миллион сомониро ташкил дод, ки дар муқоиса ба соли 2000-ум ба андозаи 1222 маротиба афзоиш ёфтааст, ки нишондиҳандаи мазкур шаҳодат аз эҳтиёҷоти шадидаи субъектҳои кишоварзӣ ба захираҳои пулӣ медиҳад, ки онҳоро асосан аз ташкилотҳои қарзӣ дарёфт намудан мумкин аст.

Ҳадафи нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур аз он иборат аст, ки новобаста аз мушкилотҳои ҷойдошта қобилияти қарздокунии субъектҳои кишоварзӣ дар назди бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи мусбат қарор дошта, онҳо қарзҳои гирифтаашонро саривақт бозпас мегардонанд. Як нишондиҳандаи қаноатмандкунандаи дигар аз он иборат аст, ки бо дарназардошти тамоми мушкилоти соҳаи кишоварзӣ ва камчинии захираҳои пулӣ соҳаи уҳдадорӣ қарзҳои онҳо дар сатҳи баланд иҷро гардида, новобаста аз мушкилоти соҳа аз 0,1 ҳазор сомонии соли 2000-ум дар соли 2019 ба сифр баробар гардидааст. Аз ҳамин лиҳоз, ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ на танҳо барои истехсоли маҳсулоти одӣ бо шартҳои маъмулӣ, балки барои ба таври иловагӣ коркард кардани он, ки арзиши бозории онро тағйир медиҳад, механизми самараноки қарздиҳиро ҷорӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Дар соҳаи кишоварзӣ яке аз механизмҳои асосии ташаккули захираҳои пулӣ субъектҳои кишоварзӣ аз шакли одии истехсолот ба шакли коркардшудаи он гузаштан аст, ки арзиши онро тағйир медиҳад. Сабаби дигари манфӣ будани сатҳи даромаднокии субъектҳои кишоварзӣ ва нокифоягии захираҳои молиявии онҳо - баландии меъёри фоиз ва беимтиёзии қарзҳои додашуда мебошад.

Аз ин лиҳоз ҷиҳати бартарафсозии мушкилот ва ба таври мунтазам рушд додани фаъолияти истехсолии субъектҳои кишоварзӣ андешидани ҷораҳои зерин ба мақсад мувофиқ мебошад:

1. Ташкили сохтори алоҳида дар низоми бонкӣ бо мақсади дастгирии субъектҳои кишоварзӣ;
2. Гузаронидани ислоҳот барои субъектҳои кишоварзӣ дар самти пардохтҳои андозию ғайриандозӣ;
3. Фароҳам овардани шароити тичоратӣ ва ҳамкориҳои мутақобила дар самти азнавсозии корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;
4. Дар зери дотатсияи давлат қарор додани хоҷагиҳои деҳқоние, ки ба истехсоли картошка, пиёз ва ғалладонагиҳо машғуланд.
5. Аз ҳисоби бучети давлатӣ ташкил намудани фонди маблағҳои махсус ва истифодаи он барои пардохти қисме аз фоизи қарзҳои ба субъектҳои хоҷагидорӣ додашуда.
6. Аз байн бурдани гаронии қарзҳои додашуда бо роҳи дастгирии давлатӣ, ки дар натиҷа зиёд намудани сатҳи ҳавасмандии қарздиҳандагон ва қарзгирандагон.

Адабиёт

1. Банковское дело: учебник. Под ред. В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 2001. –124с.

2. Денежное обращение и банки: учеб. пособие. Под ред. Г.Н.Белоглазовой, Г.В. Толоконцевой. – М.: Финансы и статистика, 2001. С.-234-235.
3. Сайфуров К.Ф. Совершенствование финансово-кредитного механизма воспроизводства основных фондов сельского хозяйства в условиях рынка (на материалах Республики Таджикистана): дисс. на соис. уч. ст. к.э.н./ К.Ф. Сайфуров. – Бишкек, 2013. С.- 40-41.
4. Хайрзода Ш.К. Финансовая и институциональная основа повышения и улучшения банковского кредитования в сельском хозяйстве / Хайрзода Ш.К., Ходжаев Б.Б. // Финансово – экономический вестник. -2019. - № 4 (20). - С.- 35-43.
5. Хикматов У.С. Организационно-экономические основы становления и развития микрофинансирования в сельском хозяйстве (на примере Республики Таджикистан): диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / У.С.Хикматов. – Бишкек: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Кыргызско-Российский славянский университет, 2012. - 114с.
6. Чередникова А.О., Долгачева Т.С. Развитие механизма кредитования сельского хозяйства в условиях ВТО // Перспективы развития национальных агропродовольственных систем в условиях ВТО.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ДОИРАИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

***Воҳидов Умар Маҳмадиевич - н.и.и., дотсент
Донишгоҳи давлатии Молия ва иқтисоди Тоҷикистон***

***Аннотатсия:** Дар мақолаи мазкур аҳамияти иқтисоди рақамӣ барои ташаккули низоми андозбандӣ бо мақсади васеъ гардонидани имкониятҳои соҳибкорӣ, хароҷотҳои маъмурии андоз, васеъ гардидани манбаи андозбандӣ, воридоти саривақтии андозҳо ва хизматрасониҳои электронӣ баррасӣ шудааст.*

***Калимаҳои калидӣ:** моделҳои нави тиҷорат, рақамикунонӣ, хизматрасониҳои электронӣ, технологияҳои рақамӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, маъмурикунонии андоз, андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается значение цифровой экономики для формирования налоговой системы с целью расширения возможностей бизнеса, налогообложения административных расходов, расширения налоговой базы, своевременного поступления налогов и электронных услуг.*

***Ключевые слова:** новые бизнес-модели, цифровизация, электронные услуги, цифровые технологии, социальные сети, налоговое*

администрирование, налогообложение в условиях цифровой экономики.

Annotation. *This article discusses the importance of the digital economy for the formation of a tax system in order to expand business opportunities, tax administrative expenses, expand the tax base, timely receipt of taxes and electronic services.*

Key words: *new business models, digitalization, electronic services, digital technologies, social networks, tax administration, taxation in the digital economy.*

Иқтисоди рақамӣ ин фаъолияти нави иқтисодӣ буда, дар он фаъолият дар заминаи технологияҳои рақамии марбут ба бизнеси электронии молу хизматҳо ва истехсолот ба роҳ монда мешавад. Дар шароити муосир раванди гузариш ба иқтисоди рақамӣ яке аз масъалаҳои актуалӣ ба ҳисоб меравад. Аз рӯи моҳияти худ раванди мазкур бунёди молу хизматҳои инноватсиониро дар заминаи таъмини маҷмӯи техника ва технологияҳои муосир, ташаккули моделҳо ва равандҳои нави тиҷоратӣ ва таҳлилҳои васеи аналитикӣ ифода менамояд [1, с. 146].

Дар шароити иқтисоди рақамӣ субъектҳои соҳибкорӣ имконият доранд, ки молу хизматрасониҳоро дар речаи онлайн тавассути шабакаи Интернет ба роҳ монда, амалиёти хариду фуруш ва пардохтҳои давлатиро тариқи электронӣ амалӣ намоянд.

Гузариш ба раванди технологияи рақамӣ ин чорӣ намудани технологияҳои пешрафта дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ оварда мерасонад, инчунин тағироти сифатиро дар сохтори ташкилӣ ва захираҳои инсонӣ, чорӣ намудани моделҳои нави тиҷорат, эҷоди қонунгузориҳои барои рақамикунонӣ мутобиқшуда ва қабули қарорҳои идоракуниро барои низоми нави идоракунӣ таъмин менамояд.

Иқтисоди рақамӣ дар низоми иқтисодӣ ба шафофияти амалиётҳои соҳибкорӣ, хизматрасонӣ, сармоягузорӣ, инчунин ҷамъовариҳои андозҳо оварда мерасонад. Одатан, қоидаҳои пардохти андоз бо ҳузури агенти андозсупоранда иҷро карда мешуд. Аммо, дар тӯли даҳсолаи охир, бо гузариш ба иқтисоди рақамӣ, чунин система мунтазам аз байн рафта истодааст.

Рақамишавии иқтисодиёт барои ба миён омадани касбҳои нав, аз ҷумла касби инфлюенсерро (шахсиятҳои, ки фикру мулоҳизаҳои онҳо, асосан, дар шабакаҳои иҷтимоӣ барои аудиторияи мушаххас муҳим мебошанд) ба миён овард. Дар соли 2019 арзиши миёнаи пости пардохтшавандаи инфлюенсерҳо дар Instagram 1442 доллари амрикоиро ташкил додааст, ки ин нисбат ба соли 2006-ум 195 доллари амрикоӣ бештар аст [2, с. 9]. Дар соли 2020 ҳаҷми бозори инфлюенсер 10 миллиард долларро ташкил додааст. Солҳои охир дар ҳаҷон истифодабарандагони хизматрасониҳои электронӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба монанди Google, Yandex, WhatsApp, Facebook, Viber ва ғайра ниҳоят зиёд гардидааст. Дар навбати худ, ширкатҳои технологияҳои иттилоотӣ аз ҳисоби шумораи истифодабарандагон, яъне дар асоси алгоритмҳои технологияи рақамии моли иттилоотӣ, соҳиби даромади калон

мегарданд. Дар асри 21 ҷойи тилло ва нафтро моли иттилоотӣ гирифтааст, ҷӣ қадаре, ки ҳаҷми иттилоот қалон шудан гирад, ҳамон қадар арзиши он низ баланд шудан мегирад, ки ба васеъ гардидани манбаи андозбандӣ оварда мерасонад.

Солҳои пеш, барои фурӯши молҳои моддӣ ва хизматрасониҳо дар бозори байналмилалӣ ба ин ё он кишвар намояндаҳо фиристода мешуданд ва филиалҳо ташкил мегаштанд. Мушаххас буд, ки қадом кишвар ба қадом андозҳо ҳуқуқ дорад, вале имрӯз тавозуни мазкур вайрон шудааст ва технологияи иттилоотӣ имкон медиҳад, ки чунин харидуфурӯш ба воситаи платформаҳои ширкатҳои технологияҳои иттилоотӣ анҷом ёбад. Даромади давлатӣ, асосан, тавассути андозҳо аз фаъолияти субъектони соҳибкорӣ дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, сохтмон, хизматрасонӣ, инчунин ҷаримаҳо ва дигар пардохтҳои давлатӣ таъмин мегардад. Дар шароити иқтисоди рақамӣ, яке аз манбаҳои нави даромади давлатӣ ин андозбандии хизматрасониҳои электронӣ ва андози рақамӣ барои ширкатҳои технологияи иттилоотӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи татбиқи Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011 – 2019 қорҳои назаррасро оид ба марҳалаи якуми рақамикунонии соҳаи андоз ба монанди ташкили инфрасохторҳои маҳдуд ва қушодаи коммуникатсионӣ, компютерикунонии мақомоти андоз, таъсиси марказҳои захиракунонӣ ва қорқарди маълумот, мубодилаи иттилооти дохилӣ ва берунӣ, ташкили терминалҳои хизматрасонӣ барои шаҳрвандон ва андозсупорандагонро амалӣ намудааст. Инчунин, дар баробари қорҳои анҷомдодашуда, Кумитаи андози тибқи талаботҳои Консепсияи иқтисоди рақамӣ ва нақшаи ҷорабиниҳо оид ба амалисозии Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025 масъалаҳои муайян намудани механизми баҳисобгирӣ, назорат ва андозбандии савдои электронӣ, фароҳам овардани шароити мусоиди соҳибкорӣ ҷиҳати дар шакли электронӣ ба роҳ мондани баҳисобгирии ширкатҳои пешниҳодқунандаи хизматрасонии электронӣ, бо дар назар доштани омӯзиши қонунгузорӣ ва таҷрибаи дигар давлатҳо барномаи (модули) нави компютерӣ бо мақсади баҳисобгирӣ, назорат ва андозбандии даромади ширкатҳои пешниҳодқунандаи хизматрасонии электронӣ ва масъалаҳои дигари марбут ба андозбандии электронӣ ба нақша гирифта шудааст [3, с.10].

Вобаста ба масъалаи мазкур дар Кодекси нави андоз моддаи 193 (95), яъне хизматрасониҳои электронӣ оварда шудааст: ба хизматрасониҳои электронӣ хизматрасонии дохил мешаванд, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионии интернет (минбаъд - шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ) бо усули худқор бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ амалӣ қарда мешаванд. Дар моддаи мазкур фаъолиятҳои ба хизматрасонии электрони воридшаванда ва воринашаванда ба таври мушаххас оварда шудаанд [4, с. 86-87].

Айни замон, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалиётҳоро дар заминаи платформаи иттилоотию коммуникатсионӣ дорои маҳзани муайяни иттилоотӣ иҷро менамояд ва дар оянда барои татбиқ намудани ҳадафҳои дар Концепсияи иқтисоди рақамӣ ва Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025 овардашуда, дар назар аст, ки фаъолияти худро дар доираи коркарди автоматии маълумоти калонҳаҷми иттилоотӣ (Big Data) ба роҳ монад.

Дар робита ба ин, Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ташаккул ва дастгирии хусусиятҳои мусоиди ташкилӣ, тавсифи инфрасохторӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи иқтисодиёти рақамии Тоҷикистон барои рушди соҳибкорӣ дар низомии нави иқтисодӣ, инчунин рушди босуръати институтҳои миллии иқтисоди рақамӣ самтҳои алоҳидаи рушдро дарбар мегирад.

Дар ҳаҷон даҳсолаҳои охир гузариши босуръат аз иқтисоди анъанавӣ (ки пайдоиши онҳо ҳанӯз бо инқилоби саноатӣ алоқамандӣ дошт) ба иқтисоди рақамӣ ба амал омад. Ин аз технологияи асосии пешрафтаи инқилоби саноатии панҷум бармеояд. Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳуқуқи иқтисоди ҳаҷонӣ ба ин равандҳо шомил буда, дар миқёси он ташаккули сегментҳои иқтисоди иттилоотӣ, аз ҷумла иқтисоди рақамӣ дар соҳаи андоз мушоҳида карда мешавад.

Ҳамин тариқ, маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ бо дарназардошти талаботи иқтисоди рақамӣ ва Барномаи рушди маъмурикунонии андоз воқеан унсурҳои навовариро инъикос мекунад. Натиҷаи он ба коҳиш ёфтани хароҷотҳои маъмурии андоз, васеъ гардидани манбаи андозбандӣ, воридоти саривақтии андозҳо ва кам гардидани амалҳои коррупсионӣ, мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. Воҳидов У.М. Муаммоҳои ташаккули заминаи андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ / Маҷмӯаи маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии “Иқтисодиёти рақамӣ: муаммо, рушд ва механизмҳои ҳалли он” бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (2020-2040): ДДМИТ, 2020. - С. 146-151.

2. Бочу хироч.- Душанбе, 2020.-№39(1240).-С.9

3. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 30 декабри соли 2019, № 643. Душанбе, 2019.-19с.

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳри нав.-Душанбе, 2021.-С. 86-87.

5. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642.-31с.

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ ДОРОИҶО ДАР БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ

Аҳадов Исмаилло Қайумович

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия: Идоракунии дороиҷои бонкӣ дар шароити ноустувории иқтисодӣ яке аз мақсадҳои муҳими ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин арзёбӣ ва идоракунии дороиҷо таҳқиқи масъала ва дарёфти роҳҳои дуруст идора кардани онро талаб менамояд.

Ба ақидаи муаллиф, яке аз муҳимтарин вазифаҳои бонкҳои тиҷоратӣ ин ба таври зарурӣ ба роҳ мондани идоракунии дороиҷо мебошад. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар ин масъала бори боз ҳам тақвияти идоракунии дороиҷои бонки тиҷоратӣ аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: дороиҷои бонкӣ, идоракунии дороиҷои бонкӣ, сармоя, сандуқи қарзӣ, сифати дороиҷо, низоми бонкӣ, идоракунии уҳдадориҷо.

Аннотатсия: Управление банковскими активами в условиях экономической нестабильности является одной из важных задач кредитных организаций. Таким образом, оценка активов и управление активами требуют исследования проблемы и поиска правильных способов управления ею.

По мнению автора, одной из важнейших задач коммерческих банков является правильное управление активами. Было бы полезно использовать зарубежный опыт в этой области для дальнейшего совершенствования управления активами коммерческого банка.

Ключевые слова: банковские активы, управление банковскими активами, капитал, кредитный портфель, качество активов, банковская система, управление пассивами.

Annotation: Management of banking assets in conditions of economic instability is one of the important tasks of credit institutions. Thus, asset valuation and asset management require research into the problem and finding the right ways to manage it.

According to the author, one of the most important tasks of commercial banks is the proper asset management. It would be useful to use foreign experience in this area to further improve the asset management of a commercial bank.

Keywords: bank assets, bank asset management, capital, loan portfolio, asset quality, banking system, liability management

Масъалаи идоракунии дороиҷои бонки тиҷоратӣ дар низоми бонкии ҷаҳонӣ мавқеи аввалиндараҷаро ишғол расонида, ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ таъсири ҳудро мерасонад, аз ҷумла ноил шудан ба сатҳи пешбинишудаи фоида, ба андозаи зарурӣ кам кардани хавфҳои гуногун (хавфи фоизӣ ва хавфи пардохтпазирӣ), ташкили сохтори тавозуни бонк, банақшагирии захираҳо ва ғайра.

Бинобар ин сабаб танзими давлатии фаъолияти бонкӣ дар замони ҳозира дар бисёр ҳолатҳо ҳамчун муайянкунандаи тағйиротҳо дар сохторҳои бонкӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин бобат А.А. Солеҳзода ва Қ.С. Сафаров дар таҳқиқоти худ қайд мекунанд, ки “дар шароити ноустувории иқтисодии ҷаҳон ва таъсири омилҳои беруна ба иқтисодии Тоҷикистон масоили таъмини амнияти иқтисодӣ басо муҳим арзёбӣ мегарданд. Соҳаи махсусан осебпазири иқтисодии милли, ки наметавонад бе алоқамандӣ бо ҷаҳони берун фаъолият кунад, бахши пулӣ-қарзӣ мебошад. Хусусан, дар шароити иқтисоди хурди кушодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри фоизи низоми бонкӣ ба воридшавии воситаҳои молиявии хориҷӣ таъсиргузор нест, аммо тағйирёбӣ ва ҷаҳишҳо дар бозорҳои молиявии минтақавӣ мустақиман ба ҳолати бозори молиявии Тоҷикистон таъсир мерасонад”. [2]

Дар робита бо ин, дар мулоқот бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкии мамлакат Асосгузори сулҳу Ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки “камбудии мавҷудаи сохторӣ, аз ҷумла зиёд будани хавфҳо дар низоми бонкӣ ва қарзҳои ғайрифайол, паст будани сатҳи захираҳои софи байналмилалӣ, қобилияти пардохт ва сармояи бонкҳо, сатҳи баланди долларикунонӣ дар иқтисодиёт, лапишҳои асбӯрӣ, таъмин нагардидани рақобати солим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пасти аҳоли ба воситаҳои молиявӣ ҳанӯз боқӣ мондаанд. Вазорати молия, Бонки милли ва дигар вазорату идораҳои дахлдорро зарур аст, ки ҷиҳати рушди инфрасохтори зарурӣ ва ташкили дурусти бозори такрории коғазҳои қиматнок, бозори суғурта ва фойол гардонидани иштироки ташкилоту муассисаҳо дар ин бозор тадбирҳои таъхирнопазир андешанд”. [1]

Дар кишварҳои дорой иқтисоди бозорӣ пешрафта барои идоракунии бонк, бахусус пардохтпазирии он ҳамчун нишондиҳандаи устуворӣ ҷаҳор назарияи асосӣ истифода мешаванд:

- идоракунии дороиҳо;
- идоракунии уҳдадориҳо;
- идоракунии захираҳо;
- идораи мақсаднок истифодабарии сармоя.

Тавре ки таҷрибаи бонкҳои тичоратии хориҷӣ нишон медиҳад, хавфҳои аз ҳама вазнинтарин хавфи пардохтпазирӣ, хавфи қарзӣ, хавфи тағйирёбии меъёрҳои фоиз ва ғайра мебошад.

Рушди амалиётҳои бонкӣ дар асоси баррасии пардохтпазирӣ, даромаднокӣ ва тақсимооти қобили қабули хавфҳо бояд мутобиқи қонунҳои мавҷудаи қонунгузори танзимкунандаи соҳаи бонкӣ сурат гирад, ки ба қобилияти сармоягузори бонкҳо ба намудҳои алоҳида бевосита ё бавосита ба амалиётҳои фойол таъсир мерасонанд. Чунин муқаррарот метавонад хусусиятҳои дошта бошад, ки барои ҳамаи бонкҳо оид ба анҷом додан ё рушди минбаъдаи амалиёти фойол дар

маҷмӯъ ё намудҳои алоҳидаи онҳо, иҷозат барои намудҳои алоҳидаи амалиёт, инчунин чораҳои мушаххаси қонунгузорию, ки ба ҳавасмандгардонӣ ё маҳдуд кардани баъзе намудҳои амалиёт нигаронида шудаанд, ҳатмӣ бошанд.

Дороиҳои як бонки тиҷоратӣ дар кишварҳои пешрафта, ғоидаҳои ояндаи иқтисодӣ мебошанд, ки дар натиҷаи амалиётҳои гузашта ба даст овардан имконпазир аст. Манфиатҳои иқтисодии оянда бо қобилияти ба бонк ғоида овардан, вақте ки онҳо ба дигар дороиҳои барои бонк арзишнок мубодила мешаванд, тавассути истифодаи муваққатӣ ё истифодаи онҳо барои пардохти ўҳдадориҳо вобастаанд.

Назарию бонкдорӣ дар давлатҳои ғарб якҷанд усулҳои идоракунии дороиҳоро пешниҳод менамояд, ки ба он дохил мешаванд:

Усули муттаҳидсозии тамоми захираҳои бонк: худӣ (сармоя, фондҳо ва захираҳо) ва ҷалбшуда (амонатҳо ва қарзҳои гуногун);

Пеш аз ҳама, бонк захираҳои ибтидоӣ ва дуумдараҷаро ташаккул медиҳад, ки инҳо маблағҳои пардохтпазир буда, дар шакли пули нақди дар ҳазинабуда, маблағҳо дар суратҳисобҳои муросилотӣ дар бонкҳои дигар ва марказӣ, коғазҳои қиматноки дорои сатҳи баланди пардохтпазирии давлатӣ ва ғайра мебошанд.

Бонк ҳаҷми умумии захираҳоро бо дарназардошти талаботи ҳатмии меъёрии муқаррарнамудаи қонун, мустақилона ҳамчун ғоидаи фонди дар ихтиёри бонкбуда муайян мекунад.

Марҳилаи навбатии ҷойгиркунии маблағҳо ташаккули сандуқи қарзӣ мебошад. Қарзҳо дар қисмати дороиҳои тавозун ҷойгир шуда, ҳиссаи бештарро ишғол мекунанд ва дар фаъолияти бонк аҳамияти калон доранд. Имконияти бонк барои пешниҳоди қарз мавқеи онро дар бозор муайян мекунад ва бонк қисми асосии даромади худро аз ҳисоби қарздиҳӣ, яъне аз даромади ғоизӣ мегирад.

Дар ҷои охир, мувофиқи "принсипи бақия", сандуқи коғазҳои қиматнок ташкил карда мешавад. Бонк метавонад маблағҳои мавҷударо пас аз қонеъ кардани талаботи қонунии мизоҷон ба қарзҳо ба коғазҳои қиматноки дараҷаи кӯтоҳмуддат ё нисбатан дарозмуддат ҷойгир кунад. Даромади ин коғазҳои қиматнок даромадҳоро аз қарзҳо ва дигар амалиётҳо пурра мекунад. Қоғазҳои қиматнок ба захираҳои афзалияти дуум илова карда мешаванд, вақте ки онҳо ба мӯҳлати пардохт наздик мешаванд.

Ҳангоми истифодаи ин усул тавачҷӯҳи бештар ба пардохтпазирии бонк дода мешавад, аммо тафовути талаботи пардохтпазирӣ ба пасандозҳои дархостӣ, пасандозҳои муҳлатдор бо муҳлатҳои гуногун ва пардохтпазирии сармоя ба назар гирифта намешавад. Ҳаҷми маблағҳои пардохтпазире, ки бонк талаб мекунад, аз манбаъҳои ҷалбшуда вобаста аст.

Бо ин усул муайян кардани сарчашмаҳои маблағгузорӣ мутобиқи стандартҳои мавҷудаи захираҳои ҳатмӣ ва гардиши ҳар як категорияи

захираҳо ба назар мерасад. Ҳар як манбаи категорияи маблағҳо ба гурӯҳҳои дороиҳо новобаста аз дигарон тақсим карда мешавад.

Афзалияти ин усул дар он аст, ки тақсимоти захираҳо аз рӯи категорияҳои дороиҳо имкон медиҳад, ки ҳиссаи дороиҳои пардохтпазир дар шакли пулӣ коҳиш дода шавад ва мувофиқан сатҳи даромад зиёд гардад.

Ба андешаи муттаҳассисони хориҷии Бонки Умумичаҳонӣ дар Тоҷикистон «Баҳши бонкӣ беш аз 90 %-и дороиҳои низоми молиявӣ ва 27 %-и ММД-ро дар бар мегирад. Баҳши бонкӣ аз бағоят тамаркуз ёфтааст, 2 бонки азимтарин 50 % ва 4 бонки азимтарини дигар қариб 75 %-и дороиҳои бахшро ташкил медиҳанд». [4]

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки тоза кардани низоми бонкӣ аз дороиҳои бадсифат асосан аз ҷониби сохторҳо ё агентҳои махсус анҷом дода мешавад. Дар кишварҳои дорои низомҳои гуногуни бонкӣ ва сатҳи рушди иқтисодӣ ташкилотҳои махсусгардонидашуда таъсис дода шуданд, ки ин сохторҳо пурра ё ба андозаи зиёд аз ҷониби давлат маблағгузорӣ мешуданд ва баъзеашон бошанд аз ҷониби корпоратсияҳо.

Ҷадвали 1. – Маблағгузори ташкилотҳои махсусгардонидашуда

Маблағгузорӣ аз ҷониби бонки марказӣ	Маблағгузорӣ аз ҷониби агентҳои махсус
Чили Венгрия Польша	Чехия США Мексика Южная Корея Малайзия Таиланд

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Мақсади таҳлили мазкур, истифодаи таҷрибаи бонкҳои хориҷӣ ва арзёбии механизмҳои таъсири сифати дороиҳо ва хусусиятҳои мусбӣ онҳо дар бонкҳои ватанӣ мебошад. Инчунин дар асоси таҷрибаи хориҷӣ таҳияи назария ва методологияи идоракунии сифати дороиҳои бонкҳои тичоратӣ ба роҳ монда мешавад.

Аз таҷрибаи байналмилалӣ ба хулосаи зерин омадан мумкин аст:

- Ширкатҳои махсусгардонидашудаи идоракунии дороиҳо метавонанд мушкилотро, ки ба суботи молиявӣ кишвар дар маҷмӯъ таъсир мерасонанд, ҳал кунанд;
- Татбиқи чораҳои таҷдиди сохтор бояд дар доираи амалисозии босуръат, ҳамаҷониба, шаффоф ва муттасил иҷро карда шаванд;
- барномаи возеҳ таҳияшуда ва мӯҳлати идоракунии дороиҳо бояд ба принципҳо ва механизмҳои бозор асос ёбад, на ҳадафи субсидия додани бонкҳоро ба даст оранд.

Адабиёт

1. Мулоқоти Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо

кормандони мақомоти молия, андоз, гумрук, сармоягузорӣ ва бонкҳо. ш. Душанбе 10 майи соли 2019.

2. Солеҳзода А.А. Таҳлили хавфҳои низоми бонкии кишвар дар доираи чораҳои сиёсати макропруденсиалӣ / А.А. Солеҳзода, Қ.С. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 1 (25). - С. 36-42;

3. Юнусзода Х.К. Оценка социально-экономического развития регионов на основе бюджетной поддержки местных органов / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. - № 3. - С. 163-168.

4. Тоҷикистон: Тадқиқоти таҷрибаҳои ҳимояи ҳуқуқӣ ва саводнокии молиявӣ истеъмолкунандагон. Қисми 1, апрел. THE WORLD BANK/Europe and Central Asia Financial and Private Sector Development Department Washington, DC.

НАҚШИ НИЗОМИ БОНКӢ БА ИНКИШОФИ РУШДИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷулиев Музаффар Ҳалимович

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур вобаста ба масъалаҳои муҳимтарини дастгирии иқтисодӣ бо роҳи бопултаъминкунии самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ дар асоси миёнаравии молиявӣ бонкҳо тавасути сармояи муттамарказ дастгирӣ менамоянд ва ба чараёнҳои заифи иқтисодӣ кишвар мусоидати ҳаматарафа менамоянд.

Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ ва гузаштан ба модели рушди саноаткунӣ, ва пешниҳоди амалиётҳои бонкӣ ба як манбаи иловагӣ ва қувваи пешбарандаи рушди соҳаи саноати кишвар мубаддал гафтааст. Аз рӯи мушоҳидаҳо ва вазъи имрӯзаи иқтисодӣ аён аст, ки нақши низоми бонкӣ дар таъмини талаботи соҳаи саноат хеле баланд мебошад.

Инчунин дар мақола нақши низоми бонкӣ нишондиҳандаҳои устувори молиявӣ низоми бонкӣ ба рушди иқтисодӣ милли мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Бонк, истиқлолият, сармоя, низми бонкӣ, иқтисодӣ милли, низоми молиявӣ, саноат, иқтисодӣ, субъектҳои иқтисодӣ, устувори молиявӣ, қарзҳои бонкӣ.

Аннотатсия: В данной статье рассматриваются важнейшие вопросы поддержки экономики путем обеспечения приоритетов экономики на основе финансового посредничества банков через централизованный капитал и всестороннего содействия слабым экономическим процессам в стране.

В условиях развития финансовых отношений и перехода к модели промышленного развития обеспечение банковских операций стало дополнительным источником и движущей силой развития промышленности страны. Из наблюдений и современного состояния экономики видно, что роль банковской системы в обеспечении потребностей промышленности очень велика.

Также в статье рассматривается роль банковской системы, устойчивые финансовые показатели банковской системы для развития национальной экономики.

Ключевые слова: *Банк, самостоятельность, капитал, банковская система, народное хозяйство, финансовая система, промышленность, экономика, хозяйствующие субъекты, финансовая устойчивость, банковские кредиты.*

Annotation: *This article discusses the most important issues of supporting the economy by ensuring the priorities of the economy on the basis of financial intermediation of banks through centralized capital and comprehensive assistance to weak economic processes in the country.*

In the context of the development of financial relations and the transition to an industrial development model, the provision of banking operations has become an additional source and driving force for the development of the country's industry. From observations and the current state of the economy, it can be seen that the role of the banking system in meeting the needs of industry is very large.

The article also discusses the role of the banking system, sustainable financial performance of the banking system for the development of the national economy.

Key words: *Bank, independence, capital, banking system, national economy, financial system, industry, economy, business entities, financial stability, bank loans.*

Дар давраи соҳибистиқлолии кишвар баъд аз соли 1991 як қатор падидаҳои нодире, ки ҷомеаи моро ба оянда дурахшон пеш мебарад ин низоми пулию бонкии кишвар мебошад. Ин падидаи воқеан муҳимми таърихӣ барои ташаккулу пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи бонкдорӣ шароит ва имконияти мусоид фароҳам овард, ки дар доираи фаъолияти худ бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун як низоми фаъоли сатҳи иқтисодиёти кишвар ва яке аз манбаъҳои асосии маблағгузорӣ ба иқтисодиёти давлат мебошад, ки ин аз ҷамъоварӣ ва ба самтҳои афзалиятнок сафарбар намудани маблағҳо, ки ин дар доираи маблағҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ сурат мегирад нақши асосӣ дорад. Ҳамчунин дар фаъолияти низоми бонкӣ сохтори қарздиҳӣ аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ додасуда дар ҳама самтҳои афзалиятноки фаъолияти иқтисодӣ ва ислоҳоти ҳаматарафаи соҳавӣ бо додани қарзҳои кӯтоҳмуддат ва қарзҳои сармоягузоришавандаи дарозмуддат дар баҳши воқеии

иқтисодӣ зиёд, ба татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ва инноватсионӣ мусоидат мекунанд.

Аз ин рӯ, зарурат ва аҳамияти сохторҳои алоҳидаи низоми бонкӣ дар самти рушди тиҷорат, истеҳсолот ва умуман барои тамоми иқтисодиёти кишвар назаррас мебошад [10 с70].

Ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ равона кардани сармоягузорӣ, эҳёи заминаҳои нави иқтисодиёт, рушди мақомоти марказию маҳаллӣ, сохторҳои соҳибкорӣ, инкишофи рушди соҳаи саноат, рушди соҳаи сайёҳӣ, рушди низоми молиявӣ кишвар замина мусоид фароҳам овард. Аз ҳамин лиҳоз, таҳлили заминаҳои зарурии равандҳои афзалиятнок ва тамоюлҳои ба вучуд омадани ҷалби сармояи бонкҳои тиҷоратӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодии давлат муҳим аст, ки он имкон медиҳад, ки имкониятҳои мавҷуда, ташкилӣ, идоракунӣ, молиявӣ ва иқтисодии муайян дар сатҳи зарурӣ баҳо дода шавад. Захираҳои пулие, ки барои ҳалли ин муаммоҳо ва мукаррар намудани татбиқи тадбирҳои ин низом зарурӣ мебошанд.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои меъерии устувории молиявӣ низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонсолҳои 2017-2021

№	Номгуй	2017 (бо%)	2018 (бо%)	2019 (бо%)	2020 (бо%)	30.09.2021 (бо %)	Нисбат ба соли 2017
1	Кифоягии сармоя	22,9	22,1	21,4	18,2	23,0	0,1
2	Пардохтпазирӣ	30,1	72,3	67,4	70,5	89,4	59,3
3	Даромаднокӣ	1,7	1,9	2,1	2,5	2,6	0,9
4	Сифати сандуқи қарзӣ	36,0	31,1	26,1	23,8	14,9	21,1
5	Хавфи асьорӣ	-9,5	-9,6	-1,7	-11,5	2,0	11,5
6	Қарзҳо бо асьори хориҷӣ	54,8	55,6	50,5	43,3	33,7	-21,1
7	Пасандозҳо бо асьори хориҷӣ	55,4	51,0	46,6	44,2	46,1	-9,3

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки вобаста ба нишондиҳандаҳои мусбати низоми бонкӣ сатҳи рушти иқтисодиёт ва мувозинати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар ҳоли афзоишбӣ қарор доранд. Ҳамчунин аз нишондиҳандаҳои асосие, ки меъёрҳои он дар ҷадвали мазкур нишон дода шудаанд гуфта мукин аст, ки қисми зиёди меъёрҳои, ки устувор будани низоми бонкиро инъикос менамоянд тамоюли мусбат доранд.

Меъёри кифоягии сармоя аз 22,9% соли 2017 ба 23,0% дар соли 2021 баробар ё ба андозаи 0,1% афзоиш ёфтааст. Барои пурзур кардани раванди пардохтодпазирии низоми бонкӣ ба ин масъала низ дар солҳои ахир диқати махсус зоҳир карда мешавад. Меъёри пардохтодпазирии низоми бонкӣ дар соли 2017 агар 30,0%-ро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 89,4% ё 59,3% афзоиш ёфтааст. Даромаднокии дороиҳо бошад дар соли таҳлилшаванда ба андозаи 0,9% зиёд гардидааст. Яке аз мувафақиятҳои низоми бонкӣ дар шароити иқтисодии бозорӣ ин сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ мебошад, ки тавасути он са сатҳу сифати фаъолияти бонкҳо баҳо додан мумкин аст. Аз ин лиҳоз сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ агар дар соли 2017 ба андозаи 36,0% баробар бошад пас ин меъёр дар соли 2021 14,9%-ро ташкил намуд, ки ба андозаи 21,1% кам гардидааст, ки ин аз хуб шудани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ мебошад. Меъёри мазкур аз он шаҳодат медиҳат, ки муҳити қарздиҳи ва таъмини бехатарии қарзҳои додашуда дар сатҳи лозима аз руи имкониятҳои низоми бонкӣ таъмин гардидааст. Ҳамчунин қайд кардан ба маврид аст, ки ҳиссаи қарзҳои додашуда бо асъори хориҷӣ ва ҳиссаи пасандозҳои бо асъори хориҷӣ қабулгардида дар давраи таҳлили барои бехатарии хавфи амалиётҳои қарзӣ ҳиссаи қарзҳо бо асъори хориҷӣ 21,1% ва ҳиссаи пасандозҳо бо асъори хориҷӣ 9,3% коҳиш ёфтааст, ки ин барои бехатарии муҳити фаъолияти бонкҳо хуб мебошад.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар таъмини суботи иқтисодӣ ва афзоиши самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ назаррас буда ҳамчун муҳаррики рушд хизмат мерасонад. Вобаста ба ин зарурият бонкҳои тиҷоратӣ бояд аз нуқтаи назари раванҳои микроиқтисод ҳамчун омилҳои бозорӣ, пеш аз ҳама аз нуқтаи назари нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ баҳо дода шаванд то имкониятҳои иқтисодӣ ва ҳиссаи онҳо дар иқтисодиёт муайян карда шаванд.

Дар айни замон бо назардошти манфиатҳои давлат аз нуқтаи назари нишондиҳандаҳо ва раванҳои макроиқтисодӣ, бонки тиҷоратӣ дар тақсими маблағҳо ҳамчун қисми механизми умумии мебошад, ки бояд дар ҳамкориҳои шаффоф бо дигар бонкҳо мувофиқи ҳамон қоида ва талабот амал кунад.

Аммо нуфузи бонкҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ зиёд шаванд, то ҳамон андоза хавфи бехатарии иқтисодии давлатҳо низ зиёд мегардад. Пешравии иқтисодии мо аз рушди низоми бонк вобастагии қавӣ дорад[7, с. 45].

Дар доираи таҳлилҳои мазкур гуфтан ба маврид аст, ки новобаста аз тамоюли мусбат доштани нишондиҳандаҳои асоси низоми бонкӣ моро қаноатманд карда наметавонад. Аз ин лиҳоз ҷиҳати таъсири бештари низоми бонкӣ ба рушди иқтисодиёт андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- кам намудани ҳиссаи бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои , ки ба иқтисодиёт таъсири мусбат расонида наметавонанд ва ба эътимоду боварии аҳоли ба низоми бонкӣ таъсири манфӣ мерасонанд;
- устувор кардани захираҳои асъории низоми бонкӣ чиҳати диверсификатсия қарздиҳи ба субъектҳои иқтисодӣ;

Ҳар як давлати мустақил, ки бо роҳи иқтисоди бозорӣ равон аст, бояд низоми бонкии инкишофёфта дошта бошад, ки ин ба мустаҳкам шудани низоми қарзию ҳисоббаробаркунӣ инчунин нигоҳ доштани қурби харидории пул мусоидат мекунад[3, с. 105]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи саноат ва кишоварзӣ яке аз соҳаҳои мебошанд, ки дар татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат мавқеи калидӣ доранд. Ғайр аз ин, рушди ин ду соҳаи муҳим метавонад ба рушди низоми бонкӣ ва васеъ гардидани доираи амалиёти бонкҳо назаррас мебошад. Ҳамзамон, нақши низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон тавассути пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва сармоягузориҳои ҳадафманд назаррас тбошад.

Аз ин рӯ, хулоса намудан мумкин аст, ки сол то сол саҳми саноат дар рушди иқтисодиёти мамлакат бештар шуда, саҳми кишоварзӣ коҳиш ёфта истодааст. Ин раванд ба сиёсати иқтисодии кишвар оид ба гузариш аз модели аграрӣ-саноатӣ ба модели индустриалӣ-аграрии рушди иқтисодиёт ҷавобгӯӣ мебошад

Дар иқтисодиёти имрӯза устувории низоми бонкиро аз рӯи як қатор критерияҳои, ки дар дохили низом ва муҳити фаъолияти он мавҷуд аст, баҳо додан мумкин аст. Вобаста ба ин қайд кардан ба маврид аст, ки чиҳати танзими ин масъала чиҳати рушди иқтисодиёт андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад.

➤ пурзӯр намудани захираҳои пулии бонк дар заминаи воситаҳои худ ва бо ин роҳ васеъ намудани доираи қарздиҳи бо фоизҳои имтиёзнок ба рушди соҳаи саноат ;

➤ то ҳади имкон бо фоизи нисбатан паст қабул намудани амонату пасандозҳо ва бо ин роҳ пурзӯр намудани захираҳои қарзӣ ;

➤ ташкил намудани захираҳои дарозмуддат қарзӣ бо роҳи ба даст овардани эътимоди аҳоли ва корхонаҳои саноатии кишвар;

Адабиёт

1. Мирзоев С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон.С.С.Мирзоевт Диссетратсия на соискание ученой степени кандидата экономических наук.Душанбе-2019 - С.175. (матн 98)
2. Қурбонова Ф.Х. Низоми бонкӣ. Комплекси таълимӣ-методӣ. Душанбе 2014. 207 саҳ.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давараи то соли 2030-Душанбе: ҶДММ «Контраст, 2016.-С. 86.
4. Тоҷикистон: Тадқиқоти ташхисии ҳимояи ҳуқуқӣ ва саводнокии молиявии истеъмолкунандагон. Қисми 1, апрел. THE WORLD

BANK/Europe and Central Asia Financial and Private Sector Development Department Washington, DC.

5. Хонҷонов А., Шарипов Б., Асосҳои фаъолияти бонкӣ: Васоити таълимӣ. Душанбе: Эр-граф - 2013. 200 с
6. Ш.Раҳимзода. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Монография, Душанбе-2019.-С. 220. (103 матн)
7. Шариф Раҳимзода Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, «Эр - граф», 2008.- 450 с.
8. Ҷураев Б.М., Абдулқайси С. Ташаккулёбӣ ва рушди бозори қарзҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Б.М. Ҷураев., С. Абдулқайс./Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Институти иқтисодӣ ва демография. «Иқтисодиёти Тоҷикистон». Душанбе-2018.№4.-С.104-113. (104 матн)
9. Ҷураев Б.М. Фаъолияти бонкӣ: китоби дарсӣ. - Душанбе: «Аҳмад Рӯзи» - 2014с. 432с.

Сомонаҳои расмӣ

10. Дар асоси маводҳои интернет-нашрияи – www.ifin.ru.
11. Дар асоси маводҳои интернет-нашрияи – www.cnew.ru.
12. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон – www.nbt.tj.
13. Сомонаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj

ТАҲЛИЛИ ДИНАМИКИИ РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ ХУРД БА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Ёфтаков Абубакр Шохимардонович - докторанти курси 3 - юми
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

***Аннотатсия:** Дар мақолаи мазкур динамикаи рушди низоми қарздиҳии хурд ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Нуқтаҳои қайдшуда ва аҳамияти бебаҳси қарздиҳии хурд дар сатҳи деҳот бо мақсади тавсеаи фаъолияти иқтисодии кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ мубрамияти мавзӯи мазкурро собит сохта, атрофи он назария ва андешаҳои гуногуни соҳа зиёд мебошад.*

***Аннотация:** В данной статье представлена динамика развития системы микрокредитования промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан. Вышеперечисленные моменты и бесспорная важность микрокредитования на уровне села для расширения экономической деятельности сельского и несельскохозяйственного секторов подтверждают актуальность данной темы, вокруг которой существует множество различных теорий и мнений отрасли.*

***Annotation:** This article presents the dynamics of the development of the microcredit system for industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. The above-mentioned points and the indisputable importance of microcredit at the rural level in order to expand the economic activity of agriculture and non-*

agriculture confirm the relevance of this topic, around which there are many different theories and opinions of the industry.

Калимаҳои асосӣ: *низоми бонкӣ, қарздиҳӣ, соҳибкорӣ, молия, аҳолии деҳот, бонкҳо, ташкилотҳои хурди қарзӣ.*

Ключевые слова: *банковская система, кредитование, предпринимательство, финансы, сельское население, банки, микрокредитные организации.*

Keywords: *banking system, lending, entrepreneurship, finance, rural population, banks, microcredit organizations.*

Дар шароити бошиддат тағйир ёфтани муносибатҳои гуногунҷабҳа дар баҳши иҷтимоию иқтисодии тамоми давлатҳои ҷаҳон аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили як сохтори истехсолии муосири аз лиҳози манофеи миллӣ ҳамафарогир дар дохили кишвар мувофиқи мақсад мебошад. Аз ҳамин лиҳоз дар шароити кунунии мо таъсиси низомии мукаммали фаъолияти соҳибкории хурду миёна аҳамияти аввалиндараҷа дорад, ки доираи руши онро маблағҳои озоди тамоми баҳши институтсионалӣ ташкил медиҳад. Зарурияти айниини ин соҳаи ҳаётан муҳимро ба инобат гирифта дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраҳои то соли 2030 оид ба масъалаҳои асосӣ ва появии рушди соҳа як қатор пешниҳоду коркардҳои конкретӣ инъикос гардидаанд. Ғарчи мутобиқ ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва барномаҳои дигари ҳукумати аз ин баъд ба соҳаи саноат диққати бештар дода мешавад, тамини рушди минбаъдаи соҳаҳои дигар, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ ҳамчун вазифаи асосии сохторҳои давлатӣ боқӣ мемонад. Зеро пешбурди сиёсати самараноки иқтисодӣ рушди мутавозини ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқро талаб мекунад ва вайрон кардани принципҳои ҷунин сиёсат мектавонад боиси болоравии нархҳо, иҷро нашудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва мушкилиҳои иҷтимоӣ дар кишвар гардад.¹⁴

Дар хошияи ин масъалаи такмили низомии қарздиҳии хурд ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ аз он ҷумла соҳибкории хурду миёна масъалаи калидӣ маҳсуб ёфта барои татбиқи амалии ҳадафҳои стратегии давлат нақши ҳалкунанда дорад. Зеро таҷриба ҷаҳонӣ собит намудааст, ки дар аксар давлатҳои пешрафта соҳибкории хурду миёна мавқеи калидӣ дошта 70-80% - и иқтисодиёти ин давлатҳоро ташкил медиҳад. Барои ташкили ин соҳаҳо низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи такмили низомии қарздиҳии хурд авалияти бештар дорад, зеро рушди соҳибкории хурду миёнаро наметавон дар аксар маврид бе таъмини захираҳои молиявӣ пеш бурд, ки ин масъалро тавасути қарзҳои хурд ҳалу ҷасл намуд.

¹⁴ Ш. Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Душанбе «Эр-Граф» 2019. Саҳ 136.

Вобаста ба ин масъала нуктаи назари Цхададзе Н.В. ба маврид мебошад, ки ӯ хангоми омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи рушди қарздиҳии хурд қайд менамояд, ки дар кишварҳои дорои иқтисоди сул тараккикарда ва шумораи зиёди камбизоатон, миқдори ками шумораи шахрвандони худмаблағгузorro зиёд мекунад ва ба ин васила бо камбизоатӣ мубориза мебаранд. Дар гурӯҳи кишварҳои рӯ ба таракқӣ ва пешрафта вазифаи асосии қарздиҳии хурд рушди баҳши тичорати хурд ва миёна мебошад. Сарфи назар аз он, ки қарздиҳии хурд асосан фаъолияти фоидаовар аст, он дар бисёр кишварҳо ба ҳайси тичорати иҷтимоӣ амал мекунад.¹⁵ Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ асосан тичоратӣ хурду миёнаро тичоратӣ иҷтимоӣ ташкил медиҳад, ки он сарфи назар аз имкониятҳои мавҷуда ба қарздиҳии хурд эҳтиёҷ дорад.

Дар татбиқи раванҳои амалигардии рушди низоми қарздиҳӣ ба субъектҳои гуногуни соҳибкорӣ равани фаъолияти қарздиҳӣ ва дастгирӣ аз тарафи баҳши ин институтсионалӣ дар доираи имкониятҳо бояд сода карда шуда заруияти беҳатарии ташкилотҳои қарздиҳанда ба инобат гирифта шавад.

Якум зарур аст, ки ташкилотҳои қарзӣ бояд ба соҳибкорон рӯйхати пурраи ҳуҷҷатҳои заруירו барои гирифтани қарз ва тавсияҳои методӣ барои таҳия ва арзёбии рушди фаъолияти ҳаматарафаи худ пешниҳод намоянд.

Дуюм дар марҳилаи қарздиҳӣ ба соҳибкорони хурду миёна зарур аст, ки бораи дурнамо маълумотҳо воқеиро дар бораи дастгирии минбаъдаи фаъолияти худ пешниҳод намоянд.

Сеюм фаъолияти субъектҳои гуногуни соҳибкорӣ дар чараёни истеҳсолот ё амалӣ намудани ягон намуди фаъолият дорои инноватсия инноватсия боша то аз рӯи ҳадаф боназардошти дастрасӣ ба истифодаи захираҳои давлатӣ ва тақсимои сармояи мустақим пешбинӣ гардад, ки дар он масъалаи суғурта ва кафолатҳои ҳукумат барои пардохти қарзҳо пайваст бошанд. Ҳамчунин фондҳои дастгирии соҳибкорӣ бояд ба ҷалби сармояи аз аҳоли ҷиҳати татбиқи дастгирии лоиҳаҳои саноатӣ ва инноватсионӣ барои афзоиш додани ҳавасмандии қарздиҳии хурд мусоидат намояд.

Дар ҳошияи ин гуфтаҳо ба назари мо фаъол сохтани раванди дастгирии молиявӣ қарзӣ ва сармоягузорӣ субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна, муттаҳидсозӣ ва оптимизатсияи манбаъҳои гуногуни молиявӣ шароити мусоидро барои татбиқи ҳадафҳои соҳибкорони истеҳсолӣ фароҳам месозад. Равандҳои васеъ намудани дастрасии соҳибкорони хурду миёна ба захираҳои қарзӣ ва манбаъҳои молиявӣ бо усулҳои такмили механизмҳои молиявӣ чараёни такрористеҳсолро фаъол намуда муамоҳои дар ҳарду тараф ҷойдоштаро бартараф месозад.

¹⁵ Цхададзе Н.В. Микрофинансирование за рубежом: опыт решения социальных задач // Экономика. Налоги. Право. 2017. Т. 10. № 1. С. 101–109.

Боназардошти ҳама имконоти мавҷуда ва зарурияти конкретии соҳа тибқи ҳисобҳои коршиносон, тамоюли асосии рушди бозори сармояи хурд дар ояндаи наздик метавонад боиси афзоиши рақобат бо бонкҳо дар мубориза барои ҷалби муштарӣ, пеш аз ҳама тавассути баланд бардоштани сатҳи технология ва тамоюли талаботи муштарӣ гардад. Истифодаи фаъоли технологияҳои интернетӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, маҳсулоте, ки раванди баргардонидан ва пардохти қарзхоро автоматӣ мекунад, афзалияти рақобатии ташкилотҳои маблағгузори хурдро дар самти пешниҳоди ҳиссаи бештари қарзҳо ифода менамояд.¹⁶

Танзими фаъолияти сармоягузори хурд ба усули таваккал асос ёфтааст, ки маъноӣ фарқ кардани талабот ба одамони гуногуни дар ин бозорро дорад. Барои ҳимояи ҳуқуқи қарзгирандагон ташкилотҳои қарздиҳии хурд диққати махсус додан лозим аст, ки дар робита ба он коҳиш додани ҳаҷми ҳадди ӯҳдадорихои қарзгир дар назди қарздиҳанда, ташкили талабот оид ба риояи арзиши бозпасгардонии қарзҳо зарур аст.

Яке аз муҳаррикҳои асосии пешбарандаи иқтисодии имрӯза ин фаъолияти соҳибкории истеҳсоли мебошад. Аз рӯи баъзе маълумотҳо соҳибкорӣ чун дар соҳаи савдо ва хизматрасонии умумӣ дар дигар соҳаҳо натиҷаи дилхоҳ надодааст. Савдо ва таъминот 38%-и фаъолияти соҳибкориро ташкил медиҳад. Корхонаҳои истеҳсоли ҳамагӣ 15%-ро аз шумораи умумӣ ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумотҳо то соли 2000-ум дар Тоҷикистон ҳамагӣ 1342 корхонаҳо амал менамуданд, ки ин дар таъмини рушди иқтисодӣ ва қонеъ гардонидани талаботи аҳоли мусоидати фаъол карда наметавонад¹⁷. Вобаста ба ин рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсоли, ки ҳадафи чоруми “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии тоҷикистон барои то давраҳои 2030” мебошад бояд механизми самараноки маблағгузори онро аз якҷанд сарчашма таъмин карда шавад. Дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ва норасоии манбаҳои он дар фаъолияти соҳибкории истеҳсоли бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки механизмҳои дастрасии қарздиҳиро ба соҳибкорони истеҳсоли дарёфт намоянд. Дар айни замон боназардошти ташкилотҳои мавҷуда яке аз роҳҳои муносири дастгирии ҳаматарафаи давлатӣ таъмини субъектҳои соҳибкорӣ ба захираҳои молиявӣ ин қарзҳои низомӣ бонкӣ мебошанд. Дар заминаи пешниҳоди қарзҳои гуногуни низомӣ бонкӣ метавон то як андоза фаъолияти субъектҳои соҳибкориро ҷоннок намуда шумораи корхонаҳо ва ҳаҷми истеҳсолотро ҷиҳати қонеъ намудани талаботи дохилӣ ва зиёд намудани содирот мусоидат намояд. Дар шароити имрӯза агар аз як тараф ҳиссаи қарздиҳӣ ба корхонаҳои истеҳсоли афзоиш ёбад аз дигар тараф шумораи онҳо дар сатҳи гуногуни истеҳсолот афзоиш меёбад (нигар чадвали 2.1.1.).

¹⁶ М.адач Эконо Микрофинансирование: содержание, особенности, проблемы / М.Эконо // Научный журнал финансы, денежное обращение и кредит и перспективы развития. С. 67

¹⁷ Бури Карим. Тоҷикистон: дурнамои рушд / Б.Карим – Москва 2006. Саҳ. 30-61

Чадвали 2.1.1.

Афзоиши шумораи корхонаҳои истеҳсоли хизматрасонии сатҳи гуногун дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгуи корхонаҳо	Солҳо										Нисбат ба 2008
	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Миқдори умумии корхонаҳо	2770	2250	2873	2586	2571	2961	3159	3893	8852	8978	2,2 мар
Кишоварзӣ	714	389	919	522	421	463	466	506	1140	1017	42,4%
Саноат	547	530	551	643	730	774	825	904	1584	1648	2 мар
Соҳтумон	349	333	340	337	344	402	430	480	1122	1099	2,1 мар
Савдо	238	264	254	217	216	237	286	540	1728	1744	6,3 мар
Нақлиёт ва алоқа	247	231	214	204	209	192	199	225	540	550	1,2 мар
Дигар соҳаҳо	398	261	592	663	651	893	953	1238	2738	2920	6,3 мар
Маблағи фоида ва зарар	183,4	531,6	587,4	-271,4	-1736,3	-510,9	-161,7	177 0,3	2035,4	-3326,1	

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон-2021. Саҳ 250

Аз таҳлили маълумотҳои чадвали мақур гуфташ мумкин аст, ки афзоиши шумораи корхонаҳои сатҳи гуногун яке аз механизмҳои асосии рушди иқтисодии кишвар хоҳиш додани сатҳи камбизоатӣ афзоиши ҳиссаи содирот ва монанди инҳоро ифода менамояд. Ғайр аз гун гуфташ мумкин аст, ки дар шароити муосир яке аз механизмҳои асосии рушди самаранокии иқтисодӣ афзоиши шумораи корхонаҳои истеҳсоли мебошад. Дар замина афзоиши шумораи корхонаҳои истеҳсоли сатҳи гуногун метавон ҳиссаи коркарди маҳсулотҳои истеҳсолшавандаро афзоиш намуда давомнокии маҳсулоти истеҳсолшавандаро бо сифати хуб таъмин намуд. Дар ҳолати ин гуфтаҳо ҳаҷми умумии корхонаҳои истеҳсоли 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар сатҳи иқтисодии давлат корхонаҳои кишоварзӣ 42,4%, саноат 2 маротиба, соҳтумон 2,1 маротиба, савдо 6,3 маротиба, 1,2 маротиба ва дигар соҳаҳо 6,1 маротиба афзоиш ёфтааст. Аммо малағи фоида ва зарари корхонаҳои номбаршуда барзарар маблағи -3326,1 сомониро ташкил медиҳад, ки ин таъсири бемории ҳамагири КОВИД 19 мебошад.

Новобаста аз ин мушкилотҳо дар соли 2020 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии кишвар ҷиҳати хоҳиш додани таъсири пандемия ба зиёда аз 260 ҳазор нафар муштариён ба маблағи 2 миллиарду 300 миллион сомонӣ имтиёзҳои вобаста ба қарздорӣ пешниҳод гардида, ба соҳибкорони

истехсолӣ 4 миллиард сомонӣ қарз дода шуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2019–ум ду ҷузъ зиёд мебошад¹⁸.

Ҷиҳати таъмини устувории иқтисодӣ мамлакат зарурии рушди соҳибкории истеҳсолӣ мувофиқи мақсад мебошад. Зеро таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама бештар соҳибкорӣ дар соҳаи сохтмон ва хизматрасонӣ рушд намудааст. Таҷрибаи солҳои охир собит намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди минтақаҳои саноатӣ ва дорой имкониятҳои истеҳсолӣ яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи давлат мебошад. Зарурии рушди соҳаи мазкурро бо назардошти рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаи Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018 ҷиҳати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоям, ки солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ»¹⁹ эълон намудан, ки ин ба раванг додани соҳибкории истеҳсолӣ дар сатҳи деҳоти кишвар ва бедор намудани хунароҳои мардуми мусоидат ҳамаҷаҳафа намуд. Дар ҳошияи ин гуфтаҳо ҷиҳати рушди ҳамаҷаҳафаи соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар тақмили низоми қарздиҳӣ аз он ҷумла қарздиҳии хурдро талаб менамояд, ки дар ин масъала бояд ҷаҳвонокии низоми бонкии кишвар бештар қарда шавад. Дар доираи ҳадафҳои стратегияи кишвар ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар сатҳи зарурӣ моро зарур аст, ки вобаста ба минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он ҷумла минтақаҳои имконияти саноатии баландошта ва аз рӯи имкониятҳои минтақавӣ ва соҳавӣ тавасути пешниҳоди қарздиҳии хуру миёна ҷиҳати дастгирии истеҳсолкунандагон тамоми мушкилотҳои ҷойдоштаро ҳалу қасл намуда ба таври муштарак самаранокии истеҳсолотро баланд бардорем. Бо тақвияти ин ҳадафҳо дар шароити маҳдуд будани захираҳои пулии аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ яке аз роҳҳои самараноки ва дастгирии рушди соҳа қарздиҳии хурд дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар мебошад, ки воқеияти қарздиҳии хурдро дар ҷадвали 2.3.2. ба таври зайл дидан мумкин аст.

Ҷадвали 2.3.2.

Сохтори қарздиҳии хурд дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳаз. сомонӣ)

Минтақаҳо	Ҷамағӣ/ солҳо						Тағйирот нисбат ба 2012 бо %
	2012	2014	2016	2018	2019	2020	
ВМКБ	100 239	202 878	60 731	50 820	66 695	76 777	- 23,4
НТМ	490 148	939 526	566 670	721 465	952 375	882 063	80
Хатлон	669 146	1 418 059	843 240	1 059 442	1 348 003	1 386 513	102,2

¹⁸ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021

¹⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе

Суғд	1 204 274	2 240 718	1 426 585	1 963 101	2 405 941	1 881 582	56,2
Душанбе	674 362	1 388 686	729 257	1017 645	1 230 962	1 226 566	81,8
Ҳамағӣ	3138169	6 189 866	3 626 482	4 812 475	6003976	5 453 502	73,7

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ, солҳои 2012-2020.

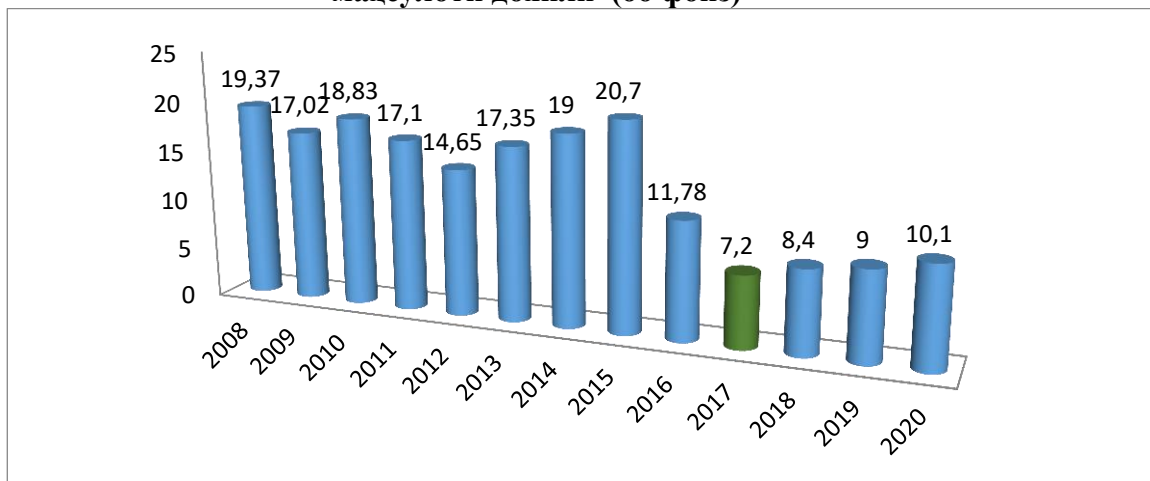
Қайд кардан ба маврид аст, ки баъди эълон намудани солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ҳиссаи қарзҳои хурд дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли афзош қарор дора, ки ин ба рушди соҳибқорӣ истеҳсоли мусоидат менамояд. Вобаста ба ин таҳлили маълумотҳои қадвали мазкур пай бурдан мумкин аст, ки қараёни қарзҳои хурд аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ва умуман низоми бонкӣ низ дар доираи имкониятҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба иқтисоду имкониятҳои иқтисодӣ истеҳсоли, қойғиршавии қуғрофӣ, муҳити иқтисодӣ (зичии аҳоли ва шумораи аҳоли) имконияти коммуникатсионӣ, нигоҳдорӣ ва монанди инҳо ба роҳ монда шуда, мутаносибан суръати рушди он дар ҳар минтақа гуногун мебошад. Вобаста ба таҳлилҳои қадвали мазкур агар соли 2020 назар афканем, он гоҳ маълум мегардад, ки ҳиссаи бештари қарзҳои хурд ба минтақаҳои имконияти саноатдошта аз он ҷумла ба вилояти Суғд рост омада, афзоиши он дар муқоиса ба соли 2012 56,2%, шаҳри Душанбе 81,8%, вилояти Хатлон 102,2%, НТМ 80% афзоиш ёфтааст, ки ин дар бахши истеҳсолот рост рост меояд. Лекин афзоиши қарзҳои хурд дар ВМКБ бо сабаби таъсири як қатор омилҳо тамоюли манфӣ дошта, ин ҳисса ба андозаи -23,4% коҳиш ёфтааст ва омилҳои асосӣ коҳишбахши он як қатор маҳдудиятҳои истеҳсоли тижоратӣ мебошад. Афзоиши маҷмӯи қарзҳои хурд низ ба тамоми соҳаҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ тамоюли зиёдшавӣ дошта, он дар муқоиса ба соли 2012 73,7% афзоиш ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки дар муддати чор соли охир дараҷаи афзоиши қарзҳои хурд дар вилояти Хатлон бештар аст ва мутаносибан 2 маротиба афзудааст. Ҳамчунин дар вилояти Суғд бо сабаби таъсири бемории ҳамагири КОВИД 19 ба андозаи 21,7% коҳиш ёфтааст.

Дар марҳилаи мусоирӣ рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои хоси инкишофи иқтисодӣ миллӣ, бахусус, ҳаҷми бозори миллӣ ва иқтисоди хурди қушода будани онро ба инобат гирифта, ба самтҳои афзалиятнок намудҳои қарзи бонкӣ ба субъектҳои тижорати хурд қарзҳои хурдро мансуб кардан мумкин аст. Қарзҳои хурд ин маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ иштирокчиён тавассути қарордодҳои қарзӣ мебошад, ки дар заминаи он гурӯҳҳои мавриди ҳадаф ва истифодабарӣ қароргирифта, методикаҳои бо асноди меъёрҳои дохилии ташкилоти қарзӣ ба расмият дароварда шуда, қарз пешниҳод карда мешаванд асос ёфтааст. Хусусияти фарқкунандаи қарзҳои хурд – ин тамаркузи тавачҷуҳ ба гурӯҳҳои мавриди ҳадаф қароргирифта мебошад. Қарзгирандагонро аз рӯи аломатҳои мухталифи таснифотӣ

гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст, ки таснифоти соҳавӣ, бахусус, ба деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон хос мебошад.²⁰

Новобаста аз ин имрӯз метавон ҳиссаи низоми бонкиро дар дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ метавон мусбат арзёбӣ намуд аммо ин масъала вобаста ба шароит ва сатҳи талабот қаноатмандкунанда нест. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи қарзҳои ба ба субъектҳои соҳибкорӣ додашуда бо таъсири як қатор омилҳо тамоюли коҳишёби дорат, ки рванди ин ҷараёнро дар диаграммаи 2.1.1. дидан мумкин аст.

Диаграммаи 2.1.1. - Ҳиссаи қарзҳои ба бахши соҳибкорӣ додашуда дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (бо фоиз)

Сарчашма Бюллетенҳои омили бонкии Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 1998-2017

Гарчанде ҳиссаи субъектҳои соҳибкорию хурду миёна дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2008-2015 17,7 банди фоизӣ (аз 46,8 то 64,5 фоиз) афзоиш ёфтааст, ҳиссаи қарзҳои ба он додашуда дар дар ин солҳо ҳамагӣ 1,3 банди фоизӣ (аз 19,37 то 20,7 фоиз) афзудаасту халос. Соли 2016 бошад, вобаста ба вазъи нуговори иқтисодӣ ин нишондиҳандаҳо нисбати соли 2015 мутаносибан 4,1 ва 8,9 банди фоизӣ коҳиш ёфтаанд. Дар тақия ба маълумотҳои омили нимсолаи аввали соли 2017 ҳиссаи қарзҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ то 7,2 фоиз поён хоҳад рафт, ки аз мушкилиҳо дар ин самт дарак медиҳад.

Вобаста ба нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур тамоми ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар тақия ба таҳлили ҳаматрафаи роҳбарон ва коршиносони қарзӣ роҳҳои имконпазири рушди соҳаро дарёфт намуда дастгирии қарзии субъектҳои соҳибкориро пеша намуда дар лоиҳаҳои сромоягузорию қарзӣ якҷоя ҷиҳати самаранок истифода бурдани маблағҳои қарзӣ фаъолон иштирок намояд. Бо назардошти ин гуфтаҳо як қатор факторҳои, ки ҳамчун норасоӣ дар ҷараёни қарздиҳӣ ба вуҷуд меоянд зарурияти сари вақт баргараф намудани онҳо дар асоси ҳамкориҳои

²⁰ Хоҷаев Б.Б. Рушди низоми қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон Б.Б. Хоҷанев // Дисс... барои дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ. Саҳ 29.

мутақобила мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамчунин дигар масъалае, ки ба рушди соҳа моне эҷод менамояд ин набудани дгурӯҳи махсуси муттаҳассисон мебошад.²¹

Ҷадвали 3.1.3.-Қарзҳои низомии бонкӣ аз рӯи шакли моликият

Номгӯи самтҳо	Солҳо							Нисбат ба 2012
	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳамаи маблағгузориҳо	5 421, 3	9 783, 1	9 930, 0	8 608, 0	8 741,3	10 965,3	10 965,3	102,2
Корхонаҳои давлатӣ	772, 9	930, 2	1 669, 8	2 182,5	2 168,1	2 508,0	2 508,0	2,2 мар
Корхонаҳои хусусӣ	2 070,5	3 953,7	4 027,3	2 672,5	2 609,9	3 419,8	3 419,8	65,2
Шахсонӣ воқеӣ	1 072,1	1 797,3	1 665,3	1 577,7	1 827,4	2 656,8	2 656,8	147,8
Лизинг	2 307	4 595	6 369	2 068	2 812	6 088,00	6 088	136,9
Манзилӣ	57 007	139 529	167 709	185 829	209 132	220 517	220 517	286,8
Овердрафт	19 815	62 243	271 854	141 845	108 642	84 608	84 608	327
Соҳибкорон	1 420,3	2 895,3	2 095,2	1 836,4	1 814,5	2 057,7	2 057,7	77,8
Дигарҳо	6 184	204	26 338	9 016	666	11 665	11 665	88,6

(ҳаз. сомонӣ, бақия дар интиҳои давра)

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Таҳлилҳои нишон медиҳад, ки новобаста аз мушкилотҳои мавҷуда дар сатҳи иқтисодии мамлакат ҳиссаи қарзҳои низомии бонкӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта ҳаҷми онҳо ба маротиб афзоиш ёфтааст. Вобаста ба ин таҳлилҳои ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки таваҷҷуҳи низомии бонкӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳо ба самтҳои афзалиятнок аз он ҷумла ба корхонаҳои сатҳи гуногун ва фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад.

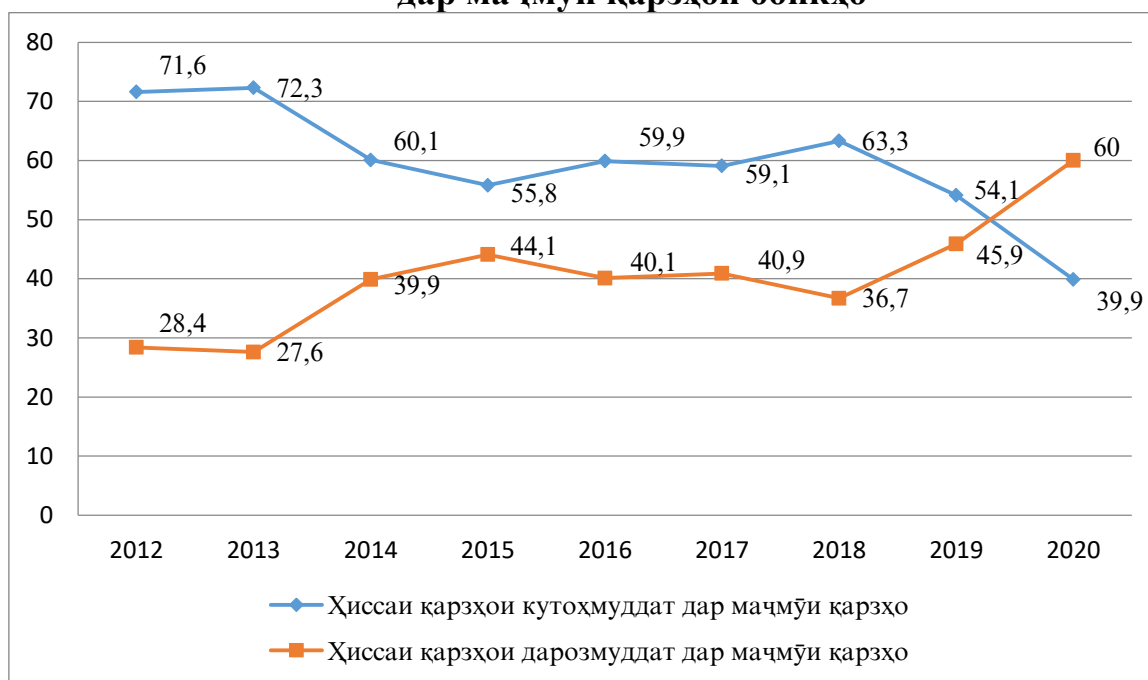
Аз таҳлили ҷадвали мазкур маълум аст, ки ҳаҷми қарзҳои ба корхонаҳои давлатӣ додасуда дар муқоиса ба соли 2012 2,2 маротиба, корхонаҳои хусусӣ 65,2%, шахсонӣ воқеӣ 1,4 маротиба, лизинг 1,3 маротиба, манзилӣ, 2,8 маротиба, овердрафт 3,2 маротиба, соҳибкорӣ 77,7% ва дигар соҳаҳо 88,6% афзоиш ёфтааст, ки нишондиҳанда аз рӯи фоиз мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамчунин қарзҳои маҷмӯии ба ин соҳаҳо додасуда 102,2 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ҳамчун нишондиҳандаи мусбат мебошад. Лекин қарзҳои низомии бонкӣ ба соҳаҳои номбаршуда дар муқоиса ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мутаносибан мувофиқи мақсад нест ғарчанде, ки ҳаҷми қарзҳои додасуда ба фаъолияти соҳибкорӣ 77,7% афзоиш ёфта бошад ин нишондиҳанда қаноатмандкунанда нест. Дар доираи ин масъала пешниҳоди Пешвои миллат чихато то 30 миллиард сомонӣ расонидани қарзҳо ба манфиати рушди иқтисодӣ мебошад. Новобаста аз ин дар самти низомии қарзҳои ба

²¹<http://www.dslib.net/finansy/mikrocreditovanie-kak-faktor-razvitiya-malogo-biznesa-v-rossii.html#4786261> (санаи мурочиат 18.06.2021)

фаъолияти соҳикорӣ ё фаъолиятҳои ба ин монанд ҳаҷм ва мӯҳлати қарздиҳӣ низ як мушкилоти дигари соҳа мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҳиссаи субъектҳои соҳибкорӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (47,8 Ҷоиз) ва соҳибкории инфиродӣ (43,7%) рост меояд. Аз шумораи умумии соҳибкорӣ 57,6% Ҷоизи онҳо дар баҳши воқеӣ (истеҳсоли молу маҳсулот) ва 42,4 Ҷоизи дигар дар баҳши хизматрасонӣ фаъолият менамояд²².

Дар таъмин ва рушди соҳа заминаи пайдоиши талабот ба қарзро дар соҳаи асосии истеҳсолоту савдо ва хизматрасонӣ вобаста ба талаботҳои замон чустан зарур аст²³. Вобаста ба маълумотҳои мазкур қайқардан ба маврид аст, ки дар фаъолияти соҳикории истеҳлоӣ ва дигар корхонаҳои коркарди маҳсулот мӯҳлати истифодаи қарз дар самаранокии истеҳсолот таъсир мерасонад ва барои бештар қардани соҳибкории истеҳсолӣ дар баробари соҳибкорӣ дар баҳши хизматрасонӣ тақмили низоми қарздиҳии хурд ба ин самт мувофиқи мақсад мебошад. Лекин таҷриба ва таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҳаҷми қарзҳои қутоҳмуддати низоми бонкӣ дар муқоиса ба қарзҳои дарозмуддат зиёд мебошад (нигар чадвали 2.1.2).

Диаграммаи 2.1.2.- Ҷиссаи қарзҳои қутоҳмӯҳлат ва дарозмӯҳлат дар маҷмӯи қарзҳои бонкҳо

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон -2021. Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. ш. Душанбе – 2021. с.689

Дар самаранокии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат мавқеи асосӣ дошта маъмулан ҷараёни тақрористеҳсолро дар

²² Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодии милли / Ш.Раҳимзода –Душанбе «Эр-граф» 2019. Саҳ 154

²³ Махшулов С.Ҷ. Қарзҳои бонкӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими молиявии захираҳо барои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ / С.Ҷ. мазшулов С.Ҷ., Б.Б. Хоҷаев., Қ.С. Сафаров// Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2018№11. Саҳ 5

хама шароит таъмин менамянд. Чи қадаре, ки ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат аз тарафи низоми бонкӣ зиёд карда шаванд то ҳамон андоза имконияти истеҳсолкунанда васеъ мегардад. Вобаста ба ин аз таҳлили нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур бар меояд, ки дар асоси фаъолгардонии механизмҳои дастгирии самҳои афзалиятноки иқтисодӣ ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат дар сатҳи низоми бонкӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар дар соли 2012 ҳиссаи қарзҳои кутоҳмуҳлат 71,6%-ро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 39,9% ё ба андозаи 31,7% коҳиш ёфтааст, ки чунин камшавӣ аз зиёд шудани қарзҳои дарозмуддат гувоҳӣ медиҳад. Қарзҳои дарозмуддат бошад дар соли 2012 агар 28,4%-ро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2020 60%-ро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2012 31,6% зиёд гардидааст. Чӣхати боз ҳам афзоиш додани ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат ба соҳибкорони истеҳсолӣ ва фароҳам овардани шароити қарздиҳии мусоид ба ин соҳа андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- фароҳам овардани шароити қарздиҳии дарозмуддат ба соҳибкорони истеҳсолӣ дар дармуҳлати нисбатан дароз марҳала ба марҳала аз рӯи нишондиҳандаҳои истеҳсолоти воқеӣ;

- аз ҳисоби захираҳои худдӣ ва захираҳои муҳлати зиёддошта пешниҳод намудани қарзҳои дарозмуддат боназардошти шароит ва имкониятҳои мавҷудаи истеҳсолкунанда;

- шарикӣ доимӣ дар чараёни истеҳсолот ва самаранок истифодабарии маблағҳои қарзӣ бо усулҳои ҳавасмандгардонӣ бо пешниҳоди имтиёзҳои қарзӣ дар марҳалаи истеҳсолот;

- аз байн бардоштани як қатор маҳдудиятҳо ва санҷишҳои фаъолияти соҳибкорони истеҳсолӣ;

- коркарди механизмҳои қарздиҳии дарозмуддат аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ аз он ҷумла аз ҳисоби маблағҳои захиравии АСИН, маблағҳои ширкатҳои суғуртавӣ ва монанди инҳо.

Хулосаи параграф

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо мақсади дастгирӣ ва рушди ҳаматрафаи соҳибкорони истеҳсолӣ дар иқтисодиёти кишвар пайваста ислоҳот гузаронида шуда, ба соҳибкорон имтиёзҳои зиёд дар шакли кам кардани шумораю меъёри андозу пардохтҳо ба бучет, кам кардани шумораи сохторҳои санҷишкунанда, мораторияи санҷиши фаъолияти онҳо ва ғайра дохил мешавад. Ин аст, ки саҳми ин бахш дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва шуғли аҳоли дар сатҳи кишварҳои пешрафта қарор дорад. Бо ин мақсад чӣхати рушд ва дастгирии ҳаматрафаи соҳибкорони истеҳсолӣ андешидани чораҳои зерин рушди соҳаро таъмин менамояд:

1. Такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқи ба манфиат ва ҳимояи фаъолияти соҳибкорони истеҳсоли бо назардошти имкониятҳои низоми бонкӣ ва давлат;

2. Додани қарзҳои имтиёзнок ба соҳибкорони истеҳсоли ва аз тарафи давлат фавроҳам овардани шароити тичоратию истеҳсоли дар сатҳи дохил ва хориҷи кишвар;
3. Зиёд намудани корхонаҳои коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ ва саноатӣ;
4. Аз пардохти андоз ва бочҳои гумрукӣ озод намудани тамоми техникаву технологияе, ки ба истеҳсолот ва чараёнҳои истеҳсоли;
5. Дар асоси истеҳсолоти дохилӣ маҳдуд кардани воридоти молҳои хориҷӣ ва бо нархи дастрас пешниҳод намудани маҳсулотҳои воридотивазкунанда.

Адабиёт

1. Ш. Раҳимзода. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Душанбе «Эр-Граф» 2019. Саҳ 136.
2. Цхададзе Н.В. Микрофинансирование за рубежом: опыт решения социальных задач // Экономика. Налоги. Право. 2017. Т. 10. № 1. С. 101–109.
3. М.адач Эконо Микрофинансирование: содержание, особенности, проблемы / М.Эконо // Научный журнал финансы, денежное обращение и кредит и перспективы развития. С. 67
4. Бури Карим. Тоҷикистон: дурнамои рушд / Б.Карим – Москва 2006. Саҳ. 30-61
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе
7. Хоҷаев Б.Б. Рушди низоми қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон Б.Б. Хоҷанев // Дисс... барои дарёти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ. Саҳ 29.
8. <http://www.dslib.net/finansy/mikrokreditovanie-kak-faktor-razvitija-malogo-biznesa-v-rossii.html#4786261> (санаи мурочиат 18.06.2021)
9. Шариф Раҳимзода. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ / Ш.Раҳимзода –Душанбе «Эр-граф» 2019. Саҳ 154
10. Махшулов С.Ҷ. Қарзҳои бонкӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими молиявии захираҳо барои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ / С.Ҷ. Махшулов С.Ҷ., Б.Б. Хоҷаев., Қ.С. Сафаров// Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2018№11. Саҳ 5

НАҚШИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР РУШДИ САНОАТИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛИИ КИШВАР

Саидова М. - дотсенти ДБССТ
Махмудова М. - дотсенти ДБССТ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур нақши ва моҳияти минақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди иқтисодӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Инчунин ба намудҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ, хусусиятҳо ва нақши он дар ташикли ҷойҳои корӣ, таъмини бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ бо молҳои зарурӣ диққати махсус дода шудааст.

Аннотатсия: В данной статье раскрывается роль и значение свободных экономических зон в развитии национальной экономики в Республике Таджикистан. Рассматриваются виды свободных экономических зон, особенности и их роль в создании рабочих мест, насыщение местного и зарубежных рынков необходимыми товарами .

Annotation: This article reveals the role and importance of free economic zones in the development of the national economy in the Republic of Tajikistan. The types of free economic zones, features and their role in creating jobs, saturating local and foreign markets with necessary goods are considered.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ минтақаҳое мебошанд, ки ҳоло дар ҷаҳон густариш ёфта, дар кишварҳои зиёди дунё, новобаста аз иқтисодии иқтисодӣ ва сатҳи сифати рушди иҷтимоии онҳо, бунёд гардидаанд ва барои ҳамгироии давлатҳо ва субъектҳои иқтисодӣ мусоидат намуда, ба рушди низоми равобити ҷаҳонӣ боис мегардад.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ифодакунандаи инкишофи робитаҳои тичоратӣ молиявӣ, истеҳсоли технологияи давлатҳо буда, ба макони густариши муносибатҳои бозорӣ, рушди соҳибкорӣ, тақмили технологияҳои истеҳсолӣ ва санъати идоракунӣ мубаддал гаштаанд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ махсусан дар охири асри XX ба омили назарраси рушди иқтисодӣ, бахусус рушди тичорати байналмилалӣ табдил гашта, нишондиҳандаҳои бемисли пешравиро соҳиб шуданд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ воситаи муҳими ҷалби маблағгузорӣ ба ҳудуди алоҳидаи кишвар ва рушди иқтисодии онҳо мебошанд [1, с.7].

Аввалин бор таърифи аниқ расмии Минтақаи озоди иқтисодӣ аз тарафи Конвенсияи Киотои Ҷопон 18 майи 1973 дода шудааст. Дар он омадааст, зеро мафҳуми минтақаи озоди иқтисодӣ як қисми минтақаи давлат фаҳмида мешавад, ки дар он молҳои воридшаванда ҳамчун молҳои дида баромада мешаванд, ки берун аз минтақаи гумрукӣ нисбат ба ҳуқуқи воридотӣ ва андозҳои махсус қарор дошта, ба назорати гумрукии муқаррарӣ дучор намешавад [4, с.252].

Таъсисёбии минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон ҳоло зӯҳуроти ҳар чӣ бештар густаришёбанда мебошад. Аз рӯйи баъзе маълумотҳо ҳоло дар ҷаҳон зиёда аз 5000 ингуна минтақаҳо вучуд

доранд, ки дар онҳо шумораи кормандон зиёда аз 3 млн.нафар, гардиши умумии савдои хоричӣ наздик 1 триллиону 200 млрд. долларро ташкил мекунад [1,с.33].

Минтақаи озоди иқтисодӣ- ин минтақаи чуғрофиест, ки марказҳои сиёсии онҳо нисбат ба тартиботи фаъолияти хоҷагии ин давлат дорои имтиёзҳо мебошанд. Дар ин минтақаҳо даҳолати давлат ба чараёни иқтисодӣ кам карда шудааст. МОИ қисми махсуси фазои иқтисоди миллӣ буда, дар он низоми имтиёзҳои махсус истифода мешавад, ки дар дигар минтақаҳои ин давлат истифода намешавад [4,с. 252].

Аз руи андоза ва усули ташкил минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар чунин шакл ташкил карда мешавад:

Худудӣ , ки тамоми минтақа ҳамчун қаламравӣ махсус ҳисоб шуда дар он тамоми корхонаҳо-резидентҳо аз имтиёзи муайяншуда истифода мебаранд.

Функционалӣ, минтақаи озоди иқтисодии имтиёзе ба ҳисоб меравад, ки нисбати намуди муайяни фаъолияти соҳибкорӣ, новобаста аз мавқеи ҷойгиршавиашон таъин шудааст.

МОИ аломатҳои барои худ хос дорад, ки ба истифодабарии шаклҳои гуногуни имтиёз ва ҳавасмандӣ асос ёфтааст, аз он ҷумла:

- **имтиёзҳои савдои хоричӣ**, паст ва бекор кардани бочи содирот-воридот; инчунин тартиби содакардашудаи иҷрошавии амалиётҳои савдои хоричӣ;

- **имтиёзҳои фискалӣ**, ки бо ҳавасмандии андозҳои махсуси фаъолияти соҳибкорӣ вобаста аст. Имтиёз метавонад низоми андозро дахл кунад (Ҷоида ва даромади корхона , арзиши амвол , ҳисобҳои истехлок, хароҷот ба музди кор, нақлиёт) ,дараҷаи Ҷоизи андоз, масъалаҳои ҳамавақт ё муваққатан озод кардан аз андоз;

-**имтиёзҳои молиявӣ**, ки ба онҳо шаклҳои гуногуни ёрии пулӣ дохил мешаванд, ҳамчун дар шакли мустақим пешниҳод карда мешаванд -аз ҳисоби воситаҳои буҷет ва қарзҳои имтиёзноки давлатӣ, инчунин ғайримустақим ҷорӣ намудани нархҳои паст ба хизматҳои коммуналӣ, иҷораи нақлиёт бо тарифи имтиёзнок;

-**имтиёзҳои маъмурӣ**, тартиби содакардашудаи бақайдгирии корхонаҳо, режими даромад-баромади шахсони хоричӣ, инчунин расонидани хизматҳои гуногун; додани кафолат барои соҳибкории озод.

Дар миқёси ҷаҳони имруза барои ташкили МОИ инҳо омили асосӣ ҳисоб мешаванд:

- устувории сиёсӣ;
- кафолати маблағгузорӣ;
- сифати инфрасохтор ва кувваи қорӣ ихтисосманд;
- имконияти гирифтани қарзҳои қамҶоиз дар бозори дохилӣ;
- тартиби содакардашудаи маъмурӣ.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаи озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (24 майи соли 2004) 25 мартӣ 2011 қабул шуд.

Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқию иқтисодии таъсис, фаъолият ва барҳамдиҳии минтақаи озоди иқтисодиро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, масъалаҳои маблағгузорӣ ва фаъолияти соҳибкориро дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба танзим мебарорад.

Мувофиқи ин қонун **минтақаи озоди иқтисодӣ** – қитъаи алоҳидаи (махдуди) қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳудуди аниқ муқарраркардашуда ҳисобида шуда, дар он барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ шароити имтиёзнокӣ иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ муҳайё карда шудааст [3, с. 28].

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсадҳои зерин таъсис дода мешаванд:

- рушди иқтисодии иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷумҳурӣ, минтақаҳо ва маҳалҳои алоҳидаи он;
- фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт;
- нигоҳдории ҷойҳои кории мавҷуда ва ташкили ҷойҳои нави корӣ;
- ҷалби техникаи муосир ва технологияи инноватсионӣ;
- ташкил ва рушди инфрасохтори муосири нақлиётӣ, истеҳсоли ва иҷтимоӣ;
- беҳтар кардани сифати идоракунӣ, таъмини самараноки истеҳсолот ва истеҳсоли маҳсулоти дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир;
- баланд бардоштани иқтисодии содирот ва рушди истеҳсолоти ивазкунандаи воридот;
- ғанӣ гардонидани бозори дохилӣ;
- фаъолгардонии муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ ва минтақаҳо;
- азхудкунии мавзӯҳои нав ва таъмини рушди шахрсозӣ;
- нигоҳдорӣ ва истифодаи самарабахши захираҳои табиӣ барқароршаванда ва барқарорнашаванда.

Барои ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар мамлакат имкониятҳои васеъ мавҷуданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ захираҳои бойи минералӣ дорад. Дар кишвар бештар аз 400 қонди қанданиҳои фойданок муайян карда шудааст. 24% ҳудуди Тоҷикистон дорои қондиҳои пуриқтисодии нафту газ мебошад. То имрӯз захираҳои муайян карда шудаи нафту газ 1% захираҳои умумиро ташкил дода ба 1033 млн.тон сӯзишвории шартӣ баҳо дода мешавад. Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ нуқтаҳои минтақавии рушди бо шароитҳои алоҳода барои саҳмгузори ба барномаҳои рушди сармоягузори Тоҷикистон дохил мешавад [2, с.2].

Дар ҳудуди Тоҷикистон 5 минтақаи озоди иқтисодӣ – “Суғд”, “Данғара”, “Қӯлоб”, “Панҷ”, “Ишкошим” ва “Қӯлоб” таъсис дода шудааст.

Субъектҳои дар минтақаи озоди иқтисодии Суғд фаъолияткунанда ба истеҳсоли кабелҳои барқӣ, қубурҳои полимерӣ, профилҳои алюминӣ

ва пластикӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва рангҳо, зарфҳои пластикӣ, васлу насби таҷҳизоти истеҳсоли барқ аз нируи офтобӣ ва насосҳои амик, инчунин коркарди такрорӣ оҳан машғуланд. Корхонаҳои истеҳсоли лампаҳои каммасраф, мебел ва ғайра мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд. Минтақаи озоди иқтисодии «Суғд» барои корхонаҳое, ки дар самти содирот кор мекунанд, шароити мусоид пешниҳод мекунад.

Корхонаи ояндадори дар каламрави минтақаи озоди иқтисодии *Данғара* бунёдшаванда дар баҳши истихроҷи нафт аз ҷониби ширкати Чин сохта мешавад. Иқтидори лоиҳавии корхона дар як сол 1,2 миллион тоннаро ташкил медиҳад. Субъекти дигари минтақаи озоди иқтисодии «Данғара» корхонаи истеҳсоли конструксияҳои оҳанӣ бо иқтидори коркарди солна то як миллион тонна оҳан мебошад. Ҳамчунин корхонаҳои истеҳсоли масолеҳи пластикӣ ва кубурҳои пластикӣ, заводи коркард ва бастабандии меваҳои хушк ва ғайраҳо бунёд гардида истодаанд.

Минтақаи озоди иқтисодии «Панҷ» дорои захираҳои бузурги ашёи хом ба мисли қуми квартсӣ ва пахтаи хом, инчунин маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки метавонанд аз чор ноҳияҳои дар масофаи 50 км дар атрофи минтақаи озоди иқтисодӣ ҷойгирбуда таъмин карда шаванд. Дар ин минтақа инфрасохтори хуб бо назорати гумрукӣ ташкил карда шудааст ва бо об ва қувваи барқ таъмин мебошад.

Минтақаи озоди иқтисодии *Ишқошим* пешбурд ва истифодаи захираҳои табиӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ хизматрасониҳои сайёҳӣ чараёни ҷалби сайёҳони хориҷиро ба Тоҷикистон таъмин хоҳад кард. Минтақаи мазкур бо мавҷудияти дарёҳои сершумори кӯҳӣ ва захираҳои бойи об барои рушди гидроэнергетика, бунёди нерӯгоҳҳои барқи обии бузург ва рушди нерӯгоҳҳои хурди обӣ мусоидат мебошад [2,с.2].

Минтақаи озоди иқтисодии Кулоб ин шабакаи рушэфтаи роҳҳои автомобилӣ, роҳи оҳан ва ҳавоӣ, тичорати меҳмондорӣ, ва тарабхонадорӣ мебошад.

Аз рӯи маълумотҳои оморӣ дар соли 2020 дар минтақаҳои озоди иқтисодии ҷумҳурӣ ҳамагӣ 72 ширкатҳои ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шуда, дар минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар ҳамагӣ 1091 корманд қору фаолият мекард [2,с.2].

Вобаста ба истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳо бояд иброд дошт, ки дар соли 2020 ба маблағи 199,81 млн.сомонӣ маҳсулот истеҳсол карда шудааст. Дар МОИ «Суғд» 165,26 млн. сомонӣ, МОИ «Данғара» 34,5 млн. сомонӣ, МОИ «Панҷ» 0,05 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол шудааст. Аз оғози фаолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар маҷмӯъ маҳсулоти саноатӣ, хизматрасонӣ ва амалиётҳои воридоту содироти ба маблағи 941,6 млн.сомонӣ баробар гардид.

Ҳаҷми сармоягузори мустақим дар минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар дар соли 2020 ба 43,3 млн. сомонӣ баробар гардид. Саҳми асосии сармоягузориҳои азхудшуда ба минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд» 16,9

млн. сомони «Данғара» 24,3 млн. сомони ва «Панч» 2,1 млн.сомони рост меояд [2,с.2].

Дар минтақаҳои иқтисодии кишвар барномаи махсуси андозбандӣ амал мекунад. Аз ҳама андозе, ки Кодекси андози кишвар пешбинӣ кардааст, субъектҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ танҳо ду намудро пардохт мекунанд: андози иҷтимоӣ (25%) ба фонди музди меҳнат ва андоз аз даромад (8% - 13%), ки аз музди меҳнати корманд нигоҳ дошта мешавад.

Тоҷикистон хоест, ки дар он вазъи мӯътадили чамъиятию сиёсӣ, мавқеи мусоиди геополитикӣ ва захираҳои бойи канданиҳои ғоиданок барои сифатан беҳтар кардани рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунанд. Дар ин ҷо тамоми шароитҳо барои шукуфои фароҳам оварда шудаанд. Минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаҳои мӯътадили сармоягузори мебошанд.

Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум мегардад, ки МОИ воситаи фасеҳ барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва тараққӣ додани муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ мебошад. Дар бавучудоварии бунёди иқтисодиёти кушод ташкил ва тараққи додани МОИ ҳамчун банди асосӣ ҳисоб меёбад, чунки ташкили онҳо барои ноилшавӣ ба мақсадҳои сектори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ташаббуси пешқадам мебошад.

Дар охир қайд кардан зурур аст, ки иқтисодиёти МОИ дарачаи баланди рушд барои баромадан ба бозори беруна дошта, режими андози гумрукӣ, маблағгузори метавонад барои маблағгузории дохилӣ ва хориҷӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

Бо ёрии МОИ зерсохтор барқарор карда мешавад, ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ин қитъаҳои минтақа устувор карда мешавад. Ташкили МОИ, чун дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон, метавонад яке аз ҷораҳои самарабахши ҷалби сармояи хориҷӣ барои таъмин намудани рушди суръатноки иқтисодиёти мамлакат гардад.

Адабиёт

1. Абдурахмонов Ҳ., Раҷабов Қ. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: “ Ирфон”, 2010, 491 саҳ.
2. Сомонаи расмӣи вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://medt.tj>
3. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 3. с.28.
4. Семенов К.А. Международные экономические отношения. М. 2004 С.252-283.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ОМСКОЙ ОБЛАСТИ РФ В УСЛОВИЯХ ДЕУРБАНИЗАЦИИ

Лукина Татьяна Сергеевна - соискатель кафедры экономики и управления персоналом Омской гуманитарной академии, г. Омск – 105, ул. Челюскинцев, 2А, ЧУОО ВО «Омская гуманитарная академия» телефон +7(3812)68-35-90, E-mail: nou_ogu@mail.ru

***Аннотация.** В настоящей статье предложенное исследование посвящено теме социально-экономических проблем, препятствующих развитию сельских территорий Российской Федерации. Целью данной работы является рассмотрение возможности использования сложившейся ситуации для преодоления затяжного кризиса, характерного для сельских пространств. Предложены направления по развитию сельских территорий в свете жестких санкций, характерных для современного состояния экономики Российской Федерации. Рассмотрены особенности сельского сообщества и «норма жизни» сельских жителей, составляющих сельскую ментальность. Выявлена возможность изменения потребностей сельских жителей при реализации процесса деурбанизации. Используя принятые ограничения для диверсификации экономики муниципальных образований вероятен положительный эффект, способный придать тренд на развитие сельских территорий.*

***Abstract.** In this article, the proposed research is devoted to the topic of socio-economic problems that hinder the development of rural territories of the Russian Federation. The purpose of this work is to consider the possibility of using the current situation to overcome the protracted crisis characteristic of rural areas. Directions for the development of rural areas in the light of tough sanctions characteristic of the current state of the Russian economy are proposed. The features of the rural community and the "norm of life" of rural residents, which make up the rural mentality, are considered. The possibility of changing the needs of rural residents during the implementation of the process of deurbanization was revealed. Using the accepted restrictions to diversify the economy of municipalities, a positive effect is likely, which can give a trend to the development of rural areas.*

Современное социально-экономическое состояние сельских территорий РФ характеризуется глубоким и затяжным кризисом. Вымывание сельского населения и обезлюдение сельских пространств – процесс, не прекращающийся в последние десятилетия, не смотря на предпринимаемые государством меры [14].

Депопуляция сельских территорий становится фактором, порождающим кризисные тенденции. Значительный отъезд молодежи генерирует процесс «отрицательного отбора», что негативно сказывается на

хозяйственной деятельности, и на расширение масштабов девиантных форм поведения. Старение сельского населения приводит к упадку личного подсобного хозяйства. Снижение численности населения порождает снижение платежеспособного спроса, что формирует «токсичную среду» для малого бизнеса. Убыль сельского населения создает предпосылки для оптимизирования социальной инфраструктуры. Все эти факторы в совокупности увеличивают миграционные настроения сельских жителей [5]. Одна из главных причин миграционных процессов сельских пространств - дефицит хорошо оплачиваемых рабочих мест.

С 2002 года увеличивается численность сельских населенных пунктов без населения, так перепись 2010 года выявила 19 439 сельских населенных пунктов без населения. И по настоящее время тенденция обезлюдивания сельских населенных пунктов не изменялась [13, с.30].

За 11 лет численность населения сельских районов Омской области сократилась на 62 019 человек или 7%. Наиболее активно сокращение численности населения происходило в малочисленных населенных пунктах. Трудоспособное население устремлялось ближе к районным центрам.

В 18 районах Омской области поселения с численностью населения свыше 2000 человек являются районными центрами, 12 из них имеют статус городских поселений. В 2021 году в Омской области было упразднено два сельских поселения.

Сокращается доля сельского населения, занятого в сельском хозяйстве, в последние годы она не превышает 20%. Среди сельского населения распространена неформальная занятость, доля которой в рабочей силе составляет около 15%. Распространенным сектором неформальной занятости сельских жителей является сельское хозяйство, а именно работа на приусадебном участке, в котором задействовано почти 40% неформально работающих селян, 23 % задействованы в торговле [4].

Исследования показывают, что для сельских территорий характерно преобладание малых и микропредприятий, возможностей появления крупных производств в сельской местности практически нет. Поэтому очевидным приоритетом для государственного регулирования развитием сельских территорий является всемерная помощь малым хозяйствующим субъектам.

Актуальным направлением развития можно рассматривать рекреационные услуги на сельских территориях, так как максимально приближенные к естественно-природным условиям существования они обладают рекреационной привлекательностью для городского населения [2, с.123].

В декабре 2021 года Правительство утвердило постановление о грантовой поддержке агротуризма. Максимальный размер гранта, согласно документу 10 млн рублей. Его смогут получить представители малого аграрного бизнеса на развитие сельского туризма, проекты могут включать строительство и ремонт помещений для приема туристов, благоустройство прилегающих территорий и др. [9].

В настоящее время очевиден запуск процессов деурбанизации современных мегаполисов. Это связано с фактором неопределенности в экономической составляющей сферы производств, ожидаемый рост безработицы возможно будет несколько выше и оставшиеся без работы вполне могут выбрать сельскую местность для проживания. Реализация такого сценария может явиться трендом для развития сельских территорий, в том числе и в связи с изменением качества социального капитала на селе.

О возможном начале процессов деурбанизации, обсуждаемых в короновирусный период, обсуждалось в научных исследованиях. По мнению некоторых авторов, пандемия явилась дополнительным аргументом в пользу ограничений роста крупных и крупнейших городских агломераций и развития сельских территорий, о важности которых некоторые эксперты заявляли и до пандемии, указывая на факторы, стимулирующие деурбанизацию [10, с.155].

По мнению директора ВЦИОМ В. Федорова формируется общественный запрос на переселение жителей крупных городов за город. Так пандемия и последующая самоизоляция «выгнали» из Москвы, по разным данным от двух до пяти миллионов человек [8].

Большинство горожан – выходцы из сельской местности в первом и втором поколении. Миграционная историческая память позволила в период экономического кризиса 1990-х годов увеличить численность сельского населения. Наблюдалась возвратная миграция из города в село, возросла значимость личных подсобных хозяйств [11].

Безусловно, эпидемиологический и экономический кризис сместили привычную систему координат городских жителей. Сегодня можно отметить, что горожане предпочитают жизнь в сельской местности, так в мегаполисах действовал режим самоизоляции, а вне города можно было прогуляться и на своем приусадебном участке и пройтись в лесу. Так же кризис выявил, что образ жизни в сельской местности более устойчивый. Переход на удаленную работу изменил структуру занятости, что позволило людям быть эффективными вне привычных рабочих мест. Развитие интернет-ресурсов позволяет взаимодействовать и получать информацию из любых точек мира. Так же отмечаем изменение культуры потребления в связи с развитием интернет торговли, повышение интереса к локальным рынкам производителей в сравнение с сетевыми ритейлерами. Население отдает предпочтение экологической продукции, выращенной фермерами, а не крупными агропромышленными латифундиями.

В настоящее время резкое сокращение производств, вследствие введенных жестких санкций, ведущих к отсутствию импортных комплектующих в производственных циклах способствует сокращению рабочего времени, а после и рабочих мест. Что послужит еще одним фактором в пользу деурбанизации.

Учитывая информацию Росстата по индексу потребительской уверенности, отражающий потребительские ожидания населения в

последнем квартале 2021 года, сократившегося по сравнению с третьим кварталом 2021 года на 4 п.п или -23% [12], можно сделать вывод, что в условиях жестких санкций индекс потребительской уверенности населения будет снижаться.

График 1 . Индекс потребительской уверенности (Россата)

Очевидно, что на фоне экономического спада процессы деурбанизации будут усиливаться, и количество сельских жителей будет возрастать.

Рассмотрим структуру сельского сообщества: Сельское сообщество это объединение людей в окружающей природной среде с административными, политическими и социальными границами, с довольно хорошо развитым общением друг с другом [3, с. 114]. Взаимное общение может быть не всегда активным, но оно должно быть явным. Люди осуществляют взаимодействие для реализации и достижения совместно разделяемых целей. Многие ученые признают четыре основных признака сельского сообщества:

1. Население/общность людей (историческая, культурная, соседская и т.д.)
2. Место/ территория/ пространство в пределах определенных границ (географических, административных, экономических, информационных и т.д.)
3. Социальное взаимодействие (соседские отношения, общие правила и нормы поведения, общие правительственные органы, общественные услуги, организации, взаимосвязь в производственной деятельности и т.д.)
4. Чувство сообщества/психологическая идентификация с сообществом (общность ценностей, чувство принадлежности, чувство

сопричастности к событиям в сообществе, чувство ответственности перед сообществом и т.д.) [1].

Оценка взаимоотношений в социуме на сельских пространствах показывает характерную недостаточность в развитии культуры самореализации, демонстрируя пассивность в стремлении к коллективным действиям. Высокая доля социальной апатии сельских жителей в решении проблем своего места проживания; лишь эпизодическое участие, либо полное отстранение от решения проблем. Почти полное отсутствие участия у молодежи и старшего поколения. Немного активнее женщины и лица среднего возраста, ответственные за себя, свои семьи и стремящиеся повлиять на ситуацию [7].

В крупных городах жители по своим характеристикам отличаются от сельских жителей. Для горожан характерно более высокое образование, большая мобильность, гибкость, активность, предприимчивость. Предприимчивость является одной из определяющих характеристик в разнице между городским и сельским населением. Там где горожанин увидит возможность и реализовав ее получит экономический эффект, сельский житель пройдет мимо. Именно эта разница оставляет в настоящее время большой нереализованный потенциал для развития сельских пространств и денежных доходов сельчан.

Так же можно отметить и невысокий уровень потребностей у сельских жителей в сравнении с городским. Невысокий уровень доходов, не широкий ассортимент товаров и услуг, в том числе и образовательных, культурных и медицинских характерны для сельских жителей. Различия в норме жизни являются регулятором, обеспечивающим баланс личных запросов, притязаний, амбиций и общественных представлений и требований. Образ нормальной жизни базируется на объективных основания (жизненные условия, реальный доход) и на субъективных, лежащих в основе сознания индивида. Представления населения о нормальной жизни, достатке позволяет четко отразить картину социальной дифференциации, фиксировать изменения в ценностных ориентациях и социальном самочувствии людей.

Результаты проведенного исследования [6, с. 462] выявили, что представления о достатке у сельчан и горожан несколько отличаются. Для горожан приоритетом в описании достатка являются возможность путешествовать, хорошо и правильно питаться, иметь качественные средства ухода за здоровьем, иметь недвижимость в селе и городе. Для сельчан значимой формой достатка является добротный дом в сельской местности.

Таким образом, уровень потребностей у сельских и городских жителей различается. Сложившийся уровень потребностей у сельских жителей обусловлен сельским менталитетом, характерными признаками которого являются большая терпимость к трудностям, социальная апатия.

Рост же потребностей выступает импульсом к развитию экономической, жизненной стратегии, когда человек ставит перед собой новые цели. Поэтому на наш взгляд, важно появление на сельских пространствах городских

жителей носителей иных качеств и характеристик с иными сформированными потребностями к условиям жизни.

Выводы: по нашему мнению наряду с увеличением численности сельских жителей будет увеличиваться и качество социального капитала сельских территорий, что может послужить условием для развития сельских территорий. Ожидаемые изменения:

- Налаживание иных форм взаимодействия в сельском сообществе, как внутри сообщества, так и с представителями муниципальной власти;
- Организация сельхозтоваропроизводств;
- Развитие малых форм хозяйствования (ЛПХ);
- Малое предпринимательство (в сфере бытовых, рекреационных и др. услуг);
- Реформирование местного самоуправления;
- Развитие местного сообщества и кадровая политика.

На фоне прочно укоренившейся в последние десятилетия среди сельских жителей чувства социальной апатии и безнадежности прибытие на сельские территории людей – носителей иных взглядов и качеств в купе с программами государственного развития может создать устойчивый тренд на развитие сельских территорий РФ.

Литература:

1. Гассий В.В. Альтернативные модели демократии и развития гражданского общества в местных сообществах России» // Материалы Международной Восточно-европейской конференции «Демократия против авторитаризма», Центр восточно-европейских исследований университета Варшавы, Польша. 2009
2. Груздев Г.В., Груздева В.В., Ключева Ю.С. Развитие сельских территорий на основе использования рекреационного капитала// Вестник НГИЭИ. 2021. № 8. С. 120-132 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-selskih-territoriy-na-osnove-ispolzovaniya-rekreatsionnogo-potentsiala/viewer>
3. Денчук Н.В. Местное сообщество: интерпретация понятия.// Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2019. 2/41. С. 111-121 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/mestnoe-soobschestvo-interpretatsiya-ponyatiya/viewer>
4. Коваленко Е.Г. Проблемы и перспективы пространственного развития сельских территорий// Материалы Всероссийской (национальной) научно-практической интернет – конференции. - 2020. – С. 129-132 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://nnsaa.ru/wp-content/uploads/2021/04/sborn-ehkon-publikac.pdf>
5. Ковальчук В.К. — Социально-демографические проблемы как фактор развития современного российского села // Социодинамика. – 2019. – №

3. – С. 33 - 39. DOI: 10.25136/2409-7144.2019.3.29331 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29331
6. Кузьменко Т.В. Представления о «норме жизни» и достатке жителей города и села: сравнительный анализ. Социологический альманах. 2015. С 457-464 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/predstavleniya-o-norme-zhizni-i-dostatke-zhiteley-goroda-i-sela-sravnitelnyy-analiz/viewer>
7. Лихачев Н. Потенциал сельской общинности: социологический анализ. Социология №2, 2015. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://insight-community.ru/потенциал-сельской-общинности/>
8. Мозганова В. И. Деурбанизация: цифры факты, комментарии. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.bfm.ru/news/491157>
9. Постановление о грантовой поддержке агротуризма (утв. Постановлением Правительства от 16.12.2021года №2309) Электронный ресурс Режим доступа: <http://government.ru/news/44177/>
- 10.Петриков А.В. Станет ли пандемия катализатором деурбанизации? Материалы МАЭФ – 2020. С. 155. Электронный ресурс Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanet-li-pandemiya-katalizatorom-deurbanizatsii/viewer>
11. Российская газета. Социологи обсудили деурбанизацию российских городов. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://rg.ru/2020/09/19/sociologi-obsudili-deurbanizaciiu-rossijskih-gorodov.html?ysclid=11a8mwn28h>
12. Росстат. Потребительские ожидания в России в IV квартале 2021 года. Электронный ресурс. Режим доступа: https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/229_22-12-2021.html
13. Румянцев И.Н., Смиронова А.А., Ткаченко А.А. Сельские населенные пункты «без населения» как географический и статистический феномен//Вестник Московского университета. Серия 5. География. 2019. № 1. С.29-37 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/selskie-naselennye-punkty-bez-naseleniya-kak-geograficheskiy-i-statisticheskiy-fenomen/viewer>
14. Стратегия устойчивого развития сельских территорий Российской Федерации на период до 2030 года (утв. Распоряжением Правительства РФ от 02.02.2015 № 151-п). <https://docs.cntd.ru/document/420251273>

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ -ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ РОСТУ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Махмудова М.Х. - доцент МУТПТ
Саидова М.С. - доцент МУТПТ

Аннотация: В данной статье излагается необходимость и значение развития промышленности как путь устойчивого развития экономики Республики Таджикистан. В работе дается анализ развития промышленности и особенности развития обрабатывающей промышленности.

Abstract: This article outlines the need and importance of industrial development as a way of sustainable development of the economy of the Republic of Tajikistan. The paper analyzes the development of industry and features of the development of the manufacturing industry.

Ускоренная индустриализация страны имеет множество положительных факторов- создание промышленных предприятий и инфраструктуры, новых рабочих мест для населения страны и обеспечение достойной заработной платы, что является основанием для улучшения уровня жизни населения.

В своем послании Президент РТ от 21 декабря 2021года отметил, что «Огромные запасы отечественного сырья позволят посредством полной переработки минералов, в том числе цветных дорогих металлов, а также путем переработки сельскохозяйственной продукции и лечебных трав, обеспечить развитие таких сфер промышленности как металлургия, легкая и пищевая и фармацевтическая, в результате чего увеличится объем производства экспортной и импортозамещающей продукции, и таким образом мы достигнем ускоренной индустриализации страны». С учетом важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечении реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны он объявил, 2022-2026 гг. «Годами развития промышленности»[2,с. 2].

Промышленность занимает важное место в национальной экономике, от ее успешного развития зависят и другие отрасли экономики. Ключевым фактором решения экономических и социальных проблем любого государства является промышленный сектор.

В Таджикистане эта отрасль имеет большие перспективы, поэтому Правительство сосредоточило своё внимание на всестороннее развитие этого сектора.

За период независимости Республики Таджикистан промышленная отрасль добилась существенного прогресса. По всей территории страны построено и сдано в эксплуатацию большое количество

производственных предприятий, способствующих появлению новых рабочих мест.

Реальную картину развития промышленности дают показатели структуры самой промышленности, в первую очередь, удельный вес отраслей. В Таджикистане он составил всего 56,6 % . Как отмечают ученые запада, международное пороговое значение уровня обрабатывающих отраслей составляет 70,0% , то есть в Таджикистане этот пороговый показатель на 13,4% меньше. Согласно прогнозным показателям развития отрасли, в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года предусмотрено 2030 году достичь уровня 75,5 % [5,с. 2].

В настоящее время в стране успешно развиваются легкая промышленность и цветная металлургия, развитие наблюдается и в других отраслях промышленности.

Объем производства промышленной продукции увеличился с 12,2 млрд сомони в 2015 году до 30,8 млрд сомони в 2021 году, обеспечив рост в 2,5 раза. В целом , доля промышленности в валовом внутреннем продукте в 2015 году составило 15,1% , а в 2021 году по предварительным данным 17,4 % и по сравнению с 2015 годом увеличилась на 2,3 процентного пункта[5,с. 2].

Доля промышленности ВВП по прогнозам 2021 года составила 21% , а к 2025 году составит не менее 22% , что по сравнению с 2015 годом увеличится в 1,5 раза.

Для достижения четвертой стратегической цели невозможно без создания новых промышленных предприятий.

В 2021 году в республике сдано в эксплуатацию 151 предприятие на 2018 рабочих мест и 144 малых предприятия на 2818 новых рабочих мест. В целом, за текущий год заработало 295 предприятий и цехов и создано 4836 новых рабочих мест. Согласно «Программе ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 гг.», на территории страны планируется построить и ввести в эксплуатацию страны 736 предприятий с созданием 18 тысяч новых рабочих мест[5,с. 2].

В настоящее время промышленность представлена более 90 направлениями и видами производства. С переходом экономики республики на рыночные методы хозяйствования, а также на процесс приватизации государственной собственности, ряд предприятий преобразованы в акционерные общества, созданы совместные предприятия с иностранным капиталом и частные предприятия. В республике имеются достаточные запасы сырья для металлургической , химической, строительной и других отраслей промышленности. Разведаны крупнейшие в Центральной Азии и СНГ месторождения серебра, золота, свинца, сурьмы, угля, поваренной соли, драгоценных камней и др.

Наиболее привлекательными направлениями для сотрудничества частного сектора на международном уровне являются

электротехническая, автомобильная, легкая, фармацевтическая промышленность.

В настоящее время промышленность Таджикистана приобрела статус, присущий независимому государству. Теперь она должна соответствовать всем характерным чертам нового статуса и осуществлять деятельность в рамках организационно-технических и научно обоснованных мероприятий, обеспечивавших эффективность производства с устойчивой цепочкой добавленной стоимости и повышением уровня переработки продукции от сырья до готовой продукции.

За последние 20 лет среднегодовое экономическое развитие обеспечено на уровне 7,5%, валовой внутренний продукт страны с 1,8 миллиарда сомони в 2000 году доведен до 95 миллиардов сомони в 2021 году а доход государственного бюджета с 252 миллионов сомони-до 28 миллиардов сомони.

ВВП увеличился почти в 53 раза, государственный бюджет- в 11 раз, а ВВП на душу населения вырос более чем в 30 раз. И за этими сухими цифрами скрывается реальный рост благосостояния народа.

Правительство Республики Таджикистан успешно решает проблему занятости населения. В указанный период в стране создано более 2000 производственных предприятий, следовательно, появилось большое количество новых рабочих мест, а объём производства промышленной продукции по сравнению с первыми годами независимости увеличился почти в 4 раза. В результате проделанной работы в период независимости в стране создано более 3,3 млн. постоянных и сезонных рабочих мест[5,с. 15].

В нынешних условиях экономического развития отрасль промышленности является основой ускоренной индустриализации старины .

Как отметил известный таджикский ученый Н. Каюмов, «чтобы построить индустриально-аграрную экономику в РТ прежде всего надо развивать промышленность» [1,с. 5].

Сфера промышленности Таджикистана до периода независимости формировалась в рамках системы планового распределения производительных сил, из этих предприятий выставлялись на продажу цветные, редкоземельные и драгоценные металлы в виде руды, продукция текстильной и пищевой промышленности в виде фабриката и полуфабриката внутри республики и на территории бывшего Советского Союза.

Ускоренная индустриализация страны возможна на основе развития различных сфер промышленности. Реализация этой важной задачи позволит в среднесрочный период превратить Таджикистан в индустриально-аграрную страну.

Как было отмечено выше, процесс индустриализации страны связан с развитием новых технологий особенно в таких отраслях как энергетика и металлургия.

Глава государства в своих выступлениях неоднократно подчеркивал о невозможности постоянного развития экономики без энергетической независимости, полного обеспечения всех отраслей электроэнергией. Поэтому следует использовать все внешние возможности для энергетического сектора который является одним из главных направлений развития экономики страны.

Только за последние 7 лет для строительства новых видов производства электроэнергии, реконструкции и восстановления существующих мощностей и для развития энергетического сектора страны в целом практически были реализованы 13 инвестиционных проектов. Общая сумма этих проектов составляет более, чем 12 млрд. сомони. По состоянию на сегодняшний день продолжается реализация 12 проектов на общую сумму 10 млрд. сомони [4,с. 2].

Самым важным событием 2019 г. является запуск второго агрегата Рогунской ГЭС – объекта, с которым народ связывает развитие всех отраслей народного хозяйства, в том числе роста производства экспорт-ориентированных товаров, строительства и реконструкции транспортной, энергетической, социальной и туристической инфраструктуры, способствующих улучшению уровня жизни населения. Ввиду важности энергетического сектора в развитии промышленности, также с ЕвроАзийским фондом стабилизации и развития (ЕФСР) были согласованы вопросы по реконструкции Нурекского ГЭС с суммой кредита на 40 млн дол. [1,с. 3].

Осуществление проектов в сфере энергетики позволило в течение 7 последних лет, то есть с 2013 по 2019 год, увеличить объем производства электроэнергии в 1.3 раза (от 1 млрд до 20 млрд киловат часов). Для эффективного и экономного использования электроэнергии правительство принимает неотложные меры по созданию новых электрических мощностей и сетей, внедрения современной системы контроля и учета, уменьшения потери электроэнергии. Переход на использование энергосберегающих технологий и обеспечение устойчивого развития энергетического сектора посредством реконструкции гидроэлектрических сооружений и восстановление их потенциала, а также сетей передачи электроэнергии даст возможность в течение последующих 4-х лет обеспечить энергетическую независимость Таджикистана.

В дальнейшем первостепенное значение будет придаваться качественным аспектам роста национальной экономики, организации производства конечной продукции путём широкого использования современных технологий и внедрения инноваций, повышению экономической активности населения, совершенствованию системы поддержки предпринимательства, инвестирования и расширения цифровой экономики. В перспективе намечается доведение доли среднего класса населения до 45 % и снижения уровня бедности до 18% [2,с. 2].

В настоящее время особое внимание уделяется вопросу инвестирования сфер экономики, как основного средства ускоренной индустриализации. Поэтому правительство Республики Таджикистан усилило свою деятельность по привлечению прямых инвестиций, созданию новых производственных предприятий, вводу бездействующих предприятий, созданию новых рабочих мест, увеличению экспортного потенциала страны и её конкурентоспособности.

Как было отмечено нами выше, социально-экономическое развитие Таджикистана тесно связано с уровнем развития промышленности, которая объективно отражает вклад отраслей в обеспечение инновационного экономического роста.

С целью обеспечения диверсификации экономики, развития её инновационного потенциала и развития перерабатывающих и высокотехнологических производств, коммерциализации научных разработок, конкурентоспособных на внутреннем и внешнем рынках, было разработано Стратегия промышленности Республики Таджикистан на период до 2030 года.

Исходя из выше изложенного можно сделать следующие выводы:

-для Республики Таджикистан приоритетным в развитии промышленности является увеличение доли обрабатывающей промышленности в общем объеме промышленности ;

-при значительном росте отраслей легкой и пищевой промышленности увеличить долю средне-технологичных отраслей промышленности, в частности машиностроения, химической, нефте-химической промышленности и промышленности строительных материалов в общем объеме обрабатывающей промышленности.

Таким образом, достигнутые темпы роста объемов промышленности в последние годы и разработанные программы развития отраслей национальной экономики позволяют надеяться на качественный скачок развития промышленности и , в целом, всей экономики страны.

Следует отметить, что выполнение всех стратегических целей, позволит РТ оставить в наследство детям и внукам благоустроенную страну.

Литература

1. Азия-Плюс № 2. 2020, с. 5.
2. Ежегодное Послание Президента .Маджлиси оли. Душанбе , декабрь 2021.
3. Национальная стратегия развития Таджикистана до 2030г. сектор экономика. Душанбе ноябрь 2019.
4. Народная газета № 52 ,2019.
5. Народная газета № 1,2 ,2022.
6. Народная газета августа 2020
7. Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан .medt.tj.

УСУЛҲОИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Муҳсинов Д.С. - н.и.и., дотсент, мудирӣ кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Наимзода Н.Қ. - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Раҳмонов У.Б. - доктор Phd кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Аннотатсия: Дар мақола хусусияти корхона - соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқи ҷумҳурӣ - муносибатҳои корпоративии байни ташилотҳои гуногун баррасӣ карда мешавад. Дар раванди фаъолияти истеҳсоли, сифати маҳсулоти корхонаҳо бояд тавассути назорати риояи қоидаҳо ва қоидаҳои омодаسازی, нигоҳдорӣ, интиқол ва фурӯши маҳсулот аз назорати санитарӣ гузаранд.

Вожакалимаҳо: Корхона, маҳсулоти истеҳсолишуда, фурӯши маҳсулот, сифати маҳсулот, бахшҳо, саноати сабук.

Аннотация: В статье рассматривается особенность предприятие - основная и важнейшая отрасль народного хозяйства республики - корпоративные отношения между различными организациями. В процессе производственной деятельности качество продукции предприятий должно проходить санитарные проверки путем контроля соблюдения правил и норм приготовления, хранения, транспортировки и реализации продукции.

Ключевые слова: Предприятие, производимая продукция, продажа продукции, качество продукции, секторов, легкая промышленность.

Annotation: Resume: The article examines the peculiarity of an enterprise - the main and most important branch of the national economy of the republic - corporate relations between various organizations. In the process of production activities, the quality of products of enterprises must undergo sanitary inspections by monitoring compliance with the rules and regulations for the preparation, storage, transportation and sale of products.

Key words: Enterprise, manufactured products, sales of products, quality of products, sectors, light industry.

Инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ дар Ҷумҳурии мо шаклҳои нав ба нав ривочи корхонаҳоро талаб менамояд.

Корхона соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқи Ҷумҳурии мо ба шумор меравад. Зеро аз инкишофи он пешрафти тамоми хоҷагии халқ ва ҳаматарафаи қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни мардуми мо вобастагӣ дорад.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурӣ барои ривочу равнақи корхонаҳо ҳавасманд мебошанд.

Корхона ин коллективи кормандон мебошад, ки барои истеҳсоли маҳсулот ё хизматҳои муайян ташкил карда шудааст, дорои захираҳои моддӣ, техникаӣ ва молиявӣ мебошад, ҳуқуқи шахси юридикиро дорад ва дар асоси ҳудуқи кор мекунад.

Ба корхона дохил мешавад; завод, фабрика, комбинат, шахта, карьер, ва дигар муассисаҳои истеҳсоли.

Вазифаҳои асосии корхона инҳоянд:

1. Тайёр кардани маҳсулоти истеҳсоли ва истеъмоли;
2. Фурӯши маҳсулот;
3. Хизматрасонии баъди фурӯши маҳсулот (барои молҳои техникӣ);
4. Таъминоти моддӣ – техникӣ истеҳсолот дар корхона;
5. Идора ва ташкили меҳнати кормандон;
6. Инкишофи корхона ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолот;
7. Пардохти андоз ва дигар пардохтҳо ба буҷет ва фондҳои мақсадноки давлатӣ;
8. Ҳифзи муҳити зист; замин, обу ҳаво;
9. Риоя кардани қонун, стандартҳо ва муқарароти амалкунанда.

Мақсади асосии корхона – гирифтани фоида мебошад.

Муносибатҳои корхонаҳо дар байни субъектҳои гуногун ба вучуд меоянд.

Ин муносибатҳо дар рафти истеҳсолоти молии корхонаҳо ба вучуд меоянд ва аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқии корхонаҳо ба тартиб дароварда мешаванд. Ҳуқуқи корхонаҳо маҳс ҳамин муносибатҳоро меомӯзад, ки дар соҳаи истеҳсолоти корхонаҳо бавучуд меоянд.

Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ шакли ҳуқуқии танзими муносибатҳои корхонаҳо дигаргуниҳои куллиро талаб менамояд. Ҳаминро ба назар гирифта, дар Ҷумҳурии мо як қатор санадҳои расмӣ нав қабул карда шуд.

Қисми муайяни муносибатҳое, ки дар байни корхонаҳо ба вучуд меоянд, дар асоси қонун «Дар бораи корхонаҳо», « Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» ва оинномаи намунавии корхонаҳо ва ғайраҳо ба танзим дароварда мешавад.

Муҳити дохилии корхона – ин одамон, воситаҳои истеҳсолот, пул ва ахбор мебошад. Натиҷаи таъсири мутақобилаи қисматҳои муҳити дохилӣ маҳсулоти тайёр (кори иҷрошуда, хидмати расонидашуда) ба ҳисоб меравад.

Муҳити берунаи корхона, ки бевосита самаранокии кори корхонаро муайян мекунад - ин пеш аз ҳама, истеъмомгарони маҳсулот, таъминкунандагони қисматҳои истеҳсоли ва органҳои давлативу аҳолии дар гирду атрофи корхона муқимигашта мебошад.

Дар мавриди ҳозира бе гузаштан ба шаклҳои нави хоҷагидорӣ, инкишофи корхонаҳоро тасаввур кардан мумкин нест.

Ҳаминро ба назар гирифта, дар Ҷумҳурии корхонаҳои шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ба монанди: иҷора ва хоҷагии деҳқонӣ чорӣ карда шуд. Шаклҳои нави хоҷагидорӣ ҳавасмандии коркунони корхонаҳоро ба натиҷаи меҳнати онҳо зиёд намуда, масъулияти онҳоро баланд мебардоранд.

Дар вобастагӣ ба шакли моликият корхонаҳо;
- инфиродӣ (оилавӣ);

- давлатӣ;
- коллективӣ;
- саҳҳомӣ;
- муниципалӣ (маҳаллӣ);
- муштарак;
- иҷоравӣ мешаванд.

Дар солҳои охир Ҳукумати кишвар барои сохтани корхонаҳои азим саҳми калон гузошта истодааст. Мувофиқи ахбороти Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ чунин соҳаҳои асосии саноат арзи вуҷуд доранд.

1. Коркарди маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳои нодир.
2. Истеҳсоли ангишт (дар кони ангишти Шуроб, Фон-Яғноб (кокс) ва Назарайлоқ (антрацит).
3. Истеҳсоли газ ва нафт (дар водии Вахш, Ҳисор, Ҳоҷа Сартез дар Кулоб ва вилояти Суғд).
4. Истеҳсоли металлҳои ранга (арзиз, тилло, нукра, сурб, цинк, висмут, ртуть, вольфрам, молибден).
5. Саноати сабук (асосан коркарди пахта ва хуроквори).
6. Саноати кимиё (Комбинати кимиёи Ёвон, Заводи азотбарории Вахш).
7. Саноати масолеҳи сохтумонӣ.
8. Саноати мошинасозӣ.
9. Саноати пилла.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 дар соҳаи саноат - 219 корхонаи нави саноатӣ бо таъсиси 2942 ҷойи корӣ, аз ҷумла, дар вилояти Суғд - 59 бо 969 ҷойҳои кории нав, вилояти Хатлон - 57 корхона бо 678 ҷойҳои кории нав, ВМКБ - 3 корхона бо 87 ҷойҳои кории нав, шаҳри Душанбе - 60 корхона бо 812 ҷойҳои кории нав ва НТҶ - 40 корхона бо 386 ҷойҳои кории нав сохта ба истифода дода шуд. Аз шумораи умумии корхонаҳои нав: 38 - корхона ба соҳаи мошинсозӣ, 53 - корхона ба саноати сабук, 50 - корхона ба соҳаи масолеҳи сохтмон, 62 - корхона ба саноати хӯрокворӣ, 2 - корхона ба саноати маъдан, 1 - корхона ба саноати ангишт, 5 - корхона ба соҳаи таъбу нашр ва 8 - корхона ба дигар соҳаҳо рост меояд.

Иҷора шакли махсуси хоҷагидорӣ, муофиқи он молу мулк, замин ва дигар захираҳои табиӣ ба мӯҳлати муайян ва музднок дар асоси шартнома барои доштан ва истифодабарӣ гирифта мешавад. Дар корхонаҳо ҳуқуқи ба иҷора додани молу мулк, замин ва дигар захираҳои табиӣро Маҷлиси вакилони халқ, корхонаҳо доранд.

Корхонаҳо, шаҳрвандон, оилаҳо, бригадаҳо, звенаҳо, фирмаҳо иҷорагир буда метавонанд. Муносибати байни иҷорадеҳон ва иҷорагирон дар асоси шартнома ба тартиб дароварда мешавад. Онҳо ихтиёран ва дар асоси баробарҳуқуқии тарафҳо баста мешавад. Дар

шартнома тартибу арзиши молу мулки ба иҷорадодашаванда андозаи иҷорапулӣ, мӯҳлати иҷора, ӯҳдадории иҷорагир оид ба мувофиқи мақсад истифода бурдани молу мулк, масулияти тарафҳо ва дигар ҳуқуқу ӯҳдадориҳои онҳо нишон дода мешавад.

Корхонаҳо, шахрвандон, оилаҳо, бригадаҳо, колхозу савхозҳо ва дигар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ замин ва дигар амволи заруриро дар асоси шартнома гирифта, барои истехсоли маҳсулот истифода мебаранд.

Барои истифодабари онҳо аз даромади гирифта пардохти иҷоравӣ супорида, қисми боқимондаи даромадро ба ихтиёри худ мегиранд.

Маҳсули даромаде, ки иҷорагир аз истифодаи молу мулки иҷоравӣ ба даст овардааст моликияти ӯ мебошад. Иҷорагир мувофиқи шартномаи иҷора самтҳои фаъолияти хоҷагиашро мустақилона муайян мекунад ва маҳсули даромадашро ба салоҳиди худ ихтиёрдори менамояд.

Сифати маҳсулоти корхонаҳо маҷмӯи хосиятҳои мебошад, ки дараҷаи муофиқ будани маҳсулотро муайян намуда бо як чанд нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад. Аз ҷмла;

- нишондиҳандаи пурарзиши маҳсулоти корхонаҳо;
- нишондиҳандаҳои биологӣ;
- нишондиҳандаҳои аз ҷиҳати санитария эпидемӣ бенуқсон ва бе иллат будан;
- бе зарарӣ барои саломатӣ (аз бактерия, вирусҳо, моддаҳои захрнок, аз ҳашароти зараррасон озод будан).

Сифати маҳсулоти корхонаҳо бояд аз санҷишҳои санитарӣ ба тариқи назорати риояи қоидаҳо ва меъёрҳои тайёр намудан, нигоҳдорӣ, кашондан, фуруши маҳсулот гузаранд. Назорати лабораторӣ ва тозагӣ аз ҷониби хадамоти санитари бояд мунтазам бо роҳи ташҳиси микробиологӣ сурат гирад.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2004;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон « Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2003-2005;
3. Кохно П.А., Микрюков В.А., Комаров С.Е. «Менеджмент». Москва, Финансы и статистика – 1993;
4. Раҳимов З.А., Ҷӯраев Ш.Ҷ. «Васоити таълимӣ аз фанни Молия, муомилоти пул ва қарз». Душанбе – 2006;
5. Ҳакимов А. «Иқтисоди миллӣ. Асосҳои бехатарӣ ва рақобатпазирӣ». Душанбе – 2007;

ТАШАККУЛДИҲӢ ВА ИНКИШОФИ ЗАХИРАҶОИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Фаррухи Махмадимо Табарзода - ассисенти кафедраи технологияи иттилооти ва барномасозии Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ

Шарифов Ҷасурҷон Хайруллоевич - муаллими калон мудири кафедраи технологияи иттилооти Коллеҷи технологии шаҳри Душанбе

Аннотатсия: Болоравии нақши захираҷои инсонӣ дар шакли иқтисодиёти навин чорабиниҳои ҳамаҷонибаи давлатро нисбати сиёсати кадрӣ дигар намуда, дар ҳама соҳа талаботҳои махсуси худро талаб мекунад. Ташаққулдиҳӣ ва инкишофи захираҷои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти муосир аз усулҳо ва воситаҳои инкишофдиҳии захираҷои инсонӣ сарчашма мегирад.

Калимаҳои асосӣ: нерӯи инсонӣ, захираҷои кадрӣ, муаммоҳо, ТИК, иқтисоди рақамӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, касбҳо, технологияҳо.

Аннотация: Рост роли человеческих ресурсов в форме новой экономики изменит комплексные меры государства в области кадровой политики и потребует особых требований во всех сферах. Формирование и развитие человеческих ресурсов в современной экономике связано с методами и инструментами развития человеческих ресурсов.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, человеческие ресурсы, вызовы, ИКТ, цифровая экономика, связи с общественностью, профессии, технологии.

Annotation: The growth of the role of human resources in the form of a new economy will change the comprehensive measures of the state in the field of personnel policy and will require special requirements in all areas. The formation and development of human resources in a modern economy stems from the methods and tools for the development of human resources.

Keywords: human resources, human resources, problems, ICT, digital economy, public relations, professions, technology.

Рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа ва гузаштан аз зинаи саноативу индустриалӣ ба иқтисоди донишҷову иттилоотиву рақамӣ пеш аз ҳама хислати навин ва ё нишонаи тақсимои навини меҳнат ва марзу майдони васеъ пайдо кардану сифату суръати баланд гирифтани зеҳну неруи инсонӣ мебошад. Дар ширкату корхонаҳо бошад, ин вобаста аз тарзу усул ва роҳу равиши ташкили роҳбарӣ рушди техникаю технологияи электронии кормандон нерӯи касбиву ҳунарӣ ва тавонмандиву шоистагии худро нишон дода, фаъолияти касбии муайянеро амалӣ мегардонанд. Албатта, аз нигоҳи иқтисодӣ инро ҳамчун махсусгардониву касбиятнокии нерӯи зеҳнӣ ва тарафи дигар тақсимои бошууронаи меҳнат низ меноманд. Ин то солҳои 90 – уми асри гузашта аслан хислати милливу минтақавӣ дошта, танҳо дар сатҳи шартномаҳои

байнидавлатӣ ва ё корхонаҳои бузурги байналмилалӣ ҳамкориҳои байналмилалӣ амалӣ карда мешуду халос. Аммо бо гузашти айём ва пош хӯрдани собиқ Шуравӣ, инчунин рушди техникаю технологияи ҷаҳони муосир аз аввали ҳазорсолаи сеюм ба мавҷи сеюми худ ворид гашта истодааст, ки албатта, аз зинаи пешина бо кулӣ фарқ мекунад.

Маҳз интернатсионизатсияи фаъолияти касбиву ҳунарии роҳбарӣ баробари пайдошавии ин ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ширкатҳои трансмиллӣ пайдо гардидааст. Худи тақсимои байналмилалии меҳнат, роҳи рушди устувори муносибатҳои байналмилалии давлатҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва соҳаи соҳибқорӣ байналмилалӣ гаштааст. Агар андеша намоем, тахминан 60-70 сол пештар муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ аксар ҳолат танҳо дар вақти тичорати байналмилалии байни давлатҳо сурат мегирифт, ки ба он гурӯҳи муайяни одам ҷалб карда мешуду халос. Аммо ҳоло бошад, дар аксари давлатҳои ҷаҳон ин муносибатҳои байналмилалии иқтисодии тичоратӣ, маорифу илм, алоқаву нақлиёт, саноату кишоварзӣ ба роҳ мондашуда, хулоса соҳа ва ё самте нест, ки ин муносибатҳо ҳамарӯза дар ҳаёти ҳар як фарди оддӣ то ба пешвоёну сарварони давлатҳо ва вазирону соҳибқорони байналмилалӣ рух надиханд. Пас интернатсионизатсияи меҳнати касбӣ ҳамчун муҳити навин ва ё муҳиту шароити зисту зиндагонии навини одамони сайёра ташаккул ёфтааст, ки дигар нафаре наметавонад бе ворид гаштан ба ин муҳит зиндагонии шоистаи худро таъмин созад.

Чунки вақте тақсимои меҳнати касбӣ имрӯз то ба фардони алоҳида хислати интернатсионистӣ гирифтааст, пас касе наметавонад бе ворид гаштан ба он муҳит фаъолияти самаранокӣ касбиву ҳунари дошта бошад. Аз ҷониби дигар, ин доираи имконоти навине мебошад, ки ба ҳар як инсонӣ шуғлманд ва ё ҳар як фарди соҳибқадр имкон медиҳад, ки аз ин имконоти бузурги навини байналмилалӣ самаранок истифода барад.

Гузаштан ба шаклҳои навини истифодабарии захираҳо, дигаргуншавии муносибатҳоро дар ҷомеа ба вучуд меоварад. Иқтисодиёти рақамӣ низ муносибатҳои одамонро дар асоси шароитҳои махсуси бавучудомада, ба монандӣ: дигаргуншавии ҷараёнҳои истеҳсолӣ, тезтағирёбии муҳити тичорат, тез-тез дигаргуншавии арза ва тақозои бозор, маҳдудияти захираҳо, сиёсати дутарафаи стандартҳо ва ғайра, тағйир медиҳад. Ин тезтағирёбиҳо намегузоранд, ки инсонҳо ба як ҳолати муайян мутобик гардида, доимо як намуди молу маҳсулотҳоро истеҳсол ё истеъмол намоянд.[8]

Гузариш ба муносибатҳои навини иқтисодӣ, яъне иқтисодиёти рақамӣ чи дар доираҳои истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот, ки ячеаҳои асосии дилхоҳ иқтисодиёт ҳисобида мешавад, инсонҳоро маҷбур менамояд, ки дар ҳар яки ин доираҳо усулҳои навини масрафи захираҳоро истифода баранд, яъне бо чунин шакл:

- дар доираи истеҳсолот – омодамоии молу маҳсулотҳои фармоишӣ ба воситаи техникаю технологияҳои навин, ки талаботи асосии истеъмолии имрӯза инро талаб карда истодааст;

- дар доираи тақсимот – дастрасии молу маҳсулотҳо, бо кушодани суратҳисобҳои суроғавӣ ва ба воситаи онҳо сари вақт дастрас кардани молу маҳсулоти истеҳсолшуда;

- дар доираи мубодила – адолат дар мубодилаи навини иқтисодӣ, яъне мубодилаи маҳсулот ба воситаи пулҳои электронӣ, ки дар суратҳисобҳои ҳам истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунанда мавҷудбуда, амалӣ карда мешавад;

- дар доираи истеъмолот – мақсаднок истифода намудани молу маҳсулотҳои лозимӣ, он сарфу харҷҳое, ки дар истеҳсоли молу маҳсулотҳо сарф карда мешавад, ба кадрӣ қимати онҳо расидан.

Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки омодамоии бо сифат ва фармоишии маҳсулот, дастрасии саривақтӣ ва босифатии маҳсулот, адолат дар мубодилаи маҳсулот ва мухайё будани шаклҳои зиёди маҳсулот дар доираи истеъмолот, вазифаи асосии ин иқтисодиёт доништа мешавад.

Дар шарҳи нишондиҳандаи аввали иқтисодиёти муосир, доираи истеҳсолот ҳаминро қайд карданием, ки барои беҳтарин молу маҳсулотро истеҳсол намудан барои ҳар як истеҳсолкунанда аввалан захираҳо бояд дастрас бошанд ва дуҷумла алақай ба мо маълум аст, ки кадом намуди маҳсулот ба мардум лозим аст ё алақай фармоиш гаштааст мо ба истеҳсоли ҳамон намуди маҳсулот мепардозем. Қариб, ки дар истеҳсоли молу маҳсулотҳо мо дигар таваккал накарда, захираҳои мавҷударо самаранок истифода мекунем. [6]

Дар шарҳи нишондиҳандаи дуҷумлаи иқтисодиёти рақамӣ, гуфтаниам, ки шаклҳои навини тақсимот аз мо талаб менамояд, ки мо ҳар чӣ зудтар ба кушодани суратҳисобҳои суроғавӣ бояд гузарем. Ин гузариш на танҳо баҳри сари вақт расонидану фармоиш гирифтаниро ба мо кумак менамояд, инчунин сарфи вақти зиёдатиरो барои ба ҳар идораю ташкилотҳои дахлдор рафтаниро пешгирӣ мекунад, ин аз як тараф, аз тарафи дигар мо маҷбур намешавам, ки барои ҳар як нозири назоратчӣ хароҷотҳои беҳуда намоем. Ҳама даромаду хароҷотҳо дар суратҳисоби суроғавӣ маълум аст ва мо аз рӯи ҳамон даромаде, ки мо ба даст овардаем пардохтҳои ҳатмиро иҷро намуда, фаъолияти худро идома медиҳем.

Дар шарҳи нишондиҳандаи сеюм, яъне доираи мубодила, ҳаминро бояд қайд намоям, ки гузаштан ба мубодилаи маҳсулот ба воситаи пулҳои электронӣ, ки дар суратҳисобҳои ҳам истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунанда мавҷуд аст амалӣ карда мешавад. Ин мубодилакунӣ, мубодилаи воқеиро нишон дода, ба мубодилаи ғайри қонунӣ хотима мекӯшад ва ҳолатҳои карупсиониро дар байни ҷомеа кам менамояд.

Дар шарҳи доираи истеъмолот, ки доираи асосии иқтисодиёти рақамӣ ҳисобида мешавад, ҳаминро қайд намуданием, ки гузаштан ба истеъмоли молу маҳсулотҳои истеҳсолшуда, муҳлати истифодабарии

худро доранд ва мо метавонем, ки маҳсулоти лозимиро фармоиш дода, онро дар вақташ ва дар ҷои лозима масраф намоем.[2]

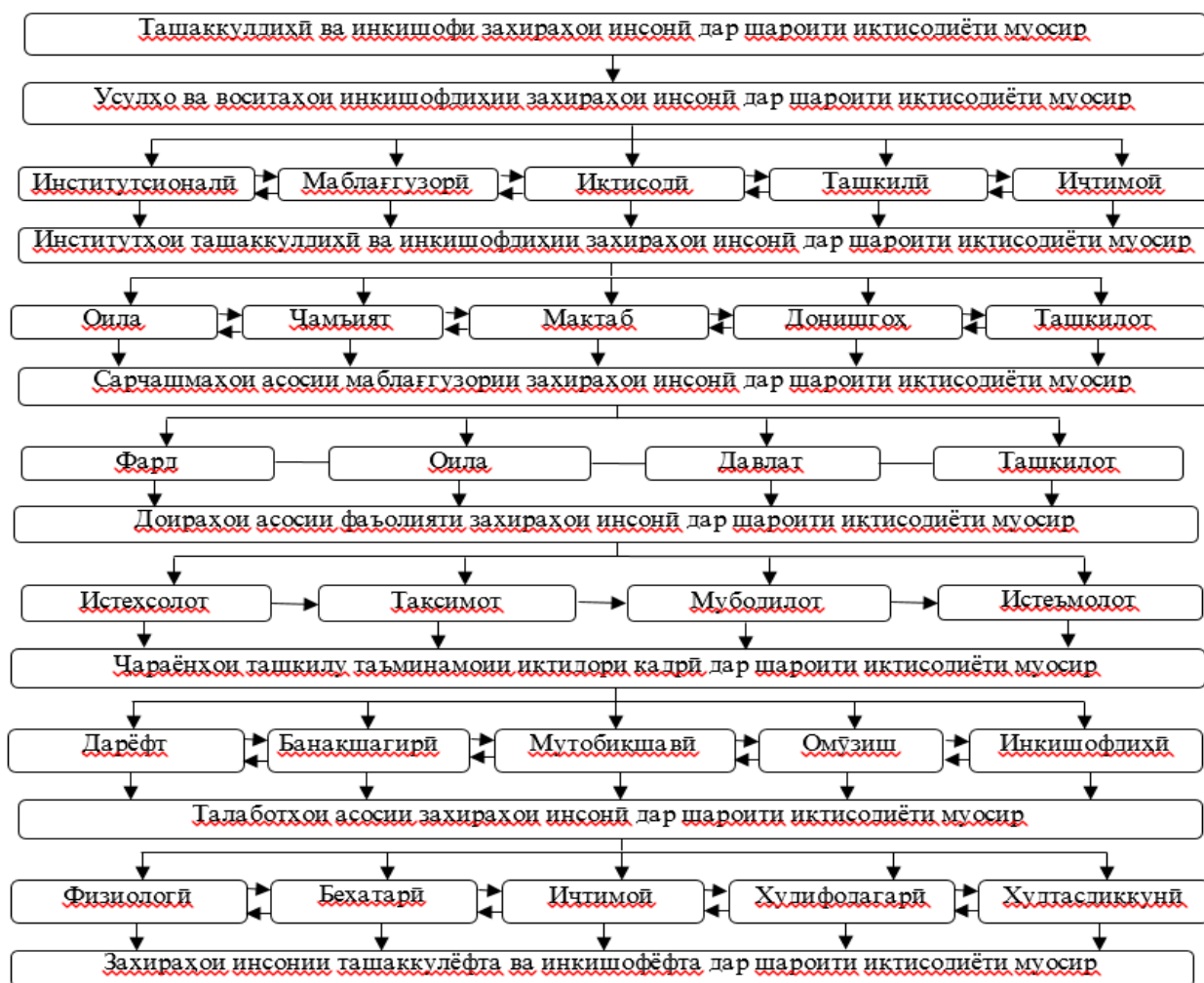
Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳад, ки барои ба муносибатҳои навини иқтисодӣ ворид гардидан, мо бояд омодагии ҷиддӣ дошта бошем. Ин таъғирёбиҳо дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт таъсири худро мерасонад. Ба хусус дар соҳаи маориф ва илм, ки омодакунандаи беҳтарин мутахассисон доништа мешавад.

Воридшавӣ ба ин системаи нави иқтисодӣ, барои мо чунин мушкилиҳоро эҷод мекунад: надоштани беҳтарин мутахассисон дар соҳаи техника ва технологияи муосир, надоштани базаҳои маълумот қабулкунанда ва равонкунанда дар байни идораҳои дахлдор бо аҳоли, надоштани мохвораҳо дар тамоми минтақаи ҷумҳурӣ, зиёд гардидани шумораи бекорон ва дигар муаммоҳо, ки инҳо наметавонанд сади роҳи гузаштан ба иқтисодиёти рақамӣ гардад.

Барои он, ки ҳарчи бештар ба ин шароитҳо мутобиқ гардем, мо бояд, ки беҳтарин мутахассисонро мувофиқ ба талаботҳои замони муосир омода намоем. Ин омоданамӯй аз мо харочотҳои зиёди молиявӣ модиро талаб менамояд, вале натиҷаи хуб ба даст меоварад. Мувофиқ ба тадқиқотҳои зиёди илмӣ олимони соҳа, сармоягузори ба захираҳои инсониро, чанд маротиба боздеҳии онро дар шароити кӯтоҳ кафолат медиҳад.[1]

Дар робита ба ин гуфтаҳо, олимони машҳури соҳа А.А. Федченко ва С.М. Полухина чунин мефармоянд, ки «Омилҳои калидии воридшавӣ ба иқтисодиёти навин, ин маблағгузори ба инсон доништа мешавад. Барои ба даст овардани натиҷаи хуб, дар бахши инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ, мо бояд тавачҷуҳи асосиро барои омоданамӯии кадрҳои соҳибтаҳассус бо ёрии технологияҳои муосир равона созем».

Сарчашмаҳои асосии маблағгузории захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти муосир – ин бемуболиға худи шахси омодашаванда (хоҳиш, шавқ, рағбат, дарк ва вақти сарфмекардаи фард), оилаи ӯ, давлат ва муассисаҳои фармоишгар ба шумор мераванд. Ин маблағгузориҳо дар ин шароит бояд бе назорат ва бе натиҷа набошанд.

Усулҳо ва воситаҳои инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, сарчашма мегирад аз институтҳо, сарчашмаҳои маблағгузорӣ, доираҳои асосии фаъолият, чараёнҳои ташкилӣ ва аз ҳама охири иҷтимоӣ ё ин, ки талаботҳои асосии захираҳои инсонӣ вобаста мебошад.

Институтҳои ташаккулдиҳӣ ва инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ дар ин шароит сарчашма мегирад аз оила, ҷамъият, мактаби миёна, муассисаҳои миёна ва олии касбӣ, ташкилотҳо ва ғайраҳо мебошад. Инҳо институтҳоеанд, ки барои инкишоф ва ташаккулдиҳии захираҳои инсонӣ дар ин иқтисодиёти рақамӣ бо истифода аз техникаю технологияҳои нав ва гузариш ба мубодилаи пулҳои электронӣ мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. Управление человеческими ресурсами: учебное пособие / Под ред. Руденко А.М.. - Рн/Д: Феникс, 2018. - 320 с.
2. Абляев, С.В. Управление человеческими ресурсами на основе компьютерных технологий / С.В. Абляев. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 176 с.
3. Алавердов, А.Р. Управление человеческими ресурсами организации: Учебник / А.Р. Алавердов. - М.: МФПУ Синергия, 2012. - 656 с.

4. Алавердов, А.Р. Управление человеческими ресурсами организации: Учебник / А.Р. Алавердов. - М.: МФПУ Синергия, 2012. - 656 с.
5. Андреев, Г.И. Управление человеческими ресурсами в европейском гостиничном бизнесе.: Учебное пособие / Г.И. Андреев и др. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 122 с.
6. Асалиев, А.М. Экономика и управление человеческими ресурсами: Учебное пособие / А.М. Асалиев, Г.Г. Вукович, Т.Г. Строителева. - М.: Инфра-М, 2017. - 240 с.
7. Бирман, Л. Управление человеческими ресурсами / Л. Бирман. - М.: ИД "Дело" РАНХиГС, 2017. - 346 с.
8. Веснин, В.Р. Управление человеческими ресурсами. Теория и практика: Учебник / В.Р. Веснин. - М.: Проспект, 2013. - 688 с.
9. Веснин, В.Р. Управление человеческими ресурсами. Теория и практика: Учебник / В.Р. Веснин. - М.: Проспект, 2015. - 688 с.

САРМОЯИ ХОРИҶӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ РУШДИ УСТУВОРИ ТОҶИКИСТОН

*Абдуалимов Ф.Ҷ. - асисстенти кафедраи назарияи иқтисодӣ Донишгоҳи
аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур*

*Абдуалимов А.Ҷ. - магистранти курси 2 -юми ихтисоси сиёсатиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Шерматов Ғ.Р. - унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар охир қайд кардани ҳастем, ки ҷалб ва истифодаи оқилонаи Сармояи хориҷи яке аз самтҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманди Ҷумҳури Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ мебошад. Сармояи хориҷи ба рафти дигаргунсозӣҳои иқтисодии ҷумҳурӣ таъсири назаррас мерасонанд. Бинобар ин муҳим аст, ки оқибатҳои имконпазири мусбату манфии ҷалби сармоягузориҳо воқеъбинона баҳогузорӣ шуда, сиёсати сармоягузориҳои ба манфиатҳои Ҷумҳури Тоҷикистон ва мардуми он ҷавобгӯӣ ва таъминкунандаи мақсадҳои ояндадори рушди миллии таҳия карда шаванд.

Калимаҳои калидӣ: Сармояи хориҷӣ, ҷойҳои нави корӣ, рушди истеҳсолот, маблағгузориҳои дарозмӯҳлат, фаъолияти зехнӣ,

Аннотация: Наконец, следует отметить, что привлечение и рациональное использование иностранного капитала является одним из направлений взаимовыгодного сотрудничества Республики Таджикистан с зарубежными странами. Иностранные инвестиции оказывают значительное влияние на процесс экономических преобразований страны. Поэтому важно объективно оценить возможные положительные и отрицательные последствия привлечения инвестиций и разработать инвестиционную политику, которая отвечает интересам Республики

Таджикистан и ее народа и обеспечивает будущие цели национального развития.

Ключевые слова: *Иностранный капитал, новые рабочие места, развитие производства, долгосрочное финансирование, интеллектуальная деятельность.*

Keywords: *Foreign capital, new jobs, production development, long-term financing, intellectual activity,*

Annotation: *Finally, it should be noted that the attraction and rational use of foreign capital is one of the areas of mutually beneficial cooperation between the Republic of Tajikistan and foreign countries. Foreign investment has a significant impact on the process of economic transformation of the country. Therefore, it is important objectively assess the possible positive and negative consequences of attracting investment and develop an investment policy that meets the interests of the Republic of Tajikistan and its people and ensures the future goals of national development.*

Сармояи хориҷӣ бо мақсади амалигардонии бозсозии сохторӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ милли чалб карда мешаванд. Дар ин маврид дар баробари захираҳои иловагии моддию молиявӣ, инчунин техникаю-технологияҳои пешқадами хориҷӣ, таҷҳизот, таҷрибаи роҳбарӣ ва ғ. чалб гардида, ҷойҳои нави корӣ ташкил карда мешаванд. Истифодаи сармояи хориҷӣ ба рушди иқтисодии содиротии мамлакат, тавсияи истеҳсолоти ивазкунандаи воридот, баланд бардоштани сатҳи техникаю технологияи истеҳсолот, сифат ва рақобатпазирии маҳсулот нигаронида шудааст.

Коршинос сармояро ҳамчун маблағгузориҳои дарозмӯҳлат ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, инфрасохтор, бахши аграрӣ, барномаҳои иҷтимоӣ, ҳифзи табиат ва ғ. ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам берун аз он бо мақсади рушди истеҳсолот, соҳаҳои иҷтимоӣ, соҳибкорӣ ва афзун намудани даромаднокӣ баррасӣ менамоянд.

Дар моддаи 1-и Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» мафҳуми «сармоягузорӣ»-ро чунин шарҳ дода шудааст: «сармоягузорӣ – ҳама гуна шаклҳои ҳуқуқи молу мулкӣ (ба истиснои молу мулке, ки ба истифодабарии шахсӣ ва ё бо ҷаъолияти фурӯши мол бе коркарди он алоқаманд аст) бо шумули маблағ, коғазҳои қиматнок, таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва натиҷаи ҷаъолияти зеҳнӣ, ки ба сармоягузор аз рӯи ҳуқуқи моликият мансубанд ва аз тарафи ӯ ба объектҳои ҷаъолияти сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани ғайрирасидан ба натиҷаи дигари назарраси ғайрирасиданок гузошта шудаанд».

Сармояи хориҷӣ метавонад, ки дар шакли сармояи соҳибкории ба корхонаҳои истеҳсолии кишвари қабулкунанда ва дар шакли сармояи қарзӣ аз суратҳисоби ҷорӣи бонкҳои хориҷӣ пешниҳод гардад ва ҳамзамон чалби сармояи соҳибкорӣ метавонад дар шакли сармояи мушаррафӣ ва портфелӣ сурат гирад.

Дар сатҳи макроиктисод сармояи хориҷӣ барои татбиқи сиёсати такрористехсоли васеъ, суръатбахшии прогресси илмию техникӣ, беҳтар намудани сифат ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, бозсозии сохтори иқтисодиёт ва рушди мутавозуни ҳама соҳаҳои он, ташкили заминаи ашёии саноат, рушди соҳаи иҷтимоӣ, ҳалли масъалаҳои қобилияти мудофиавӣ ва амнияти мамлакат, мушкилоти бекорӣ, ҳифзи муҳити зист ва ғ. ҳамчун асос баромад мекунад.

Сармояи хориҷӣ дар сатҳи микроиктисод низ мавқеи назаррас доранд. Он барои таъмини фаъолияти мӯътадили корхона ҳолати устувори молиявӣ ва ҳаддалимкон зиёд намудани фоидаи субъектҳои хоҷагидор заруранд. Бе сармоягузорӣ таъмини рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, баргарафсозии оқибатҳои фарсудаҳои ҷисмониву маънавии воситаҳои асосӣ, хариди коғазҳои қиматнок ва ҷалби воситаҳо ба активҳои корхонаҳои дигар, татбиқи тадбирҳои ҳифзи табиат ва ғ. имконнопазир аст.

Барои татбиқи фаъолияти сармоягузорӣ (ФЯС), ҳам дар сатҳи макро ва ҳам микроиктисод моро зарур аст, ки навъу намудҳои сармояро бо тамоми ҷузъиёташ нишон диҳем. Сармоя аз рӯи аломатҳои гуногун чунин таснифот кардан мумкин аст: шаклҳои амалкунӣ, объектҳои амалкунӣ, субъектҳои амалкунӣ (сармоягузор) ва ғ.

Рушди саноатии бештари кишварҳо ва ҳамгароии онҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ то андозае ба туфайли Сармояи хориҷӣ метавонад ба кишвари қабулкунанда барои ҳамгироии он ба иқтисодиёти ҷаҳон мусоидат намояд. Ҷалби фаъоли Сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвари қабулкунанда имкониятҳои зеринро фароҳам меоварад:

- воридшавии технологияҳои нав. Сармоягузорони калонтарини хориҷӣ, ба қатори ширкатҳои нисбатан рақобатнок дохил шуда дастовардҳои фаъолияти худро дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсолот, то ташкилнамоии бозорҳои фурӯш ва ҷойгиркунии воситаҳои истеҳсолии худ, дар кишварҳои гуногун истифода мебаранд. Кишварҳое, ки Сармоя хориҷи фаъолна ҷалб карда тавонианд, таъсири бебаҳои онро ба рушди базаи индустриалии худ ҳис мекунад. Ширкатҳои ватание, ки бо сармоягузорони хориҷӣ робита пайдо карданд «ноу-хау»-ро аз худ намуда, дар шароити рақобати шадид амалнамоиро меомӯзанд. Ҳамин гуна донишхоро ҳайати идорӣ ва кормандони сармоягузорони хориҷӣ, ки аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ киро карда шудаанд, меомӯзанд;

- ташкили ҷойҳои нави корӣ. Дар кишварҳое, ки иқтисоди миллии онҳо дар ҳолати гузариш қарор дорад, масъалаи асосӣ шуғли нопурра ё худ бекорӣ доимоафзоишбанда мебошад. Кӯшишҳои коҳиш додани бекорӣ бо истифодаи чораҳои ба монанди ташкили ҷойҳои корӣ дар сектори давлатӣ, на ҳама вақт ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда мерасонад. Сармояи мустакили хориҷи бошад ҷойҳои нави кориро бо хароҷоти камтарин ва бо истифодаи технологияҳои ҳозиразамон ташкил карда метавонад. Ба замми ин тақмили ихтисоси мутахассисони маҳаллӣ дар

базаи ин технология ба иқтисодиёти маҳаллӣ таъсири мусбӣ мерасонад;

- рушди содирот. Сармоягузори фаъоли хориҷӣ боиси афзоиши содирот аз кишварҳои қабулқунанда ба кишварҳои ҳамсоя, инчунин ба бозорҳои мамлакатҳои сармоягузор мешавад, воридоти асъори озод мубодилашавандаро таъмин мекунад, ки барои рушди устувори иқтисодиёт ҳаётан муҳим аст. Асъори озод ивазшаванда барои пардохти қарзи беруна, хариди молҳои хориҷӣ, инчунин барои сармоягузори дохилӣ лозим аст. Хоҳиши истифодаи асъори хориҷии аз ҳисоби содирот ба даст овардашуда, кишварҳоро барои паст кардани маҳдудиятҳои тичоратӣ водор ва ҳамгирии онҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. Сармоя хориҷи ба кишварҳо барои васеъ намудани номгуӣ молии содироти худ ёрӣ медиҳад. Афзоиши сифатии маҳсулоти нави содиротӣ махсусан барои кишварҳои нави соҳибхитӣ, ки таърихан асосан ашё содир менамуданд, муҳим аст.

Вақте ки сухан дар бораи СМХ меравад, пеш аз ҳама сармоягузори дар назар дошта мешавад, ки ба корхонаҳои хориҷӣ гузошта шуда, ба сармоягузори идоранамоиро аз болои онҳо таъмин менамояд. Ба СМХ бештар он сармояе дохил мешавад, ки ҳаҷми онҳо ба сармоягузори идора намудани на камтар аз 20%-и сармояи оиномавии корхонаро таъмин менамояд. Ин таносуб дар ҳар кишвар гуногун аст, мисол, дар ИМА ҳиссаи Сармоя хориҷи набояд аз 10% сармояи оиномавии корхонаро зиёд бошад. Босуръат афзоиш ёфтани ҳаҷми СМХ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ муосир дар асоси маълумотҳои зерин дидан мумкин аст:

Таҳлили равандҳои глобалии инвеститсионӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки баланд бардоштани фаъолнокии сармоя тариқи ҷалби Сармоя хориҷи барои кишварҳои қабулқунанда ҳам оқибатҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ оварда метавонад. Нисбати Ҷумҳури Тоҷикистон бартариҳои ҷалби сармоя хориҷи инҳо буда метавонанд:

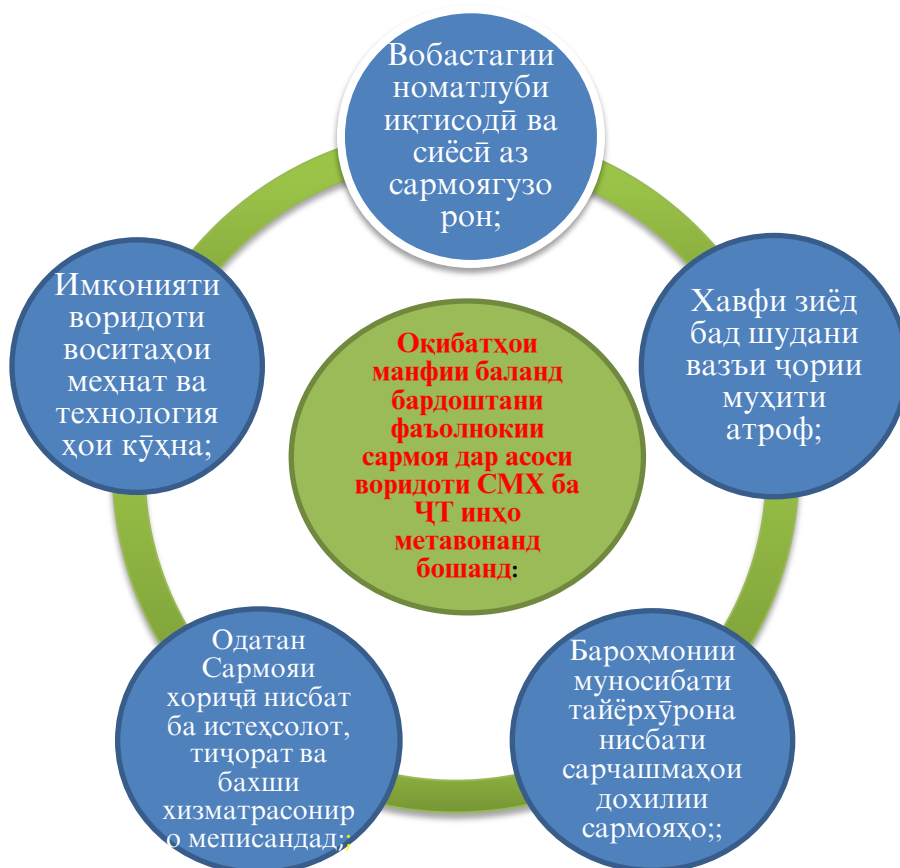
1) заминагузори намудан барои ҳамгирии иқтисоди миллии Тоҷикистон ба низоми хоҷагидории ҷаҳонӣ, ки барои рушди содирот тавассути баровардани маҳсулоти ватанӣ ва муштарак (бо ширкатҳои хориҷӣ) ба бозорҳои берунӣ шароит фароҳам меоварад. Афзоиши содирот имкон медиҳад, ки воридшавии асъори хориҷӣ зиёд карда шавад, ки дар навбати худ метавонад баланси пардохт таъмин карда шавад, захираҳои тиллоӣ-асъорӣ зиёд карда шаванд, молҳо, ва воситаҳои меҳнат, ки дар ҚТ истехсол намешаванд ё истехсоли онҳо бо ин ё он сабаб (иқтисодӣ, экологӣ, технологӣ ва ғ.) мақсаднок нест ё номумкин аст харида шаванд;

2) иваз намудани воридоти ғайри мақсаднок;

3) тавъамкунии (сочетание) воридоти техникаву технологияҳои хориҷии пурсамар ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар, таҷрибаи идоракунии ва кор дар асоси шартнома яқоя бо мубодилаи ба ҳар ду тараф манфиатбахши «ноу-хау», ки дар Тоҷикистон эҷод шудаанд;

4) фаъол гардонидани рақобат байни корхонаҳои миллии ва хориҷӣ (то лаҳзаи ноил шудан ба сатҳи самаранокии дуҷумин);

Оқибатҳои манфии баланд бардоштани фаъолнокии сармоя дар асоси воридоти СМХ ба ҚТ инҳо метавонанд бошанд: Расми 1.1.

Сармояи хориҷӣ хусусӣ одатан ҳамчун воситаи бартараф кардани тафовут байни захираҳои мавҷуда (пасандозҳои миллӣ, асъори хориҷӣ, даромади миллӣ ва таҷрибаи идоракунии) ва ҳаҷми кифояи ин гуна захираҳо, ки барои ноил шудан ба суръати инкишоф ва рушди матлуб заруранд, фаҳмида мешаванд.

Ба саҳми Сармояи хориҷӣ ва хусусӣ дар рушди миллӣ: пурра кардани норасоии захираҳо ҳангоми муқоисаи ҳаҷми лозимаи сармоя ва ҳаҷми мавҷудаи пасандозҳои миллӣ. Ин ки Сармояи хориҷӣ -и хусусӣ ба пурра кардани фарқияти байни ҳаҷми лозимаи асъори хориҷӣ барои амалӣ кардани барномаҳои пешбинишуда, воридоти софи асъорӣ аз содироти миллӣ ва мусоидати давлатӣ ба рушд имкон медиҳад. Воридоти Сармояи хориҷӣ -и хусусӣ на фақат қисман ё пурра касри тавозуни пардохти хориҷиро рӯйпӯш мекунад, балки метавонад ин масъаларо дар пешомади оянда ҳал намояд. Мисол, корхонаҳое, ки дар асоси сармояи хориҷӣ ташкил шудаанд, метавонанд дар оянда воридшавии софи асъориро таъмин намоянд.

Далел ҳангоми воридшавии Сармояи хориҷӣ -и хусусӣ фарқияти байни воридоти пешбинишудаи андозҳо ба буҷети давлатӣ ва ҳаҷми воқеии андозҳои ситонидашуда аз байн меравад. Дар назар дошта мешавад, ки ҳукуматҳои кишварҳои рӯ ба рушд ниҳода ҳангоми андозситонӣ аз фоида ва иштироки молиявӣ дар фаъолияти ширкатҳои бузурги дар қаламрави худ амалкунанда имконияти сафарбарии

захираҳои молиявии худро пайдо мекунанд. Захираҳои сафарбаршуда пеш аз ҳама барои татбиқи нақшаҳои рушд равона карда мешаванд.

Ба тарафдории Сармоя хориҷи и хусусӣ: ширкатҳои бузург на танҳо воридшавии воситаҳои молиявӣ, ташкили корхонаҳои нав, инчунин ба шарикони худ аз ҷумлаи соҳибкории маҳаллӣ таҷрибаи идоракунии, таҷрибаи фаъолияти соҳибкорӣ, сирри технологӣ ва ғайраро пешкаш мекунанд. Ба ғайр аз ин, ширкатҳои азими хориҷӣ метавонанд, ки ба кормандони идории маҳаллӣ таҷрибаи ба роҳ мондани робитаҳоро бо бонкҳои хориҷӣ, кофтукови сарчашмаҳои алтернативии ашё маводҳо дар дохил, инкишофи шабакаи фурӯшро омӯхта, инчунин бо амалиёти маркетинги байналмилалӣ шинос кунанд. Ниҳоят, ширкатҳои азими хориҷӣ ҳангоми вориди мошинҳо ва таҷҳизоти ҳозиразамон бо худ технологияҳои самараноки замонавиро низ меоранд. Чунин вориди дониш, таҷриба ва технология барои давлатҳои қабулкунанда хело ҳам самарабахш аст. Далелҳо ба муқобили Сармояи хориҷии хусусӣ:

1) гарчанде ки ширкатҳои азими хориҷӣ сармояро пешниҳод мекунанд, бо вучуди ин онҳо метавонанд ба камшавии пасандозҳои миллӣ бо роҳи маҳдуднамоии рақобат мусоидат намоянд. Ин маҳдудкунӣ, пеш аз ҳама, ба воситаи бастанӣ шартномаҳои эксклюзивӣ оид ба истеҳсолот, ҳаддалимкон коҳиш додани аз нав сармоягузорӣ ва ғайра сурат мегирад. Дар бештари мавридҳо ширкатҳои азими хориҷӣ ба рушди ширкатҳои маҳаллӣ, ки онҳо метавонанд барои ширкатҳои хориҷӣ маводҳои нимтаёр таъмин кунанд, монеа мешаванд.

2) ҳарчанд дар марҳилаи аввал Сармоя хориҷи захираҳои асбориро дар давлатҳои қабулкунанда зиёд мекунанд, дар пешомади дарозмуддат камшавии воридоти асборӣ ҳам аз рӯи ҳисоби ҷорӣ ва ҳам аз рӯи ҳисоби ҳаракати сармоя имконпазир аст. Бад шудани ҳолати тавозуни пардохти ҷорӣ метавонад дар натиҷаи аз тарафи ширкатҳои хориҷӣ ворид намудани маводҳои нимтаёр ва воситаҳои истеҳсолот дар ҳаҷмҳои калон ба амал ояд. Барориши сармоя ба хориҷа, пардохти фоизҳо, андоз барои барқарорсозии муҳит (роялтӣ), мукофотпулӣ ба менечерҳо ва ғайра хатман дар ҳисоби ҳаракати сармоя инъикос меёбанд;

Ҳамин тариқа, ба мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатии қабулкунандаи қарор дар бораи роҳ додани сармоягузориҳои хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки дар ҳама ҳолат масъаларо ҳамон тариқ матраҳ намоянд, ки афзалиятҳоро аз ҷалби Сармоя хориҷи ҳаддалимкон бештар ва зарарро аз ин чараён ба дараҷаи имконпазир камтар намоянд. Истифодаи самараноки захираҳои рушди иқтисодӣ бо ҷалби СМХ алоқамандии зич дорад. (ниг.ба ҷадвали 1.2.)

Нақши сармоягузорӣ дар истифодаи самараноки захираҳои рушди иқтисодӣ

Ҷадвали №1.2.

Захираҳои асосии рушди иқтисодӣ	Нақши сармоягузорӣ	Нишондиҳандаи истифодаи самаранок ва нақши сармоягузориҳо
Захираҳои табиӣ	Сармоягузорӣ ба коркард ва истифодаи технологияҳои ҳозиразамон, Тадқиқотҳо ва камкардани партовҳо	Камкунии беҳтаркунӣ маводғунҷоишӣ ба воситаи коркарди нисбатан амиқ ва маҷмӯи ашёи хом, Ҳимоя аз вайроншавии табиат
Захираҳои меҳнатӣ	Сармоягузорӣ ба рушди инсонӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ	Баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат тавассути тақмили таҳсилот, тандурустӣ ва беҳдошти ташкили меҳнат
Қобилияти соҳибкорӣ	Ноу-хау, ҳавасмандсозии меҳнат, омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо	Тақмили доимии идора тавассути ҷорӣ намудани усулҳои муосир ва пешқадам
Иқтидорҳои истеҳсоли	Ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои нав	Зиёд намудани боздеҳи фондҳо ва беҳдошти сифати маҳсулот ба воситаи тақмили технология ва ташкили истеҳсолот
Пешрафти илмӣ, техникаю-технологӣ ва истифодаи дастовардҳои он	Сармоягузорӣ ба корҳои илмию тадқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ	Ҳадалимкон зиёд намудани ғоида, молу хизматрасониҳои нав ва беҳтар намудани ҳифзи муҳити зист
Талаботи маҷмӯӣ	Табодули таҷрибаву малака	Мубориза бо таваррум, танзими талаботи низоми бонкӣ; аз ҷиҳати иҷтимоӣ одилона тақсим намудани даромадҳо

Адабиётҳо

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 6 ноябри соли 1994. Бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016).
2. Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ.- 2016.- №4
3. Раҳимов З.А., Абдуллоев А.Х., Ҳусайнов М.Н., Абдуллоев А.А., Бозори молия. Васоити таълимӣ. Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Душанбе 2015, 172 саҳифа.
4. Раҳимов З.А., Қаюмов С.Ш., Ҷураев Ш.Ҷ., Раҳимова С.З. Молия, муомилоти пул ва қарз.(китоби дарсӣ). Душанбе – 2011. (270 саҳ) .
5. Ёроқ Алимардонов. Молия (воситаи таълимӣ) ҚДММ «Азия-Принт», Душанбе 2014, 292 саҳифа.
6. Х.Р. Улуғхоҷаева, Ф.С. Обидов, З.А. Раҳимов. Молия (китоби дарсӣ) Душанбе «Эр-граф» 2012. (246 саҳ.).
7. Ҳ.Н. Ақобиров, Д.Н. Одинаев Молия (китоби дарсӣ) Душанбе: Контраст, 2011. – 260 с.
8. Ҳасанов А.Р, Миразизов Ф.Ҳ, Содиков Р. Ҳ. Молия ва қарз (китоби дарси). - Душанбе «Ирфон», 2010-352 саҳифа.

ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ERP СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ МОДЕЛИ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

*Олексив О.В. - магистрант кафедры анализа данных и технологий
программирования, КФУ*

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические аспекты исследования ERP систем управления предприятием для построения информационной модели научно-исследовательского предприятия. На этой основе происходит изучение теоретических основ моделирования объектов микроэкономики, а также изучение ERP систем.

Annotation: This article examines the theoretical aspects of the study of ERP enterprise management systems to build an information model of the research enterprise. On this basis, there is a study of theoretical foundations of modeling objects of microeconomics, as well as the study of ERP systems.

Ключевые слова: микроэкономика, моделирование, ERP системы, предприятие, информационная модель, управление.

Keywords: microeconomics, modeling, ERP system, enterprise, information model, management.

В современном понимании ERP система (Enterprise Resource Planning) представляет собой интегрированную информационную систему управления предприятием. Она обеспечивает автоматизацию планирования, учета, контроля и анализа всех бизнес процессов. В основе работы ERP системы лежит управление единым хранилищем данных, которое содержит всю необходимую корпоративную информацию: финансовую, производственную, кадровую, информацию по запасам и пр.

ERP система состоит из набора различных программных модулей, обеспечивающих поддержку автоматизации предметных областей деятельности. Каждый модуль ERP системы ориентирован на решение определенной группы задач: планирование производства, управление закупками, контроль запасов, управление персоналом, маркетинг, управление сбытом и пр. Современные ERP системы могут быть внедрены практически на любом предприятии, любой сферы деятельности и любого масштаба.

Задача ERP - помочь предприятию избежать задержек, простоев, брака. А они возникают, если проектирование и производство не увязаны. Комплексы на общей платформе позволяют соблюдать сроки по договорам поставки. На складе не скапливается избыток продукции просто «на всякий случай», не возникает ее нехватка из-за несогласованности работы отделов. Среди других задач, которые решаются внедрением ERP-систем, называют:

- ✓ управление всеми ресурсами фирмы, а не отдельными их блоками;
- ✓ создание общефирменной информационной среды и БД для интеграции заданий для всех отделов;

- ✓ планирование бизнес-процессов, позволяющее развивать бизнес, наращивать базу клиентов, увеличивать прибыль;
- ✓ управление потоками финансов за счет оптимизированного учета (в том числе налогового), минимизации времени на подготовку отчетов;
- ✓ ускорение, автоматизация документооборота, оптимизация скорости доступа к данным;
- ✓ организованное, прозрачное бюджетирование на всех уровнях;
- ✓ эффективное, обоснованное планирование работы предприятия;
- ✓ прозрачный контроль работы удаленных подразделений, отделов, работников;
- ✓ прозрачное управление производством, кадрами и другими «блоками» компании на основании достоверных и полных данных.

Сегодня рынок ERP-систем весьма широк, на нем присутствуют как глобальные игроки вроде SAP, Oracle, Microsoft, так и региональные («1С», «Галактика» и т.п.), предлагающие свои решения для отдельных стран и регионов. Многообразие обусловлено различными подходами к строительству систем, спецификой предприятий и общим функционалом ERP.

На российском рынке ERP-систем присутствует множество поставщиков: как иностранных, так и отечественных. По данным компании «Эдит Про», в 2021 году большую часть ERP-рынка занимали западные вендоры: SAP, Oracle, Microsoft – около 60%. Порядка 35% у «1С». Оставшуюся долю занимают российские компании «Галактика», «Парус» и «Компас».

20 июля 2021 года компания «Эдит Про» поделилась прогнозом в отношении российского рынка ERP в 2021 году.

После пандемии расходы крупных компаний на ERP начали стремительно расти, в основном за счет модернизации, обновления ПО, а также интеграции с такими системами, как BPM, RPA и Big Data. Группа компаний «Эдит Про» прогнозирует рост российского рынка ERP по итогам 2021 года на 10-12%.

В 2021 году расходы на ИТ во всем мире увеличатся на 8,4% и достигнут показателя в 4,1 триллионов долларов, прогнозирует Gartner. Для сравнения, в 2019 году объем мирового ИТ-рынка вырос всего на 0,5%.

Список литературы:

1. Лебедев Д.С. Институциональная трансформация социально-экономических систем. Теория, методология анализа, практика применения во внешней торговле России: моногр. ; Проспект - М., 2016. - 190 с.
2. Моделирование, анализ, реорганизация и автоматизация бизнес-процессов / Георгий Калянов. - Издательство «Финансы и статистика», 2006 - 240 с.

САНОАТИКУНОНӢ, ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ УСТУВОРИИ МАМЛАКАТ

Шарифов Туйчибой Давлатович - магистранти курси 2-и ихтисоси
моли ва қарзи ДДМИТ

Аннотатсия: Дар мақолаи муаллиф саноатикунони ҳамчун омили муҳими рушди устувори малакат мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Илми муосири таърих ва иқтисодиёт дар таърихи инсоният се лаҳзаи калони сифатӣ — се революсияро дар қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият ва сохти ҳуди ҷамъият ҷудо мекунад. Инқилоби саноатӣ боиси аз ҷамъияти аграрӣ ба индустриалӣ гардид, революсияи илмӣ-техникӣ давом дорад, ки боиси аз ҷамъияти индустриалӣ ба ҷамъияти хизматрасонӣ гузаштан мегардад. Ҳамаи ин равандҳо дар кишварҳо ва минтақаҳои гуногун ба таври асинхронӣ сурат мегирифтанд, аммо онҳо табиати глобалӣ доштанд.

Калимаҳои асосӣ: сармоягузорӣ, саноатикунонӣ, омилҳо, иқтисодиёт, хизматрасонӣ, молу маҳсулот, воридот, содирот, истеҳсолот, корхонаҳо.

Аннотация: В статье автора рассматривается индустриализация как важный фактор устойчивого развития страны. Современная историко-экономическая наука в истории человечества выделяет три основных качественных момента — три революции в производительных силах общества и в самом устройстве общества. Промышленная революция привела к переходу от аграрного общества к индустриальному, а научно-техническая революция продолжается, ведущая к переходу от индустриального общества к обществу обслуживания. Все эти процессы происходили асинхронно в разных странах и регионах, но носили глобальный характер.

Ключевые слова: инвестиции, индустриализация, факторы, экономика, услуги, товары, импорт, экспорт, производство, предприятия.

Annotation: The author's article examines industrialization as an important factor in the country's sustainable development. Modern science of history and economics in the history of mankind distinguishes three major qualitative moments - the three revolutions in the productive forces of society and the structure of society itself. The Industrial Revolution led to the transition from an agrarian to an industrial society, and the scientific and technological revolution continues, leading to a transition from an industrial society to a service society. All of these processes took place asynchronously in different countries and regions, but they were of a global nature.

Keywords: investment, industrialization, factors, economy, services, goods, import, export, production, enterprises.

Пушида нест, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар назди худ як қатор ҳадафҳои олиро гузоштааст, ки он дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 пешбини намудаанд, ки ин

соҳаи саноат мебошад, дар иқтисодиёти ҳар як давлат нақши басо муҳимро мебозад, зеро рушди соҳаи саноат дар таъмини иқтисодии захиравии иқтисодиёт ва равандҳои такрористеҳсолии он ва вароҳамсозии устувории иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳамчун сатҳи баланд бардоштан сатҳи некуаҳоли ва сатҳу сифати зиндагӣ аҳоли метавонад саҳми босазо гузорад. Зикр гашт, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати мили Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон санаи 26-12-2018 сол дар пайомашон ба Маҷлиси Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ин “Саноатикунони бо суръати мамлакат” ва ҳадафи чоруми милли эълон намудаанд. Мақсади асосии ин ҳадаф бо вучуди муракаб гардидани вазъи иҷтимоии ҷомеа ва хусусияти ҷаҳони пайдо кардани иқтисодиёти ҷаҳон дар рушди иқтисодию - иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешравиҳои насаррас ба мушоҳида мерасад. Бо мақсади амалисозии ҳадафҳои дарозмуҳлат, ин чунин афзалиятҳои рушди кишвар бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи рушди милли саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030 тасдиқ гардид.

Дар пайоми Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон санаи 26 декабри соли 2018 ироа намудаанд. Мо таъмини истиқлоли энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ аз нигоҳи экологӣ тоза ва раҳон аз бумбасти камуникатсионӣ баровардан ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳивзи амнияти озуқаворӣ ва дастраси аҳоли мамлакат ба ғизои хушсифат ба Ҷумҳури ворид мекунанд, ки вусъатдиши шуғли пурмаҳсул ҳамчун ҳадафи стратегии интихоб намуда гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ- индустриалӣ ба индустриалӣ аграрӣ гузашта истодаем.

Мақсади асосии саноатикунони кишвар ин ноил шудан ба сатҳи баланди рушди иқтисодӣ- иҷтимоӣ ва фвроҳам сохтани шароати мусоид барои зиндагии арзанда барои ҳар як фарди ҷомеаи ҷаҳон хос ва зарур аст.

Саноат яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди мамлакатҳо ва неъматҳои моддӣ ба ҳисоб меравад. Бо назардошти аҳмияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву- иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ 26 декабри соли 2018 Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон зимни ирои Пайоми навбати худ ба Маҷлиси Олии мамлакат саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи чоруми стратеги милли эълон карданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020 барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2025 қабул гардидаанд. Барои беҳтар намудани ҳаҷми маҳсулот, ташкили корхонаҳои нав ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ замина мегузаронад. Тадбирҳои амалигардида дар соҳаи саноат дар Маҷмуи Маҳсулоти Дохилӣ аз 12,1 фоизи соли 2014 ба 17,4 фоиз дар соли 2020 расонида шуд.

Рушди соҳаи саноат бо истифодаи ашёи хоми ватанӣ метавонад ба таъсиси корхонаҳои истеҳсоли ва гардиши дохилии молу маҳсулот бо таъмини зиндагии шоистаи аҳоли мусоидат менамояд. Ба мо зарур аст, ки захираҳои дохили мамлакатро сарфакорона истифода барем то, ки ашёи хомро ба маҳсулоти истеъмолӣ расонида тавонем давра ба давра талаботи дохилии мамлакат аз ҳисоби сарчашмаҳои худӣ таъмин карда тавонем. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи рушди саноати ватанӣ ҳадафҳои стратегии худро тадбиқ намудаанд, яке аз ин ҳадафҳо ин саноатикунони бо суръат, ки тибқи сармоягузори дохилӣ ва хориҷи ҷалб менамояд ва захираҳои дохили худро барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолии кишвар истифода барем. Рушди соҳаи саноат ба сифати яке аз омилҳои пешбарандаи иқтисодӣ миллӣ ва таъминкунандаи аҳоли ба шуғли доимӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ эътироф гардид. Саноатикунони босуръати мамлакат ҳадафи чоруми стратеги эълон гардид. Дар замони соҳибистиклоли мамлакат бунёди садҳо корхонаю коргоҳ барои афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти воридот ивазкунанда ба содирот нигаронидашуда мусоидат менамояд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати нисбат ба соли 1997 7 баробар зиёд шудааст. Танҳо дар 5 соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 44 миллиард сомони маҳсулоти ивазкунандаи воридот истеҳсол шудааст.

Афзоиши истеҳсол дар ҳама бахшҳои соҳаи саноат, аз ҷумла саноти сабук, металлургия, хурукворӣ, истихроҷи маъдан, масолеҳи сохтумони ба назар мерасад.

То соли 1991 дар соҳаи масолеҳи сохтумонии ҷумҳури 32 корхонаи саноатӣ арзи вучуд дошт. Дар давоми 30 соли истиқлолияти давлатӣ ба 498 корхона зиёд мебошад.

Таъмини рушди соҳаи саноат ин талаботи бозори ҷаҳонӣ ва дохилиро да арсаи байналмилалӣ баромад мекунад. Соҳаи саноат на фақат сарчашмаи даромад, инчунин барои дигари ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ кишваро ва устувории иқтисодӣ фароҳам меорад.

Таҷрибаи чандинасраи мамлакатҳои мутараққӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки давлат бе саноат ва ё саноати сустинкишофёфта истиқлолияти иқтисодии худро таъмин карда наметавонад. Аз ин лиҳоз, имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии мамлакатро ҳамчун ҳадафи стратегӣ меҳисобад ва барои табдили мамлакат аз аграрию индустриалӣ ба индустриалию аграрӣ кӯшиш дорад.

Зарурияти саноатикунонии мамлакат аз сабаби коҳиш ёфтани истеҳсолоти саноатӣ дар солҳои 90-ӯми асри XX ва қатъ гардидани фаъолияти аксарияти корхонаҳои саноатӣ, ки ба шароити иқтисоди бозорӣ ворид шудем. Дар соли 1991 дар Ҷумҳурии 358-то корхонаҳои саноатӣ ва дар соли 1995 1179 корхонаи саноатӣ бақайд гирифта шуда ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 2386 адад расонида шуд, ки нисбат ба соли 1991-ум 6,7 фоиз зиёд шудааст.

Аз шумораи умуми корхонаҳои саноатӣ 729 адад (30,5% аз шумораи умуми корхонаҳо) ба вилояти Суғд, 641 адад (26,9%) ба вилояти Хатлон, 536 адад (22,5%) - ба шаҳри Душанбе, 421 адад (17,6 %) – ба НТЧ ва 59 адад (2,5%) рост меояд.

Ҷадвали 1.

**Рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он
дар солҳои 2006-2017**

	Шумораи корхонаҳои саноатӣ, адад				Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (млн. сомони)		
	2006	2017	Афзоиш		2006	2017	2017/2006, бо%
			адад	бо %			
Ҷумҳурии Тоҷикистон	1094	1999	+905	182,7	7494,4	20029,0	267,3
ш. Душанбе	297	474	+177	159,6	708,3	1659,0	234,2
Вилояти Суғд	340	597	+257	175,6	1737,2	10066,4	579,4
Вилояти Хатлон	238	534	+296	224,4	2844,8	6753,1	237,4
ВМБК	14	47	+33	335,7	70,8	193,4	273,2
НТМ	205	347	+142	169,2	1268,5	1357,1	107,0

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон -Душанбе:, 2018. - С.10-11, 44-50; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ)//Маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе, 2007. - С. 4-14

Қобили қайд аст, ки дар солҳои истиқлолияти давлатӣ дар рушди саноати ҷумҳурӣ тағйиротҳои кулӣ сифатӣю миқдорӣ ба амал омадаанд.

Дар натиҷаи сохта, ба истифода дода шудани корхонаҳои нави пахтадозакунӣ, ресандагӣ, бофандагӣ ва дӯзандагӣ, дар ҷумҳурӣ имконияти коркарди пурраи ашёи хоми пахта фароҳам оварда шуд. Дар таи солҳои охир бо ҷалби сармояҳои дохилию хориҷӣ як силсила корхонаҳои ресандагӣ, аз ҷумла дар вилояти Суғд 7 корхона, Хатлон 7 ва дар шаҳри Ҳисор як корхонаи азими коркарди нахи пахта сохта, ба истифода дода шуданд, ки иқтидори коркарди онҳо дар як сол беш аз 100 ҳазор тонна нахи пахтаро ташкил медиҳад.

Бояд қайд кард, ки таъсиси корхонаҳои муштарак ба ҳалли вазифаҳои таъмини афзоиши иқтидори содироти мамлакат, коҳиш додани воридоти молҳо ба ҷумҳурӣ ва дар ин замина беҳтар намудани тавозуни савдои хориҷӣ мусоидат менамояд.

Дар солҳои охир дар ҷумҳурӣ бо ҷалби сармояҳои хориҷӣ як силсила корхонаҳои азим, ки молҳои ивазкунандаи воридотӣ истеҳсол менамоянд, сохта, ба истифода дода шуданд, аз ҷумла комбинати металлургӣ дар шаҳри Ҳисор, Маҷмааи нассоҷии Ҷамъияти саҳомии «Чунтай – Данғара Син – Су текстил» дар ноҳияи Данғара, корхонаи истеҳсоли криолит, алюминияи фторид ва кислотаи сульфатӣ («Талко-химия»), ҚДММ «Ёвон –котон», ҚДММ «Ист Коттон НФР», ҚДММ «Сзинян Инхай Хуанфантсью», ҚДММ «Хима-Текстил», корхонаи истеҳсоли гачкартон дар ноҳияи Ёвон ва ғайра.

Дар ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ба рушди истеҳсолоти молҳои ивазкунандаи воридотӣ саҳми минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), ки солҳои 2008-2009 дар ҷумҳурӣ таъсис ёфтанд, басо калон аст.

Имрӯз як силсила барномаҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои мухталифи саноати ҷумҳурӣ бо иштироки сармояҳои хориҷӣ татбиқ ва амалӣ мегардад.

Дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи металлургия як чанд барномаҳои сармоягузорию таҳия ва татбиқ карда истодааст. Дар ояндаи наздик сохтмон ва ба истифода супоридани корхонаи металгудозӣ дар ноҳияи Ҳисор бо иқтидори истеҳсоли 150 ҳазор тонна оҳани сохтмонӣ ва дар шаҳри Истиклоли вилояти Суғд бо иқтидори 100 ҳазор тонна корхонаи металлургии истеҳсоли металли сурбу руҳ идома дорад. Дар корхонаи коркарди маъдани Анзоб корхонаи металлургии истеҳсоли сурма бо иқтидори 5 ҳазор тонна сохта, ба истифода дода шу два дар таърихи саноати металлургии Тоҷикистон бори аввал истеҳсоли сурмаи металлӣ оғоз гардид.

Барномаи рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2009 №601 тасдиқ гардида имрӯз татбиқи он идома дорад. Дар шаҳру ноҳияҳои Ёвон, Бобочон Ғафуров, ва Ваҳдат корхонаҳои истеҳсоли семент ба истифода супорида шуданд.

Барои ноил гаштан ба ҳадафҳои стратегии кишвар вобаста ба таъмини иншоотҳои азими саноатӣ бо сементи хушсифату арзон бояд оид ба масъалаи ҳарчӣ зудтар ба роҳ мондани сохтмони корхонаҳои сементбарорӣ дар ноҳияҳои Шаҳритуси вилояти Хатлон, Ванҷи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва дигар корхонаҳои сементбарории хурд пешбинишуда чораҳои зарурӣ андешида шуда истоданд. Аз шаш корхонаи сементбарорӣ чор корхона аз истифодаи гази табиӣ ба ангиштсанги ватанӣ гузаронида шудаанд.

Ҷиҳати коркарди истеҳсолии ашёи дохилӣ, пашми чорво бо супориши роҳбарияти кишвар масъалаи ташкили истеҳсоли қолинҳои дастбоф бо ташкили фаъолият дар хонаводаҳо мавриди омӯзиш қарор гирифта, ширкатҳои тичоратии содиркунанда вазифадор карда шудаанд, ки ҷиҳати татбиқи чунин таҷриба саҳми худро гузоранд.

Бояд қайд кард, ки поёнравии ҳиссаи саноат дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилаи мамлакат дар натиҷаи сатҳи пасти коркарди ашёи хом ба самаранокии истеҳсолоти саноатӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Сабаби дигаре, ки зарурияти рушди бо суръати саноатро тақозо менамояд ин коҳиш ёфтани ҳиссаи саноат дар сохтори шуғл ва ҷой доштани шуғли барзиёдӣ дар кишоварзӣ мебошад. Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатӣ истеҳсолӣ дар даврони истиқлолият 2,7 баробар коҳиш ёфта, имрӯз ҳиссаи саноат дар сохтори шуғл ҳамагӣ 3,3%-ро ташкил медиҳад, ки ин нисбат ба давлатҳои мутараққӣ 7-8 маротиба паст аст. Маҳсулнокии як ҷойи корӣ дар саноат нисбат ба кишоварзӣ қариб 10 маротиба зиёд буданаширо ба назар гирем, аз поёнравии ҳиссаи

саноат дар сохтори шуғл, мамлакат даромади калонро ҳама сола аз даст медихад.

Рушди бо суръати саноат барои ҳалли вазифаи бартараф намудани таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёти миллӣ бо роҳи зиёд намудани ҳаҷми содирот ва диверсификатсиякунонии он, афзоиши истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридотӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ ҳаётан зарур аст.

Ба ҳамин тариқ, бартараф намудани раванди ғайрисаноатикунонии кишвар ва табдили Тоҷикистон ба мамлакати индустриалию аграрӣ зарурияти объективӣ ва вазифаи муҳими стратегӣ рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ мебошад.

Дар Стратегияи миллӣ рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 марҳила ба марҳила табдил додани ҷумҳурӣ ба мамлакати индустриалию аграрӣ пешбинӣ шудааст: дар марҳилаи аввал (2016-2020) афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 35%-ро ташкил дода, ҳиссаи саноат дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохила (ММД) аз аз 12,3 то 12,5-13,2%, дар марҳилаи дуюм (2021-2025) то 16% ва дар охири давраи пешбинишаванда (2026-2030) то 20-20,5% афзоиш меёбад. Дар соли 2030 ҳиссаи саноат ва кишоварзӣ дар сохтори ММД мутаносибан 20-20,5% ва 19-19,5%-ро ташкил мекунад.

Ҳалли вазифаи саноатикунонии мамлакат тағйироти кулӣро дар сохтори шуғл тақозо менамояд. Тибқи СРМ-2030 ҳиссаи соҳаҳои хизматрасонӣ дар сохтори шуғл дар солҳои 2016-2030 аз 27,6 то 60%, саноат аз 3,3 то 15-20% меафзояд ва мутаносибан шуғл дар кишоварзӣ коҳиш меёбад, 70%-и афзоиши захираҳои меҳнатӣ деҳот ба соҳаҳои саноат, бахши иҷтимоӣ ва таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ равона карда мешавад. Дар давраи татбиқи СРМ-2030 дар саноати ҷумҳурӣ 3 баробар афзудани ҷойҳои корӣ дар назар аст.

Адабиёти истифодашуда:

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ.- 2016.- №4
2. Ҷӯроқ Алимардонов. Молия (воситаи таълимӣ) ҶДММ «Азия-Принт», Душанбе 2014, 292 саҳифа.
3. Абдурахмонов Ҳ., Раҷабов Қ. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: “Ирфон”, 2010, 491 саҳ.
4. Сомонаи расмӣи вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://medt.tj>
5. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 3. с.28.
6. Сомонаи расмӣи Агентии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон

**САЙЁҲӢ-МУСОИДАТКУНАНДАИ
РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ВА МУАРРИФИКУНАНДАИ ФАРҲАНГУ
СУННАТҲОИ НИЁГОН ДАР АРСАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Раҳимов Сулаймон Абдулфатоҳович - ассистенти кафедраи Бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондорӣи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Раҳимов Абдулфатоҳ Саторович - ассистенти кафедраи фанҳои табиӣи риёзии Коллеҷи Технологии шаҳри Душанбе

Бо бадаст овардани истиқлолияти давлатӣ ва пойдор гардидани сулу ваҳдати миллӣ зери сиёсати хирадмандона ва дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар кишвар ҷамбаҳои муҳими давлатдорӣи миллӣ рӯи қор омада, самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ бо мақсади амалисозии ҳадафҳои муҳими давлатдорӣ муайян ва мушаххас гардиданд.

Тазақур бояд дод, ки дар самти ба вучуд овардани фазои солими давлатдорӣ ва вусъат бахшидани ҷораҳои зарурӣ вобаста ба муайян сохтани ҳадафҳои стратегӣи кишвар дар мамлакат дар баробари ба эътидол даровардани вазъи сиёсӣи кишвар аз ҷумла, пас аз хотима бахшидани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар мамлакат стратегӣи ояндасоз амалӣ гардонидани шуд.

Бо ин мақсад, ҳадафҳои стратегӣи кишвар аз ҷумла, таъмини озуқаворӣ, баромадан аз бумбасти камуникатсионӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ эълон ва давра ба давра густариш бахшида шуда, ду ҳадафи миллӣ (таъмини озуқаворӣ ва бумбасти камуникатсионӣ) амалӣ гардида, ҳадафи сеюми миллӣ расидан ба истиқлолияти энергетикӣ мавриди қарордорӣ ва амалишавӣ қарор дорад.

Бо дарназардошти амалисозии ҳадафҳои миллии дар боло мисол оварда, вазъи иқтисодӣ, шароити иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои муҳими тичорӣ байни давлатӣ ба миён омада, сатҳи зиндагии мардум ба эътидол даромада, озодии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба миён омад.

Дар ин замина, бо бавучуд омордани шароитҳои арзандаи зиндагӣ, бунёд ва таҷдид намудани инфрасохтори замонавӣ бо тарҳи миллӣ, бунёди роҳҳо ва пулҳои муосир ва мутобиқ ба талаботи стандарти ҷаҳонӣ тадбирҳои зарурӣ дар кишвар рӯи қор омада, дар ин замина, соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ бо дастгирии Ҳукумати мамлакат, махсусан тавачҷӯҳи ҳосаи Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вусъати тоза қасб намуд.

Дар баробари эълон намудани сиёсати дарҳои боз дар мамлакат соҳаи сайёҳӣ ҳамчун ниҳоди мусоидаткунанда дар самти вусъат бахшидани рушди иқтисоди миллӣ ва муаррификунандаи имкониятҳои мавҷудаи кишвар, аз ҷумла, фарҳанг, санъат, урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ гардида, ҳамасола наздик ба 1.250.000 нафар сайёҳони дохилию хориҷӣ аз мавзӯҳои сайёҳӣ,

фарҳангӣ, таърихӣ ва динии кишвар дидан намуда, 3.75.000000 сомони ро ба бучаи давлат фоида меоранд.

Имрӯзҳо дар кишвар соҳаи сайёҳӣ ҳамчун падидаи муфид ва манфиатовар аз ҷониби ҷомеа махсусан аҳолии сарбаланди миллати тоҷик пазируфта шуда, дар баробари ширкатҳои калони сайёҳӣ ташкили ҳомстейҳо ва ҳостелҳо руи қор омода, аҳоли худ дар самти қабул ва хизматрасонии меҳмонони дохилию хориҷӣ пайваста машғул шуда, ба ин васила сатҳи зиндагии худ ва оилаи худро беҳбуд бахшида истодаанд.

Ҳамзамон, дар сатҳи ҷумҳурӣ бо мақсади ҷоннок намудани рушди соҳаи сайёҳӣ сохтори ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ аз соли 2017 дар хошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, ин ниҳод ҳамгирӣ ва ҳамроҳсозии соҳаро бо дигар сохторҳои марбутаи кишвар ва хориҷ ба низом дароварда, дар самти тарғиб ва ташвиқи мавзёҳои сайёҳии мамлакат ва манзараҳои зебою нотакрори он, инчунин, тарғиби расму оин ва анъанаҳои мардумӣ барои ҷалби бештари сайёҳони дохилию хориҷӣ амалӣ менамояд.

Боиси қайд аст, ки Тоҷикистон макони сайру сайёҳат буда, бо доштани боду ҳавои форам, манзараҳои нотакрор, мавзёҳои таърихӣ, ҳайвоноти нодир ва урфу одати хоси меҳмоннавозии мардумаш ба дили ҳазорҳо сайёҳони дохилию хориҷӣ меҳру муҳаббати беандозаро касб намудааст.

Пойтахти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе имрӯзҳо бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва талошу заҳматҳои шабонарӯзии раиси шаҳри Душанбе мухтарам Рустами Эмомалӣ ба яке аз мавзёҳои нотакрор ва беҳатари сайёҳӣ табдил ёфта, дар он мавзёҳои истироҳатӣ, боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ, инфрасохтори зарурӣ бо нақшу ниғори миллӣ ва тарҳи замонавӣ, қоматафрохта таваҷҷуҳи ҳар бинандаро бо худ ҷалб менамояд.

Ҳамзамон, соли 2017 шаҳри Душанбе аз ҷониби қотиби генералии созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ ҳамчун шаҳри беҳтар ва мавзёи нотакрори сайёҳӣ эълон гардида, ба тамоми сайёҳони хориҷӣ барои ташриф овардан ба ин шаҳри сайёҳӣ тавсеа дода шуд.

Дар ин радиё метавон мавзёҳои сайёҳии Пули сангин, Бешаи палангон, Ҳоча шақиқи балхӣ, Аҷинатеппа, Сафеддара, Ҳулбук, Шох Неъматуллои Валӣ, Мир Саид Алии Ҳамадонӣ, Шаршараи Сари ҳосор, Ҳазрати Амирҷон, Ҳочамумин, Даштиҷум, Ҳочааюби Ансорӣ, Султон Увайси Қаранӣ, Шуриши Восеъ, Чилчанор, Гармчашма, Шохин, Қулаи Исмоили Сомонӣ, Чашмаи Нарзан, Искандар кул, Ҳафт кул, Саразм, Қаблаи ҳисор, Тахти Сангин, Чилдухтарон ва ғайраҳоро мисол овард, ки ҳамасола сайёҳони зиёдро ба худ ҷалб намуда, дар рушди иқтисоди миллӣ нақши бориз мегузоранд.

Бо дарназардошти муҳиму муфид будани соҳаи сайёҳӣ ва ҳарчи бештар ҷалб намудани сайёҳони дохилию хориҷӣ ба Ватан имтиёзҳои зиёд дар самти ворид намудани масолеҳи сохтмони ва таъсиси

ширкатҳои сайёҳӣ бо дарназардошти панҷсол аз андоз озод намудан, инчунин, вусъат бахшидани ҳунароҳои мардумию хонагӣ аз ҷумла, кандакорӣ, бастакорӣ, гулдузӣ, бофандагӣ, ресандагӣ, заргарӣ, кулолгарӣ ва ғайра низ аз пардохти андоз озод карда шуданд. Иқтисбос аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018.

Тазаккур бояд дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се минтақаи сайёҳӣ аз ҷумла, Дараи ромит, Варзоб ва Сари хосор мавҷуд буда, дар тамоми фасли сол минтақаҳои мазкур дорои шароити муҳими сайру сайёҳат буда, сайру гашти сайёҳони дохидию хориҷӣ ба назар мерасанд.

Бо дарназардошти эълон гардидани соли 2018 “Соли сайёҳӣ” ва солҳои 2019 – 2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ” дар кишвар дастовардҳои соҳаи сайёҳӣ зиёд гардида, имконияти мусоид дар самти муаррифӣ ва тарғибу ташвиқи анъанаҳои мардумӣ руи қор омаданд, ки ҳамчун армуғон пешниҳоди сайёҳони дохилию хориҷӣ гардонидани мешаванд.

Дар заминаи ин, ташаббусу иқдомот ва дастовардҳои муфид дар рушди соҳаи сайёҳӣ аз ҳар фарди ватандусту ҳудогоҳ ва ҳештаншинос тақозо карда мешавад, ки дар пайрави аз Пешвои муаззами миллат, бетарафӣ зоҳир накарда, саҳми арзишманди ҳудро дар гирифтани аксҳои зебои манзараҳои нотакрор, мавзёҳои дилфиреб ва инфрасохторҳои хоси бо нақшу ниғори милли оро дода гузошта, онҳоро тариқи сомонаҳои иҷтимоӣ ва васоити аъбори оммаи дохил ва хориҷ инъикос намоянд.

Зеро, саҳмгузори дар муаррифии мавзё ва манзараҳои дилфиреби сайёҳии кишвар дар рушди иқтисоди милли, ғани гардонидани бучҷаи оила ва давлат, шароити арзандаи зиндагӣ бо дарназардошти ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони дохидию хориҷӣ нақшаи муассир мегузорад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Аз Паёми навбатии Пешвои муаззами миллат ба маҷлиси олии кишвар дар соли 2019.
 2. Манбаҳои маълумот аз ҷойҳои таърихӣ, динӣ, ва мавзёҳои рекреатсионӣ таъбабатӣ.
 3. Сомонаи иҷтимоӣ Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
-

УПРАВЛЕНИЕ РЕСУРСАМИ - КАК ВАЖНАЯ ПОДСИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТОМ

Абдулоева Гулнозахон - магистрант 2 курса специальности «Управление проектами» Института экономики и демографии НАНТ

Мирзоев Фирӯз - магистрант 2 курса специальности «Управление проектами» Института экономики и демографии НАНТ

В Таджикистане управление проектами начало активно развиваться относительно недавно и приобретает большую значимость и необходимость в национальной экономике.

В целом управление проектами это общность процессов (методик, моделей, программных и технических средств, методологий), которые осуществляются при разработке и реализации проектов, процессы эти имеют ограничения во времени, требуют затрат ресурсов.

Управление ресурсами - одна из главных подсистем управления проектом. Включает процессы планирования, закупок, поставок, распределения, учета и контроля ресурсов, обычно трудовых и материально-технических.

Понятие ресурс в методологическом аспекте общего управления проектами имеет широкую трактовку. Все, что есть в проекте, а именно трудовые, финансовые и материально-технические ресурсы, персонал проекта, время (продолжительности, сроки ограничения), информация, знания и технологии - являются взаимосвязанными ресурсами проекта. И важнейшей задачей управления ресурсами выступает обеспечение их оптимального использования для достижения конечной цели управления проектом, то есть формирования результата проекта с запланированными показателями.

В современных условиях под ресурсами, в рамках проведения проекта, понимаются все необходимые объекты и средства для выполнения поставленных задач. К ним можно отнести такие ресурсы как материальные, финансовые, интеллектуальные, трудовые, технические, информационные и др. Они образуют ресурсный комплекс, который представляет собой совокупность всех необходимых средств для достижения целей проекта.

Все имеющиеся в проекте ресурсы можно разделить на две большие группы: трудовые и материальные (рис.1).

Качественная реализация проекта, решение поставленных в проекте задач и достижение целей обусловлено управлением ресурсов проекта. К последнему относится планирование, оптимальное распределение и использование имеющихся ресурсов между определёнными видами работ. При этом также необходимо минимизировать риски, учитывать ограниченность имеющихся ресурсов, как в количественном выражении, так и в их доступности.

Рис. 1. Классификация ресурсов.

Для эффективного использования ресурсов проекта необходимо учитывать их ограниченность в количественном выражении. В связи с этим проводится планирование ресурсов, организация закупок и поставок, мониторинг и контроль их использования.

Реализация проекта предполагает наличие финансовых ресурсов для приобретения необходимого оборудования, комплектующих, а также для формирования фонда заработной платы. Поэтому, прежде всего, необходимо рассчитать, сколько потребуется материальных ресурсов для проведения проекта и в какой ценовой категории они представлены на рынке. При этом очень важным ресурсом является фактор времени, т.е. срок проведения проекта. В связи с этим первостепенной задачей руководителя проекта выступает компромисс между количеством имеющихся ресурсов и временем, необходимым для реализации проекта.

Управление ресурсами проекта можно разделить на три этапа: планирование, распределение и контроль.

Рис. 2. Структурная модель управления ресурсами проекта.

В сущности, управление материальными ресурсами проекта начинается на пред инвестиционной фазе при разработке технико-экономического обоснования, затем на фазе планирования прорабатываются потребности в ресурсах и возможности их обеспечения.

В каждый текущий момент времени ресурсы проекта ограничены, и потому основными задачами управления ресурсами являются:

- оптимальное планирование ресурсов;
- управление материально-техническим обеспечением, в том числе:
- управление закупками ресурсов;
- управление снабжением;
- управление поставками ресурсов;
- управление запасами ресурсов;
- управление распределением ресурсов по работам проекта.

На первом этапе предполагается планирование ресурсов не только перед реализацией проекта, но и в ходе его проведения. Необходимо оценить сколько потребуется ресурсов для решения поставленных задач, а также рассмотреть возможные сценарии, такие как пессимистический и оптимистический. В данном случае речь идёт о том, что в ходе проведения проекта могут возникнуть форс-мажорные обстоятельства, которые потребуют увеличить количество необходимых ресурсов или наоборот, останутся ресурсы, не задействованные в данном проекте.

Логично предположить, что если для решения поставленных в проекте задач потребуются дополнительные материальные ресурсы, или дополнительный станок, или консультация специалиста и т.д., то их нужно будет приобрести. Поэтому необходимо проводить чёткое распределение ресурсов по задачам проекта с фиксацией на каждом уровне проекта определённого количества ресурсов. Например, на высшем уровне управления проекта рассматривается распределение таких видов ресурсов, как финансовых, технологических, трудовых. Затем на втором уровне управления проекта происходит более детальная дифференциация этих ресурсов – по маркам, видам, ассортименту и т.д. в зависимости от вида работ. В конечном счёте, формируется базовый план распределения ресурсов проекта, в котором отражается их детальное распределение по времени исполнения каждого этапа проекта, объектам, структурным подразделениям, видам работ, нормам расходования ресурсов и поставленным целям проекта.

Одна из особенностей планирования ресурсов является планирование трудовых ресурсов. Прежде всего, хотелось бы отметить, что трудовые ресурсы являются весьма специфическими, т.к. это специалисты и работники, уровень знаний которых проявляется в ходе реализации проекта. Для специалиста потребуется больше финансовых затрат, чем на простого разнорабочего, т.к. у специалиста высокая квалификация. Качественное и точное планирование трудовых ресурсов является залогом успешной реализации проекта и выполнения поставленных задач. Иначе говоря, чем эффективнее будут рассчитаны затраты на труд, привлечены

высококвалифицированные специалисты, чётко организована иерархическая структура управления проектом, тем большая вероятность достичь цели проекта без дополнительных расходов.

На стадии планирования так же необходимо провести сбалансированный анализ мероприятий, предусмотренных по проекту, с учётом имеющихся ресурсов, их прогнозного распределения на основе графиков потребностей в ресурсах. Потребности в ресурсах по проекту формируются исходя из ограничений во времени, определённых возможностей обеспечения мероприятий проекта ресурсами, их доставкой, хранением, возможностями заключить договор на поставку новых ресурсов и т.д.

Планирование ресурсов является одной из основных составляющих управления проектами, поэтому включает следующие этапы: 1. разработка и анализ работ, и определение необходимого количества ресурсов для их проведения; 2. распределение ресурсов по намеченным мероприятиям и работам и назначение ответственных лиц для контроля использования ресурсов; 3. учёт и контроль над расходом ресурсов согласно нормам и сформированному плану, сравнение фактического расхода с плановыми показателями и корректировка дальнейших действий.

Планирование ресурсов проекта предусматривается при ограничении по времени и при ограничении самих ресурсов.

В первом случае предусматривается период проведения проекта, и планируются дополнительные ресурсы для завершения проекта. Во втором случае, мероприятия разрабатываются с учётом ограниченных ресурсов, количество которых невозможно дополнить новыми резервами.

При завершении фазы планирования ресурсов, менеджер проекта переходит к следующей фазе (этапу) проекта – организация закупок и поставок ресурсов. Затем распределения ресурсов по мероприятиям проекта.

Второй этап – распределение ресурсов. Управление ресурсами проекта связано и с такими вопросами, как определение уровня их запасов. Как было отмечено выше, нехватка ресурсов во время проведения проекта, так же как и их излишек, могут отрицательно повлиять на результаты проекта. Определить оптимальное количество запасов ресурсов проекта является очень важной задачей, т.к. необходимо минимизировать риски приостановки проведения проекта из-за нехватки материальных, финансовых, трудовых или других ресурсов; обеспечить ритмичный, бесперебойный процесс проведения проекта между моментами приобретением ресурсов.

В задачи управления запасами входит суммарное определение и содержание ресурсов, сроки и объёмы пополнения складских запасов, учёт потерь от порчи при хранении, степень готовности ресурсов, которые хранятся на складе и т.д.

Необходимо отметить, что не все ресурсы проекта можно рассматривать в виде запасов на складе. К последним относятся товарно-материальные запасы, незавершённое производство, готовая продукция на складе. Поэтому

управление запасами представляет собой контроль состояния ресурсов в виде запасов на складе для эффективной реализации проекта.

На третьем этапе – контроль – необходимо проводить мониторинг всех факторов (внутренних и внешних), которые воздействуют на реализацию проекта, отслеживать исполнение календарных планов и расход ресурсов, согласно этим планам. Постоянное проведение мониторинга на всех этапах проекта позволяет контролировать ситуацию по выполнению поставленных задач и достижению намеченных целей.

Контроль проекта может осуществляться по времени, стоимости и качеству работ. Контроль по времени предусматривает выполнение всех мероприятий проекта в срок, установленных по плану и любое отклонение от плана предполагает затраты дополнительных ресурсов. Поэтому существуют общепринятые принципы управления проектами, на основании которых считается, что эффективное управление сроками выполнения запланированных мероприятий является ключом к успеху по всем показателям. Для этого разрабатывается календарный план работ и одним из главных правил достижения поставленных задач является соблюдение данного плана.

Контроль по стоимости рассматривается как точное расходование средств, согласно бюджету проекта. Для этого необходимо точно оценить затраты; рассчитать расходы по мероприятиям проекта по времени на основании существующих норм расходов ресурсов; своевременно составлять отчёты по затратам ресурсов; постоянно выявлять незапланированные затраты; установить чёткую периодичность финансовой отчётности проекта; постоянно прогнозировать затраты с учётом задач проекта.

Контроль над качеством выполняемых работ, предусмотренных проектом, предполагает соблюдение всех норм, нормативов и требуемых характеристик. Решение этой задачи основано на следующих фундаментальных принципах: качество выполнения работ проекта является конечной задачей; качество работы менеджеров должно быть гарантом качества выполняемых работ на всех стадиях проекта; гарантия качества проекта представляет собой комплекс управленческих решений, которые направлены на выполнение всеми его участниками своих должных обязанностей качественно и в срок; контролем качества выступает комплекс технических и технологических мероприятий по мониторингу, анализу и выявлению отклонений фактических показателей от плановых и внесение необходимых корректирующих действий, направленных на соблюдение стандартов качества выполняемых работ.

Контроль представляет собой процесс, которые совершается на протяжении всего периода проведения проекта. Это необходимо для того, что бы выявлять отклонения, которые могут появиться в ходе выполнения проекта, и скоординировать действия сотрудников для устранения этих отклонений от плана проекта. В задачи контроля входит получить фактические данные на всех этапах проекта, сопоставить их с плановыми

показателями, выявить неточности, полученные в ходе реализации проекта и выработать соответствующие решения по устранению этих неточностей. В связи с этим контроль представляет собой систему сигналов рассогласования, с помощью которой можно выявить отклонения от плановых показателей и своевременно устранив эти отклонения, достичь поставленных целей проекта.

По результатам мониторинга проводят оценку выполнения работ на каждом участке проекта и на каждом этапе. Например, контроль проводится в момент 50% выполнения проекта для сравнения фактических и плановых работ проекта. Затем контроль может проводиться на заранее определённых точках проекта, или по определённым мероприятиям проекта. Во всех проектах проводится обязательный оперативный контроль, которые выявляет этапы выполнения задач. Для каждого контроля разрабатывается оценка степени выполнения работ и готовности запланированных мероприятий.

Проект отличается от производственной деятельности тем, что он имеет сроки. Если производственная деятельность представляет собой выполнение определённых повторяющихся работ, т.е. производственная система выполняется, повторяющиеся циклы на протяжении длительного периода времени, которые называются воспроизводственным процессом, то проект – это выполнение совокупности действий, которые направлены на достижение одной поставленной цели, и он имеет однократный характер.

В связи с этим проект имеет так называемый жизненный цикл, который представляет собой период исполнения проекта.

Жизненный цикл проекта подразделяется на фазы по определённым признакам, которые в свою очередь подразделяются на этапы. Точное количество фаз и этапов определяется для каждого проекта в зависимости от конкретных особенностей проекта. Тем не менее, существуют стандартные, общепринятые фазы для всех проектов.

Первая фаза – концептуальная фаза, или подготовка проекта. На этой стадии формируется идея проекта, рассматриваются различные варианты и выбирается наилучший из них по различным параметрам – реалистичность осуществления идеи, финансовые возможности, привлечение высококвалифицированных специалистов, технические возможности и т.д. После выбора одного проекта из возможных альтернативных вариантов, определяются его задачи, согласно поставленной цели, или целям. Формируется команда проекта, разрабатываются должностные обязанности специалистов. Определяются источники финансирования проекта, как основные, так и дополнительные. Эта фаза является весьма важной, т.к. здесь проводится полный анализ будущего проекта, прогнозируются показатели, и планируется прибыль.

На второй фазе проекта формируется стратегия и политика проекта, разрабатывается по детальный план работ и мероприятий проекта, а также комплекс действий, которые необходимо осуществить для решения поставленных задач и достижения намеченных целей. При этом обязательно

выявляются возможные риски осуществления проекта и рассматриваются дополнительные мероприятия по снижению или устранению этих рисков. На данной фазе согласовывается деятельность всех участников проекта, определяются контрольные мероприятия для каждой фазы проекта, и обосновывается оперативное управление проектом.

Третья фаза - реализация проекта. На этой фазе непосредственно проходит реализация проекта, т.е. воплощение в действие всех намеченных на второй фазе планов. Руководитель осуществляет непосредственный контроль над деятельностью сотрудников, принимает решение по возникшим проблемам. Менеджер проекта осуществляет сбор информации о ходе реализации проекта, определяет отклонение фактических результатов от запланированных показателей. Рассматриваются альтернативные варианты при возникших отклонениях, определяются дополнительные ресурсы.

Четвёртая фаза - заключительная. Заключением проекта считается не окончание периода, в который осуществлялся данный проект, а достигнутые результаты. Проект может завершиться и досрочно, т.е. цели проекта могут быть достигнуты и до определённого проектом времени. Так же досрочное завершение проект может быть связано и с прекращением финансирования, с изменением целей или задач проекта и др. В любом случае необходимо сформировать заключительный отчёт проекта, в котором отражаются все действия сотрудников и полученные результаты, или причины досрочного завершения проекта. Затем проводится инвентаризация оборудования проекта, если таковое имеется, и определяются дальнейшие действия по его использованию. Это может быть продажа оборудования, его утилизация или передача другому проекту.

Таким образом, управление ресурсами проекта заключается в необходимости выявить и эффективно спланировать каждый ресурс, который будет востребован для выполнения поставленных задач, рассчитать общую нагрузку каждого вида ресурса, как в количественном выражении, так и по времени, и оценить доступность ресурсов в ходе реализации проекта.

Литература:

1. Балацкий Е.В. Теория жизненных ресурсов – 2007г.
2. Иерархическая структура ресурсов.
URL:<http://www.pmdoc.ru/product/517>
3. Инновационный менеджмент: учеб. Пособие/ под. ред. Л.Н.Оголевой.- М: Инфра, 2003.
4. Курс лекции kgau.ru
5. Мередит Дж., Мантелл С. Управление проектами. 8-ое изд. СПб: Питер, 2014.С.423.
6. Управление проектами: учеб. Пособие для студентов, обучающихся по специальности «Менеджмент организации» / И.И. Мазур [и др.]; под общ. ред. И.И. Мазура, В.Д. Шапиро.
7. Попова И.В. Проектный менеджмент базовый курс. Учебное пособие. Владивосток, 2015г.

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИЧӢ ДАР СОҲАҲОИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ботуралиев Хушбахт Шарифович - мудири баҳши банақшагирӣ ва таҳлили молиявии МДТ - и ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, инчунин поҳ хурдани Иттиҳоди Шуравӣ яке аз мақсадҳои асосии ҳукумати ҳар як мамлакати алоҳида, инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарор кардани иқтисоди иқтисодӣ ва истеҳсолии худ ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, самтҳои асосии сиёсати инвеститсионии давлат дар ҷалби сармоягузорӣ ба баҳши воқеии иқтисодиёт, пеш аз ҳама ба соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ ифода меёфт. Барои гузариши ҷумҳурӣ ба низоми иқтисоди бозорӣ зарурати коркарди сиёсати ҳаматарафаи давлат дар самти сармоягузорӣ пайдо гардида, дар доираи он нақши давлат дар фазои фаъолияти инвеститсионӣ зиёд карда шавад.

Дар шароити имрӯза соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ба сармоягузорӣ ниёз дорад. Барои таъмини самаранок ва мақсадноки истифодабарии захираҳои берунаи ба ҷумҳурӣ воридшаванда зарурати гузаронидани тадқиқот бо назардошти хусусиятҳои гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иқтисоди бозорӣ зарур мебошад.

Бинобар сабаби дар сатҳи кофӣ таъмин набудани соҳаи саноати ҷумҳурӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи корхонаҳои истеҳсолии ҷумҳурӣ пайваста тағйир ёфта истодаанд, ки дар ҷавал оварда шудааст.

Ҷадвали №1.

Шумораи корхонаҳои саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат дар солҳои 2014-2019 адад.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ҳамагӣ, саноат	2164	2310	2043	1999	2161	2164
Саноати истеҳроҷи маъдан	154	214	232	229	249	250
Саноати коркард	1980	2071	1772	1732	1806	1746
Истеҳсоли нерӯи барқ, газ ва ғайра	30	25	99	98	106	168

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 сол. Саҳ. 232-233.

Рақамҳои дар ҷадвали 1 овардашуда нишон медиҳад, ки зиёдшавии шумораи корхонаҳои саноатӣ на он қадар назаррас мебошанд. Агар, дар соли 2018-ум шумораи корхонаҳои саноати истеҳроҷи маъдан 249 ададро ташкил намуда бошад, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2019 ба 250 адад расида, нисбат ба соли 2018-ум ҳамагӣ 1 адад зиёд гардидааст. Зиёдшавии корхонаҳо дар корхонаҳои саноатии истеҳсолии нерӯи барқ, газ ва дигар корхонаҳо мушоҳида мегардад. Барои мисол, дар соли 2018-ум шумораи онҳо 106 адад бошад, чунин нишондиҳанда дар соли 2019-ум ба 168 адад расида, нисбат ба соли қаблӣ 62 адад ё ин ки 62% зиёд мебошад.

Бояд қайд намуд, ки пайваста сармоягузориҳои хориҷӣ, махсусан сармоягузориҳои мустақим воридаи ҷумҳурӣ мегардад. Аммо, на ҳамаи онҳо ба соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ, алаҳхусус ба корхонаҳои истеҳсоли, ки дар бозори ҷаҳонӣ равона карда мешавад.

Диаграммаи 1.

Ҷалби сармоягузориҳои мустақим ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2008 – 2020 млн. долл. ИМА

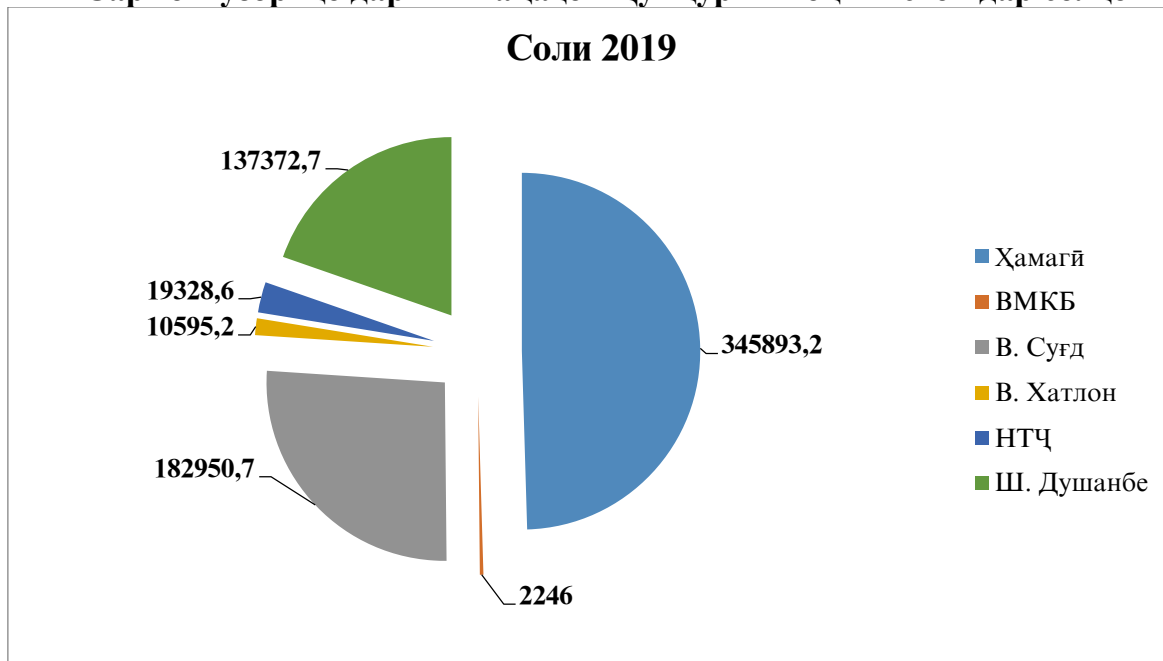
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 сол. Саҳ. 231-232.

Рақамҳои дар диаграммаи 1 овардашуда нишон медиҳад, ки воридаи сармоягузориҳои мустақим ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ якранга нестанд. Масалан, дар соли 2015-ум ҳаҷми умумии он 470,9 млн. долл. ИМА-ро ташкил намуда бошад, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2019 ба 346,5 млн. долл. ИМА баробар гардида, нисбат ба соли 2015-ум 124,4 млн. долл. ИМА кам мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки чунин маблағҳо барои рушди соҳаи саноат ё ин ки барқарор кардани истеҳсоли онҳо кофӣ нестанд. Вобаста ба ин, ҷалби зиёди сармоягузориҳоро талаб менамояд.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳо дар минтақаҳо вобаста ба таъмин будани онҳо бо омилҳои истеҳсоли ва дигар нишондиҳандаҳои ҷумҳурӣ тақсим карда мешавад, ки дар диаграммаи 2 оварда шудааст.

Сармоягузориҳо дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 сол. Саҳ. 266-268.

Аз рақамҳои диаграммаи 2 маълум мегардад, ки аз сармоягузориҳои умумӣ аксарияти он ба Вилояти Суғд равона карда шуда, аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ҳиссаи он 52,9% - ро ташкил медиҳад. Дар дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла Ш. Душанбе нишондиҳандаи мазкур 39,1% - и он ташкил медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки Вилояти Суғд минтақаи саноатӣ ба ҳисоб рафта, аз рӯи гуфтаҳои олимони ватанӣ зиёда аз 60% -и маҳсулотҳои озуқаворӣ ва дигар маҳсулотҳо дар минтақаи мазкур истеҳсол карда мешавад.

Бо мақсади зиёд намудани шумораи корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ, инчунин пайдо намудани ҷойҳои нави корӣ аз тарафи Ҳукумати мамлакат пайваستا созишномаҳо бо ширкатҳои хориҷию ватанӣ баста мешавад. Вобаста ба ин, Президенти ҷумҳуриямон мухтарам Эмомали Раҳмон дар Паёмҳо пайваستا қайд менамояд ва маҳз солҳои 2022-2026 солҳои рушди саноатӣ эълон намуд, ки натиҷаи назаррас дар мӯҳлати муайяншуда ба даст оварда шавад.

Бо талошҳои Ҳукумати мамлакат дар панҷ соли охир бо ширкатҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ва ватанӣ 14 созишномаи сармоягузориҳои ҷиҳати ҷалби сармояи мустақим ба маблағи беш аз 14 миллиард сомонӣ ба имзо расонида шудааст, ки бо татбиқи онҳо 20 корхонаи нави истеҳсоли бунёд карда мешавад.

Дар Паём ироа гардид, ки ҳоло дар соҳаи энергетика 12 лоиҳаи давлатии сармоягузориҳои ба маблағи умумии 16,1 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст. Дар кишвар 66 лоиҳаи давлатии сармоягузориҳои амалӣ шуда истодааст, ки маблағи умумии онҳо 32,4 миллиард сомониро ташкил

медихад. Дар соли 2020 татбиқи боз 23 лоиҳаи нави давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 3,8 миллиард сомонӣ оғоз меёбад. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳо ва роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро зарур аст, ки бо истифода аз захираву имкониятҳои иқтисодии кишвар фаъолияти худро ҷиҳати беҳтар намудани фазаи сармоягузориву соҳибкорӣ ва истифодаи воситаҳои дастгириву хавасмандгардонии соҳибкорон ҷоннок намоянд.

Инчунин, ҳамкориҳо бо ширкатҳои ватаниву хориҷӣ бо мақсади ҷалби сармояи мустақим барои ташкили корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсолӣ, бахусус, дар соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ тақвият бахшанд.

Чи хеле, ки дар боло қайд карда шудааст, дар рушди иқтисодиёти ҳар як давлати алоҳида нақши асосиро корхонаҳои саноатӣ ишғол намуда, барои рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллий шароити зарурӣ муҳайё менамояд. Барои таъмини рушди онҳо шароити мусоиди ҷалби сармоягузорӣ ва ташкил намудани муҳити сармоягузорӣ зарур мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар ин самт аз тарафи ҳукумати ҷумҳурӣ барномаҳои стратегӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои хусусияти стратегидошта қабул карда шудааст, ки мақсади асосӣ таъмини саноатикунони босуръати кишвар мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси олий 26.12.2019 17:47

2. Что такое Промышленное предприятие? - [Электронный ресурс - https://dic.academic.ru › dic.nsf › fin_enc].

3. Программа государственной поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012 - 2020 годы.

4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года: официальный текст. – Душанбе

5. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях». От 3 марта 2016 г., №196.

БАХШИ ИЛМҶОИ ТЕХНОЛОҶИ - ИННОВАТСИОНИ

РАЗДЕЛ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ - ИННОВАЦИОННЫЕ

НАУКИ МОДИФИКАЦИЯ ТКАНЕВЫХ СЛОЕВ ОФСЕТНОГО РЕЗИНОТКАНЕВОГО ПОЛОТНА КОРОННЫМ РАЗРЯДОМ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ АДГЕЗИИ

Ямилинец С.Ю. - аспирант кафедры «Иновационные материалы принт медиаиндустрии» - Московский политехнический университет Россия, Москва, ymlnz@yandex.ru

Дмитриев Л.Д. – студент факультета «Полиграфический институт» Московский политехнический университет Россия, Москва, leonid.dmi.kld@gmail.com

Аннотация. Исследовано изменение адгезии обработанных тканевых слоев офсетного резинотканевого полотна до и после экспонирования коронным разрядом. Рассчитаны параметры совместимости по методам Смолла 1 и 2 и Ван Кревелена. Проанализированы результаты расчетных и экспериментальных данных.

Ключевые слова: ОРТП; защита торцов; коронный разряд; коронирование.

MODIFICATION OF FABRIC LAYERS OF AN OFFSET RUBBER-FABRIC CLOTH BY CORONA DISCHARGE TO INCREASE ADHESION

Annotation. The change in the adhesion of treated fabric layers of an offset rubber-fabric cloth before and after exposure to a corona discharge has been studied. Compatibility parameters were calculated using the Small 1 and 2 methods and Van Crevelen. The results of calculated and experimental data are analyzed.

Keywords: offset rubber blanket (ORB); protecting of running resistance; corona discharge; coronation.

Введение

Офсетный цилиндр печатной машины оборудован отделяемым упругим композиционным полотном, состоящим из резиновых и тканевых слоев. Упругие свойства и адгезия композиционного полотна обеспечивают качество печати предъявляемым требованиям воспроизведения оригинала. Наиболее уязвимым местом офсетного резинотканевого полотна (ОРТП) является край, где выходят наружу внутренние резиновые и тканевые слои. Предотвращение капиллярного затекания через торцы офсетного резинотканевого полотна осуществляется с использованием высокомолекулярных соединений (ВМС): поливиниловый спирт (ПВС), акрилатный каучук (АСМ) и политетрафторэтилен (Ф4Д) [2, 10, 11].

Повышения рабочих характеристик ОРТП можно добиться обработкой торцов коронным разрядом для повышения адгезии ВМС [7].

В данной работе было рассмотрено влияние коронного разряда на тканевые слои как наиболее уязвимые к негативному воздействию растворителей. Адгезия тканевого торца ОРТП к защитным ВМС лучше, чем к эластомерным слоям, поэтому оценка адгезии ткани к ВМС позволяет оценить качество защиты торца ОРТП [5].

Адгезия зависит от физико-химических связей, а именно, реакционной способности функциональных групп полимерного слоя и ВМС [3].

Цель работы – установление эффекта коронного разряда на адгезию защитных ВМС к тканевым слоям ОРТП [9].

Объекты и методы исследования

Для расчета адгезии использовалось несколько методов: Определение параметра растворимости (δ) по Смоллу 1, 2 и Ван Кревелену с использованием справочников и методик расчета в Web-реализации на сайте МГУ Печати [6].

Отличие этих методик заключается в использовании для расчётов табулированных констант структурных формул и плотности в методах Смолла и табулированных констант функциональных групп в методе Ван Кревелена [6].

В ОРТП используется хлопчатобумажная (х/б) ткань, уплотнённая сатинового плетения высокогладкая калиброванная отпаренная. Х/б ткань состоит из: хлопкового волокна, содержанием 100%, или хлопкового волокна с вложением не более 10% вискозных волокон [4]. Хлопковые волокна состоят из целлюлозы [1].

Суть обработки поверхностей коронным разрядом состоит в следующем. Электроны после эмиссии получают в электрическом поле ускорение и отдают свою энергию на поверхности полимера. При этом происходит разрыв макромолекулярных цепей. В результате образования свободных радикалов и их взаимодействия с другими продуктами разряда, такими, как озон, оксид азота и вода, образуются пероксиды, озониды, кетоны, альдегиды, карбоновые кислоты и т. д. Функциональные группы образующихся соединений способствуют повышению адгезионных свойств [10].

В результате обработки мы получаем следующие продукты реакции: нитроцеллюлоза, динитроцеллюлоза и тринитроцеллюлоза [12].

Расчёты адгезии производилось вычисление параметров растворимости для первоначальной и нитрованной композиции рабочего слоя ОРТП и ВМС. В качестве ВМС применены: раствор ПВС марки ГСО 9273–2008, СТ-Н-ПВС 10% производитель Уральский Химический Завод ГОСТ 10779-78, эмульсия АСМ марки ResinAcrylic производитель Goodrich, и суспензия Ф4Д марки ТУ 6-05-1246-81 производитель Уральский Химический Завод. Описание ВМС приведено в таблице 1 [2, 10, 11].

Испытания производились согласно методике в патенте [8].

В качестве объекта исследования использовалась ткань хлопчатобумажная офсетная ГОСТ 10061-78.

Режимы обработки коронным разрядом 24 кВ, зазор между электродами 2 мм, время контакта разряда с поверхностью 10 с. согласно ГОСТ 31610.32-1–2015/IEC/TS.

Таблица 1

Параметры растворимости ткани ОРТП и ВМС

Вещество	Графическая формула для расчёта параметра растворимости	Параметр растворимости, МДж ^{0,5} /м ^{1,5} .моль		
		по Смоллу 1	по Смоллу 2	по Ван Кревелену
Целлюлоза	$\{C_6H_{10}O_5\}_n$	27,94	24,79	47,06
Нитроцеллюлоза	$\{C_6H_9O_4(ONO_2)\}_n$	26,59	23,13	51,79
Динитроцеллюлоза	$\{C_6H_8O_3(ONO_2)_2\}_n$	22,99	22,19	61,45
Тринитроцеллюлоза	$\{C_6H_7O_2(ONO_2)_3\}_n$	20,50	21,42	64,08
ПВС	$\{CH_2-CH(OH)\}_n$	12,27	26,80	13,48
Ф4Д	$\{CF_2-CF_2\}_n$	5,79	7,69	14,40
АСМ	$\{CH_2-CH(C(O)OCN)\}_n$	23,01	24,38	14,05

Оценка термодинамической совместимости ткани ОРТП и ВМС произведена по формуле (1).

$$\beta = (\delta_1 - \delta_2)^2, \quad (1)$$

где β – критерий совместимости, δ_1 – параметр растворимости тканевого слоя ОРТП, δ_2 – параметр растворимости пленкообразующего полимера в составе ВМС.

Полимеры совместимы и могут обеспечивать устойчивый адгезионный контакт при $\beta < 0.07$ кДж/см³ [10].

Вычисленные критерии совместимости представлены в табл. 2.

Таблица 2

Критерии совместимости

	Критерии совместимости, $\Delta\beta_n$, МДж/м ³ .моль ²								
	ПВС			Ф4Д			АСМ		
	Смол 1	Смол 2	Ван Кревелен	Смол 1	Смол 2	Ван Кревелен	Смол 1	Смол 2	Ван Кревелен
Целлюлоза	246	4	1127	490	4	1067	24	0,2	1089
Нитроцеллюлоза	433	13	1467	432	1550	1398	13	514	1424
Динитроцеллюлоза	115	21	2301	295	211	2214	0,00	4,8	2247
Тринитроцеллюлоза	68	29	2560	216	189	2468	6,3	8,8	2503

Имеется значительное отличие расчетных значений по методам Смолла и Ван Кревелена. Это связано с большим значением функциональных групп в методе Ван Кревелена [6].

Сравнение критериев совместимости немодифицированной целлюлозы и продуктов реакции проводилось по формуле:

$$\Delta\beta_n = \frac{\beta_0 - \beta_n}{\beta_0} \cdot 100\%, \quad (2)$$

где $\Delta\beta_n$ – различие критериев совместимости, β_n – критерий совместимости продуктов реакции, β_0 – критерий совместимости целлюлозы.

Расчитанное сравнение критериев совместимости представлено в таблице 3.

Таблица 3

Сравнение критериев совместимости продуктов реакции с целлюлозой

	Критерии совместимости, $\Delta\beta_n$, %								
	ПВС			Ф4Д			АСМ		
	Смол 1	Смол 2	Ван Кревелен	Смол 1	Смол 2	Ван Кревелен	Смол 1	Смол 2	Ван Кревелен
Нитроцеллюлоза	-76	-225	-30	12	-38650	-31	46	-256900	-31
Динитроцеллюлоза	53	-425	-104	40	-5175	-108	100	-2300	-106
Тринитроцеллюлоза	72	-625	-127	56	-4625	-131	74	-4300	-130

Отрицательные значения обозначают ухудшение адгезионных свойств, положительные – улучшение.

Согласно методу Смолла 1 можно предсказать улучшение адгезии, согласно методу Смолла 2 – ухудшение, особенно значительное у Ф4Д. По методу Ван Кревелена предсказывается значительное ухудшение адгезии у всех сочетаний и наибольшее – у ПВС.

Результаты и обсуждения

Полученные результаты представлены в таблице 4.

Таблица 4

Результаты измерения адгезии

Основа	Полимерная основа лака	Максимальная нагрузка средняя, Н	Максимальное напряжение средняя, МПа.	Отклонение от среднего, МПа	Разница, МПа
Ткань	ПВС	73,711	93,932	11	-52,395
Ткань модиф.		32,62	41,537	18	
Ткань	Ф4Д	26,557	33,815	10	-9,876
Ткань модиф.		18,801	23,939	6	
Ткань	АСМ	62,492	79,57	11	-43,37
Ткань модиф.		28,43	36,2	18	

Расчетное падение адгезионных свойств по методу Ван Кревелена подкрепляется экспериментальными данными.

Выводы

Модификация поверхности х/б ткани ОРТП коронным разрядом даёт ухудшение адгезии. Экспериментальные значения схожи с расчетными значениями по методу Ван Кревелена. Для расчёта адгезии полисахаридов рекомендуется использовать метод Ван Кревелена.

Список используемой литературы

1. Баженов В.И. Материалы для швейных изделий: Учебник для сред, спец. учеб. заведений. 3-е издание, исправленное и дополненное – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1982. – с. 31.
2. Барабаш Д.Е., Забелин Д.А. Полимерные покрытия с комплексом ингибиторов коррозии для регулируемой защиты изделий различного назначения. Вестник Воронежского государственного технического университета. 2017. №2. С. 140-146.
3. Гецас С.И., ред. Брагинского В.А. Декоративная обработка изделий из пластмасс. – Л.; Химия, 1978. – с. 57.
4. ГОСТ 29298-2005. Ткани хлопчатобумажные и смешанные бытовые. Общие технические условия // internet-law.ru. URL: <https://internet-law.ru/gosts/gost/2588/> (дата обращения: 26.03.2022).
5. Гуль В. Е., Акутин М. С. Основы переработки пластмасс. – М.; Химия, 1985. – с. 189.
6. Параметр растворимости δ // mathmod.asu.edu.ru. URL: https://mathmod.asu.edu.ru/mgup/index_theoria.htm (дата обращения: 26.03.2022).
7. Патент RU2230077C2 Российская Федерация. Способ модификации резин, Пятов И.С., Назаров В.Г. Опубликовано 10.06.2004.
8. Патент № 2390004 Российская Федерация. Способ оценки прочности соединения трафаретных красок и покрытий с запечатываемыми материалами, Кондратов А.П., Божко Н.Н., Назаров В.Г., Пятов И.С. Опубликовано 20.05.2010.
9. Модификация адгезионных свойств полимерных пленок обработкой коронным разрядом / В.В. Ананьев [и др.]. Вестник Казанского технологического университета. 2014. № 5. С. 116-119.
10. Ямилинец С.Ю., Кондратов А.П. Подбор защитных лаков для торцов офсетного резиноканевого полотна. Известия Тульского государственного университета. Технические науки. 2021. № 4. С. 38-45.
11. Zhuravleva G.N., Syltanova Y.M., Rovenskikh A.A., Yamilinets S.U. The effect of washes on the offset rubber blanket // В сборнике: IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. III International Scientific Conference: AGRITECH-III-2020: Agribusiness, Environmental Engineering and Biotechnologies. Krasnoyarsk Science and Technology City Hall of the Russian Union of Scientific and Engineering Associations. 2020. С. 62051.
12. Yan D., Sherman J.H., Keidar M. Cold atmospheric plasma, a novel promising anti-cancer treatment modality // Oncotarget. 2017. № 9. P. 15977-15995.

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННЫХ ФИНАНСОВЫХ СИСТЕМ ЧЕРЕЗ ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Шамсудинзода Х.З., Рахимов Ш.Ш., Холиқов О.Н.

Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими

Аннотация: *Цифровая финансовая доступность - это широкий спектр, который подчеркивает цифровой доступ к традиционным финансовым и банковским услугам со стороны недостаточно обслуживаемых обществ. Цифровая трансформация финансовых услуг обеспечивает цифровую финансовую доступность даже в самых отдаленных уголках планеты. Эра облачных вычислений и высокоскоростного широкополосного подключения следующего поколения решает даже нерешенные финансовые проблемы. Будь то государственные субсидии или переводы средств с иностранных счетов, цифровая финансовая доступность прокладывает путь к бесшовной интеграции преимуществ.*

Ключевые слова: *цифровые технологии, финансы, финансовые системы, цифровая экономика, финтех, банкинг, электронные платежи.*

Abstract: *Digital financial inclusion is a broad spectrum that highlights digital access to traditional financial and banking services by underserved societies. The digital transformation of financial services brings digital financial inclusion to even the most remote corners of the planet. The era of cloud computing and next-generation high-speed broadband connectivity is solving even unresolved financial problems. Whether it be government subsidies or transfers of funds from foreign accounts, digital financial inclusion paves the way for the seamless integration of benefits.*

Key words: *digital technologies, finance, financial systems, digital economy, fintech, banking, electronic payments.*

Отрасль финансовых услуг движет всемирную экономику, но сегодняшняя система источена проблемами. Во-первых, это, по некоторым данным, наиболее централизованная отрасль во всем мире и наиболее консервативная по отношению к технологическим инновациям. Бастионы старого финансового порядка, такие как банки, всеми силами стараются защищать монополии и нередко препятствуют революционным технологическим изменениям. Финансовая система работает по устаревшим технологиям и по правилам девятнадцатого столетия. Она изобилует противоречиями и неравномерно развита, а потому иногда бывает медленна, часто ненадежна и по большей части непрозрачна для многих заинтересованных лиц. [1]

Технология распределенного регистра способна освободить многие финансовые услуги от оков старых институтов, стимулировать конкуренцию и обновление. Это выгодно конечному пользователю. Даже соединение со

старым Интернетом не позволяет миллиардам людей включиться в экономику по той простой причине, что финансовые институты не предоставляют им банковских и иных услуг. Для институтов это клиенты, не приносящие большой выгоды, обслуживание которых связано с большими рисками. Блокчейн даст таким людям не только возможность связываться друг с другом, но и, что более важно, - интегрироваться в финансовую деятельность: покупать, продавать, брать займы и в целом пользоваться возможностями преуспеть.

Давно зарекомендовавшие себя институты смогут модернизироваться с помощью технологии блокчейна, если в них найдутся лидеры, способные этим заняться. Эта технология обладает огромным потенциалом радикально изменить к лучшему всю отрасль - от банков до бирж, от страховых компаний до аудиторских фирм, маклеров, микрозаемщиков, кредитных систем, риелторов и так далее. Когда все пользуются одним и тем же распределенным регистром, урегулирование сделки осуществляется не за несколько дней, а мгновенно, у всех на виду. От этого выиграют миллиарды людей, и такое изменение даст свободу действий и полномочия предпринимателям по всему миру. [1]

Дни финансового монстра сочтены - технология блокчейна обещает в следующем десятилетии большие перемены и разрушение устоявшихся систем, но при этом и грандиозные возможности для тех, кто успеет ими воспользоваться. Всемирная отрасль финансовых услуг сегодня изобилует проблемами. Она устарела, так как основана на технологиях прошлого века, которые не успевают за динамичным цифровым миром, и потому часто медленна и ненадежна. Она монопольна и не дает миллиардам людей доступа к базовым финансовым инструментам. Она централизована и потому подвержена утечкам информации и другим атакам и просто отказам. Она монополизирована и потому стремится поддерживать статус-кво и препятствует инновациям. Блокчейн способен решить эти и многие другие проблемы, позволяя новаторам и предпринимателям находить новые способы создания ценностей на этой мощной платформе.

Существует шесть причин, по которым технология блокчейна принесет глубокие изменения в эту отрасль, разрушит финансовые монополии и даст частным лицам и организациям реальную возможность выбирать, как создавать ценности и управлять ими. Для мировых финансистов это повод задуматься. [1]

Цифровые технологии меняют лицо банковской индустрии. Интересное мнение высказал руководитель розничного направления банка Barclays, Ашок Васвани: «Инновации ради инноваций бессмысленны, они должны приносить реальную пользу потребителям». Вопрос реальной пользы еще предстоит определить в будущем, но вот основные направления цифровых разработок, которые уже меняют облик цифровых финансов:

1) Инвестиции в цифровой банкинг - ряд представителей традиционной банковской индустрии делают ставку на более гибких молодых технологичных финтех-последователей.

2) Блокчейн - технология представляет собой распределенный онлайн реестр, который обладает потенциалом ускорить процесс всех финансовых транзакций и повысить уровень их надежности.

3) Партнерство с кредитными р2р-площадками - банки поняли потенциал представителей новой одноранговой экономики и не хотят упускать этот сегмент дополнительной прибыли.

4) Цифровые платежи - запуск таких сервисов, как Apple Pay, Android Pay, Samsung Pay и так далее ознаменовали новую эру платежных технологий, которые начинают входить в мейнстрим. Даже банки и представители ритейла начали запускать аналогичные продукты, достаточно вспомнить продукт Chase от JPMorgan и анонс мобильного кошелька от Walmart.

5) Видео ссылки на услуги - банки все больше ориентируются на цифровой контент, в том числе и видео-формат, который позволяет более подробно и доступно донести до клиентов все возможности предоставляемых услуг.

6) Интеграция NFC-чипов в одежду и аксессуары — Barclays уже запустил в Великобритании программу bPay, которая позволяет интегрировать NFC-чип, привязанный к счету клиента, в любой брелок, аксессуар или одежду. Это позволит даже вышедшему на пробежку человеку с пустыми руками купить себе бутылку воды используя всего лишь браслет на руке или кулон для оплаты покупки.

7) Социальные медиа - банки начинают интегрировать общение с клиентами через популярные социальные ресурсы такие, как Snapchat, Twitter или Facebook. A Royal Bank of Scotland недавно запустил Facebook для корпоративного использования.

8) Монетизация данных - банки стремятся монетизировать информацию о клиентах и их структуры расходов для того, чтобы предоставить более персонализированный сервис и индивидуальные продукты.

9) Биометрия - сенсорные сканеры отпечатков пальцев и селфи начинают проникать в направление идентификации клиентов при пользовании финансовыми продуктами.

10) Внутренние аналитические команды - банки начинают нанимать ИТ-специалистов для повышения аналитической информации при оценки заемщиков и их кредитного риска.[2]

Расширение охвата и широты финансовых услуг для людей, которые в настоящее время имеют ограниченный или не имеют к ним массового доступа, является одной из целей IFC. Цифровизация открывает огромные возможности и вызовы, и IFC активно отстаивает и поддерживает

ответственные, инновационные решения для масштабного охвата необслуживаемых и недостаточно обслуживаемых групп населения.

Достижения в области технологий обещают решить некоторые из ключевых проблем, связанных с достижением полной финансовой доступности. Подрывные технологии и новые участники радикально меняют индустрию финансовых услуг, вынуждая традиционные бизнес-модели адаптировать и трансформировать экономику доставки в интересах маргинализированных сообществ. Искусственный интеллект, автоматизация, большие данные, технология распределенного реестра и машинное обучение - вот лишь несколько примеров технологических тенденций, ускоряющих инновации в сфере финансовых услуг.

Новые участники, такие как операторы мобильных сетей (MNO), поставщики платежных услуг (PSP), торговые агрегаторы, розничные продавцы, финтех-компании, неолбанки и суперплатформы, используют эти технологии и меняют конкурентную среду для финансовых услуг. Мы работаем над снижением стоимости обслуживания, поощряя и поддерживая инновационных и устойчивых поставщиков финансовых услуг.

Мы поддерживаем внедрение прорывных технологий для усиления конкуренции и демонстрации необходимости и экономического обоснования обслуживания традиционно малообслуживаемых сегментов, разработки новых продуктов и снижения неэффективности. [3]

Все эти технологии могут принести пользу как потребителям, так и компаниям, предоставляя более широкий доступ к финансовым услугам, предлагая более широкий выбор и повышая эффективность операций. Они также могут способствовать устранению национальных барьеров и стимулированию конкуренции в таких областях, как

- онлайн-банкинг, онлайн-платежи и услуги переводов;
- взаимное кредитование;
- личные инвестиционные консультации и услуги.

Именно в финансовой сфере специалисты первыми обратили внимание на возможности, которые их бизнесу открывает диджитал-среда, и продолжают активно внедрять инновации. При всей сложности банковских услуг, в них стало легче разобраться с появлением на сайтах калькуляторов и других сервисов. Расскажем, как финансовые организации стали лидерами, и какие тренды нас ждут в будущем.

Интернет стал нативной средой для финансовых сервисов – компании предлагают на сайте услуги и экономят на поддержке пользователей. При выборе вклада или счета приходится изучать большой объем документов, что удобнее сделать в интернете. Даже когда клиент обращается по телефону, он может получить ссылку на информацию на сайте. А если у банка разработан личный кабинет пользователя, разговор с оператором можно пропустить. [4]

Удобство работы в интернете объясняется еще и моделью покупательского поведения. Пользователю сложно выбрать между

предложениями банков – ошибка обойдется слишком дорого. Поэтому он долго сравнивает и анализирует варианты. Сложность продуктов – это одновременно проблема и вызов для банков, который определяет техническую реализацию, юзабилити и контент их сайтов.

Литература:

- 1) «Технология блокчейн: то, что движет финансовой революцией сегодня / Дон Тапскотт, Алекс Тапскотт ; [пер. с англ. К. Шашковой, Е. Ряхиной]»: Эксмо; Москва; 2017
- 2) <https://coinspot.io/technology/10-osnovnyh-napravlenij-v-cifrovyyh-finansah/>
- 3) https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/Industry_EXT_Content/IFC_External_Corporate_Site/Financial+Institutions/Priorities/Digital+Finance/
- 4) https://www.dalee.ru/blog/financial_services.html

ҶОҖИ НАМУДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ИТТИЛЛОҶИ ВА ИРТИБОТИИ МУОСИР ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА ОМОДА НАМУДАНИ КАДРҶОИ БА ТАЛАБОТИ БОЗОРИ МУОСИРИ МЕҲНАТ ҶАВОБГҶ ВА РАҶОБАТПАЗИР

Арабов М.К. - н. и.ф.-м., муаллими калони кафедраи таҳлили маълумотҳо
ва технологияҳои барномасозӣ, донишгоҳи Федералии Қазони
Федератсияи Россия
Email: MKArabov@kpfu.ru

Аннотация: Время, в которое мы живем, - это время науки и техники, особенно информационных и коммуникационных технологий (ИКТ). Поэтому подготовка специалистов, отвечающих потребностям рынка труда в различных сферах жизни общества и знающих о ИКТ, является одним из приоритетов. Без начального (школьного) обучения высшие учебные заведения не могут подготовить современных специалистов, конкурентоспособных на рынке труда. Поэтому внедрение современных ИКТ в учебный процесс средних и высших учебных заведений является своевременным шагом.

Ключевые слова: Информатика, программирование, новые технологии, рынок труда, конкурентоспособность.

Annotation. The time in which we live is the time of science and technology, especially information and communication technologies (ICT). Therefore, the training of specialists who meet the needs of the labor market in various areas of society and who are knowledgeable about ICT is one of the priorities. Without primary (school) education, higher education institutions cannot train modern specialists who are competitive in the labor market. Therefore, the

introduction of modern ICT in the educational process of secondary and higher educational institutions is a timely step.

Key words: Informatics, programming, new technologies, labor market, competitiveness.

Мо дар замоне қарор дорем, ки илму техника дар ҳолати рушди кайҳони қарор дошта, ҳаррӯз технологияҳои нав ба нав ва барномаҳои гуногун коркард карда мешаванд. Дар авҷи инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷомеаро лозим аст, ки ҳамқадам ба даври замон буда, аз навтарин технологияҳои муосир истифода баранд. Ҷомеае ки аз технология қафо мемонад, дар айни ҳол ҷомеаи қафомонда ва номувафқ ба ҳисоб меравад. Тавре ки маълум аст, рушди ҳар як ҷомеа аз мактабу маориф сарчашма мегирад, бинобар ин дар ин замонҳои пурҷушу хуруши информатсионӣ яке аз масъалаҳои асосии маорифи кишвар ба таври сарӣ ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосир дар раванди таълим ба ҳисоб меравад.

Тавре ки медонем ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ ва иртиботӣ кори сахл набуда, пеш аз ҳама ниёз ба мутахассисони варзидае ки метавонад ин технологияҳоро ҷорӣ намоянд мебошад. Барои раҳо ёфтани аз ин мушкили зарур аст, ки курсҳои бозомӯзии кадрҳо мақсаднок ба роҳ монда шуда, ба кадрҳои лозимӣ аз мутахассисони ватаниву хориҷӣ истифода карда шавад.

Яке аз мушкилоти дигар норасоии маводҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. Дар тӯли фаъолияти ҷорӣ дар донишгоҳи Миллии Тоҷикистон ва донишгоҳи славянии Руссияву Тоҷикистон кӯшиш ба ҳарч додем, то маводҳои лозимиро хусусан ба забони тоҷикӣ омода созем.

Мусаллам аст, ки пеш аз ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ниёз ба тадқиқотҳои илмиву педагогӣ ва пешниҳод намудани роҳҳои ҷорӣ намудани онҳо мебошад. Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосир бояд ба якҷанд бахш тақсим карда шавад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касби. Тавр ки маълум аст, имрӯзҳо пеш аз ҳама дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ниёз ба ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ мебошад. Зеро донишомӯз агар аз хурди дар руҳияи технологӣ тарбия карда шавад, метавонад, ба яке аз беҳтарин мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ мубаддал гардад. Пас аз ҷо зарур аст, равиши тадриси фанни информатика ва технологияҳои информатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тағйир карда шавад. Зеро дар айни ҳол характери таърихи ва шиносӣ дорад. Ин усул шояд солҳои қабл, ки мардум дар хонаи компютери фардӣ ва ноутбук надоштанд қобили қабул буд, аммо айни ҳол ғайри қобили қабул мебошад. Зеро аксар хонандагон бо компютер шинос буда, амалҳои асосиро метавонанд иҷро кунанд.

Дар замони муосир меҳвари асосии технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ба омӯзиши барноманавӣ ва баланд бардоштани қобилияти фикронии

донишомӯзон нигаронида шудааст. Дар ин замина барноманависи машҳури амрикоӣ Марк Сукерберг оид ба муҳимияти барноманависӣ чунин ақида баён кардааст: «Ман фикр мекунам, ки дар оянда на танҳо барноманависон, балки ҳама аз элементҳои барноманависӣ вобаста мебошанд»[10]. Ба ҳамин монанд – Стив Джобс мефармояд: «Дар ин кишвар, бояд ба ҳар кас барноманависӣ дарс дода шавад, зеро барноманависӣ фикр карданро меомӯзонад»[10]. Профессори лабораторияи Медиа дар институти технологияи Массачусетс Митч Резник бошад, тавассути видеомуроҷиатҳо чандин маротибаҳо қайд кардааст, ки: «Барноманависӣ на танҳо барои донандагони хуби компютер (барноманависон) зарур аст, балки он барои ҳама зарур мебошад. Хонандагонро барноманависӣ бояд омӯхт, то ин ки на танҳо «хондан», балки эҷод карданро низ омӯзанд» [10].

Мавриди зикр аст, ки дар аксари давлатҳои мутараққӣ (Англия, Куриёи Ҷанубӣ, Чопон, Франция, Эстония, Лаҳистон ва ғайра) [1-4,9] омӯзиши барноманависӣ дар синфҳои ибтидоӣ ва миёна машғул мешаванд. Дар макотибҳои ин давлатҳо сар карда аз синфҳои ибтидоӣ ба хонандагон воситаҳо ва забонҳои барномасозии визуалӣ таълим дода мешавад. Дар забони мазкур барнома дар асосӣ блокҳои тайёр сохта шуда, дарки алгоритмҳои асосӣ хело сода мебошад.

Дар қорҳои [5, 8] усули оптималии тадриси технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ бо назардошти таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор дода шудааст.

2) Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ дар муассисаҳои олии касбӣ [6-7]. Дар муассисаҳои олии касбӣ низ зарур аст, ки ҳар сол нақшаҳои таълимӣ азнав карда шуда, наватарин технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷорӣ карда шавад. Дар ин замина, зарур аст ки бо назардошти талаботи бозори меҳнати муосир технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷорӣ карда шаванд. Барои ихтисосҳои вобаста ба технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ зарур аст, ки наватарин технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷорӣ карда шуда, технологияҳои кӯҳна ва фанҳои таълимие ки истифодаи амалии он қадар зиёд надоранд аз нақшаи таълимӣ берун карда шаванд. Агар чанд сол забонҳои барноманависии ба монанди: Visual Basic 6, Pascal, Delphi ва хусусан WinForm дар муассисаҳои олии касбӣ тадрис дода мешуданд, айни ҳол тадрис додани онҳо ғайри қобили қабул мебошад. Тадрис додани технологияҳои кӯҳна ин амал кардан ба сарқонуни садсол пеш амалкунанда баробар мебошад. Имрӯзҳо бояд омӯзиши технологияҳои муосир, тафаккур ва зеҳни сунъӣ ва ғайра бояд дарс дода шавад. Сар карда аз соли 2017 дар донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон равияи нав бо номи «Муҳандисӣ ва нармафзор» кушода шуда, ба қадри имкон наватарин технологияҳои муосир тадрис дода мешаванд. Маҳз, бо шарофатии технологияҳои муосири иттилоотӣ донишҷӯёни донишгоҳи мазкур тавонаистанд, ки дар чемпионатҳои Ҷаҳонии барноманависӣ иштирок намуда, инчунин дар ширкатҳои бузург ба монанди: Яндекс ва Ерам ба қоромӯзӣ ва қор даъват карда шуданд.

Ба ҳамин монанд, зарур аст, ки барои ихтисосҳои филология, лингвистика ва дигар ихтисосҳои ки ба матн сару кор доранд фанни омӯзиши фанни бо номи «Коркарди забони табиӣ (NLP)» зарур мебошад. Барои ихтисосҳои иқтисодӣ ва менеҷмент зарур аст, ки фанҳои «Барноманависӣ дар 1С», «ERP (Enterprise resource planning) - системаҳо», «1С: Идоракунии ширкати мо», «Бехатарии иттилоот» ва ғайра тадрис дода шавад.

Ба ҳамин монанд, вобаста аз самти фаъолияти минбаъда, барои ҳамаи ихтисоҳо метавон технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосирро чорӣ намуд. Дар натиҷаи чорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосир метавон кадрҳои омода намуд, ки ба талаботи бозори меҳнати муоср ҷавобгӯ буда, барои баланд бардоштани иқтисодиёти кишвари азизамон ва хусусан баланд бардоштани обрӯву эътибори муассисаи хатм намуда сахм гузоранд.

Дар охир қайд кардан ба маврид аст, ки дар айни ҳол ба донишҷӯён тадрис додани редакторҳои матнӣ, таърихи мошинҳои электронии ҳисоббарор, намудҳои принтеру сканнер ва ғайра чӣ дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва чӣ олии касбӣ ғайри қобии қабул буда, ба ҷойи он зарур аст, ки ба донишомӯз он чизҳои тадрис дода шавад, ки ғайрибаҳо буда, дар оянда барои мутахассиси хуб шудани он кумак кунанд ва бевосита дар фаъолияти ояндаи он истифода шаванд.

Руйхати адабиёт

1. Balanskat A. Engelhardt K. Computing our future: Computer programming and coding-Priorities, school curricula and initiatives across Europe /A.Balanskat, K. Engelhardt. – European Schoolnet, 2014. - 45 p.
2. Brown N. C. Restart: The resurgence of computer science in UK schools /N.C. Brown, S. Sentance, T. Crick, S. Humphreys //ACM Transactions on Computing Education (TOCE), 2014. - Т. 14. - №. 2. - Pp. 1-22.
3. Choi J. Computing education in Korea – current issues and endeavors /J. Choi, S. An, Y. Lee//ACM Transactions on Computing Education (TOCE), 2015. Т. 15. №. 2. Pp. 8-22.
4. Guzdial M. Georgia computes! An intervention in a US state, with formal and informal education in a policy context / M. Guzdial, B. Ericson, T. Mcklin, S. Engelman//ACM Transactions on Computing Education (TOCE), 2014. - Т. 14. - №. 2. - Pp. 13-39.
5. Арабов М.К. Модернизатсия намудани нақшаҳои таълимии фанни информатика ва чорӣ намудани технологияҳои муосир дар раванди таълим //Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогика и психологии, методика преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. 2021. № 1 (5). С. 168-177.
6. Арабов М.Қ. Баъзе вижагиҳои махсуси методикаи тадриси технологияҳои 1С барои донишҷӯёни равияҳои иқтисодӣ//Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2021. № 1-1 (83). С. 147-151.

7. Арабов М.Қ., Мусоев С.С. Зарурати қорӣ намудани манбаҳои омӯзишии рақамӣ дар раванди таълим ва заминаҳои инкишофи он //Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2021. № 1 (33). С. 227-232.
8. Арабов М.Қ., Розиков П.Ш., Мӯсоев С.С. Баъзе масъалаҳои асосии методикаи тадриси фанни информатика дар синфҳои поёнии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2021. № 4 (36). С. 183-188.
9. Босова Л.Л. Как учат программированию в XXI веке: отечественный и зарубежный опыт обучения программированию в школе/Л.Л. Босова // Информатика в школе. - 2018. - № 6 (139). - С. 3-11
10. Цитаты великих и известных людей, афоризмы. Андрей Петрович Ершов [Электронный ресурс]. URL: <http://citaty.info/man/andrei-petrovich-ershov>. (санаи пурсиш 07.05.2022)

SMART TRANSPORT SYSTEMS AND LOGISTICS

Nuraliev L.N. - PhD student 2nd year University of Economics and Trade the center of Beijing, People's Republic of China

Qurbonalizoda D.T. - assistant of the department information technology and programming Technical College of TUT named after academician M. Osimi

Abstract. *A clever and efficient management of transport and logistics are fundamental in manufacturer companies, starting to adopt new methodologies, inspired to the emerging industry 4.0 principles. Such a behavior is influenced by the spreading of the Internet of Things (IoT) paradigm, helping to automate a lot of features, if not all, of products' management, from raw materials' purchase order to the final delivery to customers. The scientific analysis analyzes the theoretical and methodological bases of logistics services and the special features of the formation of transport and logistics systems of the intelligent city in practice, as well as promising trends in their development aimed at increasing traffic. The study highlights the prevailing trends and specifics of real-time smart mobile service development for businesses and individuals, as well as intelligent transportation systems and highly independent machines in smart cities around the world. The findings prove that the development of the Internet of Things is a prerequisite for all trends and tendencies in the formation of a multidimensional environment, including transport and logistics. On this basis, modern systems of transport and logistics services in the supply chain in international relations should be addressed as soon as possible.*

Keywords: *smart city, city administration, digital logistics; digital transport, digital payments, bibliographic analysis.*

The main issue that needs to be digitized is the transport sector solve logistics, this is an increase in transit traffic. It is expected that the reduction of transit time will allow increasing the volume of transit traffic in the railway sector in all

directions. The main effect achieved in the first stages is the transition to electronic document circulation and then the introduction of intelligent transport system, which will allow to increase the volume of road freight by providing quality and safe road infrastructure between the regions of the country and international roads. . The intelligent transport system integrates the functions of video surveillance, digital passporting of highways, traffic management, weather notification of drivers and electronic payment for transport services.[1]

The studies on intelligent transport systems and networks prevail among the foreign publications we have analysed. The scientific interest is also ignited by the discourse about the establishment of urban distribution logistics centres and consolidation centres and about the provision of active, inclusive mobility, etc. Moreover, the problem of sustainable urban planning in the context of the growing population is associated with urban logistics designed to ensure the most efficient transportation of people and goods, and the attempts to suggest possible variations of urban logistics policy in view of creating a sustainable transport system are analysed.

Smart transportation and smart city traffic management are revolutionizing how cities approach mobility and emergency response, while reducing congestion on city streets. How? With sensors, advanced communication technologies, automation and high-speed networks.

The art and science of moving from one place to another is an inherent part of our lives - not just today but throughout history. From chariots and horses to carriages, automobiles, steam trains and spacecraft — being on the move is a part of being human.

Civilization has come a long way from riding horses and camels to get from place to place. With the emergence of intelligent transportation systems and the Internet of Things (IoT), the world is entering the next stage of movement — smart transportation. If the term sounds vague or triggers mental images of autonomous flying cars and hamster-like, high speed tubes, don't worry. [2]

Digital logistics refers to the automation and digitization of processes related to the movement of goods.

Whenever there is a routine logistics process that relies on pen and paper and repetitive manual effort, there's an opportunity to make it digital and automated. That's where digital logistics comes in. Businesses often leverage cloud-based, Internet of Things (IoT), artificial intelligence, machine learning and even blockchain technologies to utilize the full power of digital logistics for supply chain management.

Digital logistics can impact any part of a business's supply chain, including:

- Inventory management
- Transportation management
- Warehousing and warehouse management systems (WMS)
- Supply chain forecasting and analytics
- Customer notifications and real-time shipment tracking.

The benefits of smart technology and the advantages they bring to transportation within a smart city are numerous.

1. Smart Transportation is safer: By combining machine learning with IoT and 5G, autonomous transportation systems (both in vehicles and in stationary infrastructure such as intersections) have proven to reduce the “human factor” in accidents. Computers don’t get distracted or fatigued or emotional.
2. Smart Transportation is better managed: Data collection is an important key to responsible public management of infrastructure. Smart transportation not only provides detailed data points for every aspect of the transportation system, but allows administrators to better monitor operations, track maintenance needs, and identify key sources of problems that need to be fixed.
3. Smart Transportation is more efficient: With better management comes more efficient use. Quality data can help to pinpoint areas where efficiency can be improved. Maybe a slight adjustment in train schedules would provide for better fill rates, Or, perhaps bus routes would better serve the community if stops were allocated differently.
4. Smart Transportation is cost effective: Because smart transportation makes better use of the resources available, it can cut down costs thanks to preventative maintenance, lower energy consumption, and fewer resources used towards accidents. Cost savings can also be gained by riders when inexpensive public transit is efficient enough to compete with private vehicle ownership.
5. Smart Transportation provides rapid insights: City traffic management centers (TMCs) can get rapid visibility and notifications for trouble spots or city-wide issues affecting congestion on city streets, public safety and emergency response systems, in order to take action or communicate more effectively with other agencies and emergency responders. [2]

To form a trusted space for interaction of all industry participants, a digital platform of the transport complex will have to be formed, which will combine all the listed services and data arrays and become a kind of ecosystem for all participants in the transport process, says Dietrich. In fact, on the basis of domestic software, a "single window" of the state and business will be created for all transportation.

This platform will establish uniform standards, rules and regulations for information exchange, including legally significant data on transport infrastructure and vehicles. The platform will act as an aggregator of transport data, which excludes the privatization of these data and guarantees non-discriminatory access to them for all interested participants in the transport industry.

The concept is based upon the available expertise, experience, technologies and competences coming from close interaction between the government, the private sector and citizens. In particular, the state is highly responsible for interactions among economic entities and establishing the "digital trust".

Table 1 - Main projects in the field of highly autonomous vehicles, 2021[3]

Country	Projects and outcome
Singapore	Technical Reference for Autonomous Vehicles (TR 68), model framework for voluntary implementation of AIbased systems (Model AI Governance Framework)
The Netherlands	Tests of self-driving trucks convoys, share of electric vehicles (hybrids) is 15 %
Norway	Driverless buses with a speed limit of 20–25 km/h. Unmanned snow clearing machines. Share of electric vehicles (hybrids) is 56 %
United States	Uber tests in San Francisco, self-driving vehicles (Origin, Apple, Tesla, etc.)
Finland	Regulatory sandboxes for any autonomous vehicle challenge. Unmanned bus on public roads
Sweden	Self-driving electric truck Einride Pod
South Korea	Future Car Industry National Vision aimed at promoting electric and hydrogen vehicles
United Arab Emirates	Strategy stipulating that 25 % of all transport in the country will be smart and driverless by 2030
United Kingdom	The Automated and Electric Vehicle Act. Testing an unmanned bus on public roads
Denmark	The Danish Road Traffic Act with amendments on self-driving cars. Test drives of an automated bus SmartBus
Japan	The Road Transport Vehicle Act and the Road Traffic Act with amendments on self-driving vehicles. Launching Honda with level 3–4 autonomous driving technology
Canada	Autonomous Vehicle Innovation Network. Partial municipal subsidies for ride-hailing trips instead of using a public bus system
Taiwan	Pure-electric, self-driving minibus The WinBus
Australia	Automated passenger vehicles BusBot, Intellibus on public roads. Autonomous haul trucks in mining operations
Germany	Freightliner Cascadia truck and bus with autonomous control system. Testing autonomous vehicles on public roads. Cars with level 4 autonomous driving technology are allowed
Israel	Own fleet of self-driving vehicles
New Zealand	Automated bus on public roads. Unmanned aircraft system (drones)
Austria	Testing autonomous mini-buses, flying taxi project
France	A legal framework to launch self-driving transport by 2021. Opening of a proving ground. 16 projects in the field of unmanned vehicles
China	100 robot taxis with a speed limit of up to 80 km/h. Testing Pony.ai on public roads
Belgium	Test drive of an autonomous shuttle bus
Spain	Test drive of self-driving buses. Legal framework on the popularization of electric vehicles

Czech Republic	Testing autonomous vehicles. BMW proving ground
Italy	Developing a smart road network. Test drives of autonomous Next buses and Olli cars. Developing V2V technologies
Hungary	ZalaZone proving ground. Developing an autonomous parking system to use in garage complexes
Russia	Lunching a self-driving taxi. Autonomous delivery robots. Test drives of unmanned trucks
Chile	Autonomous haul trucks in mining works. Testing self-driving buses on public roads. A plan to reach a 40 % level in using electric vehicles
Mexico	Plans to learn from the USA experience
India	Plans to increase the share of electric vehicles
Brazil	Autonomous haul trucks in mining operations

Particularly active elements of the digital economy are found in large cities, which have a dominant transport sector, which is the basis for the development of intelligent transport systems. It will allow you to ensure a high level of traffic of citizens, individual routes will be designed according to the needs of passengers. Urban passenger transport in the digital economy is built on digital platforms that are focused on the various vehicles available in the city. Such opportunities set new principles. modern transport management where a large amount of data needs to be processed online.

As mentioned above, the development of “digital” transport and logistics is important for the growth of economic activity not only at the level of large cities but also in small towns located at the crossroads of different platforms. This will have a positive impact on the whole country.

"Digital" transport and logistics will provide higher rates of economic turnover, a higher level of customer service, improved quality of life of citizens, less components of transport in the structure of goods and services produced in the country. It was noted that this requires new social and technological factors, legislative reform and organizational changes.

List of used literature:

1. Concept of digital economy - Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan from December 30, 2019, №642.
2. Steve Mazur, Business Development Director, Government December 09, 2020
3. Gleb V. Savin 1 The smart city transport and logistics system: Theory, methodology and practice, Ural State University of Economics, Ekaterinburg, Russia
1. Kurbonalizoda DT, Nuralizoda AN, Digital Economy (textbook) - Dushanbe - 2022., 266 pages.
2. Digital economy as a new development phenomenon. Kurbonalizoda D.T. Journal "Finance and Economics" - TSMU - 2021.
3. Kurbonalizoda DT, Hikmatov MN, Electronic commerce (teaching aids) - Dushanbe - 2021, 168 pages.

ТАҲИЯИ БАРНОМАИ ХУДКОРИ «ҲИСОБКУНАКИ ҚАРЗӢ»-И ШУЪБАИ ҚАРЗДИҲИИ «АМОНАТБОНК» БО ИСТИФОДА АЗ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ BORLAND DELPHI XE8

М.М. Мусофиров - магистранти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Тараққиёти босуръати техникаи ҳисоббарор ва ҳамчунин эҳтиёҷ ба воситаҳои босамари таъминоти барномавӣ ба пайдоиши системаҳои барномавӣ, ки он барои ба тезӣ (зудӣ) сохтани барномаҳо пешбини гардидаанд Borland Delphi ба ҳисоб меравад.

Delphi - ин муҳитест, ки барои сохтани барномаҳо бо суръати баланд пешбини шудааст. Забони барномасозии Delphi - ин забонест, ки дар он принсипи ба объект нигаронидашуда амалӣ гаштааст ва асоси онро Object Pascal-и ба ҳамаи барномасозон шинос ташкил медиҳад.

Дар таркиби (доҳили ин) пакет утилитҳои гуногун, ки корро бо манбаи маълумотҳо, XML - ҳуҷҷатҳо, сохтани системаҳои иттилоотӣ, ки ҳалли масъалаҳои гуногунро таъмин мекунанд, ҳамроҳ карда шудаанд.

Забонҳои барномасозӣ, барномаҳои махсусе мебошанд, ки ба воситаҳои онҳо барномаҳои амалӣ сохта мешавад. Ҳар як забони барномасозӣ таърихи худро дорад. Забони барномасозии Delphi ин маҳсулоти фирмаи Borland мебошад, ки зиёда аз 10 версия ва дигар барномаҳои комплексӣ иборат мебошад.

Моҳи май соли 1995 дар таҳти забони C++, забони барномасозии Delphi сохта шуда буд. Delphi-ин номи шаҳре дар Гретсия мебошад, ки дар ончо “Дельфийский аракул” зиндаги мекард ва фирмаи Borland ба ҳамин хотир маҳсулоташро Delphi номгузори намуда аст. Версияи 2 соли 1996, сеюм июни соли 1997, версияи 4-ум соли 1998, версияи памчум 1999. Версияи 6-ум бошад соли 2001, ки ин версия дар таҳти CO Linux кор менамояд. Версияи навбатии Delphi ҳар сол пайдарпай баромада аст. Вале соли 2007 барномаи Delphi ба номи CodeGear RAD Studio Delphi 2007 пешкаш шуда буд. Маҳсулоти охирини фирмаи Borland ин CodeGear RAD Studio 2009 аст. CodeGear RAD Studio 2009- ин барнома дар худ ду забони барномасозии машҳурро ҷой намуда аст, яъне Delphi 2009 ва C++ Builder2009. Ин барнома яке аз версияҳои замонавӣ ва навтарин дар соҳаи барномасозӣ ба шумор меравад.

Сохтори барномаи Delphi XE8.

Барномаи Delphi ба монанди дигар барномаҳо ба тариқи муқаррарӣ ба кор дароварда мешавад. Барои ба кор даровардани барномаи Delphi XE8 амалҳои зеринро иҷро менамоем.

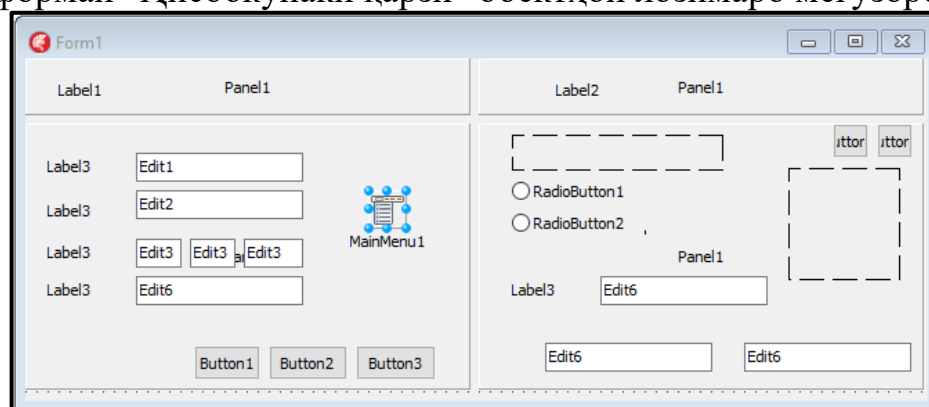
Пуск -► Все программы -► Embarcadero RAD Studio XE8 -► Delphi XE8 -ро паҳш кардан зарур аст.

Таҳияи барномаи ҳисобкунаки қарзӣ.

Баъд аз ба кор омода сохтани барномаи Borland Delphi корро аз шакли асоси шуруъ мекунем. Барои лоиҳаи барномаро сохтан як қатор амалиётҳо иҷро менамоем: File -> New -> VCL Forms Application Delphi баъд формаи холи ба нишон дода мешавад. Дар барномаи “Ҳисобкунаки қарзӣ” ду форма мавҷуд аст:

1. Ҳисобкунаки қарзӣ;
2. Ҳисоботи пардохт.

Мо дар формаи “Ҳисобкунаки қарзӣ” объектҳои лозимаро мегузорем.

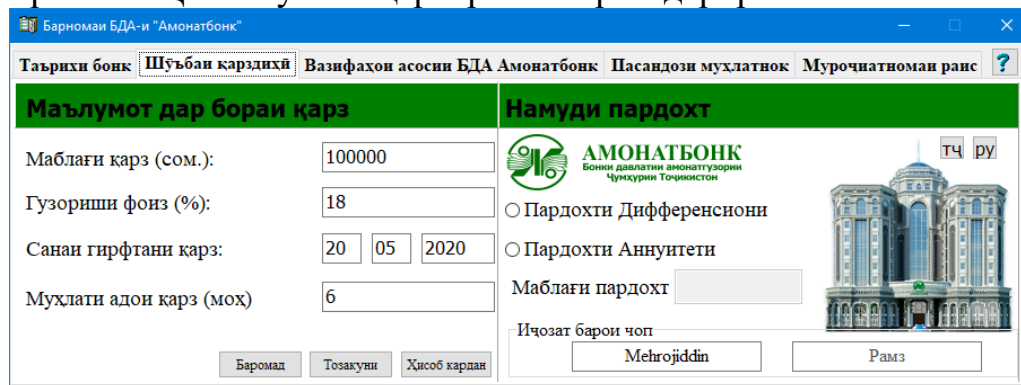

Расми 1. Гузоштани объектҳои лозима дар форма.

Дар равзани “Ҳисобкунаки қарзӣ” 4-то Panel, 7-то Label, 9-то Edit, 5-то Button, 2-то RadioButton, 2-то Image ва якто MainMenu-ро мегузорем. Компоненти Label барои шарҳу эзоҳ, Edit барои дохилкуни, Button ҳамчун тугамча (кнопка), RadioButton барои интиҳоб кардан, Image барои гузоштани расм, MainMenu барои сохтани меню истифода карда шудааст.

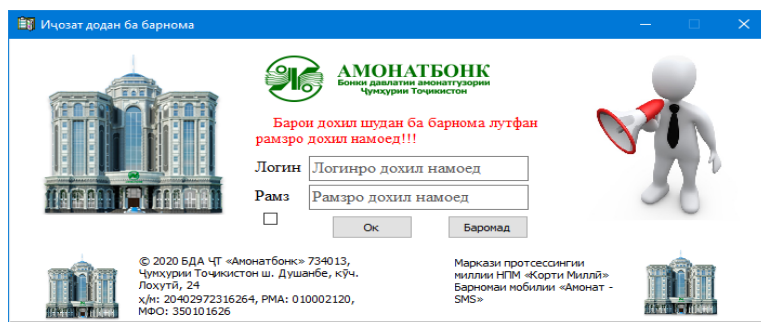
Тарзи кори барнома.

Барномаи Ҳисобкунаки қарзиро ба кор мебарорем.

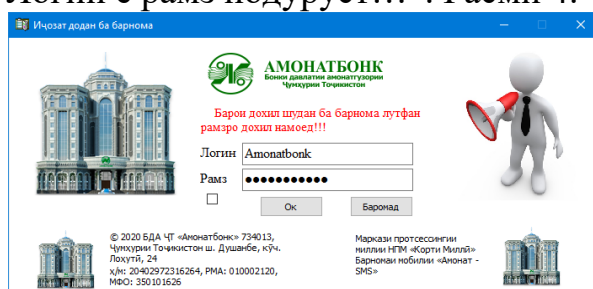
Расми 3. Равзанаи асосии барнома

Албата баҳри ҳифз ва бехатарии маълумотҳои дошта ва дастрас набудани ин барнома ба ҳар як истифодабаранда, барнома дорои равзанаи махсуси пурсиши рамз мебошад ва ҳар он кас, ки ин рамзро надошта бошад ҳуқуқи ба ин барнома воридшавиро надорад, рамзи ин барнома ЛОГИН “Amonatbank”, РАМЗ “m.musofirov” мебошад.

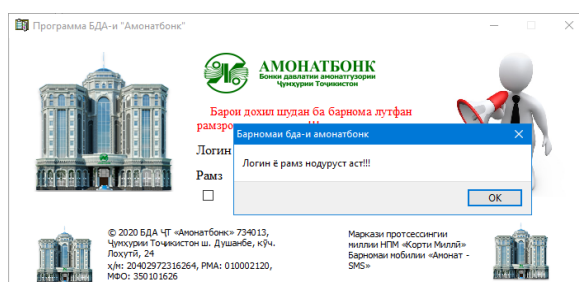

Расми 4. Равзанаи пурсиши рамз.

Ҳангоме, ки майдончаҳои Логин ва Рамзро ворид намудем, равзанаи асосии барнома кушода мешавад (Расми 3). Агар яке аз майдончаҳо нодуруст ворид карда бошад, барнома ба тариқи пайёмак ба мо хабар медиҳад, ки “Логин ё рамз нодуруст!!!”. Расми 4.

Расми 5. Воридкунии рамз.

Расми 6. Иникоси пайёмак.

Чуноне, ки қайд кардем, барномаи «Ҳисобкунаки қарзӣ» бо ду забон, тоҷикӣ ва русӣ таҳия карда шудааст.

Маълумоти умумӣ дар боари пардохти дифференсиалӣ ва ҳисоб кардани он.

Пардохти дифференсиалӣ - ин интихоби пардохти ҳармоҳаи қарзӣ мебошад. Он аз андозаи пардохти ҳармоҳаи пардохти қарз тадричан то охири сол коҳиш меёбад.

Давраи қарздиҳӣ.

Пардохти ҳармоҳа бо нақшаи фарқкунандаи пардохти қарз аз ду қисм иборат аст. Қисми аввал пардохт, пардохти асосӣ номида мешавад, ки андозааш дар тамоми мӯҳлати қарз мебошад. Пардохти асосӣ ба бозпардохти қарзи асосӣ меравад. Қисми дуюми пардохт, ки мӯҳлати қарз мебошад, коҳиш меёбад, ки он то ба охир кам мешавад.

Ин қисмати пардохт барои пардохти фоизи қарз истифода мешавад. Бо нақшаи фарқкунандаи баргардонидани қарз, пардохти ҳармоҳа ҳамчун маблағи асосии пардохт ва фоизҳои боқимонда ҳисоб карда мешаванд. Табиист, ки бақияи қарз дар охири давра кам мешавад.

Барои ҳисоб кардани андозаи асосии пардохт ва фоизҳои ҳисобшуда мо метавонем аз ҳисобкунаки қарзӣ истифода барем.

Ҳисоби пардохти дифференсиалӣ.

Андозаи пардохти асосӣ чунин ҳисоб карда мешавад: маблағ талаб карда мешавад, қарз ба миқдори моҳхое, ки пардохти он ба нақша гирифта

шудааст, тақсим карда мешавад, рақами гирифташуда пардохти асосӣ хоҳад буд.

$$b = S / N$$

b - пардохти асосӣ, S - андозаи қарз, N - шумораи моҳҳо.

Барои ҳисоб кардани фоизи ҳисобшуда ба мо тавозуни қарз барои мӯҳлати муқарраршуда лозим аст. Аз рӯи фоизи солона зарб зада, ҳамаи онро ба 12 (шумораи моҳҳо дар сол) тақсим мекунем.

$$p = S_n * P / 12$$

p - фоизи ҳисобшуда, S_n - бақияи солона барои давра, P – фоизи солонаи қарз.

Барои ҳисоб кардани тавозуни қарз дар давра, арзиши болотарро пайдо мекунем.

Дар болои формула, андозаи пардохтҳои асосӣ ба миқдор зиёд карда мешавад. Давраҳои гузашта ва ҳамаи инро аз миқдори умумии пардохт хориҷ мекунем.

$$S_n = S - (b * n)$$

n - шумораи давраҳои гузашта.

Намунаи ҳисоби қарзи дифференсиалӣ.

Барои мисол мо чадвали пардохти қарзро дар ҳаҷми 100,000 сомонӣ ҳисоб мекунем. Ва фоизи солона ба ҳаҷмӣ 10%. Мӯҳлати баргардонидани қарз 6 моҳ аст.

Ҳаҷмӣ пардохти асосиро муайян мекунем:

$$100000/6 = 16666.67$$

Ҳаҷмӣ пардохтро барои ҳар моҳи давраи қарз муайян мекунем:

$$\text{Моҳи аввал: } 16666.67 + (100000 - (16666.67 * 0)) * 0.1 / 12 = 17500$$

$$\text{Моҳи дуюм: } 16666.67 + (100000 - (16666.67 * 1)) * 0.1 / 12 = 17361.11$$

$$\text{Моҳи сеюм: } 16666.67 + (100000 - (16666.67 * 2)) * 0.1 / 12 = 17222.22$$

$$\text{Моҳи чорум: } 16666.67 + (100000 - (16666.67 * 3)) * 0.1 / 12 = 17083.33$$

$$\text{Моҳи панҷум: } 16666.67 + (100000 - (16666.67 * 4)) * 0.1 / 12 = 16944.44$$

$$\text{Шашум: } 16666.67 + (100000 - (16666.67 * 5)) * 0.1 / 12 = 16805.56$$

Агар ба мо донишгари миқдори изофаи пардохти қарз лозим бошад, мо бояд илова намоем.

Дар мисол изофаи пардохти қарз чунин аст:

$$17500 + 17361.11 + 17222.22 + 17083.33 + 16944.44 + 16805.56 - 100000 = 2916.67$$

Натиҷаи ҳисобҳо чунин хоҳад буд:

Барномаи БДА-и "Амонатбанк"

Таърихи бонк Шўъбан қарзгирӣ Вазифаҳои асосии БДА Амонатбанк Пасандозии муҳлатнок Мурочиатиҳои расм

Маълумот дар бораи қарз

Маблағи қарз (сом.): 100000
 Гузориши фоиз (%): 10
 Санаи гирифтани қарз: 20 05 2020
 Муҳлати адои қарз (моҳ): 6

Барномад Тасавуви Ҳисоб кардан

Намуди пардохт

АМОНАТБОНК
 Бонки ҷаҳлатии эҷодатгӯрии
 Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пардохти Дифференсионӣ
 Пардохти Аннуитети

Маблағи пардохт
 Иҷозат барои ҷои Mehrojiddin

Ҳисоботи пардохт

Маблағи пурраи пардохт: 102916,67 Пардохти фоиз: 2916,67 Пардохти асосӣ: 16666,67

Моҳ	Сана	Қарзӣ боқимонда	Пардохти асосӣ	Фоизҳо	Ҳамаги барои пардохт
1	Июнь 2020	100000,00	16666,67	833,33	17500,00
2	Июль 2020	83333,33	16666,67	694,44	17361,11
3	Август 2020	66666,67	16666,67	555,56	17222,22
4	Сентябрь 2020	50000,00	16666,67	416,67	17083,33
5	Октябрь 2020	33333,33	16666,67	277,78	16944,44
6	Ноябрь 2020	16666,67	16666,67	138,89	16805,56

Барномад Кушодан дар Word Кушодан дар Excel

Расми 7. Равзанаи Ҳисоботи пардохт

Мо метавонем маълумотҳои ҷадвалбударо дар MS Word ё MS Excel сабт намоем. Ин маълумотҳоро ҳангоми пардохти дифференсионалӣ дар MS Word сабт менамоем. Ҳангоми пахши тугмаи “Кушодан дар Word” маълумотҳо пурра ба MS Word сабт карда мешавад.

ҲИСОБИ ПАРДОХТӢ ДИФФЕРЕНСИОНАЛӢ

Моҳ	Сана	Қарзӣ боқимонда	Пардохти асосӣ	Фоизҳо	Ҳамаги барои пардохт
1	Июнь 2020	100000,00	16666,67	833,33	17500,00
2	Июль 2020	83333,33	16666,67	694,44	17361,11
3	Август 2020	66666,67	16666,67	555,56	17222,22
4	Сентябрь 2020	50000,00	16666,67	416,67	17083,33
5	Октябрь 2020	33333,33	16666,67	277,78	16944,44
6	Ноябрь 2020	16666,67	16666,67	138,89	16805,56

Расми 8. Равзанаи Ҳисоботи пардохти дифференсионалӣ

Маълумоти умумӣ дар боари пардохти Аннуитети ва ҳисоб кардани он.

Пардохти аннуитетӣ - як роҳи пардохти ҳармоҳаи кредит мебошад, агар маблағи пардохти ҳармоҳа дар тӯли тамоми давраи қарз доимӣ боқӣ монад. Пардохти ҳармоҳа бо нақшаи пардохти қарзи аннуитетӣ аз ду қисм иборат аст. Қисми якуми пардохт - пардохти фоизҳо аз рӯи қарз. Қисми дуюми пардохт як қисми он барои пардохти қарз меравад. Нақшаи пардохти аннуитет аз нақшаи фарқкунанда, ки дар аввали давраи кредитӣ фоизи зиёдро ташкил медиҳад, фарқ мекунад. Ҳамин тариқ, маблағи қарзи асосӣ оҳиста кам мешавад, бинобар ин пардохти барзиёди фоизҳо бо ин нақшаи пардохти қарз зиёдтар аст.

Бо нақшаи пардохти қарзи аннуитети ҳамчун маблағи фоиз дар давраи ҷорӣ ҳисобшуда ва маблағи пардохтшуда ҳармоҳа ҳисоб карда мешавад. Барои ҳисоб кардани андозаи пардохти ҳармоҳа, мо метавонед ҳисобкунаки

қарзиро истифода барем. Бо истифода аз ҳисобкунаки қарзи, мо метавонем фоизи ҳисобшуда ва инчунин маблағи пардохти қарзи истифодашударо муайян кунем. Илова бар ин, мо метавонем як ҳисобкунаки муқаррариро гирем ва чадвали пардохтро дастӣ ҳисоб кунем.

Ҳисоби пардохти аннуитети

Пардохти ҳармоҳаи аннуитетро бо формулаи зерин ҳисоб кардан мумкин аст:

$$X = S * \left(P + \frac{P}{(1+P)^N - 1} \right), \text{ки дар ин чо}$$

x - пардохти ҳармоҳа аст, S - маблағи қарзи аввала, P – фоизи гузошташуда ($1/12$) ва N – миқдори моҳҳо.

Формулаи муайян кардани он, ки кадом қисми пардохт ба пардохти қарз равона шудааст ва пардохти фоизҳо хеле мушкил аст ва бидуни дониши махсуси математикӣ истифодаи он барои марди миёна душвор аст. Аз ин рӯ, мо ин миқдорҳоро бо роҳи содда ҳисоб карда, натиҷаи худро медиҳем. Барои ҳисоб кардани чузби фоизи пардохти аннуитет, ба мо тавозуни қарз лозим аст.

Давраи зикршударо ба фоизи солонаи он афзун карда, ҳамаи онро ба 12 (шумораи моҳҳо дар як сол) тақсим мекунем.

$$p_n = S_n * P/12, \text{ки дар ин чо}$$

p_n - фоизи ҳисобшуда, S_n - бақияи давра барои давра, P – солона фоизи қарз.

Барои муайян кардани қисме, ки барои пардохти қарз меравад, фоизи пардохтшудаи ҳисобшударо аз пардохти ҳармоҳа тарҳ кардан лозим аст.

$$S = X - p_n, \text{ки дар ин чо}$$

s - қисми пардохт, ки барои пардохти қарз меравад, x - пардохти ҳармоҳа, p_n - ҳисоб карда мешавад.

Азбаски қисми баргардонидани қарзи асосӣ аз гузашта вобаста аст, пардохтҳо, аз ин рӯ, ҳисоб кардани чадвал, мувофиқи ин техник, пайдарпай ҳисоб карда мешавад. Сар мекунем аз пардохтҳои аввал.

Намунаи ҳисоб кардани чадвали пардохт барои қарзӣ аннуитети.

Масалан, мо чадвали пардохти қарзро дар ҳаҷми 100,000 саҳ ҳисоб мекунем. ва фоизи солона 10%. Муҳлати баргардонидани қарз 6 моҳ аст.

Аввалан, биёед пардохти ҳармоҳаро ҳисоб кунем.

$$100000 * \left(0,0083333 + \frac{0,0083333}{(1 + 0,0083333)^6 - 1} \right) = 17156,14$$

Он гоҳ мо фоизи ҳармоҳа ва қарзии пардохти аннуитро ҳисоб мекунем.

1 моҳ-Фоиз: $100000 * 0.1 / 12 = 833.33$, Қарзи асосӣ: $17156.14 - 833, 33 = 16322.81$

2 моҳ-Тавозуни кредит: $100000 - 16322.81 = 83,677.19$, Фоиз: $83,677.19 * 0.1 / 12 = 697.31$, Қарзи асосӣ: $17156.14 - 697.31 = 16458.83$

3 моҳ-Тавозуни қарзӣ: $83,677.19 - 16,458.83 = 67,218.36$, Фоиз: $67,218.36 * 0.1 / 12 = 560.15$, Қарзи асосӣ: $17156.14 - 560.15 = 16595.99$

4 моҳ-Тавозуни кредит: $67218.36 - 16595.99 = 50622.38$, Фоиз: $50622.38 * 0.1 / 12 = 421.85$, Қарзи асосӣ: $17156.14 - 421.85 = 16734.29$

5 моҳ-Тавозуни кредит: $50622.38 - 16734.29 = 33888.09$, Фоиз: $33888.09 * 0.1 / 12 = 282.40$, Қарзи асосӣ: $17156.14 - 282.40 = 16873.74$

6 моҳ-Бақияи қарз: $33888.09 - 16873.74 = 17014.35$, Фоиз: $17014.35 * 0.1 / 12 = 141.79$,

Қарзи асосӣ: $17156.14 - 141.79 = 17014.35$

Агар ба мо дониستاني андозаи барзиёд оид ба қарзи аннуитӣ лозим бошад, мо бояд ҳатман маблағи аввалияи қарзро тарҳ кунем.

Пардохти ҳармоҳа аз рӯи шумораи давраҳо ва аз шумораи натиҷаҳо афзун карда шавад.

Дар мо, барзиёд пардохт чунин хоҳад буд:

$$17156.14 * 6 - 100000 = 2936.84$$

Натиҷаи ҳисобҳо чунин хоҳад буд:

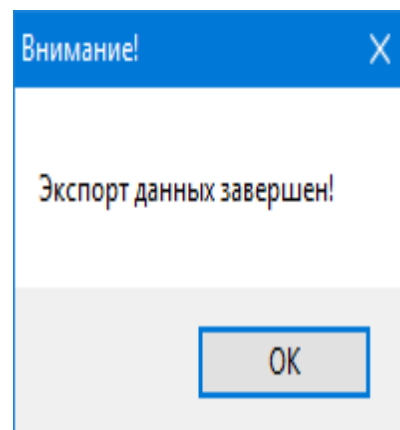
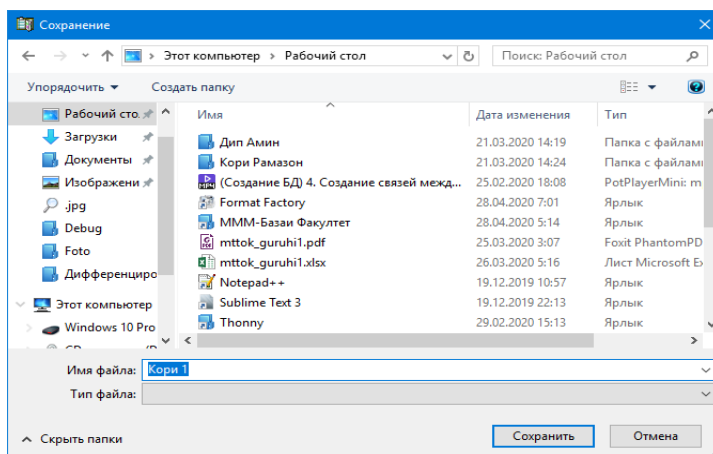
The screenshot shows the 'Амонатбанк' website interface. The top navigation bar includes 'Таърихи банк', 'Шӯъбаи қарзидӣ', 'Вазифаҳои асосии БДА Амонатбанк', 'Пасандози муҳлатнок', and 'Мурочиатномаи раис'. The main content area is divided into two sections: 'Маълумот дар бораи қарз' and 'Намуди пардохт'. The 'Маълумот дар бораи қарз' section contains input fields for 'Маблағи қарз (сом.): 100000', 'Гузориши фонз (%): 10', 'Санан гирфтани қарз: 20 05 2020', and 'Муҳлати адон қарз (моҳ): 6'. The 'Намуди пардохт' section shows 'Пардохти Аннуитети' selected and 'Маблағи пардохт' set to 'Mehrojiddin'. Below this is a table titled 'Ҳисоботи пардохт' with the following data:

Моҳ	Сана	Қарзӣ боқимонда	Пардохти асосӣ	Фоизҳо	Ҳамаги барои пард
1	Июнь 2020	100000,00	16322,81	833,33	17156,14
2	Июль 2020	83677,19	16458,83	697,31	17156,14
3	Август 2020	67218,36	16595,99	560,15	17156,14
4	Сентябрь 2020	50622,38	16734,29	421,85	17156,14
5	Октябрь 2020	33888,09	16873,74	282,40	17156,14
6	Ноябрь 2020	17014,35	17014,35	141,79	17156,14

Summary statistics at the top of the table: Маблағи пурраи пардохт: 102936,84; Пардохти фоиз: 2936,84; Пардохти асосӣ: 16666,67.

Расми 9. Равзанаи Ҳисоботи пардохт

Ин маълумотҳоро ҳангоми пардохти дифференсионалӣ дар MS Excel сабт менамоем. Ҳангоми паҳши тугмаи “Кушодан дар Excel” маълумотҳо пурра ба MS Excel сабт карда мешавад. Ва пеш аз сабт кардан барнома мепурсад, ки Excel дар кучо сабт карда шавад ва номи он чи гузошта шавад. Ҳангоме, ки мо онро нишон додем сабт мешавад. Ва баъди сабт шудан, боз паёмк иникос карда мешавад, ки Excel сабт карда шуд.

	A	B	C	D	E	F
1	ҲИСОБИ ПАРДОХТИ АНУИТЕТИ					
2	Моҳ	Сана	Қарзӣ боқимонда	Пардохти асосӣ	Фоизҳо	Ҳамаги барои пардохт
3	1	Июнь 2020	100000,00	16322,81	833,33	17156,14
4	2	Июль 2020	83677,19	16458,83	697,31	17156,14
5	3	Август 2020	67218,36	16595,99	560,15	17156,14
6	4	Сентябрь 2020	50622,38	16734,29	421,85	17156,14
7	5	Октябрь 2020	33888,09	16873,74	282,40	17156,14
8	6	Ноябрь 2020	17014,35	17014,35	141,79	17156,14

Расми 10. Равзанаи Ҳисоботи пардохти Ануитети

Адабиёт

1. Комилиён Ф.С., Шарапов Д.С., Гадоев А.Ф. Технологияи иттилоотӣ дар сайёҳӣ. – Душанбе: “Бебок” - 2018 – 272 с.
2. Шарапов Д.С., Қодиров А.Н., Гадоев А.Ф. Технологияи иттилоотии шабакавӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2014. Нашриёти СИ Аҳмад Рӯзӣ, -256с.
3. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С., Информатикаи тадбиқӣ. Китоби дарсӣ – Душанбе, 2006с
4. Шарапов Д.С. Технологияи интернет дар сайёҳӣ. -Душанбе, Бебок, 2013, - 176с.
5. Ф.С. Комилов, С.Ҳ. Мирзоев. Силлабуси намунавӣ (барномаи васеи корӣ) аз фанҳои «Асосҳои информатика ва назарияи алгоритмҳо» ва «Амалия дар компютер» барои ихтисоси 31030400 – «Информатика». – Душанбе, ДМТ, 2014. – 58с.
6. Байенс Д. Примочки программирования в Web. – М.: Эком, 2000.
7. Берлинер Э.М., Глазырин Б.Э., Глазырина И.Б. Microsoft Office. Изд-е 2-е, дополненное. – М.: АБФ, 1998.
8. Брябрин В.М. Программное обеспечение персональных ЭВМ. – М.: Наука, 1989.
9. Власов В.К. и др. Элементы информатики. – М.: Наука, 1988.

ХАТОГИҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР САЙТ: ЧӢ ТАВР БОЯД ЁФТ ВА ИСЛОҲ КАРД

*Ғафуров С.С., Бухориева М.А., Фатхуддинзода О.Т.
Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академи М. Осимӣ*

Аннотатсия: Барои ҳар як дархост, системаи ҷустуҷӯӣ натиҷаҳои мувофиқ - саҳифаҳоеро, ки ба мавзӯи мувофиқанд, интихоб мекунад ва онҳоро ҳамчун рӯйхат нишон медиҳад. Тибқи тадқиқот, 99% корбарон дар саҳифаи аввали нашр маълумотро пайдо мекунанд, ки ба дархости онҳо ҷавоб медиҳанд ва минбаъд ҳаракат намекунанд. Ва чӣ қадаре ки мавқеи сайт дар 10-уми аввал баландтар бошад, ҳамон қадар меҳмонон бештар ҷалб мешаванд.

Калимаҳои асосӣ: хатогиҳои техникӣ, барномаҳо, сайтҳо, техникаи компютерӣ, зербарномаҳо.

Аннотация: По каждому запросу поисковая система выбирает соответствующие результаты — страницы, соответствующие теме, и отображает их в виде списка. Согласно опросу, 99% пользователей находят на первой странице издания информацию, отвечающую их запросу и не продвигающуюся дальше. И чем выше позиция сайта в топ-10, тем больше посетителей он привлекает.

Ключевые слова: технические ошибки, программы, сайты, компьютерная техника, подпрограммы.

Annotation: For each query, the search engine selects the appropriate results – pages that are relevant to the topic and displays them as a list. According to the survey, 99% of users find information on the front page of a publication that responds to their request and does not move further. And the higher the site's position in the top 10, the more visitors it attracts.

Keywords: technical errors, programs, sites, computer hardware, subroutines.

Пеш аз тақсим кардани захираҳо бо тартиби муайян, системаҳои ҷустуҷӯӣ онҳоро аз рӯи як қатор параметрҳо арзёбӣ мекунанд. Ин ба шумо имкон медиҳад, ки натиҷаҳо барои корбар тавассути пешниҳоди имконоти муфид, қулай ва бонуфуз беҳтар созед.

Оптимизатсияи вебсайт чист?

Оптимизатсияи вебсайт ё SEO (Search Engine Optimization) маҷмӯи амалҳоест, ки ҳадафи онҳо баланд бардоштани сифати захира ва мутобиқсозии он бо назардошти тавсияҳои муҳарриқҳои ҷустуҷӯӣ мебошад.

SEO барои ворид кардани мундариҷаи сайт ба индекс, беҳтар кардани мавқеи саҳифаҳои он дар рейтинг ва афзоиши органикӣ, яъне трафики ройгон кӯмак мекунад. Оптимизатсияи техникии вебсайт як

марҳилаи муҳими SEO мебошад, ки ба кор бо қисми дохилии он нигаронида шудааст, ки одатан аз корбарон пинҳон аст, аммо барои ҷустуҷӯи роботҳо дастрас аст.

Саҳифаҳо ҳуҷҷатҳои HTML мебошанд ва дар экран намоиши онҳо натиҷаи намоиши коди HTML-и браузер мебошад, ки на танҳо ба намуди сомона, балки ба кори он низ таъсир мерасонад. Файлҳои сервер ва танзимоти дохилии манбаъ метавонанд ба ҷустуҷӯ ва индексатсияи он тавассути системаи ҷустуҷӯ таъсир расонанд.

SEO таҳлили параметрҳои техникии сайт, муайян кардани мушкилот ва рафъи онҳоро дар бар мегирад. Ин барои баланд бардоштани мавқеъҳои рейтингӣ, бартарӣ аз рақибон, афзоиши трафик ва фоида кӯмак мекунад.

Чӣ гуна мушкилоти SEO-ро дар вебсайт муайян кардан мумкин аст?

Раванди оптимизатсия бояд аз аудити SEO оғоз шавад - таҳлили сайт аз рӯи меъёрҳои гуногун. Воситаҳои мавҷуданд, ки ченакҳои муайяно арзбӣ мекунад, ба монанди ҳолати саҳифа, суръати боркунӣ, вокуниши мобилӣ ва ғайра. Варианти алтернативӣ аудити сайт дар платформа барои мутахассисони SEO мебошад.

Як мисол хидмати SE Ranking мебошад, ки асбобҳои гуногуни таҳлиро муттаҳид мекунад. Натиҷаи таҳлили SEO як гузориши ҳамачониба хоҳад буд. Барои оғози таҳлили сайти онлайн, шумо бояд лоиҳа эҷод кунед, домени захираи худро дар танзимот муайян кунед ва ба бахши "Таҳлили сайт" гузаред. Яке аз қадвалҳо "Ҳисоботи хатогӣ" мебошад, ки мушкилоти муайяншудаи оптимизатсияро нишон медиҳад. Ҳама параметрҳои сайт ба блокҳо тақсим мешаванд: "Амният", "Такроркунии мундариҷа", "Суръати зеркашӣ" ва ғайра. Вақте ки шумо ягон мушкилотро пахш мекунад, тавсиф ва тавсияҳо барои ислоҳи он пайдо мешаванд. Пас аз оптимизатсия ва тасҳеҳи техникийи SEO, шумо бояд аудити сайтро дубора иҷро кунед. Шумо метавонед бубинед, ки оё хатогӣҳо дар сутуни "Ислоҳ" ислоҳ шудаанд.

Хатогӣҳои техникӣ дар оптимизатсия ва чӣ гуна ислоҳ кардани онҳо

Порчаҳои коди саҳифа, файлҳои дохилӣ ва танзимоти сайт метавонанд ба самаранокии он таъсири манфӣ расонанд. Биёед мушкилоти маъмулии SEO-ро вайрон кунем ва тарзи ислоҳи онҳоро омӯзем.

Чойгир набудани протоколи HTTPS

Васеъгардонии HTTPS (HyperText Transfer Protocol Secure), ки қисми номи домен аст, алтернативаи бехатартар ба протоколи пайвасти HTTP мебошад. Он рамзгзорӣ ва бехатарии маълумоти корбарро таъмин мекунад. Имрӯз бисёр браузерҳо пайвандеро, ки бо HTTP оғоз мешавад, масдуд мекунад ва дар экран огоҳӣ нишон медиҳанд.

Мошинҳои ҷустуҷӯӣ ҳангоми рейтинг амнияти пайвастишавиро ба назар мегиранд ва агар сайт версияи HTTP-ро истифода барад, ин на танҳо барои меҳмонон, балки барои мавқеи он дар натиҷаи ҷустуҷӯ як минус хоҳад буд.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

Барои интиқоли захира ба HTTPS, шумо бояд сертификати махсус харед ва сипас эътибори онро сари вақт тамдид кунед. Шумо метавонед масири худкориро аз версияи HTTP (баҳисобгирӣ) дар файли конфигуратсияи .htaccess насб кунед.

Пас аз гузаштан ба протоколи бехатар, тафтиш кардани сайт муфид хоҳад буд ва боварӣ ҳосил кунед, ки ҳама чиз дуруст иҷро шудааст ва агар лозим бошад, URL-ҳои кӯҳнаро бо HTTP дар байни истинодҳои дохилӣ (мӯҳтавои омехта) иваз кунед.

Сайт файли robots.txt надорад

Ҳуччати роботҳо дар папкаи решаи сайт ҷойгир карда шудааст. Мундариҷаи он дар website.com/robots.txt дастрас аст. Ин файл дастурест барои муҳаррикҳои ҷустуҷӯӣ, ки кадом мундариҷаи манбаъ бояд кофтуков шавад ва кадомаш набояд. Роботҳо пеш аз ҳама ба он муроҷиат мекунанд ва сипас аз сайт гузаштанро оғоз мекунанд.

Маҳдуд кардани кофтукови файлҳо ва ҷузвдонҳо барои сарфаи бучаи ҷустуҷӯӣ муҳим аст - шумораи умумии URL-ҳои, ки робот метавонад дар сайти додашуда ҷустуҷӯӣ кунад. Агар дастурҳо барои crawlers мавҷуд бошанд ё нодуруст навишта шаванд, ин метавонад боиси мушкилот дар намоиши саҳифаҳо дар SERP гардад.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

Дар папкаи решаи сайт ҳуччати матние бо номи роботҳо эҷод кунед ва дастурҳоро барои навиштани тавсияҳо барои ҷустуҷӯӣ мундариҷаи саҳифаҳо ва директорияҳо дар дохили он истифода баред. Файл метавонад намудҳои роботҳоро (корбар-агент) муайян кунад, ки барои онҳо қоидаҳо татбиқ мешаванд; маҳдуд кардан ва иҷозат додани фармонҳо (нор кардан, иҷозат додан), инчунин истинод ба харитаи сайт (харитаи сайт).

Мушкилот бо файли Sitemap.xml

Харитаи сайт ин файле аст, ки дорои рӯйхати ҳамаи URL-ҳои манбаъҳо мебошад, ки роботи ҷустуҷӯӣ бояд онро ҷустуҷӯӣ кунад. Мавҷудияти sitemap.xml шартӣ ҳатмӣ барои индексатсияи саҳифаҳо нест, аммо дар бисёр ҳолатҳо файл ба системаи ҷустуҷӯӣ дар ёфтани онҳо кӯмак мекунад.

Коркарди харитаи сайти XML метавонад душвор бошад, агар он аз 50 МБ ё 50,000 URL калонтар бошад. Мушкилоти дигар дар харитаи саҳифаҳо мебошад, ки барои индексатсия бо мета теги noindex баста шудаанд. Ҳангоми истифодаи истинодҳои каноникӣ дар сайте, ки

саҳифаҳои шабеҳи онҳоро ҳамчун саҳифаи асосӣ таъкид мекунанд, дар файли харитаи сайт бояд танҳо URL-ҳои афзалиятнок барои индексатсия нишон дода шаванд.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

Агар дар харитаи сайт URL-ҳои зиёде мавҷуд бошанд ва ҳаҷми он аз маҳдудият зиёд бошад, файло ба якчанд хурдтар тақсим кунед. Харитаи сайти XML метавонад на танҳо барои саҳифаҳо, балки барои тасвирҳо ё видеоҳо низ сохта шавад. Дар файли robots.txt истинодҳоро ба ҳама харитаҳои сайт таъмин кунед.

Дар ҳолате, ки аудити SEO ихтилофҳо - саҳифаҳоеро дар харитаи сайт, ки дар код индексатсия манъ нашудааст, ошкор кунед, онҳо бояд бартараф карда шаванд. Ҳамчунин боварӣ ҳосил кунед, ки танҳо URL-ҳои каноникӣ дар харитаи сайт номбар шудаанд.

Мундариҷаи такрорӣ

Яке аз омилҳои муҳиме, ки ба рейтинг таъсир мерасонад, нотакрор будани мундариҷа мебошад. На танҳо нусхабардории матнҳо аз рақибон, балки дар дохили сайти худ такрор кардани онҳо низ қобили қабул нест. Ин мушкилот махсусан барои захираҳои калон, масалан, мағозаҳои онлайн, ки дар он тавсифи маҳсулот фарқияти ҳадди ақал доранд, дахл дорад.

Сабаби ба индекс ворид шудани саҳифаҳои такрорӣ метавонад вучуд надоштан ё танзими нодурусти "оина" бошад - масир байни номи сайт бо ва бидуни www. Дар ин ҳолат, муҳаррики ҷустуҷӯ ду саҳифаи якхеларо, ба монанди www.website.com ва website.com, индексатсия мекунад.

Инчунин, нусхабардории мундариҷа дар дохили сайт бидуни насб кардани истинодҳои каноникӣ, ки саҳифаи афзалиятнокро барои индексатсия аз ҳамон саҳифаҳо муайян мекунанд, ба мушкилоти такрорӣ оварда мерасонад.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

www-redirects насб кунед ва аудити SEO-ро истифода баред, то тафтиш кунед, ки оё дар сайт нусхаҳои такрорӣ боқӣ мондаанд. Ҳангоми сохтани саҳифаҳо бо фарқиятҳои ҳадди ақал, истинодҳои каноникро истифода баред, то ба робот бигӯед, ки кадом саҳифаҳоро индексатсия мекунад. Барои роҳ надодан ба иштибоҳ дар муҳаррикҳои ҷустуҷӯ, саҳифаи ғайриканонӣ бояд теги rel="canonical" танҳо барои як URL дошта бошад.

Саҳифаҳое, ки рамзи хатоги медиханд

Пеш аз намоиш додани саҳифа дар экран, браузер ба сервер дархост мефиристад. Агар URL дастрас бошад, он дорои мақоми муваффақи HTTP 200 ОК хоҳад буд. Агар мушкилоте вучуд дошта бошад, ки сервер вазифаро иҷро карда наметавонад, саҳифа рамзи

хатогии 4XX ё 5XX -ро бармегардонад. Ин ба чунин оқибатҳои манфии сайт оварда мерасонад, ба монанди:

- Бад шудани омилҳои рафтор. Агар ба ҷои саҳифаи дархостшуда корбар паёми хатогиро бинад, ба монанди "Саҳифа ёфт нашуд" ё "Хатои дохилии сервер", корбар наметавонад маълумоти заруриро ба даст орад ё амали ҳадафро анҷом диҳад.
- Истисноии мундариҷа аз индекс. Вақте ки робот дар муддати тӯлонӣ саҳифаро аз назар гузаронад, онро аз индекси системаи ҷустуҷӯӣ хориҷ кардан мумкин аст.
- Истеъмоли буҷетро тафтиш кунед. Роботҳо кӯшиш мекунанд, ки URL-ро новобаста аз ҳолати он ҷустуҷӯ кунанд. Агар сайт дорои саҳифаҳои зиёди хатогӣ бошад, маҳдудияти ҷустуҷӯ барбод меравад.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

Пас аз таҳлили сайт, саҳифаҳоро дар ҳолати 4XX ва 5XX пайдо кунед ва фаҳмед, ки сабаби хатогӣ чист. Агар саҳифа нест карда шуда бошад, системаи ҷустуҷӯӣ пас аз чанд вақт онро аз индекс хориҷ мекунад. Асбоби тозакунии URL ба суръатбахшии ин раванд кӯмак мекунад. Барои сари вақт пайдо кардани саҳифаҳои мушкилот, мунтазам ҷустуҷӯи мушкилотро дар сайт такрор кунед.

Танзими нодурусти масир

Масир масир ин масир дар браузер аз URLи дархостшуда ба дигараш мебошад. Одатан, он ҳангоми тағир додани суроғи саҳифа ва нест кардани он, масири корбар ба версияи ҷорӣ танзим карда мешавад.

Бартари масир дар он аст, ки онҳо ба таври худкор ва зуд ба амал меоянд. Истифодаи онҳо метавонад барои SEO муфид бошад, вақте ки суҳан дар бораи интиқоли ваколат аз саҳифаи асли ба саҳифаи нав меравад.

Аммо ҳангоми насб кардани масир, аксар вақт мушкилоте ба миён меоянд, ба монанди:

- занҷири аз ҳад дарози масир - ҳар қадар URL дар он зиёд бошад, саҳифаи ниҳой ҳамоно қадар дертар намоиш дода мешавад;
- масири ҳалкунанда (сиклӣ), вақте ки саҳифа ба худ ишора мекунад ё URL-и ниҳой дорои масир ба яке аз пайвандҳои қаблии занҷир;
- дар занҷири масир URL-и шикаста мавҷуд аст, ки рамзи хаторо бармегардонад;
- саҳифаҳои дорои масирҳо хеле зиёданд - ин буҷаи ҷустуҷӯро кам мекунад.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

Гузaronидани аудити SEO дар сайт ва пайдо кардани саҳифаҳои дорои мақоми 3XX. Агар дар байни онҳо занҷирҳои масир мавҷуд бошанд, ки аз се ё зиёда URL иборатанд, онҳо бояд ба ду суроға кӯтоҳ

карда шаванд - суроғай асли ва воқеъ. Агар шумо масирҳои ҳалқашударо пайдо кунед, шумо бояд пайдарпайии онҳоро ислоҳ кунед. Саҳифаҳое, ки ҳолати хатогии 4XX ё 5XX доранд, бояд дастрас карда шаванд ё аз ришта хориҷ карда шаванд.

Суръати зеркашии сусти

Суръати намоиши саҳифа як меъери муҳими қобили истифода будани сайт аст, ки муҳарриқҳои ҷустуҷӯ ҳангоми рейтинг ба назар мегиранд. Агар мундариҷа барои бор кардан хеле тӯл кашад, корбар метавонад интизор нашавад ва манбаъро тарк кунад.

Google барои арзёбии сайти Core Web Vitals-и махсусро истифода мебарад, ки дар он арзишҳои LCP (Largest Paint Contentful) ва FID (First Input Delay) барои суръат сухан мегӯянд. Суръати тавсияшудаи зеркашии мундариҷаи асосӣ (LCP) то 2,5 сония аст. Вақти вокуниш барои ҳамкорӣ бо унсурҳои саҳифа (FID) набояд аз 0,1 зиёд бошад.

Омилҳои умумӣ, ки ба суръати зеркашӣ таъсири манфӣ мерасонанд, инҳоянд:

- тасвирҳое, ки аз рӯи вазн ва андоза ҳаҷм доранд;
- мундариҷаи матни фишурнашуда;
- вазни зиёди HTML-код ва файлҳое, ки ба он ҳамчун истинод илова карда мешаванд.

Ҷӣ тавр ислоҳ кардан

Кӯшиш кунед, ки саҳифаҳои HTML-и худро зери 2 МБ нигоҳ доред. Диққати махсус бояд ба тасвирҳои сайт дода шавад: васеъшавии дурусти файло интиҳоб кунед, вазни онҳоро бидуни гум кардани сифат бо истифода аз асбобҳои махсус фишурда кунед, аксҳои аз ҳад калонро дар муҳаррири графикӣ ё тавассути панели идоракунии сайт кам кунед.

Он инчунин барои танзими фишурдани матн муфид хоҳад буд. Бо шарофати сарлавҳаи Content-Encoding, сервер андозаи маълумоти интиқолшударо кам мекунад ва мундариҷа дар браузер тезтар бор карда мешавад. Он инчунин барои оптимизатсияи андозаи саҳифа бо истифодаи бойгонии GZIP муфид аст.

Унсурҳои JavaScript ва CSS оптимизатсия карда нашудаанд

Рамзи JavaScript ва CSS барои сайти беруна масъул аст. Бо истифода аз услубҳои CSS (Cascading Style Sheets) замина, андоза ва рангҳои блокҳои саҳифа, шрифтҳои матниро муқаррар кунед. Скриптҳои JavaScript тарроҳии вебсайтро динамикӣ мекунанд.

Унсурҳои CSS/JS барои захира муҳиманд, аммо дар айни замон ҳаҷми умумии саҳифаҳоро зиёд мекунанд. Файлҳои CSS калонтар аз 150 КБ ва файлҳои JavaScript аз 2 МБ калонтар метавонанд ба суръати зеркашӣ таъсири манфӣ расонанд.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

Барои кам кардани андоза ва вазни коди CSS ва JavaScript, технологияҳо ба монанди фишурдан, кэш ва минификатсия истифода мешаванд. Аудити SEO барои муайян кардани он, ки файлҳои CSS/JS ба суръати сайт таъсир мерасонанд ва кадом усулҳои оптимизатсия истифода мешаванд, кӯмак мекунад.

Кэшкунии унсурҳои CSS/JS сарбории серверро коҳиш медиҳад, зеро дар ин ҳолат браузер нусхаҳои кэшшудаи мундариҷаро бор мекунад ва саҳифаҳоро аз сифр намоиш намедиҳад. Минификатсияи код, яъне аз он хориҷ кардани аломатҳо ва шарҳҳои нолозим андозаи аслиро кам мекунад. Роҳи дигари оптимизатсияи ҷадвалҳо ва скриптҳо ин якҷоя кардани якчанд файлҳои CSS ва JavaScript дар як аст.

Набудани оптимизатсияи мобилӣ

Вақте ки сайт танҳо барои экранҳои калон мувофиқ аст ва барои смартфонҳо оптимизатсия карда нашудааст, меҳмонон дар истифодаи он мушкилот доранд. Ин ба омилҳои рафтор ва дар натиҷа, мавқеъҳо дар рейтинг таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳарф метавонад барои хондан хеле хурд бошад. Агар унсурҳои интерфейс ба ҳамдигар хеле наздик ҷойгир карда шаванд, пахш кардани тугма ва истинод танҳо пас аз васеъ кардани порчаи экран осонтар аст. Ҳолати ғайриоддӣ нест, ки саҳифае, ки ба смартфон бор карда шудааст, аз экран берун мешавад ва барои дидани мундариҷа шумо бояд паймоиши поёнро истифода баред.

Мушкилот бо танзимоти версияи мобилӣ аз набудани мета теги viewport, ки барои мутобиқшавии саҳифа ба экранҳои форматҳои гуногун ё пуркунии нодурусти он масъул аст, нишон дода мешавад. Инчунин, нишондиҳандаи иҷрои сайти Core Web Vitals - CLS (Cumulative Layout Shift) дар бораи ноустувории унсурҳои саҳифа ҳангоми боркунии маълумот медиҳад. Меъёри он: 0,1.

Чӣ тавр ислоҳ кардан

Ҳамчун алтернатива ба версияи алоҳида барои дастгоҳҳои мобилӣ, шумо метавонед сайтеро бо тарҳи ҷавобгӯ эҷод кунед. Дар ин ҳолат, намуди он, тарҳрезӣ ва андозаи блокҳо аз андозаи экрани корбари мушаххас вобаста аст.

Лутфан қайд кунед, ки дар коди HTML саҳифаҳо мета тегҳои Viewport мавҷуданд. Дар айни замон, арзиши паҳнои дастгоҳ набояд муқаррар карда шавад, то паҳнои саҳифа ба андозаи компютер, планшет, смартфон мутобиқат кунад.

Матни алтернативӣ барои тасвирҳо мавҷуд нест

Дар коди HTMLи саҳифа тегҳои барои мундариҷаи визуалӣ масъуланд. Илова ба истинод ба худи файл, тег метавонад матни алтернативии тасвири тасвир ва калимаҳои калидиरो дар бар гирад.

Агар атрибуты alt холӣ бошад, барои системаи ҷустуҷӯ муайян кардани мавзӯи акс душвортар аст. Дар натиҷа, сайт наметавонад трафики иловагиро аз қисмат ҷалб кунад

Адабиёт

1. Алексеев А.. Введение в Web-дизайн. Учебное пособие. - М.: ДМК Пресс, 2019. - 184 с.
2. Гарретт Д. Веб-дизайн. Элементы опыта взаимодействия / Д. Гарретт. — СПб.: Символ-плюс, 2015. - 192 с.
3. Гарретт Джесс. Веб-дизайн. Элементы опыта взаимодействия. - М.: Символ-Плюс, 2020. — 285 с.
4. Дакетт Д. HTML и CSS. Разработка и дизайн веб-сайтов. - М.: Эксмо, 2019. - 480 с.
5. Диков А. В. Клиентские технологии веб-дизайна. HTML5 и CSS3. Учебное пособие. - М.: Лань, 2019. — 188 с.
6. Дэвид Макфарланд. Новая большая книга CSS. - М.: Питер, 2018. - 720 с.
7. Келер Адриан, Брэдски Гэри. Изучаем OpenCV 3. - М.: ДМК Пресс, 2017. - 826 с.
8. Кирсанов Д. Веб-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова / Д. Кирсанов. - М.: Символ, 2015. - 368 с.
9. Киселев С.В. Веб-дизайн / С.В. Киселев. - М.: Academia, 2019. - 285 с.
10. Клифтон Ян. Проектирование пользовательского интерфейса в Android / Мовчан Д. А. - М.: ДМК Пресс, 2017. - 452 с.

АНАЛИЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ОБРАБОТКИ ЕСТЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА

*Шакирова Л. - магистрант кафедры анализа данных и технологий программирования КФУ, город Казань,
Email: shakirovalilly@gmail.com*

Аннотация. В данной статье рассматривается обработка естественного языка как пересечение компьютерной лингвистики и искусственного интеллекта. Приводятся основные области применения NLP, а также описываются некоторые задачи, для решения которых используются достижения данного направления.

Abstract. The article discusses natural language processing as a subfield of computational linguistics and artificial intelligence. The main areas of NLP application are given, as well as some tasks for which achievements of this technology are used.

На протяжении десятилетий мода на различные направления компьютерной лингвистики постоянно менялась, и вместе с ней изменялись мотивы к изучению проблемы, методы исследования и практика применения. С появлением цифровых компьютеров лингвистический анализ перенял новые методы теории информации, которые хорошо согласовывались с

идеями, господствовавшими в психологии и философии. Затем, одновременно с развитием когнитивной науки, появилась теория формальных языков и идея искусственного интеллекта (ИИ) как прикладной логики. За этим последовало возрождение эмпиризма в стиле 1950-х - ИИ как прикладная статистика - за которым, в свою очередь, последовала эра глубоких сетей. Существуют признаки того, что положение вещей в скором времени снова может измениться.

В современном мире людям всё чаще приходится общаться с умными машинами, но далеко не для всех это общение может показаться комфортным. Для обеспечения максимально эффективного взаимодействия человека с компьютером лингвисты и специалисты в области компьютерных наук разрабатывают сложные решения для обработки естественного языка (NLP).

NLP сочетает в себе компьютерную лингвистику - моделирование человеческого языка на основе правил - со статистическими моделями, машинным обучением и моделями глубокого обучения. Вместе эти технологии позволяют компьютерам обрабатывать человеческий язык в виде текстовых или голосовых данных и «понимать» его полное значение, включая намерения и чувства говорящего или пишущего.

Естественная обработка языка [1-4] лежит в основе компьютерных программ, которые переводят текст с одного языка на другой, реагируют на голосовые команды и за короткое время обобщают большие объемы текста - даже в режиме реального времени. Скорее всего, вы уже взаимодействовали с NLP в виде голосовых систем GPS, цифровых помощников, программного обеспечения для преобразования речи в текст, чат-ботов для обслуживания клиентов и других программ, направленных на удобство эксплуатации потребителем. Кроме того, NLP играет все более важную роль в корпоративных решениях для оптимизации ведения бизнеса, повышения производительности труда сотрудников и упрощения критически важных бизнес-процессов.

В некоторых задачах естественной обработки языка полученные от человека текстовые и голосовые данные разбиваются таким образом, чтобы компьютер мог понять, какие именно входные данные он получает. К таким задачам относятся:

- **Распознавание речи**, также называемое преобразованием речи в текст, которое представляет собой задачу преобразования голосовых данных в текстовые. Данная функция необходима любому приложению, которое выполняет голосовые команды или отвечает на устные вопросы. Задачу распознавания усложняет манера устной речи – люди говорят быстро, невнятно произносят слова, используют неправильные ударения, различные акценты и интонации, а также неверно используют грамматические конструкции.
- **Частеречная разметка**, также называемая грамматической разметкой, представляет собой процесс определения части речи конкретного слова

или фрагмента текста на основе его употребления и контекста. Например, частеречная разметка определяет слово «гладь» как существительное в контексте «Голубая водная гладь радует глаз уставшего путника» и как глагол в контексте «Гладь рубашку скорее, мы опаздываем».

- **Разрешение лексической многозначности** заключается в выборе значения многозначного слова посредством семантического анализа, который определяет, какое слово имеет наибольший смысл в данном контексте. Например, существительное «лук» может означать растение и разновидность метательного оружия.
- **Распознавание именованных сущностей (NER)** идентифицирует слова или фразы как именованные сущности. NER определяет город «Москва» как местоположение или «Иван» как имя человека.
- **Разрешение кореференции** – это задача определения того, относятся ли два слова к одному и тому же объекту и когда именно. Наиболее распространенным примером является определение лица или объекта, к которому относится конкретное местоимение (например, «она» = «Мэри»), также можно определить наличие метафоры или идиомы в тексте (например, «черепаша» – не животное, а очень медленный человек).
- **Анализ настроений** пытается извлечь из текста субъективные характеристики: отношение, эмоции, сарказм, замешательство, подозрение.
- **Генерация естественного языка**, которая иногда описывается как противоположность распознаванию речи; это задача перевода структурированной информации на естественный язык.

Список литературы

1. Alpaydin E. Introduction to Machine Learning. 3rd ed. / Ethem Alpaydin. – Cambridge: The MIT Press, 2014.
2. Christopher D. Manning; Computational Linguistics and Deep Learning. *Computational Linguistics* 2015; 41 (4): 701–707. doi: https://doi.org/10.1162/COLI_a_00239
3. Junichi Tsujii; Natural Language Processing and Computational Linguistics. *Computational Linguistics* 2021; 47 (4): 707–727. doi: https://doi.org/10.1162/coli_a_00420
4. Prakash M Nadkarni, Lucila Ohno-Machado, Wendy W Chapman, Natural language processing: an introduction, *Journal of the American Medical Informatics Association*, Volume 18, Issue 5, September 2011, Pages 544–551, <https://doi.org/10.1136/amiajnl-2011-000464>

ОБ АКТУАЛЬНОСТИ РАЗРАБОТКИ ДВИЖКА ПОД WINDOWS COMPACT EDITION, ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ WEB-ПРИЛОЖЕНИЙ С ВОЗМОЖНОСТЬЮ АВТОНОМНОЙ РАБОТЫ

Сабешкин Ф.А. - магистрант кафедры анализа данных и технологий программирования, КФУ
Email: fedor.sabeshkin@gmail.com

***Аннотация:** В статье рассмотрена актуальность разработки в современных условиях, движка под Windows CE, для построения автономных веб-приложений. Для чего были исследованы недостатки существующих на рынке готовых решений для этой задачи.*

***Annotation:** The article discusses the relevance of developing in modern conditions, an engine under Windows CE, for building stand-alone web applications. For this purpose, the shortcomings of ready-made solutions for this task existing on the market were investigated.*

***Ключевые слова:** ТСД, Windows Compact Edition, wi-fi, Compact Framework, автономное web приложение.*

***Keywords:** DCT, Windows Compact Edition, wi-fi, Compact Framework, stand-alone web application*

В настоящее время, кажется что браузеры для работы с веб-приложением - это несколько программ, которые предоставляются бесплатно, поддерживают все современные функции и конкурируют между собой, что бы получить больше пользователей, которые не платят за их продукт в явном виде.

Однако, если мы посмотрим на рынок терминалов сбора, которые все еще используются внутри компаний с ОС Window Compact Edition, то с удивлением обнаружим, что предустановленный на них браузер не поддерживает такие, уже привычные API, как IndexedDB или LocalStorage, а аналоги браузера платны и стоимость их начинается от 100\$ за копию, но даже эти варианты могут не работать конкретно на имеющейся сборке WinCE.

В связи с этим разработал движок под Windows Compact Edition [1-4], для создания веб-приложений с возможностью автономной работы.

Новизна решения заключается в предоставлении API для вызова из Web приложения, для использования персистентного хранилища на устройствах с WinCE, т.к. имеющиеся на рынке варианты - не подошли.

Польза в том, что эта программа, позволяет использовать старый парк оборудования, упрощая процесс обновления – актуальная версия приложения автоматически скачивается при его запуске из браузера, без необходимости подключения специалиста тех. поддержки и ручной установки новой версии.

Так же упрощается процесс внесение изменений в него - веб-разработчика найти легче, чем быть привязанным к конкретному вендору программы с закрытым исходным кодом.

В заключение отметим, что мне удалось разработать движок, на основе которого было создано Web приложение с возможностью, после первой загрузки, работы в автономном режиме, без подключения к wi-fi сети.

Данные введённые пользователем при работе с программой, сохраняются даже после перезагрузки устройства.

Приложение адаптировано под актуальные бизнес процессы заказчика. Тем не менее, в него уже вносилось несколько изменений, которые были доставлены до конечных пользователей, без необходимости изменения ими стандартного алгоритма работы с устройствами.

Список литература:

- 1 A wiki for .NET developers [Электронный ресурс]. -2022. - URL: <https://www.pinvoke.net/> (Дата обращения: 6.03.2022)
- 2 Platform Invoke (P/Invoke) [Электронный ресурс]. -2022. - URL: <https://docs.microsoft.com/ru-ru/dotnet/standard/native-interop/pinvoke/> (Дата обращения: 6.03.2022)
- 3 Development for .Net Compact Framework and Windows CE 6.0 [Электронный ресурс]. -2009. - URL: <https://www.amyuni.com/forum/viewtopic.php?t=2634> (Дата обращения: 6.03.2022)
- 4 XMLHttpRequest [Электронный ресурс]. -2022. - URL: <https://developer.mozilla.org/ru/docs/Web/API/XMLHttpRequest> (Дата обращения: 6.03.2022)

ОБ АКТУАЛЬНОСТИ ПРОГНАЗИРОВАНИЕ ВРЕМЕННЫХ РЯДОВ С ПОМОЩЬЮ МАШИННОЕ ОБУЧЕНИЕ

Распрёмина А. - магистрант кафедры анализа данных и технологий программирования КФУ, город Казань
Email: erastryomina@stud.kpfu.ru

Аннотация: Анализ и прогнозирование временных рядов являются важными и достаточно сложными задачами, особенно в экономической сфере. В данной статье рассматривается актуальность применения современных методов машинного обучения для их решения. А также описаны теоретические аспекты временного ряда и примеры прикладных задач, связанных с прогнозированием.

Abstract: Time series analysis and forecasting are important and quite complex tasks, especially in the economic sphere. This article discusses the relevance of using modern machine learning methods to solve them. It also

describes the theoretical aspects of the time series and examples of applied problems related to forecasting.

Ключевые слова: *машинное обучение, прогнозирование временных рядов, моделирование временных рядов.*

Keywords: *machine learning, time series forecasting, time series modeling.*

Современный темп рынка требует соответствующего конкурентного преимущества. То есть, если Вы хотите занять прочную и прибыльную позицию среди бизнес-конкурентов в своей нише, Вам необходимо использовать соответствующие технологии, которые как минимум помогут оставаться на шаг впереди.

Прогнозирование данных прошло долгий путь с тех пор, как было представлено огромное количество технологий, таких как машинное обучение, ускоряющих обработку данных. В настоящее время прогностические модели на основе машинного обучения могут учитывать компоненты, зависящие от времени, - сезонность, тенденции, циклы, нерегулярные компоненты и т. д. - чтобы максимизировать точность предсказаний и прогнозов, основанных на данных.

Прогнозирование с помощью машинного обучения можно с наибольшей пользой применять во всех аспектах бизнеса, включая прогнозирование продаж и спроса, прогнозирование найма, погоды, потребления контента; прогнозные планирование и техническое обслуживание и многое другое.

Отметим, что временной ряд - это определенная последовательность наблюдений за данными, которые система собирает в течение определенных периодов времени, например, ежедневно, ежемесячно или ежегодно. Для анализа собранных данных временных рядов — их описания и интерпретации, а также для вынесения определенных предположений на основе сдвигов и случайных всплесков в наборе данных используются специализированные модели. Эти сдвиги и случайные всплески могут содержать смену тенденций, сезонные всплески спроса, определенные повторяющиеся изменения или несистематические сдвиги в обычных моделях и т. д.

Для прогнозирования временных рядов используется модель наилучшего соответствия, необходимого для прогнозирования будущих наблюдений на основе сложной обработки текущих и предыдущих данных.

Прогнозирование с помощью машинного обучения оказалось наиболее эффективным для улавливания закономерностей в последовательности как структурированных, так и неструктурированных данных, а также дальнейшего прогнозирования временного ряда.

Говоря о применении подходящей модели глубокого обучения для прогнозирования временных рядов, важно понимать компоненты временных рядов:

- ✓ Тренды (отражает долговременную тенденцию к увеличению или уменьшению данных временного ряда);
- ✓ Сезонность (отражает периодические изменения временного ряда);
- ✓ Нерегулярность/Шум (отражает нерегулярные колебания временного ряда, вызванные случайным шумом или ошибкой);
- ✓ Цикличность (отражает циклические изменения временного ряда).

Практически любая компания или организация, работающая с постоянно генерируемыми данными и нуждающаяся в адаптации к операционным сдвигам и изменениям, может использовать прогнозирование временных рядов. Машинное обучение служит здесь максимальным усилителем, позволяя лучше справляться с:

- ✓ Прогнозирование цен на акции - данные об истории цен на акции в сочетании с данными о регулярных и нерегулярных скачках и падениях фондового рынка можно использовать для получения проницательных прогнозов наиболее вероятных будущих изменений цен на акции.
- ✓ Прогнозирование спроса и продаж — данные о моделях поведения клиентов, а также данные из истории покупок, графика спроса, сезонного влияния и т. д. позволяют моделям машинного обучения указывать на наиболее востребованные продукты и попадать в нужное место на динамично развивающемся рынке.
- ✓ Прогнозирование веб-трафика - для прогнозирования показателей веб-трафика в определенные периоды общие данные об обычных показателях трафика среди конкурирующих веб-сайтов объединяются с входными данными о шаблонах, связанных с трафиком.
- ✓ Прогнозирование климата и погоды - данные, основанные на времени, регулярно собираются с многочисленных взаимосвязанных метеостанций по всему миру, а методы машинного обучения позволяют тщательно анализировать и интерпретировать их для будущих прогнозов на основе статистической динамики.
- ✓ Демографическое и экономическое прогнозирование - в демографии и экономике существует множество статистических данных, которые наиболее эффективно используются для прогнозирования временных рядов на основе машинного обучения. В результате можно выбрать наиболее подходящую целевую аудиторию и разработать наиболее эффективные способы взаимодействия с ней.
- ✓ Прогнозирование научных исследований - принципы машинного обучения и глубокого обучения резко ускоряют темпы доработки и внедрения научных инноваций. Например, научные данные, требующие неопределенного количества аналитических итераций, могут быть обработаны намного быстрее с помощью шаблонов, автоматизированных с помощью машинного обучения.

Таким образом, прогнозирование с помощью машинного обучения - это действительно новый уровень в прогнозировании данных. И нет никаких

причин, по которым компании или предприниматели могли бы отказаться от возможности улучшить аналитику данных с помощью возможностей машинного обучения.

Список литературы

- 1) Бабёнышев С.В. Прогнозирование временных рядов на основе методов машинного обучения в вопросах обеспечения природной и техносферной безопасности / Бабёнышев С.В., Малютин О.С., Матеров Е.Н. // Научно-аналитический журнал: «Сибирский пожарно-спасательный вестник» – 2021. – № 1. – С. 75-83.
- 2) Hyndman, R. Forecasting: Principles and Practice [Текст]. / Hyndman R., Athanassopoulos G. – OTexts; 2018. Режим доступа: <https://otexts.com/fpp2/>, свободный.
- 3) Мостицкий С.Э. Анализ временных рядов с помощью R. [Электронная книга]. URL: <https://ranalytics.github.io/tsa-with-r> (дата обращения: 12.04.2020).

АНАЛИЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЯ ОБРАБОТКА ЕСТЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА (NLP) С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МАРКЕТИНГА

Зязев А. - магистрант кафедры анализа данных и технологий программирования, КФУ, город Казань

Email: zyazev99@mail.ru

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются теоретические аспекты технологии обработки естественного языка (NLP), а также разбираются основные задачи NLP применительно к области маркетинга.*

***Annotation:** This article examines the theoretical aspects of Natural Language Processing (NLP) and examines the main objectives of NLP as applied to the field of marketing.*

***Ключевые слова:** NLP, маркетинг, язык, текст, ИИ, анализ настроений, SEO, чат-бот*

***Keywords:** NLP, marketing, language, text, AI, sentiment analysis, SEO, chatbot*

В мире аналитики есть широкий выбор инструментов и KPI (KPI - Key Performance Indicator) важный инструмент оценки персонала) для измерения ваших маркетинговых данных. Одним из самых распространенных является обработка естественного языка (NLP), технология, при которой компьютер интерпретирует и анализирует данные, связанные с человеческим языком. NLP позволяет выделять закономерности из текстовых данных, классифицировать их, выделять основное и многое другое. Иными словами, работать с текстом так же, как и с обычными числовыми данными. В Marketing Analytics NLP можно использовать для понимания намерений

вашей аудитории, чтобы вы могли создавать более разумные и эффективные маркетинговые стратегии.

NLP (natural language processing), или обработка естественного языка, - это область вычислений, цель которой - помочь компьютерам понять человеческий или «естественный» язык. В настоящий момент волна интереса к NLP только растет, и его способность оказать вполне ощутимое влияние на маркетинг не кажется чем-то надуманным.

Хотя языки, на которых общаются люди, не кажутся нам чем-то диковинным, компьютерам очень трудно правильно их интерпретировать и использовать. Жесткий, ограниченный правилами формат электронных таблиц и баз данных идеален для машин, а случайная, зависящая от контекста и будто бы не связанная какими бы то ни было правилами природа человеческих языков приводит ИИ в ступор.

Следует отметить, что NLP в маркетинговой аналитике используется для следующих целей:

- 1) Извлечение тем дает информацию для эффективного создания контента. Извлечение тем - это действие по извлечению общих тем или тем из набора данных. Это может быть чрезвычайно полезно, чтобы получить представление о том, о чем думает ваша аудитория, и это большая часть того, над чем работает NLP. В рамках маркетинговой аналитики извлечение тем может помочь вам понять, каковы намерения или вопросы вашей аудитории, что, в свою очередь, позволит вам лучше удовлетворить их потребности. Например, вы можете использовать NLP, чтобы получить представление о том, что клиенты обсуждают на форумах компании, чтобы определить общие интересы и создать целевой контент для вашей аудитории.
- 2) Анализ настроений определяет, получает ли один метод коммуникации обратную связь, отличную от другой. С помощью него можно оценить отношение аудитории в целом к тому или иному виду контента, информации. Несмотря на то, что существуют различные методы проведения анализа настроений, распространенные варианты использования включают определение отношения, выраженного в документе или группе предложений, чтобы получить общее представление об их настроении. В маркетинге это может быть полезно для определения того, как люди реагируют на различные методы коммуникации. Например, обратная связь из системы чата может вызывать более негативные эмоции, чем обратная связь по электронной почте, поскольку обратная связь по электронной почте может означать, что пользователь вовлечен и заинтересован в вашей компании, тогда как обратная связь с чат-ботом может вызывать быстрые вопросы или запросы в службу поддержки.
- 3) Идентификация аудитории для целевых сообщений. Идентификация аудитории стремится определить характеристики вашей аудитории, анализируя общие ключевые слова или темы. Эти ключевые слова или

общие темы могут рассказать вам больше о том, кто обращается к вам на основе стиля их речи, и позволят вам адаптировать свои маркетинговые усилия к этой аудитории. Например, если постоянно возникает вопрос «как получить данные из API вашей системы с помощью JavaScript», вы можете с уверенностью предположить, что эти пользователи — разработчики. Оттуда вы можете создавать целевые сообщения, предназначенные специально для аудитории разработчиков.

- 4) Улучшение обнаружения ключевых слов для методов SEO. Обнаружение ключевых слов можно использовать для создания или улучшения ваших методов поисковой оптимизации (SEO) путем создания короткого списка популярных слов из ваших текстовых данных и сопоставления его с вашим текущим коротким списком ключевых слов SEO. Здесь вы должны искать общие ключевые слова, чтобы помочь определить, какие слова являются наиболее важными. Например, вы можете проанализировать электронные письма службы поддержки и обнаружить, что один из ваших продуктов получает больше вопросов о функциях, чем о ценах.
- 5) Анализируйте данные чат-бота, чтобы отфильтровать мало приоритетные вопросы и повысить качество поступающих потенциальных клиентов

Использование методов NLP для данных, сгенерированных чат-ботом, может помочь вам сгруппировать и отфильтровать вопросы с более низким приоритетом. Они также могут помочь вам лучше обращаться к входящим потенциальным клиентам, анализируя общие вопросы в вашей системе чата и определяя, являются ли они качественными потенциальными клиентами. Если вопросы не предназначены для достижения ваших целей, вы можете создать альтернативные решения для своей аудитории вместо системы чат-бота.

Список литературы

- 1) Ковалев С. В. Нейротрансформинг. Основы самоконсультирования. - М.: Твои книги, 2017. - 192 с.
- 2) Бакиров А.К. Как управлять собой и другими с помощью НЛП. - М.: Эксмо, 2014. - 416 с.
- 3) Балыко Д. НЛП для родителей. 11 законов эффективного воспитания подростка. - М.: Эксмо, 2012. - 256 с.

МЕТОДИКАИ ИСТИФОДАБАРИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Раҳимов Абдулфатох Саторович - ассистенти кафедраи фанҳои табиӣ риёзии Колеҷи Технологиии шаҳри Душанбе

Ҳамагӣ якчанд сол муқаддам касе тасаввур карда наметавонист, ки башарият дар остонаи давраи нави инкишофи тамаддуни иттилоотӣ қарор мегирад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ фаъолияти ҳар шахс ва гурӯҳ бештар ба қобилияти аз худ кардани иттилоъ ва самаранок истифода бурда тавонистани он вобаста мегардад.

Истифодаи компютерҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон дастрасӣ ба манбаъҳои боэътимоди иттилоотро таъмин, одамро аз иҷрои корҳои якранг ва дилгиркунанда озод мекунад. Дар натиҷа қувваи пешбарандаи инкишофи ҷомеа на истеҳсоли маҳсулоти моддӣ, балки маҳсулоти иттилоотӣ бояд гардад. Маҳсулоти моддӣ бошад, маҳз тавассути иттилоот паҳн мегардад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ на танҳо истеҳсолот тағйир меёбад, балки тамоми тарзи зиндагонӣ, системаи арзишҳо дигаргун мешаванд. Ҷомеаи иттилоотӣ бар ивази ҷомеаи саноатӣ ва ҷомеаи саноатӣ бар ивази ҷомеаи кишоварзӣ рӯи кор омадаанд.

Аввал хат, баъд дастгоҳи чопкунӣ, телефон, телевизор паҳн гардид. Дар давраи воридшавии ҷамъият ба асри технологияи компютерӣ шароити бештари сараманоки коркард ва пешкаши он пайдо гардид. Ин имкони самаранок нигоҳдорӣ ва коркарди селайи калони иттилоотро фароҳам овард. Аммо дар шароити кунунии рушди фарҳанги иттилоотии ҷомеа дониш хеле тез кӯҳна мегардад ва шахс маҷбур мешавад, ки тамоми ҳаёт илм омӯзад. Ҳаҷми зиёди дониш, ки инсоният ҷамъоварӣ намудааст, маҷбур мекунад, ки дар ташкили раванди таълим муносибатро дигар намоем. Дарки нақши фундаметалии иттилоот дар инкишофи ҷомеа ва раванқи бештари технологияи иттилоотӣ зарурияти ташаккули махсуси фарҳанги иттилооти шахсиятро пеш гузошт. Барои дар ҳаёт татбиқ намудани истифодаи технологияи ин навъи компютерӣ назари нав лозим мешавад, ки онро аз кӯдаки синфҳои поени бояд таърифи намуд. Барои мактабҳои имрӯза, ки бояд барои ҷомеаи иттилоотии оянда зиндагонӣ намояд, компютер бояд ҳамчун қисми ҷудо нашавандаи ҳаёти ӯ бошад. Аз ин лиҳоз, истифодаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникативӣ дар раванди таълим проблемаи актуалии таълимоти мактаби муосир мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки ҳалли проблемаи маълумот-таълим аз тайёр кардани омӯзгорони касбӣ оғоз мегардад. Омӯзгорони замони нав бояд аз рӯи таҳассус интихоб ва истифодаи он технологияро тавонад, ки онҳо бо пуррагӣ ба мундариҷа ва мақсадҳои омӯзиши фанни алоҳида мувофиқат

мекунанду барои бадаст овардани мақсадҳои рушди ҳаматарафаи талабагон бо назардошти хусусиятҳои хоси индивидуалии онҳо мусоидат менамояд.

Мақсади кори мазкур муоинаи имконияти ҷадид, инчунин ба нақшагирӣ (лоиҳакашӣ) ва бунёди курси таълими электронӣ, ки ба омӯзиши барномаҳои компютерӣ нигаронида шудааст, меомӯзад.

Чуноне, ки дар боло қайд карда шуд, сарҳади фарқкунандаи давраи муосир, суръати равнақи ҳамасолаи инкишофи технологияи нави иттилоотӣ мебошад. Ҷомеа ба давраи иттилоот ворид мегардад. Ҷоизаст, ки зарурати чунин истилоҳот чунончи "ҷомеаи иттилоотӣ" ва "иттилоъкунони иҷомеа"-ро шарҳ диҳем. Ҳамон ҷомеае, ки дар он бештар аз 50%-и аҳолиаш ба соҳаи хизматрасонии иттилоотӣ банд бошад, ҷомеаи иттилоотӣ ном гирифта мумкинаст. Фарқи ҷомеаи иттилоотӣ аз пешина дар онаст, ки омили асосӣ намоддӣ, балки омили идеалӣ-дониш ва иттилоот амал мекунад. Хусусияти фарқкунандаи чунин ҷомеа дар зиёд гардидани нуфузи иттилоот дар ҳаёти ҷомеа, афзоиши сатҳи коммуникатсияи иттилоотӣ мебошад.

Иттилоъкунонии ҷомеа, ҷамъиfaktorҳои мутақобилаи сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва илмӣ, ки ҳаряк аз ӯи ҷомеаро ба ҳаргуна манбаи иттилоотӣ, таъмини озодонаро фароҳам меоварад. Мақсади ҷомеаи иттилоотӣ бештар намудани сифати як вақтаи маҳсулотнокӣ ва сабукии шароити меҳнат мебошад.

Таъсири иттилоот ба соҳаи таълим ҳамчуноне, ки таълим байни истеҳсолот ва илм ҷой гирифтааст, бояд ҳам бадараҷаи рушди истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва ҳам ҳолати таълиму тадрис мувофиқат кунад.

Дар аввалҳои солҳои ҳафтодумбухрон дар таълим ба вуқӯъ омад, ки он характери глобалӣ дошт ва ҷараёни иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ, инчунин дигаргуниҳои сифатӣ дар рушди илму техника махсусан информатикаро муайян менамуд. Маълум гардид, ки самти рушди дигари маҷмӯи таълим самти индивидуалӣ ба таълими мустақилона зарурат дорад.

Демократикунонӣ, компютеркунонӣ в агуманизатсиякунонии маълумот интихоби озоди барномаи таълим, бунёди маҷмуи бе фосилаи (пайдарпайи) маълумот ҳарчи бештар қувват гирифтанд.

Давраи авали иттилоъкунонии маълумот бо ворид намоии воситаҳои электронӣ ва техникаи ҳисоббарор дар ҷараёни тайёр намудани донишҷӯён аввалан таҳассусҳои техникӣ баъдан гуманитарӣ мансуб доништа мешавад. Дар ин давра таълими асосҳои алгоритмизатсия ва барномарезӣ, элементҳои алгебрии мантиқ, тағйирдиҳии математикӣ дар МЭҶ пешбинӣшуда буд. Чунин муносибат дар донишҷӯён ташакулёбии тарзи фикрронии алгоритмӣ аз худнамоии забони барномарезӣ ва дар МЭҶ кор карда тавоништаро дар назардошт.

Даври 2-юми иттилоъкунии маълумот (компютеркунонӣ) аз мобайнҳои солҳои 70-ум то 90-ум сурат гирифт ва он бо пайдоиши компютерҳои хеле пурқувват, таъмири барномаи оддӣ алоқаманд буд.

Давраи 3-юми муосири иттилоотии компютерӣ, технология инавъи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ (интернет), инчунин дарки раванди иттилоъкунонӣ ва оқибатҳои иҷтимоии он, албатта, хеле муҳим мебошад.

-баланд бардории сифати тайёр намудани мутахассисон дар асоси истифодаи технологияи иттилоотии ҷадид дар ҷараёни таълим;

-ҷори намудани усулҳои фаъоли таълим ва ҳамчун натиҷаи баланд бардории фаъолияти эҷодӣ ва интеллектуалии таълим;

-якҷоя намудани намудҳои гуногуни фаъолияти таълим (таълимӣ, пажӯҳишӣ ва ғайра);

-мувофиқкунонии таълими технологияи иттилоотӣ ба хусусиятҳои индивидуалии таълимгиранда;

-таъмини фосолағӣ ва анъанавӣ дар таълим;

-коркарди таълими фосолави технологияи иттилоотӣ;

-такмили таъминоти барномавию услубии раванди таълим;

Инчунин, вазифаи муҳими пурра иттилоъдиҳии кормандони соҳаи маориф бояд нисбати дигар соҳаи фаъолияти инсонӣ бартарият дошта бошад, зеро дониш ва навгонии ба даст оварда дар раванди таълим асоси ҳамаи намудҳои фаъолияти инсонро ташкил медиҳанд.

Адабиёти истифодашуда:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе. 26.12.2018 сол., 48 саҳ.

2. Галишникова Е. М. Использование интерактивной доски в процессе обучения // Учитель. 2007. № 4. С. 8.

3. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: // Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М., 2003. С. 12.

БА СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ МУТОБИҚГАРДОНИИ МУТАХАССИСОНИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ ДАР САМТИ ТАЪМИНОТИ БАРНОМАВӢ ВА БАРНОМАСОЗӢ

*Бобохонов Хушвахт Юлдошевич, Курбонова Тухфахон
Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М. Осимӣ*

Аннотатсия: Дар ҷараёни гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ дар атрофи омодаسازی донишҷӯёни муассасаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ муайян гардид, ки масъалаи гузошташуда дар шароити таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон торафт муҳимияти педагогӣ пайдо намуда истодааст.

Омода кардани мутахассисони миёнаи касбии самти таъминоти барномавӣ ва барномасозӣ ба талаботҳои бозори меҳнати дохилию

буруна мутобиқ гардонидан ва дорои сифатҳои баланди рақобатпазириро доро бошанд, мувофиқи мақсад аст.

Калидвожаҳо: мутобиқгардонӣ, стандарти байналмилалӣ, таҳсилоти миёнаи касбӣ, таълим, тарбия, мақсад, муҳимияти педагогӣ, донишҷӯ.

Аннотатсия: В процессе проведения исследований по подготовке студентов среднего профессионального образования было выявлено, что данный вопрос приобретает все большую актуальность в контексте среднего профессионального образования в Республике Таджикистан.

Целесообразна подготовка специалистов по программное обеспечение и программированию, отвечающих потребностям отечественного и зарубежного рынка труда и обладающих высокими конкурентоспособными качествами.

Ключевые слова: адаптация, международный стандарт, среднее профессиональное образование, образование, воспитание, цель, педагогическая значимость, студент.

Annotation: In the process of conducting research on the preparation of students of secondary vocational education, it was revealed that this issue is becoming increasingly important in the context of secondary vocational education in the Republic of Tajikistan.

It is expedient to train specialists in software and programming who meet the needs of the domestic and foreign labor markets and who have high competitive qualities.

Keywords: adaptation, international standard, secondary vocational education, education, upbringing, goal, pedagogical significance, student.

Барои ҳамқадам бо ҷаҳон ва замони имрӯзаю оянда будан аз роҳу усулҳои гуногуни омӯзиш ва таълим истифода бурдан ҳадафи асосии мо омӯзгорону пажӯҳишгарон мебошад.

Имрӯзҳо илму техника, технологияи иттилоотию иртиботӣ (коммуникатсионӣ) ва дигар технологияҳои навин ба суръати баланд ва бемайлони пешрафта истодаанд. Омода кардани мутахассисони миёнаи касбии самти таъминоти барномавӣ ва барномасозӣ ба талаботҳои бозори меҳнати байналмилаӣ мутобиқ гардонидан ва дорои сифатҳои баланди рақобатпазириро доро бошанд, мувофиқи мақсад аст.

Барои дар сатҳи баланд тайёр намудани мутахассисони технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ як қатор омилҳо сабаб шуда метавонад [1].

Ҳуҷҷатгузори раванди таълим дар самти таъминоти барномавии технологияи иттилоотӣ

Рафти мушоҳида дар ин масъала нишон дод, ки мавҷудияти стандарти давлатии фанӣ ва касбӣ дар кафедраҳои дахлдори муассисаҳои таълимӣ таҷдиди назарро талаб мекунад. Дар кафедраҳои таҳассусии стандарти давлатии фанӣ мушоҳида карда шудаанд. Вале ин нишондиҳандаҳо хеле поён буда, стандарти давлатии таҳсилот ба

талаботҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шаванд.

Стандартҳои давлатии таҳсилот - маҷмӯи меъёрҳои, ки мазмуни таҳсилот, моҳияту мӯҳлати таълим, ҳаҷми сарбории таълимӣ, сатҳи азхудкунии донишро аз тарафи таълимгирандагон ифода намуда, талаботи асосӣ ба таъмини раванди таълим, мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимӣ ва баҳогузори сатҳи донишро дар муассисаҳои таълимӣ бо назардошти дастовардҳои миллӣ ва умумибашарӣ муайян мекунанд.

Нақшаи таълимӣ-хуҷҷатест, ки омӯзиши фанҳои таълимӣ ва тақсимооти солонаи онҳоро барои тамоми давраи таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ муайян менамояд.

Барномаҳои таълимӣ дар баъзе муассисаҳои таълимӣ ба талабот ҷавобгӯ нестанд. Баъзе аз омӯзгорон аз баҳши лексия ё ягон адабиёти дастрас рухати мавзӯҳоро дастрас намуда ба қолиби тайёр нусхабардорӣ мекунанд. Дар барномаи таълимӣ мақсаду вазифаҳои ниҳии омӯзиши фан, нақшаи тақвими фан, нишон додани бобҳои алоҳида бо мавзӯҳо ва зермавузӯҳо, мазмун ва муҳтавои мавзӯҳо, меъёрҳои баҳодихӣ ба дониш, малака ва маҳорати шифоҳию амалии хонандагону донишҷӯён ва касбомӯзонро пурра нишон дода лозим аст.

Ба ҳама маълум аст, **барномаҳои таълимӣ** барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот мутобиқи стандартҳои давлатии таҳсилот таҳия мегарданд [5].

Омода намудани кадрҳои омӯзгорӣ-муҳандисии таҳассусии самти таъминоти барномавӣ ва барномасозӣ

Таъмини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо омӯзгорони касбии технологияи иттилоотӣ ҳамаҷониба ба рақобатпазирии мутахассисони миёнаи касбӣ оварда мерасонад.

Омӯзгори фанни технологияи информатсионӣ бояд ҳатман соҳиби маълумоти олии омӯзгорию техникӣ ва як қатор хусусиятҳои касбию педагогиро ноил бошад, ки асоситаринашон инҳоянд:

- маҳорати баланди педагогӣ ва психологӣ дошта бошад;
- дар самти технологияи информатсионӣ омодагии техникую муҳандисӣ дошта бошад;
- ба мазмун ва мундариҷаи ҳамаи самтҳои технологияи иттилоотӣ сарфаҳм равад;
- оид ба аксарияти истилоҳотҳои самти технологияи иттилоотӣ ва иртиботӣ маълумот дошта, онро ба дигарон низ фаҳмонида тавонад;
- соҳиби дониши хуби математикӣ буда оид ба масъалаҳои таълимӣ модели математикӣ ва алгоритм тартиб дода тавонад;
- маҳорати барномасозӣ дошта, оид ба забонҳои барномасозии муосир маълумоти мукамал дошта бошад;
- барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ барнома мураттаб карда тавонад;
- ба воситаи донишҳои кибернетикӣ фанҳои табиую риёзиро бо технологияи иттилоотӣ алоқаманд карда тавонад;

- ба донишҷӯён мавқеи технологияи нави информатсиониро дар тараққиёти ҷомеа фаҳмонида тавонад;
- донишҷӯёнро оид ба риояи техникаи бехатарӣ, қоидаҳои дурусти иҷрои кор дар ҷараёни кор ва фаъолият қоидаҳои санитарияро гигиениро дар кабинетҳои компютерӣ фаҳмонида тавонад;
- ба масъалаҳои амнияти информатсионӣ сарфаҳм рафта тавонад;
- дорои фарҳанги баланди иттилоотӣ буда, ба дигарон низ оиди ҳамаи паҳлуҳои ин масъала фикру ақидаашро фаҳмонида тавонад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки дар аксарият мавридҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омӯзгорони таҳассусии таъминоти барномавӣ ғайритаҳассусӣ буда ба талаботҳои касбӣ пурра ҷавобгӯ шуда наметавонанд. Баъзе аз омӯзгорони фанни технологияи информатсионӣ ғайритаҳассус буда ба талаботҳои Стандарти давлатии маълумот аз фанни технологияи информатсионӣ пурра ҷавобгӯ нестанд.

Сафарбар намудани омӯзгорони таҳассусӣ барои гузаронидан аз курсҳои кӯтоҳмуддат дар шохаҳои гуногуни самти таъминоти барномавӣ ва барномасозӣ

Қайд кардан бамаврид аст, ки ягон илм бе истифода аз дастовардҳои технологияи иттилоотӣ таррақӣ карда наметавонад. Айни ҳол дар самти мазкур шохаҳои гуногун рушд ёфта аҳамиёти татбиқи доштани онро дар соҳаҳои гуногуни халқ нишон дода истодааст.

Дар моддаи 19 банди 7-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ (с. 2015) „Оид ба уҳдадорӣ кормандони соҳаи омӯзгорӣ ва кормандони муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ” оварда шудааст:

- самаранокии раванди таълиму тарбияро таъмин кунанд;
- савияи донишу ихтисоси худро пайваста баланд бардоранд;
- вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо босифат иҷро намоянд;
- аз рафтор ва суҳанҳое, ки боиси мураккаб гардидани фазои ахлоқию маънавии муассисаҳои таълимӣ мегарданд, худдорӣ намоянд.

Имрӯзҳо омӯзгорони фанҳои таҳассусии самти технологияи иттилоотӣ ва барномасозӣ уҳдадоранд, ки барои баланд бардоштани маҳорати касбӣ техникаи самаранокии ҷараёни таълиму тарбияро таъмин ва савияи донишу ихтисоси худро пайваста баланд бардоранд [3].

Ҳамин омил муҳимро ба назар гирифта барои баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорони самти номбурдаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омӯзиши курсҳои кӯтоҳмуддатро дар шохаҳои гуногун дар шакли намунавӣ пешниҳод менамоем.

Баҳри амали намудани равияҳои дар поён овардашуда омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ имконият доранд, ки ба роҳбарияти муассиса ё донишкадаҳои тақмили ихтисос аз рӯи самтҳои зерин дархост намоянд.

- Сохтори кори системаҳои амалиётӣ ва шабакаҳои компютерӣ;

- Забонҳои барномасозии муосир (Visual C/C++, Python, TypeScript, JavaScript, Java, Visual Prolog, Java, C#.NET, Asp.Net, ва ғ);
- Технологияҳои муосири (COM, .NET, WMF, Java/J2EE);
- Технологияҳои қабул, интиқол ва ҳифзи иттилоот;
- Web-барномасозӣ;
- Қолибҳо (Форматы) ва стандартҳои интиқоли маълумотҳо (XML, HTML);
- Муҳити коркард ва банақшагирии барномасозии ба объект нигаронидашуда;
- Графикаи компютерӣ ва модесозӣ дар муҳити 3D;
- Назария ва татбиқи воситаҳои лоиҳакашии пойгоҳи додаҳо;
- Алгоритмҳо ва воситаҳои зеҳнии сунъӣ;
- Алгоритмҳои криптография ва бинои тасвир;
- Усулҳои беҳинсозӣ ва қабули қарорҳо;
- Амсиласозии рафтори объектҳои муракаби муҳандисӣ ва усулҳои аниқи ҳисоббарорӣ [4].

Агар ба чараёни пажӯҳиш назар намоем, ҳадаф аз омода намудани омӯзгорони баландхисос ва корозмуда мебошад. Зеро ҳалли ин масъала ба рақобатпазирии мутахасисони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ нигаронида шудааст.

Таъсири омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ

Омӯхтани забонҳои русӣ ва англисӣ дар чараёни азхудкунии технологияи муосир ва баҳри рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён ниҳоят муҳим мебошад, зеро ки забони англисӣ забони байналмилалӣ ва робитаҳои техникӣ мебошад.

Мутахасисон (донишҷӯён) ба қисми зиёди техникаю технология бо забони русӣ ва англисӣ ворид мегарданд. Бо ин забон интерфейси (намуди берунаи) барномаҳо барои намудҳои асосии захираҳои саросарии иттилоотӣ ва робитаи касбӣ бо системаҳои амалиётҳои компютерҳо амалӣ гардонида мешавад. Ҳамчунин дар қисми зиёди соҳаҳои илм, тиҷорат ва технология маҳз бартариҳои ҳамин забонҳо бештар ба чашм мерасад.

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ, махсусан барои хонандагон, донишҷӯён, касбомӯзон бисёр мушкилот дорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки тамоми таҷҳизотҳои электронӣ аз компютер сар карда то қувватсанчи оддӣ (тестер) тамоми нишондиҳандаҳо, фармонҳо ва дигар амалиётҳои зарурӣ бо забонҳои русӣ ва англисӣ сабт шудаанд. Аз сабаби надониستاني истилоҳотҳои техникӣ истифодабарандагон ба садамаҳои техникӣ, зарари ҷисмонӣ иқтисодӣ, пастшибии сифати истеҳсолот ва дигар омилҳои манфӣ дучор мешавад.

Яке аз омилҳои рақобатпазирии мутахасисон ва рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ шарҳ додан ва аҳамияти татбиқӣ доштани истилоҳоти фанӣ дар мавзӯҳои омӯзонидашаванда мебошад.

Дониستاني истилоҳоти соҳавӣ ба мутаххасисони ҷавон имконият медиҳад, ки ба самти низоми технологияи иттилоотӣ ва таъминоти барномавӣ аз наздик шинос шуда, дар фаъолияти минбаъдаи худ самаранок татбиқ намоянд [7].

Зарурияти асосии омода намудани мутаххасисони миёнаи касбӣ дар самти технологияи иттилоотӣ ва таъминоти барномавӣ дар он аст, ки сифати таълим ва тарбияро дар фазои иттилоотӣ баланд бардошта, баҳри ободонию шукуфоии Ватани азизамон ҳиссагузорию ҷавонону наврасон имкониятҳо фароҳам оянд.

Адабиёт

1. Бобохонов Х. Ю., Мирзоев И. Н. «Омилҳои рушд дар муассисаҳои миёнаи умумӣ» Маҷаллаи таълимӣ, методӣ ва илмӣ «Маърифати омӯзгор» №2, февралӣ 2016, саҳ. 25-28.
2. Стандарти давлатии маълумот аз фанни «Технологияи информатсионӣ» барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ- Душанбе 2006.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ (с. 2015) „Оид ба ухдадорӣ кормандони соҳаи омӯзгорӣ ва кормандони муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ” .
4. Шабақаҳои иттилоотии таълимӣ.
5. Бобохонов Х., Эҳсонзода М. «Усули самарабахши дарси назариявӣ аз фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ». Маҷаллаи илмию методӣ «Илм ва инноватсия» №1., соли 2016., саҳ. 37-41
6. Бобохонов Х. Ю. «Омилҳои рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ» Паёми ДМТ 2017. №3/6. с. 216-219.
7. Китоби таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ. (Санадҳои меъёрии ҳуқуқии муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон) Душанбе, 2014.

**АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ
ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ И ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ В
ЗДАНИЯХ**

*Хасанов Н.Н.- доктор архитектуры,
Каримов Н.М.- докторант PhD,
Гулямов Б.А. - докторант PhD*

Таджикский технический университет имени ак. М.С. Осими

Аннотация: *в данной статье рассматриваются вопросы защита помещения от перегрева при проектировании энергоэффективных гражданских зданий с учетом физико-климатических воздействий в условиях жаркого климата Таджикистана.*

Ключевые слова: *микроклимат, ограждающих конструкций, колебания, температуры, перегрев, проектирования, теплозащита.*

Annotation: *This article discusses the issues of protecting the premises from overheating in the design of energy-efficient civil buildings, taking into account physical and climatic influences in the hot climate of Tajikistan.*

Keywords: *microclimate, enclosing structures, fluctuations, temperature, overheating, design, thermal protection.*

К районам с жарким климатом относится территории с июльской среднемесячной температурой в 13 часов дня выше 25⁰С.

Эта характеристика температурного режима не входит в расчеты ограждающих конструкций, а служит лишь для определения границ районов, в которых должны быть предусмотрены меры борьбы с перегревом зданий.

Защита помещения от перегрева с помощью ограждающих конструкций на современном этапе развития строительной техники, когда традиционные высокоинерционные ограждения заменяются легкими индустриальными конструкциями, остаётся актуальной задачей, несмотря на недостаточность этих мер в обеспечении комфортных условий в искусственно созданной среде.

Массовое жилищное и гражданское строительство, осуществляемое в Таджикистане, требует разработки проектов с комплексом архитектурно-конструктивных мер, учитывающих региональные условия строительства этих специфических районов.

Перегрев в помещениях в указанных районах в летний период происходит в основном за счет избыточного тепла, вносимого через наружные ограждения – стены, окна, покрытие.

Игнорирование факторов соответствующей теплозащиты зданий за счет ограничения теплоступлений через ограждающие конструкций

приводит к дискомфортным, с точки зрения нормальной терморегуляции организма человека, условиям.

Исследования показывают, что при недостаточной теплозащите зданий в летний период среднесуточное значение температур в помещениях достигает 30°C и более, а в отдельные часы до 35°C . При этом температура в помещениях последних этажей многоэтажных зданий на $3-4^{\circ}\text{C}$ выше, чем на средних этажах [1]

Эти температурные условия намного превышают уровень комфортных, регламентируемых соответствующими гигиеническими нормативными документами.

Одной из актуальных проблем является проблема защиты помещений от перегрева в летний период за счет периодических воздействий высоких температур и интенсивной солнечной радиаций.

Основным источником поступления тепла на земную поверхность, как известно, является суммарная коротковолновая радиация, представляющая поток солнечной радиации небосвода.

Количество тепла, получаемое какой-либо поверхностью здания за счет солнечной радиации, зависит от географической широты местности и склонения солнца, а также от особенностей положения и свойств поглощения этой поверхности. Максимальное количество тепло за счет солнечной радиации получают горизонтальные поверхности.

Роль ограждающих конструкций в уменьшении перегрева помещений ограничивается сокращением передачи тепла через толщу этих конструкций.

Однако при достаточно постоянных средних температурах наружного воздуха в течение достаточно продолжительного отрезка времени, при отсутствии эксплуатационных тепловыделений, кондиционирования воздуха в помещениях устанавливается среднесуточная температура, близкая к наружной.

В этих условиях в летний период передача тепла через стены и покрытия происходит, главным образом, за счет периодических колебаний температуры на наружной поверхности ограждения вследствие колебания температуры наружного воздуха и действия солнечной радиаций.

Для теплотехнических расчетов ограждающих конструкций в летних условиях важно знать среднесуточное значение температуры наружного воздуха и амплитуду её колебаний в течение суток, а также интенсивность солнечной радиации.

Время дня, в которое происходит непосредственное облучение наружной поверхности конструкций и их перегрев, зависит от ориентации ограждения по сторонам света и не всегда совпадает с тем временем дня, когда температура наружного воздуха имеет максимальное значение.

Например, максимум интенсивности солнечного облучения покрытия здания поступает в 12 часов по среднесолнечному времени, а время наступления максимума температуры наружного воздуха приходится на 15 часов среднесолнечного времени.

В Среднеазиатских районах, в том числе Таджикистане, благодаря резко засушливому климату, почти вся поступающая радиация расходуется на нагревание земной поверхности. Температура поверхности почвы дневные часы в районах Средней Азии может достигать 70-80⁰С.

В ночные часы суток температура поверхности почвы и поверхности ограждающих конструкций становится ниже температуры окружающего воздуха. Охлаждения поверхности происходит за счет эффективного излучения тепла в атмосферу. Разность температур поверхности и окружающего воздуха может достигать значительных величин и зависит от влажности атмосферы и степени ясности неба. [2]

Высокие температуры на наружной поверхности ограждения в дневные часы и значительно пониженные – в ночные приводят к резким колебаниям температур на них в течение суток.

Колебания температуры наружного воздуха течение суток имеют важное значение при оценке теплотехнических качеств ограждающих конструкций, а также влияния климата как на человеческий организм, так и на устойчивость и долговечность ограждающих конструкций и различных сооружений.

Основными климатическими факторами, влияющими на величину суточной амплитуды температуры воздуха, является количество солнечной радиации, степень континентальности климата и рельеф местности.

Наибольшие колебания отмечаются летом при ясном небе, наименьшие – зимой, при пасмурной погоде.

Суточные колебания температуры над влажной почвой меньше, чем над сухой: часть тепла затрачивается на испарение.

С высотой местности суточные колебания температуры воздуха обычно уменьшается и наоборот, в долинах и котловинах они возрастают. О величине колебания температуры наружного воздуха в максимальных её значениях для городов Таджикистана можно судить по данным ГНиП РТ 23-01-2018 «Строительная климатология». [3]

В заключении можно констатировать, что при проектировании энергоэффективных гражданских зданий с учетом физико-климатических воздействий в условиях жаркого климата, необходимо учитывать все вышеуказанные факторы, влияющие на энергосберегающие качества ограждающих конструкций зданий.

Список литературы

1. Васильев Б.Ф. - Натурные исследования температурно-влажностного режима жилых зданий в жарком климате/ Б.Ф. Васильев - Москва, 1965 - 176 с.
2. Якубов, Н.Х. Основы проектирования бесчердачных крыш в условиях жаркого климата: учеб. пособие для вузов/ Н.Х. Якубов. - Душанбе: Первая типография, 1993. - 136 с.
3. ГНиП РТ 23-01-2018 «Строительная климатология».– Душанбе: Изд-во ГУП «НИИСА», Издательский центр, 2018. – 34 с.

ПОЯВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМАЯ И ТРАДИЦИОННАЯ ЭНЕРГЕТИКА

Фозилов З.К., Мирзоев А.А., Мирзоев А.С.

Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими

Аннотация: Возобновляемая или регенеративная энергия (Зелёная энергия) - энергия из источников, которые по человеческим понятиям являются неисчерпаемыми. Основной принцип использования возобновляемой энергии заключается в её извлечении из постоянно происходящих в окружающей среде процессов и предоставлении для технического применения.

Аннотатсия: Энергияи барқароршаванда ва барйароркунанда (Энергияи сабз) – энергия аз манбаъҳое, ки мувофиқи фаҳмиш ва таҳлили олимон ва инсоният тамомонашавандаан. Принципи асосии истифодаи энергияҳои барқароршаванда аз он иборат аст, ки он аз равандҳои, ки доимо дар муҳити зист (энергияи офтоб, шамол, об) ба амал меоянд барои истифодаи техникӣ инсонӣ таъмин карда шаванд.

Annotation: Renewable or regenerative energy (Green energy) is energy from sources that, according to human concepts, are inexhaustible. The basic principle of using renewable energy is to extract it from processes constantly occurring in the environment and provide it for technical use.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, солнца, эффективный, потребление, пассивные, нулевые, активные, технологий, электричество, субъективные, объективные, солнечные лампы, солнечное энергия, ветровой энергия.

Общая информация

В течение дня Солнце дает нам свет и энергию. Ночью электрические лампы освещают нам улицы и наше жилище, используя электрическую энергию, получаемую от электростанций по проводам. При поездке на машине мы используем энергию, запасенную в виде топлива - бензина.

Мы питаемся пищей, которая дает нам энергию для работы, игры, учебы, занятий спортом и путешествий. При этом, чтобы каждый человек в мире имел такую возможность, многие люди занимаются производством энергии, выращиванием растений, добычей полезных ископаемых и другой деятельностью, связанной в конечном итоге с добычей энергии. Экономисты говорят, что энергия - это кровь экономики, и, действительно, невозможно себе представить жизнь на Земле без использования энергии.

Говорят, что энергия - это способность совершать работу. Энергией обладает поднятый на гору камень, сжатая пружина, разогнавшийся с помощью бензина автомобиль, излучение Солнца, которое мы воспринимаем в виде света и тепла, каменный уголь, который при сгорании дает нам тепловую энергию и т. д.

Введение в возобновляемую энергетику

Научно-технический прогресс невозможен без потребления энергии, которое обеспечивается в основном за счет использования органического ископаемого топлива (уголь, нефть, газ), гидроэнергии и атомной энергии. Однако, по результатам многочисленных исследований, при продолжающемся росте народонаселения органическое топливо к 2022 году сможет удовлетворить запросы мировой энергетики только частично. Остальная часть энергопотребности должна быть удовлетворена за счет других источников энергии - нетрадиционных (новых) и возобновляемых.

Возобновляемые (возобновляющиеся) источники энергии работают на основе постоянно существующих или периодически возникающих в окружающей среде потоков энергии и не зависят от запасов ископаемого топлива. Возобновляемая энергия не является следствием целенаправленной деятельности человека, и это является ее отличительным признаком. Фактически под возобновляемой энергией понимают постоянный или периодический поток энергии, который существует в окружающей среде на протяжении достаточно длительного интервала времени существования человечества. Важно отметить, что потребление ископаемых топлив связано лишь с малой частью времени существования человечества, но и в то же время очень важной частью, когда человечество сумело построить современную научно-техническую цивилизацию, подготавливая себя к следующему этапу, на котором стоит задача обеспечения устойчивого развития и освоения околоземного космического пространства. С этой точки зрения, важной задачей является освоение существующих возобновляемых источников энергии, освоение термоядерной энергии и поиск новых источников энергии.

В то же время человечество должно научиться эффективно, как с экономической, так и технической точек зрения, использовать природные потоки энергии, причем не нанося вреда окружающей среде. Именно из-за экологического ущерба, связанного с затоплением больших территорий, изменением локального климата, нарушением биологического равновесия большую гидроэнергетику не относят к возобновляемой энергетике.

Невозобновляемые источники энергии - это природные запасы веществ и материалов, которые могут быть использованы человеком для производства энергии. Примером могут служить уголь, нефть, газ, ядерное топливо (в порядке соответствующем освоению этих видов топлива человечеством). Энергия невозобновляемых источников, в отличие от возобновляемых, находится в природе в связанном состоянии и высвобождается в результате целенаправленных действий человека.

Согласно международной практике, к нетрадиционным и возобновляемым источникам энергии относят: энергию Солнца; энергию ветра; энергию водных потоков на суше (гидроэлектростанции мощностью менее 1 МВт: мини ГЭС, микро ГЭС); биомассу (отходы сельского хозяйства, лесного комплекса, коммунально-бытовые и промышленные;

энергетические плантации; водоросли; торф; геотермальную энергию (гидротермальные и парогидротермальные источники; сухие, глубоко залегающие горные породы); энергию морей и океанов (приливы и отливы, течения, волны, температурный градиент, градиентсолености); низкопотенциальную тепловую энергию (почвы и грунта, зданий и помещений, сельскохозяйственных животных).

В условиях, когда масштабы антропогенного воздействия на окружающую среду достигли таких размеров, что под угрозу поставлена жизнь на планете, охрана окружающей среды и рациональное природопользование выходят на передний план. Устойчивое развитие возобновляемой энергетики (ВЭ) является важнейшей задачей, успешное решение которой неразрывно связано с обеспечением высокого уровня профессиональной подготовки специалистов в данной области.

Ограниченность ископаемого топлива

Традиционная энергетика, включая и атомную энергетику, базируется на ископаемых источниках энергии. К сожалению, многими экономистами игнорируется тот факт, что нефть является невозобновляемым ресурсом. Инвесторам уже сейчас становится понятно, что без значительного сокращения объемов потребления нефти, в ближайшие годы (называют сроки в 5–10 лет) мировой уровень добычи достигнет своего максимума.

К чрезвычайно важному заключению - достижению абсолютного максимума потребления - впервые пришел М. Кинг Хабберт (Dr. M. King Hubbert), геолог, который спрогнозировал величину объемов нефтедобычи, используя исторические данные и оценки доказанных запасов. Еще в 1956 году, основываясь на геологических изысканиях, Хабберт показал, что уровень добычи нефти в США достигнет своего максимума в 1970 году (рис. 1).

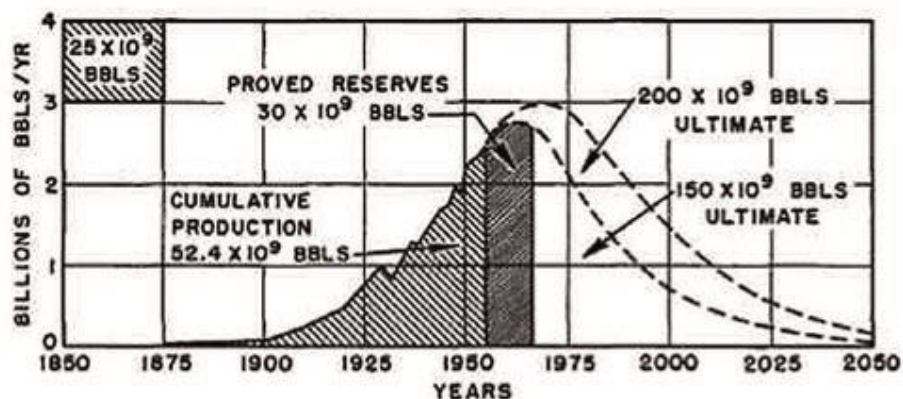

Figure 21 – Ultimate United States crude-oil production based on assumed initial reserves of 150 and 200 billion barrels.

Рис. 1. Предсказание Хабберта

Фактически ему удалось предсказать первый энергетический кризис (Хабберт ошибся лишь на четыре года — в 1974 году появились признаки снижения добычи нефти и последующий рост цен). Более того, он спрогнозировал, что мировой уровень объемов нефтедобычи (за исключением сжиженного газа, в некоторых случаях являющегося побочным продуктом) достигнет максимума примерно к 2000 году (см. рис. 8).

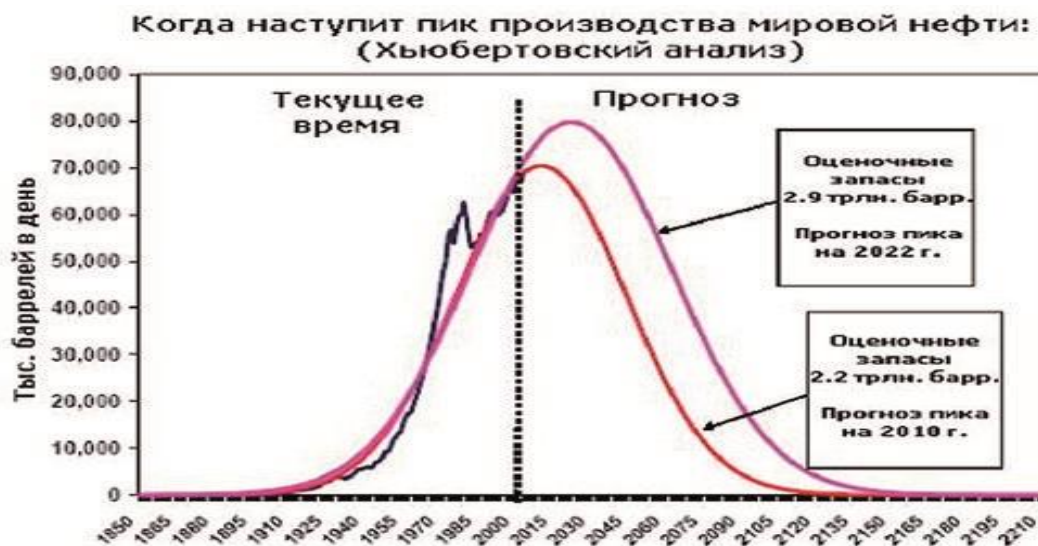
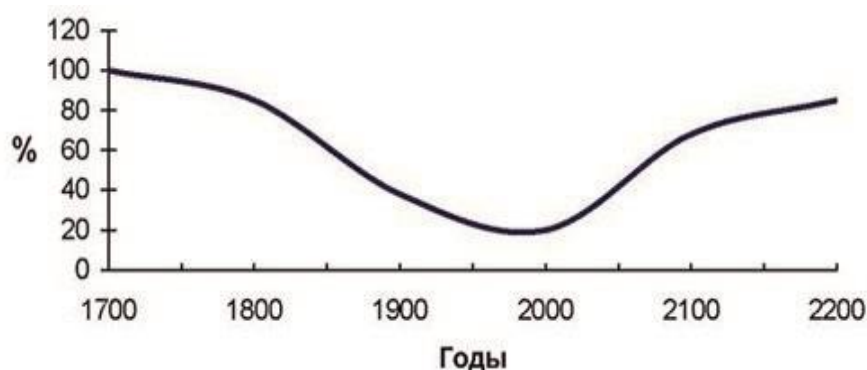

Рис. 8. Предсказание Хабберта по мировым данным

Конечно, достижение абсолютного максимума может быть отодвинуто на более поздний срок, если высокие цены снизят растущее потребление нефти и подтолкнут к разработке альтернативных нефти источников энергии. Очевидно, что высокие цены на нефть и бензин будут существенным образом влиять на нашу жизнь в течение ближайших 5–10 лет. Тому факту, что нефтяной сектор уже сейчас близок к пику объемов добычи, есть много доказательств. Многие нефтедобывающие страны уже достигли пика, и объемы их нефтедобычи снижаются уже на протяжении десятилетий. Еще больше стран пополнит этот список в недалеком будущем, если мировое потребление нефтепродуктов не замедлится.

Разумное использование ископаемых ресурсов подразумевает, что при фиксированной структуре производства и потребления ресурсная рента направляется не в финансовый фонд, а на развитие технологий, использующих возобновляемые ресурсы и тем самым замещающих в производстве исчезающий ресурс. Переход к возобновляемой энергетике переводит энергетику в класс возобновляемых ресурсов.

Известный российский ученый академик Российской академии сельскохозяйственных наук Д. С. Стребков дает свое видение использования

возобновляемых источников энергии (график обратный предыдущему). На графике (рис. 9) приводится доля возобновляемой энергии в мировом производстве энергии. Заметим, что уже в древности человек научился использовать энергию Солнца, ветра, водных потоков, биомассы и тяглового скота. Академик Д. С. Стребков считает, что реализация факторов развития новых технологий приведет к увеличению роли возобновляемой энергии в энергетике будущего до 60–70 %, в электроэнергетике до 80–90 %.

Рис. 3. Доля возобновляемой энергии в мировом производстве энергии, по Д. С. Стребкову.

Возобновляемая энергетика становится «большим» бизнесом, но в то же время разрыв с традиционной энергетикой пока остается огромным. Основная причина - относительно высокая затратность производства. Хотя за последние 20 лет технологическое развитие привело к снижению стоимости электроэнергии, выработанной за счет возобновляемых ресурсов. Так, себестоимость электроэнергии промышленных ветроэлектростанций, например, за последние 25 лет снизилась с 0,4 до 0,03–0,07 долл. США за кВт•ч (за счет улучшения технологий по созданию ветротурбин, увеличения их размеров, а также усовершенствования процессов сборки). А стоимость одного киловатт-часа, полученного за счет энергии солнца, за 20 лет снизилась с 2,5 до 0,2 долл. США.

Таджикистан богатая гидроресурсами страна, горный рельеф и наличие рек позволяет возводить высокие плотины и строить крупные гидроэлектростанции (ГЭС), что в стране и делает - 95% электричества вырабатывается 14 крупными и средними ГЭС. Использование гидроэлектростанций само по себе считается «зелёным» способом выработки электроэнергии, но всё же, по мнению экологов, необходимо думать о альтернативе. И здесь большое значение для страны имеют энергии солнца и ветер.

Солнечная энергия

Солнце является первичным и основным источником энергии для нашей планеты и всего живого на ней. Оно греет всю Землю, приводит в движение реки и сообщает силу ветру. Под его лучами вырастает более 1 квадриллиона тонн растений, питающих, в свою очередь, более 10 триллионов тонн животных и бактерий. Благодаря Солнцу на земле накоплены запасы ископаемого топлива в виде углеводородов, то есть нефти, угля, торфа и пр., которые мы сейчас активно сжигаем. Для того чтобы сегодня человечество смогло удовлетворить свои потребности в энергоресурсах, требуется в год около 10 миллиардов тонн условного топлива. (Теплота сгорания условного топлива - 7 000 ккал/кг.). По оценкам специалистов, разведанных мировых запасов угля человечеству хватит на 200 лет, нефти и природного газа - на 36 лет, ядерного топлива - на 40 лет, поэтому использование ВИЭ во всем мире - это обеспечение мировой энергетической безопасности. От состояния энергетике зависит также развитие промышленности и сельского хозяйства, поэтому использование ВИЭ поможет решить также проблему устойчивого

развития сельских территорий. Таким образом, внедрение ВИЭ повлияет на решение трех глобальных проблем: энергетики, экологии и продовольствия.

Солнечная энергия — это наименьшее количество загрязнения для планеты и наиболее неистощимый из всех известных источников энергии. Человечество только начинает выявлять и использовать ее потенциал. Сегодняшние солнечные системы уже рентабельны, надежны и просты в эксплуатации. Их использование набирает популярность в развитых странах.

Если энергию, поставляемую на нашу планету Солнцем за год, перевести в условное топливо, то эта цифра составит около 100 триллионов тонн. Это в десять тысяч раз больше, чем нам нужно. Считается, что на земле запасено 6 триллионов тонн различных углеводородов. Если это так, то содержащуюся в них энергию Солнце отдает планете всего за три недели. И резервы его настолько велики, что светиться так же ярко оно сможет еще около 5 миллиардов лет. земные зеленые растения и морские водоросли утилизируют примерно 34 % поступающей от Солнца энергии. Остальное теряется почти впустую, расходуясь на поддержание комфортного для жизни микроклимата в глубинах океана и на поверхности Земли. И если бы человек смог взять для своего внутреннего потребления хотя бы один процент (то есть 1 триллион тонн того самого условного топлива в год), то это бы решило многие проблемы на века вперед.

Сейчас большинство стран мира стремятся развивать использование ВИЭ, и многие из стран занимаются этой проблемой на государственном уровне по следующим причинам:

- уменьшение зависимости от импорта органического топлива (в основном нефти и газа);
- снижение загрязнения окружающей среды;
- возможность интеграции энергоустановок на основе ВИЭ в существующую энергетическую сеть;
- возможность применения и развития наукоемких технологий;
- неисчерпаемость ВИЭ; - доступность ВИЭ.

Наиболее распространенным и доступным возобновляемым источником энергии является солнечная энергия. Приход суммарной солнечной энергии на поверхность Земли оценивается в 1018 кВт·ч/год - цифра, в 7000 раз превышающая годовое потребление энергии всех жителей планеты.

По данным Агентства по гидрометеорологии Таджикистана, продолжительность солнечного сияния в стране составляет 2100-3166 часов в год, а количество солнечных дней в году колеблется от 260 до 300. Это дает большие возможности для использования солнечной энергии в качестве альтернативы, особенно в горных регионах, где нет линий электропередачи. Предварительные подсчеты Министерства энергетики Таджикистана показали, что потенциал использования солнечной энергии составляет 3103 млрд кВт часов в год. Этого объема хватило бы, чтобы частично порвать зимний дефицит электроэнергии в Таджикистане в регионах страны, где проживает 70% населения.

Список используемой источников:

1. Закон Республики Таджикистан от 19 сентября 2013 года №1018 «Об энергосбережении и энергоэффективности»
2. Алексеев Б.А. Возобновляемые источники энергии за рубежом. Журнал «Энергетики» -2005.- вып. 2.
3. Г.Б. Осадчий «Энергосбережение и возможности установок и систем малой энергетики на базе солнечного соляного пруда. Омск 2012 год.
4. СП 2-101-2000 «Проектирование тепловой защиты зданий»
5. Возобновляемыми источниками энергии. Автореферат дис. канд. арх. Москва, 2009-20с.ил.

ЧТО ТАКОЕ СОЛНЕЧНАЯ ЭНЕРГИЯ И СПОСОБЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ?

Мирзоев А.А., Фозилов З.К., Лютнов Х.Ф.

Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими

Аннотация: *Самое необходимое в любой период времени – это энергия. Когда холодно - нужно тепло. Когда жарко – нужна прохлада. При любом виде деятельности нужны механическая и электрическая энергии. В статье мы рассматривали вопрос об эффективности использования в современных условиях солнечной энергии. Мы рассказали немного из того, что известно современной науке о Солнце и способы его применение.*

Аннотатсия: *Аз ҳама чизи зарурӣ ва лозими дар ҳама давру замон барои инсон ин энергия ба ҳисоб меравад. Вақте ки ҳаво сард аст ба мо гарми лозим аст баръқс вақте ки ҳаво гарм аст ба мо сарди ё ҳавои бароҳат зарур мегардад. Дар ҳама гуна фаъолияти инсон қувваи механики ва электрикиро талаб мекунад. Аз ҳамин сабаб дар мақолаи мазкур мо маълумоти мухтасар дар масъалаи самаранокии истифодаи энергияи офтоб ва роҳи истифодаи энергияи офтобро дар шароити муосирро баррасӣ намудем.*

Annotation: *The most necessary thing in any period of time is energy. When it's cold, you need warmth. When it's hot, you need cool. Any kind of activity requires mechanical and electrical energy. In the article, we considered the issue of the efficiency of using solar energy in modern conditions. We have told a little of what is known to modern science about the Sun and how to use it.*

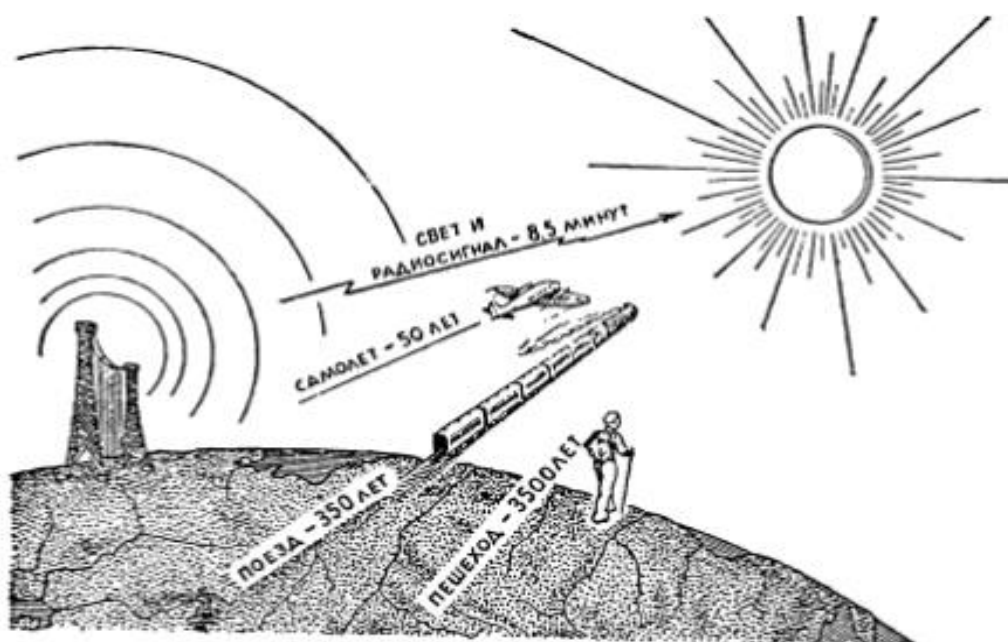
Ключевые слова: *Солнце, Земля, эффективный, потребление, пассивные, нулевые, активные, технологий, электричество, фотоэлементы, солнечные коллекторы, солнечные лампы, солнечное энергия, технология.*

Общая информация

Солнце имеет огромное значение для всех нас, жителей Земли. Поэтому испокон веков люди вели наблюдения над Солнцем, пытаюсь разгадать “тайну” животворного действия его лучей и выяснит его физическую природу и строение.

В прошлые века люди не знали истинных причин, порождающих различные природные явления, не умели использовать силы природы в своих интересах. Они искали объяснения этим явлениям в религии, находясь во власти суеверий и ложных религиозных представлений.

По мнению учёных Солнце находится от нас на расстоянии около 150 миллионов километров. Это расстояние почти в 3750 раз превышает длину окружности земного экватора. Чтобы покрыть это расстояние, скорый поезд, делающий 50 километров в час, должен идти без остановок день и ночь

около 350 лет. Даже на самолёте, имеющем скорость около 350 километров в час, на это потребовалось бы 50 лет. (рис 1.).

Солнце испускает в холодное мировое пространство колоссальное количество тепла и света. Количество тепла и света, излучаемого с каждого квадратного метра солнечной поверхности, соответствует тому количеству, которое может дать миллион электрических лампочек, получающих питание от электростанции мощностью в 80 тысяч лошадиных сил. Количество же энергии, ежедневно излучаемой со всей поверхности Солнца, исключительно велико. Для получения такого количества энергии на Земле пришлось бы ежедневно сжигать в топках электростанций такие колоссальные массы каменного угля, которые во много раз перевешивают запасы этого вида топлива на всём земном шаре. Учёные подсчитали, что ещё многие миллиарды лет Солнце будет с такой же неослабной силой обогревать и освещать нашу планету.

Можно ли вообще считать источником теплового излучения Солнца процессы, сходные с горением? Оказывается, нельзя. Но в условиях высокой температуры на Солнце не могут образовываться сложные соединения. В таких температурных условиях наблюдаются явления как раз обратного порядка, то-есть разложение сложных соединений на простые.

Откуда же берёт Солнце своё тепло? Долгое время это оставалось загадкой. Учёные высказывали по этому поводу различные предложения.

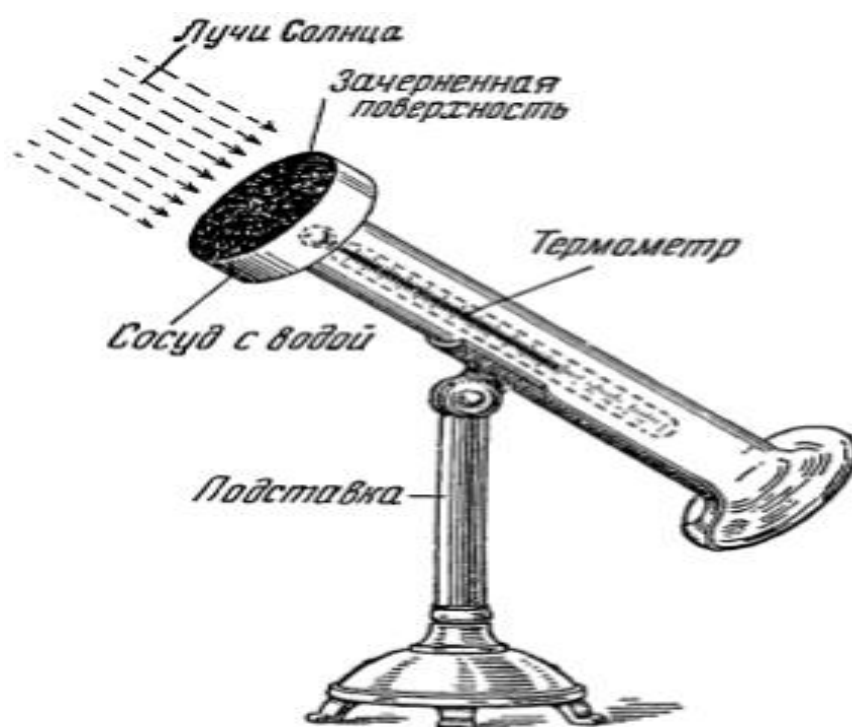
В 1849 году была создана так называемая метеоритная теория, согласно которой на Солнце, под действием мощной силы его притяжения, непрерывно падает со скоростью до 600 километров в секунду огромное количество метеоритного и пылевидного вещества.

В 1854 году была выдвинута так называемая теория сжатия, уменьшения размеров Солнца. Согласно этой теории частицы солнечной массы непрерывно устремляются к центру, и их механическая энергия, превращаясь в тепловую, может с избытком покрывать расход солнечной энергии и даже до некоторой степени повышать его температуру. Известно, что возраст земной коры определяется в два – три миллиарда лет; возраст же Земли, согласно некоторым данным составляет 3,5-4 миллиарда лет. А солнце старше Земли.

Можно ли определить, сколько тепла поступает от Солнца на Землю в настоящее время? Можно.

Количество тепла, посылаемого на нашу Землю Солнцем, измеряется ежедневно при помощи специальных приборов, называемых **актинометром**. (Рис.2).

Рис. 2. Общий вид актинометра.

Интенсивность солнечной лучей измеряется числом калорий, падающих на один квадратный сантиметр за одну минуту. Солнце светит так сильно, что в ясный день на него нельзя взглянуть, не прищурившись. Наблюдать Солнце безопасно для глаз только во время его восхода и захода. В другое время дня следует смотреть на Солнце через специальные очки или закопчённое стекло.

Падая на Землю, солнечная энергия расходуется на нагрев воды и почвы, а то и уже нагревается воздух.

Солнце является первичным и основным источником энергии для нашей планеты и всего живого на ней. Солнцу на земле накоплены запасы ископаемого топлива в виде углеводородов, то есть нефти, угля, торфа и пр., которые мы сейчас активно сжигаем. Для того чтобы сегодня человечество смогло удовлетворить свои потребности в энергоресурсах, требуется в год около 10 миллиардов тонн условного топлива. (Теплота сгорания условного топлива - 7 000 ккал/кг.). Солнечная энергия - это наименьшее количество загрязнения для планеты и наиболее неистощимый из всех известных источников энергии. Человечество только начинает выявлять и использовать ее потенциал. Сегодняшние солнечные системы уже рентабельны, надежны и просты в эксплуатации. Их использование набирает популярность в развитых странах.

Сейчас большинство стран мира стремятся развивать использование ВИЭ, и многие из стран занимаются этой проблемой на государственном уровне по следующим причинам:

- уменьшение зависимости от импорта органического топлива (в основном нефти и газа);
- снижение загрязнения окружающей среды;
- возможность интеграции энергоустановок на основе ВИЭ в существующую энергетическую сеть;
- возможность применения и развития наукоемких технологий;
- неисчерпаемость ВИЭ; - доступность ВИЭ.

Наиболее распространенным и доступным возобновляемым источником энергии является солнечная энергия. Приход суммарной солнечной энергии на поверхность Земли оценивается в 1018 кВт·ч/год - цифра, в 7000 раз превышающая годовое потребление энергии всех жителей планеты.

Оборудование для использования солнечной энергии в современном мире:

- Фотоэлектрические преобразователи;
- Солнечные коллекторы;
- Высокотемпературные солнечные тепловые преобразователи;
- Солнечные пруды;
- Солнечная труба.

Фотоэлектрические преобразователи - наиболее эффективным, с точки зрения, устройствами для превращения солнечной энергии в электрическую являются фотоэлектрические преобразователи (ФЭП), поскольку это прямой, одноступенчатый переход энергии. Преобразование энергии в ФЭП основано на фотовольтаическом эффекте, который возникает в неоднородных полупроводниковых структурах при воздействии на них солнечного излучения. Эффективность преобразования зависит от электрофизических характеристик неоднородной полупроводниковой структуры, а также оптических свойств ФЭП, среди которых наиболее важную роль играет фотопроводимость.

Схема солнечной батареи с шунтирующими диодами.

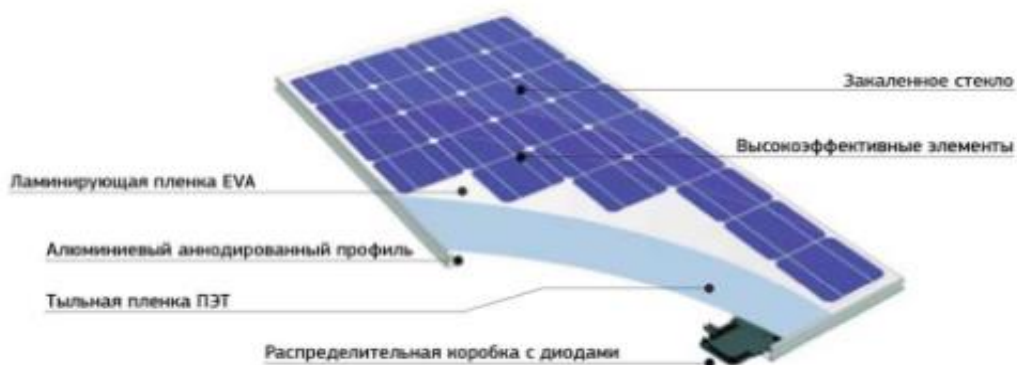

Рис. 3. Устройство монокристаллических солнечной панели.

Солнечной коллекторы – устройство для сбора тепловой энергии Солнца, переносимой видимым светом и ближним инфракрасным излучением. В отличие от солнечной батареи производящих электричество, солнечной коллектор производит нагрев материала-теплоносителя. Обычно применяются для нужд горячего водоснабжения и отопления помещений.

Свойства солнечной коллекторов:

- Достаточно высокие температуры удаётся получать в сравнительно просто устроенном солнечном коллекторе, в котором длинные стеклянные трубки (~2м) представляют собой термосы, для уменьшения теплоотдачи.
- Стекло изнутри покрыто специальными слоями, непрозрачными для ИК. Внутри установлен коллектор из затемнённой толстой алюминиевой фольги и медная теплотрубка (содержит легкокипящую жидкость).
- В таких коллекторах в феврале при морозах на солнце достигается 100 о С, а летом 225-280 о С.
- Солнечные коллекторы удобны для выработки тепла на отопление и ГВС.

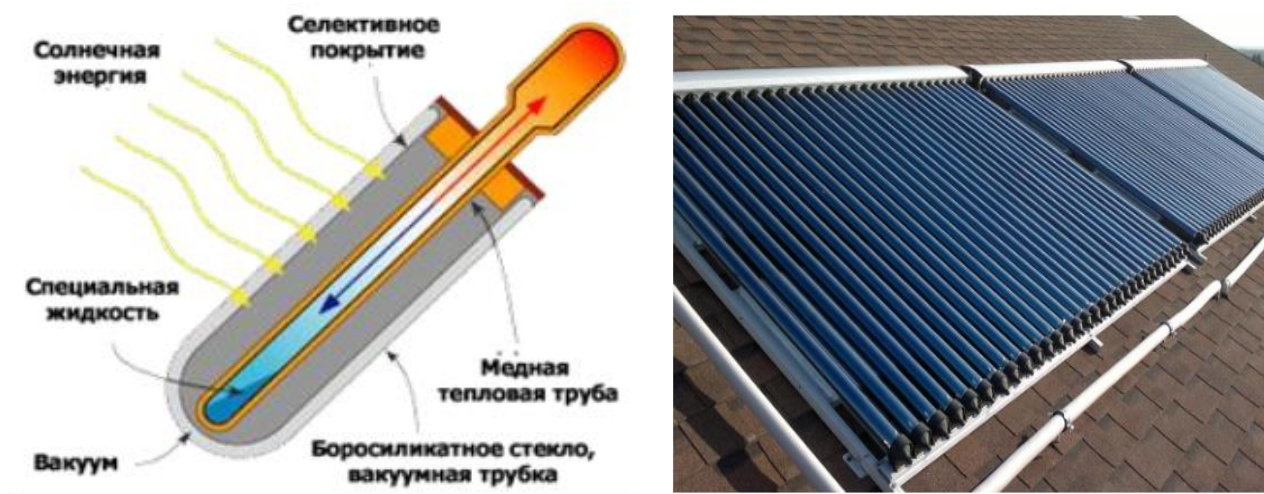

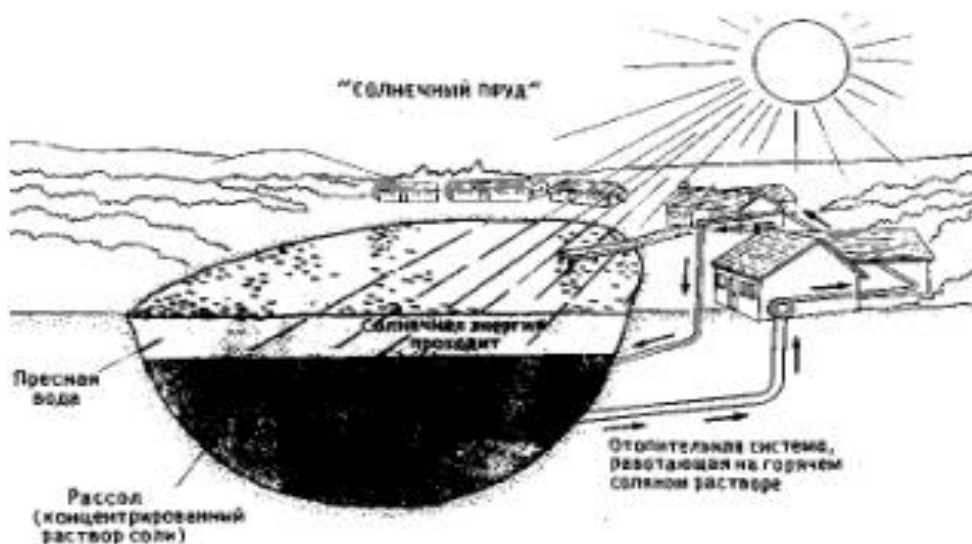
Рис. 4. Схема работы тепловой трубки.

Высокотемпературные солнечные тепловые преобразователи - солнечное тепловое электричество или гелиотермальные технологии, основаны на использовании солнечного тепла. Элементы систем, работающих с применением таких технологий, концентрируют тепловую энергию, что позволяет вырабатывать пар, который затем вращает классическую турбину. Подобные системы могут работать без остановки в любое время суток, даже при отсутствии солнца, потому как часть энергии может в течение определенного времени сохраняться в специальном термальном хранилище (например, на расплавах солей) и постепенно использоваться для производства энергии. Для этого можно концентрировать свет локально - либо направлять потоки света на концентрирующие башни, где вырабатывается пар.

Солнечном пруд - солнечном пруду происходит одновременно улавливание и накапливание солнечной энергии в большом объеме жидкости. Обнаружено, что в некоторых естественных соленых озерах температура воды у дна может достигать 70°C. Это обусловлено высокой концентрацией соли. В обычном водоеме поглощаемая солнечная энергия нагревает в основном поверхностный слой и эта теплота довольно быстро теряется, особенно в ночные часы и при холодной ненастной погоде из-за испарения воды и теплообмена с окружающим воздухом. Солнечная энергия, проникая через всю массу жидкости в солнечном пруду, поглощается окрашенным в темный цвет дном и нагревает прилегающие слои жидкости, в результате чего температура ее может достигать 90...100°C, в то время, как температура поверхностного слоя остается на уровне 20°C.

Рис. 5. Схема работы солнечный пруд

В Таджикистане эти технологии могут стать спасением для многих

таджикистанцев и сократит при этом потребление дров, угля и электричества из общей энергетической сети. В Таджикистане есть не так много компаний,

занимающихся поставкой и реализации этим системам. Проблема в том что цены на эти технологии пока высоки. К примеру, солнечной водонагреватель в 150 литров стоит 3700 сомони. В Таджикистане для внедрения этой технологии имеется необходимая сырьевая, производственная и научная база. В настоящее время в республике, актуальна проблема развития дефицита тепловой электроэнергии и использование солнечной системы. Несомненно, в связи с этим требуется компетентные специалисты, которые имеют доступ к современным технологиям, также развивать инфраструктуру и проводит научные исследование.

По данным Агентства по гидрометеорологии Таджикистана, продолжительность солнечного сияния в стране составляет 2100-3166 часов в год, а количество солнечных дней в году колеблется от 260 до 300. Это дает большие возможности для использование солнечной энергии в качестве альтернативы, особенно в горных регионах, где нет линий электропередачи. Предварительные подсчеты Министерства энергетики Таджикистана показали, что потенциал использования солнечной энергии составляет 3103 млрд кВт часов в год. Этого объёма хватило бы, чтобы частично порвать зимний дефицит электроэнергии в Таджикистане в регионах страны, где проживает 70% населения.

В заключении, необходимо отметить необходимость дальнейшего изучения вопросов использования солнечной энергии и практического опыта в республике Таджикистан. С каждым годом всё глубже и всестороннее овладевает человек силами природы, подчиняет себе эти силы, заставляет их служить своим интересам, в том числе и мощную энергию солнечных лучей, источника жизни на Земле.

Список используемой источников:

1. Ахмедов Х.М., Каримов Х.С., Кабтов К. Возобновляемые источники энергии в Таджикистане: состояние и перспективы развития// Академии наук республики Таджикистан. Доклад. Душанбе 2010. 144с.
2. Г.А. Аристова. Солнце. Под редакцией проф. Э.Р.Мустеля Москва 1950.
3. В. Е. Фортов, О.С.Попель. Энергетика в современном мире. Долгопрудный 2011.
4. Э.Бринкман. Физические проблемы экологии. Долгопрудный, 2012
5. А. да Роза. Возобновляемые источники энергии. Физико -технические основы. Долгопрудный 2010.

ПОЧЕМУ ВЫГОДНО СТРОИТЬ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНЫЕ ЗДАНИЯ

Фозилов З.К., Назиров Н.С., Абдулов Я.Р.

Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими

***Аннотация:** Постановка задачи - Почему так происходит? Что здесь не так? Экономично ли энергоэффективное строительство? Что нужно сделать, чтобы энерго-эффективное строительство стало реальностью? В данном издании постарались ответить на эти и другие вопросы, волнующие многих экспертов и лиц, принимающих решения в области строительства.*

Результат. - Ответы на вопросы основаны на результатах исследований, выполненных в ходе реализации проекта ПРООН/ГЭФ и Правительства РТ «Энергоэффективное проектирование и строительство жилых зданий».

Выводы - Серьезное внимание энергоэффективному строительству в мире стали уделять только на рубеже 80-90-х годов XX века. Первопроходцами в этой сфере стали Германия, Швейцария, Швеция, Австрия и Франция. Именно в этих странах первыми поняли, что значительные затраты энергии вызваны недостаточной наружной изоляцией, малой эффективностью систем обогрева и пр. Эти же проблемы актуальны в наше время и для Таджикистан, когда реальностью стали высокие цены на энергию, а также потребности граждан жить и работать в комфортных условиях, которые могут обеспечить только современные здания.

***Ключевые слова:** Энергоэффективность, энергия, комфортный условия, современные здания, энергоэффективное проектирование и строительство, ПРООН/ГЭФ.*

Введение

Сфера строительства - одна из важных и приоритетных для поддержания социальной стабильности и современного развития Таджикистан. обеспечение растущего населения страны качественным и доступным жильем - приоритетная государственная задача, так же как и строительство комфортных и экономичных социальных объектов – школ, больниц, детских садов и пр.

При этом одна из важных тенденций в современном строительстве зданий – повышение их энергоэффективности с целью достижения максимального комфорта и минимизации коммунальных затрат. Совершенствуются и изменяются конструкции наружных стен и окон, чердаки и крыши утепляются, устанавливается энергосберегающее оборудование в тепловых узлах, местах общего пользования и т.п. - всё направлено на то, чтобы построенные по новым технологиям здания потребляли как можно меньше энергии, а собственники этих зданий платили бы меньше за коммунальные услуги.

Кому это выгодно?

Для государства:

- преодоление дефицита энергии без ввода дополнительных энерго мощностей,
- выполнение обязательств по экологическим конвенциям,

Почему нужно беречь энергию?

- √ Чтобы сэкономить деньги. Расходы на тепло и электричество можно снизить до 50%.
- √ Чтобы повысить комфорт в доме и офисе. Например, с помощью самых простых малозатратных мероприятий по утеплению можно увеличить температуру в помещении на 2-4°C.
- √ Чтобы уменьшить загрязнение воздуха и воды, сохранить леса. Преобладающая часть энергии сегодня получается за счёт сжигания угля, нефти и газа. При этом выбрасываются вредные вещества, вызывающие различные заболевания, в том числе онкологические; выбросы пагубно сказываются на растительности.
- √ Чтобы уменьшить катастрофические последствия от изменения климата — наводнения, ураганы, засухи и пр. (Сжигание ископаемого углеводородного топлива при производстве энергии — это один из основных источников выбросов углекислого газа, растущее содержание которого в атмосфере является ключевым фактором усиления парникового эффекта и приводит к глобальному изменению климата).
- √ Чтобы снизить энергоёмкость экономики страны и повысить конкурентоспособность ее продукции на мировом рынке.
- √ Чтобы оставить больше энергетических ресурсов нашим детям.
- √ Чтобы выиграть время для поиска и освоения новых источников энергии

- рациональное использование бюджетных средств,
- новые рабочие места/возможности для развития бизнеса,
- защита уязвимых слоев населения.

Для поставщиков теплоэнергии:

- улучшение качества услуг систем теплоснабжения, предлагаемых потребителю,
- сокращение местного загрязнения окружающей среды.

Для потребителей:

- комфортные условия проживания,
- экономия коммунальных платежей,
- повышение надежности внутридомовых систем.

Дорого ли это энергоэффективное строительство?

как известно, основными причинами нерационального расходования тепловой

энергии в зданиях являются:

- несовершенство нерегулируемых систем естественной вентиляции;
- недостаточное теплоизоляционное качество наружных стен, покрытий, потолков подвалов и светопрозрачных ограждений;
- низкое качество и неплотности сопряжения деревянных оконных переплетов и балконных дверей;
- недостатки архитектурно-планировочных и инженерных решений отапливаемых лестничных клеток и лестнично-лифтовых блоков;
- отсутствие приборов учета, контроля и регулирования на системах отопления и горячего водоснабжения;
- отсутствие действенного механизма материальной заинтересованности энергопотребителей в ее экономии;
- крайне недостаточное использование нетрадиционных и вторичных источников энергии. (рис. 1.)

Рисунок 1. Теплопотери в здании

По экспертным оценкам (www.abok.ru), удельные теплопотери в зданиях распределяются следующим образом:

- до 40% – за счет организованной и неорганизованной инфильтрации нагретого воздуха;
- до 30% – за счет недостаточного сопротивления теплопередаче ограждающих конструкций;
- до 30% – за счет нерационального расходования горячей воды и нерегу-

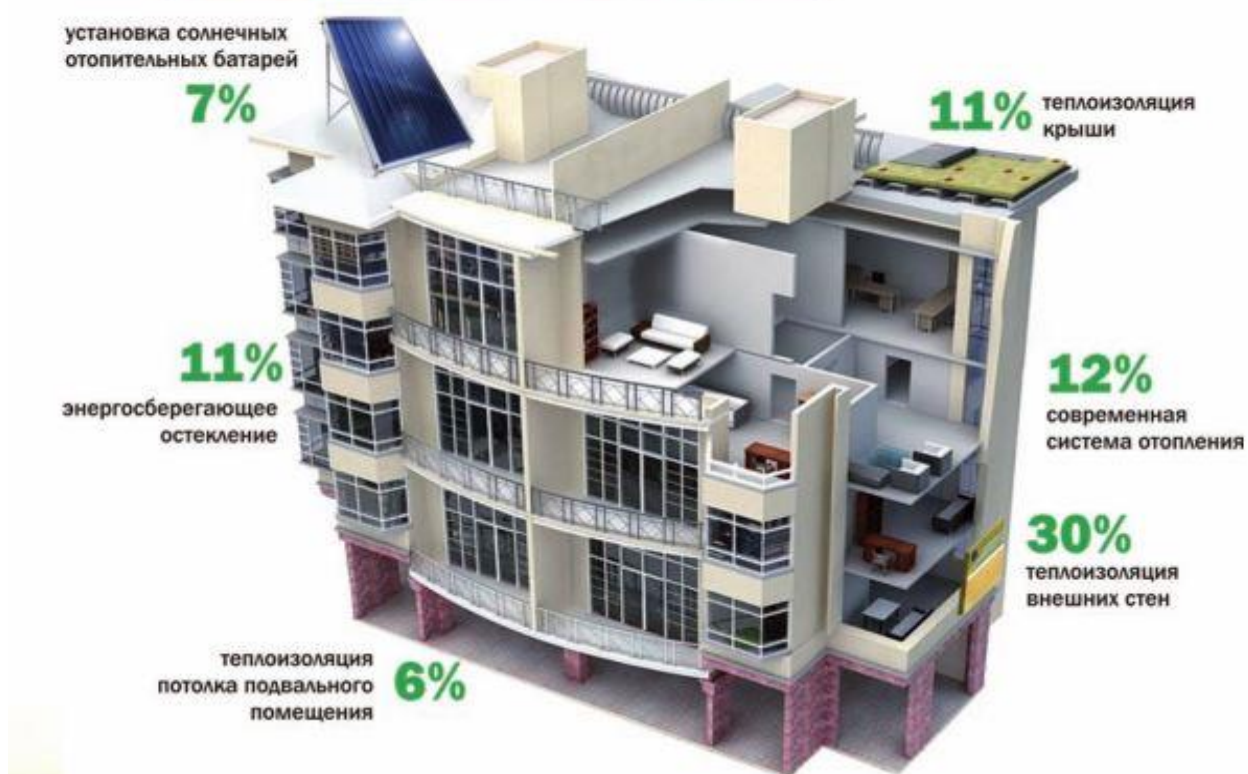
лируемого режима эксплуатации систем отопления.

Как достигается строительство энергоэффективных зданий?

Повышения уровня энергоэффективности здания добиваются с помощью

применения энергоэффективной теплоизоляции, современных оконных рам и дверей, не допускающих утечки тепла, применением приборов регулирования теплоснабжения и температуры воздуха в помещениях.

Потенциал энергосбережения для типичного здания (по данным Энергетического агентства Германии)

(рис. 2)

Рисунок 2. Потенциального энергосбережения для типичного здания:

Увеличение тепловой защиты зданий, в первую очередь, подразумевает утепление ограждающих конструкций: наружных стен, перекрытий, покрытий, окон и дверей.

Здание должно представлять собой единую энергетическую систему, все элементы которой - ограждающие конструкции, системы отопления, вентиляции, кондиционирования, теплоснабжения — должны быть взаимосвязаны.

Таким образом, энергоэффективность не так дорого, как это представляют многие!! По этому проектирование и строительство энергоэффективных зданий это задача сегодняшнего дня для всех стран и наш Таджикистан!!!

Учитывая все вышеизложенное – строительство энергоэффективных зданий позволяет надежно сохранять тепло в помещении, обеспечить

комфорт его владельцам, сэкономить им бюджет на оплате коммунальных расходов, а также экономить потребляемые в стране энергоресурсы (излишки которых можно продавать на экспорт). Таким образом, энергоэффективное строительство зданий чрезвычайно важно, оно влияет на экономику страны в целом.

Список литературы и ссылок на интернет:

1. Богуславский Л. Д. Экономическая эффективность оптимизации уровня теплозащиты зданий. – М.: Стройиздат, 1981
2. Бродач М. М. Изопериметрическая оптимизация солнечной энергоактивности зданий. – Гелиотехника 2, Ташкент, 1990
3. Бродач М. М. Энергетический паспорт зданий – АВОК, 1993, № 1/2
4. Бродач М. М., Шилкин Н. В. Использование топливных элементов для энергоснабжения зданий. // АВОК. – 2004. – № 2. – С. 52. / № 3. – С. 52.
5. Бродач М. М., Шилкин Н. В. Многоэтажное энергоэффективное жилое здание в Нью-Йорке. // АВОК. – 2003. – № 4. – С. 38.
6. Бродач М. М., Шилкин Н. В. Оптимизация тепловой эффективности зданий // Сборник докладов восьмой научно – практической конференции (академические чтения) «Стены и фасады. Актуальные проблемы теплофизики». – М.: НИИСФ, 2003. – С. 191–196.

ИНЖЕНЕРНО - ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕССОВЫХ ГРУНТОВ

*Гуломов З.С., Фозилов З.К., Шарипов Н., Насриддинов С.
Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими*

Аннотация: Лёссовые породы и слагаемые ими массивы представляют собой сложные системы. Их изменения обусловлены сложным взаимодействием внутренних и внешних факторов. Являясь покровными континентальными образованиями, они распространены на обширных территориях с разнообразными физико-географическими условиями, что предопределяет их полигенетичность и широкий спектр гипергенных изменений. Эти обстоятельства вызывают значительные пространственные изменения, динамичность грунтов и их особые черты: полидисперсность, полиминеральность, своеобразную текстуру массивов лёссовых пород. Ниже автором будут рассмотрены состав, структура и основные свойства лёссовых пород.

Annotation: Loess rocks and their constituent arrays are complex systems. Their changes are caused by a complex interaction of internal and external factors. Being cover continental formations, they are distributed over vast territories with diverse physical and geographical conditions, which determines their polygenetic nature and a wide range of hypergenic changes. These circumstances cause significant spatial changes, dynamism of soils and their special features:

polydispersity, polyminerality, peculiar texture of loess rock massifs. Below, the author will consider the composition, structure and basic properties of loess rocks.

Ключевые слова: Лёссовых пород, лёссовый грунт, лёссовидные пески, суглинки, химический состав, минералов, псевдокарс, низкая ёмкость, плотность, особенно гидротехнических.

Состав лёссовых пород: гранулометрический состав лёссовых пород колеблется от глин до лёгких пылеватых супесей и мелкозернистых пылеватых песков. Однако, в большинстве случаев лёссовые породы представлены пылевыми суглинками, в микроагрегатном составе которых содержится от 50 до 80% пылеватых частиц диаметром 0,05 – 0,002 мм, от 3 до 30% глинистых частиц (менее 0,002 мм), и до 15% мелкопесчаных частиц (0,05 – 0,25 мм). Количество частиц крупнее 0,25 мм не превышает 5%.

Наиболее однородными по гранулометрическому составу являются лёссы. Их состав постоянен вне зависимости от области распространения – во всех районах они характеризуются высоким (до 70 – 80%) содержанием крупнопылеватых частиц диаметром 0,05—0,01 мм, ничтожным количеством частиц крупнее 0,25 мм и небольшим содержанием глинистой фракции (не более 16%). Лёссовидные породы характеризуются более разнообразным гранулометрическим составом. Среди них выделяются лёссовидные пески, лёссовидные супеси, лёссовидные суглинки и даже лёссовидные глины.

Лёссовидные суглинки отличаются от типичных лёссов большим содержанием частиц $< 0,01$ мм и частиц $< 0,001$ мм, при этом содержание в них мелко- и тонкопесчаных частиц меньше, чем в лёссах. Общее содержание пылеватых частиц доходит до 50% и несколько более. Среди частиц пылевой фракции отмечается уменьшение крупной и возрастание мелкой пыли. Лёссовидные глины имеют сходство с предыдущими породами: в них тоже почти отсутствуют частицы больше 0,25 мм (и даже больше 0,1 мм). Лёссовидные глины в основном состоят из частиц пылевой и глинистой фракции; количество частиц каждой из этих фракций обычно приближается или даже превосходит 40%. Одним из критериев для отличия лёссов от лёссовидных пород служит отношение между крупнопылевыми (0,05 – 0,01 мм) и мелкопылевыми (0,01- 0,002 мм) частицами. В лёссах это отношение составляет примерно 1,5-2 и более, а в лёссовидных породах близко к единице [4]. Пределы колебаний компонентов химического состава в лёссовых породах значительны (SiO_2 - 43,1-78,0%; Al_2O_3 - 4,0-17,54%; Fe_2O_3 - 0,4-9,79%; CaO - 2,68-15,9%, MgO - 0,69-3,89%; Na_2O - 0,07-3,15%; K_2O - 0,19-2,8% и т. д.), что объясняется различиями в их гранулометрическом составе, а также в химическом составе пород местных областей сноса.

Химический состав связан с гранулометрическим составом. С увеличением степени дисперсности содержание SiO_2 теряется, а Al_2O_3 + Fe_2O_3 возрастает. Так, в среднечетвертичных светло-палевых лёссах Криворожья, являющихся по гранулометрическому составу легкими и средними суглинками, отношения $\text{SiO}_2: (\text{Fe}_2\text{O}_3 + \text{Al}_2\text{O}_3)$ и $\text{SiO}_2: \text{Al}_2\text{O}_3$

составляют 4,35 и 6,77, тогда как в нижнечетвертичных тяжелых суглинках они равны соответственно 3,23 и 4,97. Среднее содержание СаО в первом из этих грунтов- 10,11%, а во втором - 7,35%, MgO-соответственно 1,92 и 2,19%. По данным С. С. Морозова [1939], в лёссовых породах Калининской области отношение SiO₂: K₂O₃ в лёссовидных суглинках легких равно 5,42, средних - 4,95, тяжелых - 4,30; отношение SiO₂: Al₂O₃ равно, соответственно, 6,77; 6,25 и 5,03 [4]. Лёссовые породы полиминеральны.

В их состав входит большое число минералов. В состав крупных фракций лёссовых пород (частицы крупнее 0,05 мм) входит более 50 различных минералов. Из них лишь 10-15 минералов являются породообразующими, а остальные относятся к акцессорным. 99-99,8% всех этих минералов представлены минералами легкой фракции (удельный вес плотность минеральной части менее 2,75 г/см³). Среди этой сравнительно большой группы минералов главная роль принадлежит кварцу и полевым шпатам; второстепенная - карбонатам, слюдам, гипсу, а другие минералы содержатся в значительно меньшем количестве. Минеральный состав лёссовых пород зависит главным образом от их гранулометрического состава, характера пород в области сноса, направления процесса выветривания. Самое большое различие в ассоциациях коллоидно-дисперсных минералов наблюдается между лёссовыми породами низменных равнин, с одной стороны, и предгорий и склонов – с другой. Так, в пределах низменных равнин в глинистой фракции лёссовых пород главной составной частью являются гидрослюды, монтмориллонит и каолинит, а в горных и предгорных областях - гидрослюды и кварц (монтмориллонит и каолинит встречаются гораздо реже).

Для отдельных районов отмечаются также различия в составе и содержании второстепенных коллоиднодисперсных минералов. Однако эти различия практического значения для определения свойств лёссовых пород не имеют. В лёссовых породах зерна диаметром крупнее 0,25 мм представлены кварцем, частицы фракций 0,25-0,01 и 0,01-0,005 мм - кварцем, полевыми шпатами, карбонатами, слюдой, тяжелыми минералами. Во фракции 0,005-0,001 мм находятся обломочные частицы, каолинит и гидрослюды; во фракции 0,001-0,0001 мм - гидрослюда, вторичный кварц, ферригаллуазит, каолинит, монтмориллонит; среди частиц менее 0,0001 мм преобладают монтмориллонит и органические соединения [2].

Лёссовая порода каждой области может быть минералогически обособлена. По данным В. П. Ананьева (1964) и А. С. Рябченкова (1955), в южнорусских лёссовых породах зерна кварца составляют до 80% легкой фракции. Содержание полевых шпатов составляет 15-20% (иногда – до 30%); представлены они хорошо сохранившимся слабо окатанным ортоклазом, в меньшей мере – плагиоклазами и микроклином. Карбонаты кальция присутствуют в количестве 10-30% в виде мелкокристаллических зерен и разнообразных конкреций. Иногда встречается доломит в форме мелких слабоокатанных ромбоэдрических зерен. Из других компонентов легкой

фракции встречаются слюды, обломки пород, глауконит, гипс, халцедон и др. Судя по составу минералов, источником сноса для лёссовых пород Русской равнины были ледниковые и водно-ледниковые отложения. Лёссовые породы Предкавказья относятся к кавказской минеральной провинции. На склонах гор и в предгорьях лёссовые породы разнообразны по составу тяжелых минералов вследствие примеси местного материала; содержание в них кварца обычно меньше, а полевых шпатов больше, чем в лёссовых породах равнин. Одной из наиболее характерных черт лёссовых пород является их карбонатность. В лёссовых породах европейской части России количество карбонатов колеблется от 0,1 до 20%.

Суммарное содержание углекислой извести ($\text{CaCO}_3 + \text{MgCO}_3$) в лёссах Западной Европы изменяется от 0 до 35%, причем около 10% из них составляет MgCO_3 . В лёссах Средней Азии содержание карбонатов обычно составляет 15-25%. Содержание карбонатов изменяется в соответствии с географическими условиями местности: наименьшее их количество содержится в лёссовых породах районов повышенного увлажнения и, наоборот, наиболее высокое - в лёссовых породах засушливых районов. В лёссовых породах наряду с минеральными веществами содержится и гумус, который приурочен к гумусированным прослоям и погребенным почвам, где его содержание не превышает 1,2%. В лёссах, залегающих между погребенными почвами, содержание гумуса всегда меньше 1%. Водорастворимые соли оказывают важное влияние на свойства лёссовидных грунтов. В них преобладают карбонаты, встречаются также бикарбонаты, сульфаты и хлориды. Карбонаты кальция и магния и гипс присутствуют в твердом виде, более легко растворимые соли - в твердом виде и растворе. Присутствие карбоната кальция сказывается на окраске лёссовых пород, способствует микроагрегации, устойчивости макропор, образованию и сохранению вертикальных отдельностей, созданию структурных связей. Водорастворимые соли на суше образуются главным образом в процессе выветривания горных пород, а также выделяются при вулканических извержениях. Водорастворимые соли движутся в виде растворов от областей, в которых преобладают элювиальные процессы, к поймам и дельтам рек, внутриматериковым бессточным низменностям, морям и океанам.

Отложения морей и озёр, расположенных в аридной зоне, содержат повышенное количество легко растворимых солей. По пути движения к конечным областям стока соли задерживаются в грунтовых водах, осадочных породах и почвах, вовлекаются в цикл биологического круговорота. Повышение концентрации солей вследствие испарения минерализованных грунтовых вод приводит к засолению поверхностных отложений. Существует зональность в распространении простых солей в направлении от возвышенных областей к низменностям. Отмечается также зональность в распределении водорастворимых солей, зависящая от физико-географических условий. Так, например, содержание простых солей

возрастает по мере повышения аридности климата. Общее количество водорастворимых солей, характеризуемое плотным остатком водных вытяжек, в лёссовых породах России обычно изменяется от 20 до 2600 мг на 100 г породы (или от 0,02 до 2,6% породы). В ряде районов Средней Азии содержание легкорастворимых солей достигает 5%. В целом, засоленность лёссовых пород уменьшается по мере удаления от засушливых районов и морских побережий. Содержание карбонатных солей колеблется от 0-10 до 15-20%, реже более. Основная масса карбонатов сосредоточена в пылеватой фракции, в типичных лёссах - от 59 до 84% от общего их количества в породе. В лёссах пустынной зоны значительное количество карбонатов приурочено к фракции тонкого песка (0,25-0,05 мм). Из среднерастворимых солей в лёссовых породах преобладает гипс, находящийся в форме кристаллических друз, реже в виде точечных вкрапленников. Сульфаты концентрируются преимущественно во фракции более 0,01 мм. На распределение гипса существенное влияние оказывают условия рельефа и микрорельефа. Легкорастворимые соли перемещаются в лёссовой толще в связи с выпадением атмосферных осадков и при колебаниях уровня грунтовых вод. Поэтому распределение солей изменяется во времени. Расположение горизонтов скопления легкорастворимых солей в лёссовой толще зависит от макро- и микрорельефа участка, коэффициента поверхностного стока и различий в водопроницаемости грунтов. Физико-химические свойства лёссовых грунтов Величина рН в лёссовых породах колеблется в значительных пределах - от 4,5 до 9,2, что связано с отличиями их в степени выщелоченности, присутствием простых солей, составом обменных катионов. В собственно лёссах рН изменяется примерно от 7 до 9. Реакция среды рН лёссовых пород изменяется зонально. В лёссовых породах лесной зоны карбонатные соли встречаются изредка и величина рН для них равна 4,5-7. В лесостепной и степной зонах рН колеблется обычно от 7 до 8. Величина рН в системе почва - CaCO_3 обычно не превышает 8,3. В лёссовых породах рН достигает 8,5-9,2. Подобная высокая щелочность объясняется присутствием в обменном комплексе Ca^{2+} и появлением в растворе бикарбоната и карбоната натрия. Между величиной рН лёссовых пород и количеством атмосферных осадков существует связь. Чем выше количество осадков, тем более выщелочены грунты. Наибольшая величина рН грунтов характерна для районов с засушливым климатом. На возвышенностях лёссовые породы характеризуются более низким рН, чем на низменностях. Отложения подов также выщелочены и имеют более низкую величину рН, чем смежные с ними лёссовые породы. Емкость поглощения лёссовых пород не превышает 20-30 мг-экв, тогда как для глин она достигает 70—80 мг-экв и более. Присутствие CaCO_3 создает неограниченную возможность перехода Ca^{2+} в обменное состояние.

Микроагрегатность и пленки карбонатных солей уменьшают поверхность, доступную для поровых растворов, что понижает емкость поглощения. Емкость поглощения и состав обменных катионов также

изменяются зонально. Наибольшая емкость поглощения наблюдается в полосе черноземов лесостепи и степи, где климатические условия благоприятствуют химическому выветриванию. В зоне полупустыни и пустыни емкость поглощения снижается в связи с сухостью климата и относительно грубодисперсным составом лёссовых пород. Низкая ёмкость поглощения лёссовых пород в полосе серых почв лесостепи объясняется, по-видимому, влиянием грубозернистых подстилающих пород (аллювиальных и зандровых песков и супесей). В лёссовых породах лесной зоны нередко присутствуют обменный H^+ . В направлении на юг содержание обменных Ca^{+2} и Mg^{+2} возрастает. Обменный Na отсутствует в лёссовых породах тайги и полосы серых лесных почв лесостепи.

В полосе чернозёмов лесостепи количество его равно примерно 1 мг-экв, в пустынной зоне – 3-3,5 мг-экв. Структурные связи лёссовых грунтов Одним из важнейших факторов, определяющих инженерно-геологические свойства грунтов, являются структурные связи, т. е. связи между структурными элементами грунта (частицами, микроагрегатами, агрегатами, зёрнами) [6]. Формирование структурных связей в грунтах происходит не по всей межфазной поверхности частиц, а только в местах их максимального сближения - контактах. Характер индивидуальных контактов, а также их количество являются важными показателями структуры грунта, определяющими его прочностные, деформационные и многие другие инженерно-геологические свойства. Несмотря на разнообразие минерального состава, размеров и форм структурных элементов, а также характера и степени заполнения порового пространства растворами, в грунтах можно выделить четыре основных типа контактов: коагуляционные; переходные; фазовые; контакты, возникающие в результате механического зацепления минеральных зёрен.

Исходя из этого, в грунтах выделяют следующие виды структур: коагуляционные; переходные; кристаллизационно – цементационные; смешанные; раздельнозернистые (несвязные) структуры. Каждая из этих структур отличается присутствием одного или нескольких типов контактов, определенным прочностным и деформационным поведением, а также характерными морфологическими особенностями (микростроением), т. е. определенным взаимным расположением структурных элементов с присущими им размерами и формой, а также ориентацией в пространстве. Лёссы и лёссовидные образования относятся к грунтам с переходным типом структуры. В таких структурах преобладают переходные контакты, формирование которых идет в основном за счет ионно-электростатических связей в ходе регрессивного литогенеза и прежде всего – обезвоживания (подсушивания) грунта. Пылеватые лёссы и лёссовидные грунты, обладают высокопористой переходной структурой. При взаимодействии с водой они практически не набухают, а при приложении внешней нагрузки существенно сокращают свой объем и дают просадку. Одним из важнейших факторов просадочности лёссов и лёссовидных грунтов является снижение прочности

структурных связей при увлажнении вследствие трансформации переходных контактов в коагуляционные.

Такой переход не сопровождается увеличением объема системы из-за высокой ее пористости, а приводит к тому, что даже при небольших внешних нагрузках она начинает быстро уплотняться вследствие отсутствия порового давления. Большинство грунтов с переходными структурами представляет собой водоненасыщенные трехкомпонентные системы, в которых при приложении внешнего нормального напряжения не возникает порового давления вследствие свободного перераспределения воды внутри порового пространства. Стоит также отметить влияние на прочность породы карбонатов, особенно высокодисперсных, так как они создают достаточно прочные, слаборастворимые кристаллизационные связи между отдельными частицами в лёссовых породах. Кроме того, они обуславливают значительную насыщенность поглощающего комплекса лёссов кальция, что приводит к агрегации глинистой и коллоидной фракций. Физико-механические свойства лёссовых пород. Рассматривая свойства лёссовых пород, необходимо иметь в виду, что лёссовые образования, являющиеся полидисперсными, полиминеральными образованиями с различными типами структур, формируются в результате различных генетических, диагенетических и эпигенетических процессов. Большое разнообразие факторов, действующих в условиях континентальной поверхности, неизбежно приводит к разнотипности лёссовых пород, как по составу и строению, так и по их инженерногеологическим свойствам. Ниже будут приведены основные физико-механические свойства лёссовых пород, распространённых на территории нашей страны. Плотность минеральной части ρ_s лёссовых грунтов колеблется от 2,54 до 2,84 г/см³, наиболее часто она равен 2,60-2,75 г/см³. Среднее значение плотности минеральной части составляет 2,67 г/см³. Наиболее низкие значения этого показателя свойственны гумусированным лёссовым породам (2,54-2,60 г/см³). Плотность грунта ρ колеблется от 1,33 до 2,03 г/см³.

Плотность грунта зависит от его влажности, и изменяется зонально: в засушливых районах она имеет меньшее значение по сравнению с гумидными областями. Плотность скелета грунта ρ_d лёссовых пород колеблется от 1,12 до 1,79 г/см³, наиболее часто она составляет 1,40-1,60 г/см³. Эта величина во многих районах увеличивается с глубиной. Эта величина также коррелируется с просадочностью лёссовых пород: имеется общая тенденция к понижению просадочности при плотности скелета лёссовых пород более 1,40 г/см³. Однако в целом ряде районов лёссовые грунты с более высокой плотностью скелета также оказались просадочными. Пористость n . В сухом состоянии лёссовые грунты отличаются повышенной пористостью (от 45 до 55%) и характерной способностью к резкому уплотнению при замачивании водой. Естественная влажность W лёссовых пород изменяется в широких пределах – от 1 до 40%. Наиболее часто она колеблется от 5 до 20-25 %. Величина естественной влажности лёссовых

пород зависит от климатических и гидрогеологических условий местности. В засушливых районах с глубоким залеганием грунтовых вод (Средняя Азия, юг Украины, Ставрополье) лёссовые породы имеют, как правило, небольшую естественную влажность (3-20%). В областях с большим количеством атмосферных осадков и неглубоким залеганием грунтовых вод (центр европейской части России, север Украины, Западная Сибирь) влажность лёссовых пород (16-35%) обычно выше влажности нижнего предела пластичности. Число пластичности I_p лёссов обычно колеблется в пределах 4-10, лёссовидных суглинков – 7-18; лишь у лёссовидных глин, развитых сравнительно нешироко, число пластичности выше (до 25-30). Невысокая пластичность большей части лёссовых пород хорошо увязывается с особенностями их химико-минералогического состава и дисперсностью. Коэффициент водонасыщения S_r лёссовых пород, как правило, всегда меньше 0,8, что также является важным признаком для распознавания просадочных лёссовых пород. Одним из наиболее характерных признаков лёссовых пород является их низкая водопрочность. Она выражается в их быстром размокании и значительной размываемости. Именно это свойство благоприятствует развитию оврагов в районах распространения лёссовых толщ. Коэффициент фильтрации K_f лёссовых пород не статичен и может изменяться от 0,001 до 8,5 м/сутки. Коэффициент сжимаемости a лёссовых пород изменяется в широких пределах: его величина колеблется от 0,005 до 0,067 см²/кг в интервале нагрузок 1-2 кг/см². Она теснейшим образом связана с влажностью пород, а также с их структурными особенностями. Лёссы и лёссовидные грунты, имеющие небольшую естественную влажность, обладают незначительной сжимаемостью, осадка их под нагрузкой очень невелика. Увеличение влажности, а тем более насыщение пород водой резко снижает их сопротивление сжатию. Величина модуля общей деформации E лёссовых пород, характеризующая, как и коэффициент сжимаемости, деформационные свойства, изменяется от 23 до 520 кг/см². Наиболее высокие значения модуля деформации свойственны породам с влажностью ниже 17-18%. Модуль деформации сильно увлажненных лёссовых пород (с влажностью более 20-25%), как правило, ниже 150 кг/см². У пород в водонасыщенном состоянии его величина оказывается в большинстве случаев меньше 45-50 кг/см². Сопротивление сдвигу τ лёссовых пород определяется их физическим состоянием: в сухом состоянии его величина значительная, при увлажнении пород она сильно снижается. Величина угла внутреннего трения φ лёссовых пород в зависимости от приложенного нормального давления и влажности изменяется от 5 до 31°, а сцепление C - от 0 до 0,42 кг/см². Одной из характерных особенностей лёссовых пород является значительное снижение их сопротивления сдвигу в момент замачивания: угол внутреннего трения уменьшается на 4-8°, величина сцепления также значительно падает. Просадочность лёссовых пород. Отличительной особенностью лёссовых грунтов является их склонность к просадочности. Просадочность горных пород — это потеря ими

связности при увлажнении с последующим быстрым уплотнением под весом вышележащих пород и нагрузкой от зданий и сооружений. Явление просадочности характерно только для лёссов и лёссовидных грунтов, которые характеризуются повышенной макропористостью, и связано с разрушением их структурных связей под воздействием воды. В связи с большой пространственной изменчивостью лёссовых грунтов, а также обилием источников их естественного и искусственного увлажнения, такие грунты способны к проявлению неравномерных по площади, времени и масштабам просадок, что может привести к деформациям зданий, расположенных на неравномерно проседающих грунтах. Из-за большой скорости протекания процесса просадки такие деформации часто приводят к аварийным ситуациям. Многие исследователи отмечают, что за последние 20-30 лет к проблеме просадочности присоединилась новая проблема техногенного характера - подтопление (обводнение) лёссовых пород на освоенных территориях. В связи с этим возросло число аварийных ситуаций, в результате которых нарушается нормальная эксплуатация зданий (в том числе жилых домов) и сооружений (особенно гидротехнических).

Таким образом, широкое распространение лёссовых пород и их специфическое свойство (просадочность) определяют значение этих пород в условиях интенсивного техногенеза и большой интерес к ним в инженерной геологии. Более подробно стоит рассмотреть процессы, способствующие формированию просадочности. Особый интерес к проблеме формирования просадочности появился после выхода в свет классической работы Н. Я. Денисова (1946), в которой впервые была предложена теория просадочности, названная в последующих работах принципом Денисова. Главной причиной просадочности Н. Я. Денисов считал более высокую пористость лёссовых пород по сравнению с нормальной при данном напряженном состоянии. Породы с нормальной пористостью, по его мнению, в природных условиях находятся в равновесии и называются нормально уплотненными породами, а просадочные лёссы являются недоуплотненными [9]. Недоуплотнённое состояние, согласно Н. Я. Денисову может быть вызвано множеством факторов – составом и способом отложения осадков, структурными связями между минеральными частицами, скоростью нарастания вышележащей толщи, влажностью, а также разуплотнение отложившихся разными способами осадков в результате изменения температурного режима и почвообразовательных процессов и так далее. По результатам исследований Н. Я. Денисова и Ю. М. Абелева, до 80 % от общей просадки происходит в течение 30 мин с момента замачивания. Механизм разрушения структурных связей Н. Я. Денисов связывает с расклинивающим давлением тонкого слоя воды, возникающем на контактах между частицами. Эта теория нашла дальнейшее развитие в трудах многих отечественных и зарубежных исследователей [7]. Многие исследователи, например Г.А. Мавлянов, придерживаются также теории генетической природы просадочности. Они считают, что разделение лёссовых пород на генетические типы позволит

прогнозировать их просадочность. В частности, лёссы эолового и пролювиального происхождения наиболее просадочны, а аллювиальные лёссовидные отложения непросадочны. [9]. В последние годы на кафедре инженерной геологии МГУ под руководством Е.М. Сергеева разрабатывалась новая теория происхождения просадочности лёссовых пород, а точнее их недоуплотнённого состояния в результате разуплотнения или сублимации льда в условиях сезонного промерзания. Итог по состоянию изученности природы просадочности подвёл Н.И. Кригер (1986). Во-первых, в основе теории просадочности лежит принцип Денисова о недоуплотнённом состоянии лёссовых пород. Во-вторых, он нашёл много общего в выдвинутых предложениях и причинах просадочности. Так, например, представления В.А. Приклонского и А.К. Ларионова о многофакторности происхождения просадочности основываются на принципе Денисова. Генетический подход Г.А. Мавлянова присутствует в концепции Н.И. Кригера о роли географической среды в формировании просадочности, а Е.М. Сергеев отвёл эту роль геологической обстановке. В конечном итоге точка зрения Н.И. Кригера сводится к тому, что решение проблемы о формировании просадочности лёссовых пород может быть найдено на основе роли географической среды в этом процессе. Большая роль в изучении просадочности грунтов принадлежит В.Т. Трофимову, Особенности этого явления отмечены во многих его работах, и основные закономерности проявления просадочности охарактеризованы следующим образом: Так как лёссовые грунты формируются в основном в зонах с аридным климатом, то недостаток влаги способствует сохранению их недоуплотнённого состояния, а следовательно и просадочности. С увеличением же влажности грунт постепенно уплотняется, таким образом, грунты обладающие большей естественной влажностью будут менее просадочными, чем такие же грунты с меньшей влажностью. Так, было установлено, что с ростом коэффициента водонасыщения (степени заполнения пор водой) коэффициент относительной просадочности грунтов закономерно и нелинейно снижается. При поступлении в поры грунта вода играет роль смазки, облегчающей переориентацию частиц в более «плотное» состояние, также она ослабляет прочность структурных связей, переводя часть переходных контактов в коагуляционные, частично растворяя цементационные и так далее. В процессе просадки существенно меняется микростроение грунта: крупные агрегаты распадаются, крупные макропоры смыкаются, частицы формируют более плотную упаковку и т.д. Именно поэтому, согласно В.Т. Трофимову, просадочностью могут обладать лишь недоуплотнённые, имеющие высокую пористость, маловлажные грунты с неводостойкими структурными связями. [6]. Как отмечено у И.П. Иванова: «Анализируя огромное количество работ, выполненных специалистами разных направлений (геологов, географов, строителей) с точки зрения современных задач по оценке и прогнозу просадочности лёссовых пород при их взаимодействии с техногенной средой

на территориях с лёссовым покровом, можно сделать следующие выводы и рекомендации:

1. Просадочность определяется как свойство лёссовых макропористых пород особого, недоуплотненного, состояния, проявляющееся при замачивании под давлением в форме быстрого неравномерного уплотнения.

2. Просадочность характерна для лёссовых пород разного генезиса и контролируется их физическим и напряженным состоянием.

3. Процесс просадки осуществляется поэтапно: замачивание, разрушение водонеустойчивых структурных связей (разупрочнение системы), переход в движение легкоподвижных пылеватых частиц, уплотнение всей системы, наступление равновесия, соответствующего степени воздействия по увлажнению и давлению.

4. Формирование физического состояния лёссовых пород (плотность, влажность, связность), обуславливающего их просадочность, является геологическим процессом, происходящим в определенной географической (главным образом климатической) обстановке, начиная с момента осаднения и проходя через все стадии изменения осадка и превращения в породу. 5. Структурные связи в лёссовых породах характеризуются водонеустойчивостью. 6. Многофакторность процесса формирования просадочности лёссовых пород отражается на ее величине и изменчивости в пространстве и во времени. В условиях интенсивного техногенеза большую роль в этом следует отводить деятельности человека, которая направлена на деградацию просадочности. 7. При освоении территорий, сложенных лёссовыми породами, инженерногеологические изыскания должны заканчиваться оценкой их физического состояния и прогнозом просадочности по всем прямым и косвенным признакам» [9]. Увлажнение лёссовых пород приводит к растворению их цементационных связей и разрушению макропористой текстуры, что сопровождается резкой потерей прочности грунта, значительными и быстро развивающимися деформациями уплотнения - просадками.

Список используемой литературы:

1. Ананьев В.П. Минералогический состав и свойства лёссовых пород. Ростов-наДону, РГУ, 1964. 144 с.

2. Ананьев В.П. Учебная геологическая практика, проводимая кафедрой ИГОФ. Методические указания для всех строительных специальностей. Ростов-на-Дону: ИГОФ, 2008, 17 с.

3. Галай Б.Ф. О гранулометрической классификации лёссовых пород // Классификационные критерии разделения лёссовых пород. М.: Наука, 1984. С. 23 – 25.

4. Геология СССР. Том XLVI. Ростовская, Волгоградская, Астраханская области и Калмыцкая АССР. Геологическое описание. Коллектив авторов, редактор Ф. А. Белов. М.: Недра, 1969.

5. Грунтоведение. Под ред. В.Т. Трофимова. 6е изд., перераб. и дополн. (серия «Классический университетский учебник»). М.: Изд-во МГУ, 2005, 1024 с. 7

СОХТМОН ВА НИГОҲДОРИИ РОҲҶОИ АВТОМОБИЛГАРД ДАР ШАРОИТҶОИ КЎҲИСТОН

Азамов В.Б., Мирзоев А.С.

Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими

Аннотатсия: *Роҳсозӣ дар кӯҳистон кори сахл нест, вале хоҳ ноҳоҳ роҳу пайроҳаҳоро дар тамоми манотиқи кӯҳистони Тоҷикистон ҳар сол ба ҳадди имкон бояд сохт. Ҷустуҷӯи муҳандисӣ-геологӣ бояд омӯзиши ҳамаҷонибаи шароитҳои муҳандисӣ-геологии мавзеи сохтмони ояндаро таъмин намояд. Он, аз ҷумла, омӯзиши рельеф, сохти геологӣ, шароити гидрогеологӣ, таркиб, ҳолат ва хосиятҳои қабатҳои замин, равандҳои геологӣ ва муҳандисӣ-геологӣ, тағйири шароити минтақаи сохтмон, пешгӯи тағйироти имконпазири шароитҳои муҳандисӣ-геологиро дар доираи таъсири мутақобилаи иншооти тарҳрезиишаванда ва муҳити геологӣ бо мақсади дастрас кардани маводҳои зарурӣ ва пурра барои лоиҳакашӣ, сохтмон ва истифодаи иншоот дар бар мегирад.*

Вожаҳои калидӣ: *Таърихи роҳсозӣ, рельефи мурқаб, шароити кӯҳистон, таҷҳизоти роҳсози, роҳу пулҳо, байналмилали, иқтисодӣ, кӯҳҳо ва талу теппаҳо, шаҳр, ноҳияҳо.*

Аннотация: *При строительстве автодорог и аэродромов особое внимание необходимо уделять динамике земной поверхности, т. е. оценивать формы рельефа в их развитии. Отдельные формы рельефа могут быть временно стабильными, например тектонического происхождения, но в конечном итоге и они со временем будут в силу разных причин претерпевать те или иные изменения. Важно при этом определять скорость этих изменений и в каком направлении они будут развиваться.*

Annotation: *During the construction of roads and airfields, special attention must be paid to the dynamics of the earth's surface, i.e., to assess the forms of relief in their development. Individual landforms can be temporarily stable, for example, of tectonic origin, but in the end, they will eventually undergo certain changes in silhouettes for various reasons. It is important to determine the speed of these changes and in what direction they will develop.*

Аз таърихи роҳсози дар кӯҳистони Бадахшон метавон чунин мисол овард чун пайвастании минтақаи водии Фарғона бо шарку ғарби Бадахшон пеш омад соли 1894 дар ин масир роҳи корвонгузар сохта шуд. Пас аз 15 сол бунёди роҳ дар водии Гунд идома ёфта, то Ҳоруг ва сипас то Дарвоз расид. Соли 1910 бошад, сохтмони роҳ аз қалъаи Вомари Рушон ба сӯи хонигарии Дарвоз оғоз гашт. Дар тӯли 10 сол сохтмони ин қитъаи роҳ анҷом ёфта, то рудхонаи Ванҷ ва пас аз се сол то Қалъаихум расонида шуд. Ҳамаи ин роҳҳо асосан дар манотиқи нисбатан ҳамворзамин сохта мешуданд. Байни деҳаву қитъаҳои аҳолинишин бошад, пайроҳаҳо ва роҳҳои тағнбар мехостан.

Яке аз иншооти афзалиятноки муҳим масири автомобилгарди Уш-Ҳорух аст, ки соли 1930 сохтмони он саршуда буд, баъдан бунёди шохроҳи 600 километри Сталинобод-Ҳорух соли 1939 дар ҳаёти кишвар аз падидаи фазалатарин гашт. Ин шохроҳо пойтахти кишвар ва умуман минтақаҳои Тоҷикистонро бо вилояти кӯҳистони Бадахшон пайваста, дар рушду нумуи тамоми соҳаҳо аҳмияти хост пайдо намуд.

Он солҳои, ки аз машинолоту таҷҳизоти роҳсози дарраке набуд, бо роҳҳои корёри ин роҳро даст сохтан дар 106 шабонарӯз бунёд кардани чунин шохроҳ қаҳрамонӣ буд.

Чунонки мебинем асоси роҳро 80-100 сол пештар гузоштаанд ва дар тури ин таърих ҳарчанд баъзе қисматҳои роҳро таҷдиду барқарор мешуданд, вале аз асари хурдашавӣ, таъсири иқлим ва сабабҳои дигар ин роҳро қисман харобу қисми дигар тамоман аз истифода монданд.

Бе шакку шубҳа, рӯёриҳои солҳои 90 дар кишвар руҳдода, ба роҳу роҳдорӣ низ беасар намонд. Як қисми роҳу пулҳо хароб гаштанд.

Танҳо солҳои охир имкон даст дод, ки ҳам роҳу пулҳои таҳрибшуда эҳё гарданду, ҳам роҳу пулҳои нав бунёд ва аз ҷумлаи чунин роҳҳо чодаи Душанбе-Кулма, Душанбе-Циргатол, Душанбе-Турсунзода, Душанбе-Чанок, Душанбе-Қурғонтеппа - Панҷи Поён, Айни-Панҷакент, Восеъ-Ховалинг ва ғайраҳо мебошанд. Пас аз анҷоми сохтани ин шохроҳҳо, ки кишвари моро бо инфрасохтори муҳобиротии минтақа пайваст намуда, сипас тавассути кишварҳои ҳамсоя ба аксои олам мераванд, бунёди роҳҳои дигар аз ҷумла, роҳҳои маҳалливу Ҷумҳуриявии кӯҳистон низ равнаки дигар хоҳад гирифт.

Ба ҳамин маъни Сардори давлат дар Паёми имсола низ таъкид намуданд, ки «...мавҷудияти шохроҳҳои байналминналии нақлиёти барои пешрафти минтақаҳои кишвар имконияти васеъ фароҳам меорад ва зарур аст, ки ҷиҳати табдил додани онҳо ба шохроҳҳои байналминналии иқтисодӣ низ чорачӯӣ карда шавад...».

Равнаки беш гирифтани маҷмааи роҳу нақлиёт ин аст, ки соли гузашта дар 15 лоиҳаи инвеститсионӣ корҳои татбиқкунӣ амалӣ шуданд. Имсол бошад дар 12 чунин лоиҳа корҳо иҷро шуда истоданд...

Вале ҷӣ метавон гуфт, ки роҳҳои кӯҳистон дар фасли сармодушворгузару махуф мешаванд. Тармаву ярҷ, лағжишу фурӯравиҳои кӯҳпораҳо рафтуомадро хеле душвор мекунанд. Ҳарчанд роҳдорон бо истифода аз техникаҳои дошташон роҳро тоза мекунанд, аммо барфу тармаҳо баъзан «таслим» намешаванд. Роҳдорони кӯҳистонӣ ҳамеша бо ин нозуқиҳои табиат дар набарданд. Онҳо мегӯянд, ки барои ҳамеша тоза нигоҳ доштани роҳҳои кӯҳистон пеш аз *ҳама* техникаи мукатадир ва захираи зарурии маводи суخت лозим аст.

Ва дар суръати, ки мо барои хонандагон пешниҳод кардем, ин дар ҳолатҳои офатҳои табиӣ дар роҳи Панҷакент ва Рашт, ВМКБ руҳ додааст. Ва ин проблемаро кушодтар дида мебароем.

Аслан дар фасли сармо аввалин соҳае, ки аз боришоти барфу борон зиён мебинад соҳаи роҳдорист.

Бояд гуфт, ки роҳдорон фаслҳои сарморо ба гуфте бо дилзанақҳо пешвоз мегиранд. Зеро заҳмати бе ин ҳам сангини роҳдорон дар ин мавсим боз ҳам вазминтар мегардад.

Чун моҳ аз минтақаи Рашт ва Пачакент дидан дар ин минтақаҳо боришоти зиёд ба амал омадааст.

Ба гуфти сокинон солҳои дароз чунин боришоти шадид рух намодааст ва чунон ки мӯйсафедон гуфтаанд чунин боришоти пайдархам дар солҳои 69-уми асри гузашта ба амал омада буд ва он хангом низ хисороти зиёд расида буд.

Имсол низ боришоту фурумадани тарма, ярчу тарма ва сел роҳҳои автомобилгарди минтақаи мазкур вайрону валангор гаштанд.

Дар минтақаҳои Рашт ва ВМК Бадахшон, ки роҳҳои автомобилгарди куҳи ва бисёр нишебҳои хатарнок доранд, нигоҳубини ҳамавақта меҳоянд. Аз ҳамин сабаб роҳдорони ин минтақа дар зимистони имсола заҳмати дучанд кашиданд.

Ғайр аз ин дар минтақа қитъаҳои лағжиши зиёданд.

Қайд кардан лозим аст, ки бо вучуди ҳамаи ин мушкилот боз дар ин минтақаи кӯҳсор заминчунбӣ ба амал омад ки мушкилотро дучанд гардонда, хисороти дубора ба бор овард. Мавзеҳои зайл зарар дидаанд.

Чустучӯи маҳандисию геологӣ

Чустучӯи муҳандисӣ-геологӣ бояд омӯзиши ҳамаҷонибаи шароитҳои муҳандисӣ-геологии мавзеи сохтмони ояндаро таъмин намояд. Он, аз ҷумла, омӯзиши релеф, сохти геологӣ, шароити гидрогеологӣ, таркиб, ҳолат ва хосиятҳои қабатҳои замин, равандҳои геологӣ ва муҳандисӣ-геологӣ, тағйири шароити минтақаи сохтмон, пешгӯии тағйироти

имконпазири шароитҳои муҳандисӣ-геологиро дар доираи таъсири мутақобилаи иншооти тархрезиванда ва муҳити геологӣ бо мақсади дастрас кардани маводҳои зарурӣ ва пурра барои лоихақашӣ, сохтмон ва истифодаи иншоот дар бар мегирад.

Ба таркиби ҷустуҷӯи муҳандисӣ-геологӣ корҳои зерин ворид мешаванд:

гирдоварӣ ва коркарди маводҳои ҷустуҷӯи солҳои пешин, рамзкушоӣ ва таҳлили маводи кайҳонӣ ва аксбардории ҳавоӣ, тафтиши ибтидоӣ, кандани ҷоҳу пармачоҳҳо, тадқиқоти саҳроии қабатҳои замин,

тадқиқоти гидрогеологӣ, мушоидаҳои доимӣ, тадқиқоти озмоишии хокҳо ва обҳои зерзаминӣ, муоинаи хокҳои асосҳои биноҳои иншооти мавҷуда, коркарди дафтари маводҳо, таҳияи дурнамои тағйироти шароитҳои муҳандисӣ-геологӣ, баҳодихии хатар ва дараҷаи хатарнокии равандҳои геологӣ ва муҳандисӣ-геологӣ, омодагии ҳисоботи техникӣ.

Ҷустуҷӯ барои сохтмон бояд дар сурати мавҷуд будани иҷозати мақомоти дахлдорӣ ҳокимияти иҷроия оид ба ҷойгузори иншоот ва ё ҷудо намудани замин ва доштани иҷозати корҳои ҷустуҷӯӣ амалӣ гарданд.

Асоси иҷрои ҷустуҷӯ шартномаи байни фармоишгар ва иҷрокунанда мебошад, ки қисми ҷудо нашавандаи он чунин замимаҳоянд: супориши техникӣ, нақшаи муҳлати корӣ, харҷнома ва дар ҳолати мавҷуд будани талаботи фармоишгар - барномаи корҳои муҳандисӣ-геологӣ.

Хусусиятҳои роҳҳои кӯҳӣ.

Ба ноҳияҳои кӯҳӣ он маҳалаҳое дохил мешаванд, ки дар онҳо баландиҳои ҷудогона аз муҳити атроф на кам аз 500 метр баланданд ва ба баландиҳои зиёду релефи характернок тавсиф дода мешаванд. Баъзан вақт кӯҳҳо системаи пайдарпайи кӯҳҳоро ташкил медиҳанд, ки дар байн водихо доранд, ҳамин водихо онҳоро аз ҳамдигар ҷудо менамоянд. Ёнаҳои кӯҳи шаклҳои гуногунро доро мебошанд.

Релефи кӯҳӣ бо баландиҳои гуногун, ёнаҳои қачу қилеб, дарёҳои чуқуру сероб тавсиф дода мешаванд. Сохти геологии минтақаи кӯҳӣ метавонад зуд дар бархе аз қисматҳои трасса тағйир ёбад.

Ана он чизе, ки С.А.Трескинский дар бораи тарафи техникӣ кор кайд намудааст: “Мушкилоти асосӣ, пеш аз ҳама аз он сар мешавад, ки дар минтақаҳои кӯҳӣ роҳсозонро мебояд аз ду мушкилиот гузашт: баландию зарихи зиёд ва номустаҳкамии ҳамин мавзехо”. Роҳҳои ҳалли масъалаи 1-ум баъзан вақт ба муқобили ҳалли масъалаи 2-юм мебароянд. Аз ин рӯ мебояд ду масъаларо дар якҷоягӣ ҳал намуд. Ба гуфтаҳо мебояд илова намуд, ки давлатҳои кӯҳӣ баъзан вақт бо худ мисоли ландшафти геологии ҷавонанд, ки ба онҳо ҳама гуна ҷараёнҳои экзогенӣ геологӣ хос аст. Дар ҳамин ноҳияҳо равандҳои экзогенӣ фаъоланд, аз ҷумла дар намуди ходисаҳои сейсмикӣ.

Аҳолии ноҳияҳои кӯҳӣ асосан дар водихо, ҳамвориҳо начандон калон, ки аз худ бо кӯҳҳо ва талу теппахо чудо шудаанд маскун шудаанд. Робитаҳои нақлиёти дар ноҳияҳои кӯҳӣ асосан бо тамоми намуди нақлиётҳои содда ба роҳ монда мешаванд. Аммо бо назардошти мушкилотҳои релефи кӯҳӣ ва хусусиятҳои инженери-геологӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ, нақши асосиро дар кашонидани бор дар ин минтақаҳо нақлиёти автомобилӣ мебозад. Масалан, дар Қазоқистон зиёда аз 86%, дар Тоҷикистон зиёда аз 90% ва дар Ўзбекистон зиёда аз 80%-и ҳамаи борҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ кашонида мешаванд. Дар Қирғизистон зиёда аз 94% гардиши бор ва 89,5% гардиши мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ амалӣ карда мешавад.

Равандҳои геологӣ хатарнок

Бешубҳа аён аст, ки роҳи хокӣ (земляное полотно) элементи техногенӣ муҳити геологӣ аст, ба он ҳамон равандҳои табиӣ таъсир мекунад, ки ба худ минтақаи ҷойгирифтаи роҳ хос аст. Чихеле, ки мо медонем, роҳ худ иншооте ҳаст, ки сохти дарозшакл дорад ва метавонад масофаи бузургро ишғол намояд. Барои ҳамин равандҳои геологӣ ба ҳар қитъаи роҳ гуногун таъсир менамоянд. Ин сараввал ба роҳҳои кӯҳӣ дахл дорад, чунки дар роҳҳои кӯҳӣ равандҳои геологӣ геодинамикӣ бештар рух медиҳанд. Ба қатори гуфташудагон мебояд зайл намуд баъзан вақт сохтмони роҳҳо ба раванди геологӣ таъсири саҳт мерасонанд. Новобаста аз он, ки сохтмони роҳ хати тангбареро дарбар мегирад (то 20-100 м), роҳ метавонад элементҳои гуногуни релефро бурида гузарад. Дар чунин ҳол хати роҳ аз дараҳои обгузор мегузарад. Барои ин дар ин ҷойҳо системаи болоии обгардон сохта мешавад.

Дар натиҷаи сохтани роҳ вайроншавии релефи ҳақиқиро ва шароитҳои ҷоришавии сатҳи метавонанд ба тағйирёбии раванди эрозияи обӣ сабабгор шаванд.

Минтақаи фаъоли эрозияи баланд ин намудҳои гуногуни канали обгардон махсуб меёбанд. Дар ҳолатҳои муайян каналҳои обгардон, инчунин иловагӣ метавонанд сарчашмаи пайдошавии ғорҳо гарданд, хусусан ҳангоми сохтмон дар ҷои хокҳои лёссаӣ ва амсоли ҳамин хокҳо.

Тағйирдиҳии режими гидрологии дарёҳо ҳангоми сохтмони гузаргоҳҳои пули метавонанд сабабгори пайдошавии эрозияи сатҳӣ ва паҳлӯӣ гарданд. Бисёр вақт аз ин таъғоҳи пулҳо ва таҳкурсии он зарар мебинанд.

Аҳамияти асосиро дар сохтмони роҳҳои кӯҳӣ ин ҳамҷоякунии роҳи хокӣ (земляное полотно) бо устувории он минтақаест, ки дар он роҳ сохта мешавад. Дар бисёр ҳолатҳо, ёнаи (склони) табиӣ ба қувваи шароитҳои пайдоиши ва равандҳои геоморфологияе, ки дар он мегузаранд қариб дар ҳоли ҳади қарор доранд.

Дар муҳити кӯҳӣ бисёр вақт ба ҷойивазкунии ярҷҳо масоҳати бузурги сатҳи замин гирифтӣ мешаванд, ки бо километрҳои квадратии зиёд чен карда мешаванд.

Адабиётҳо

1. “Таъмир ва нигоҳдории роҳҳои автомобилгард” Маълумотномаи муҳандис роҳсоз. А.П. Василев, В.И. Баловнев ва дигарон. Москва 1989 сол – 287 саҳ.
2. “Нигоҳдории зимистонаи роҳҳои автомобилгард” Г.Б. Блобжесский, А.К. Дюнин ва дигарон дар зери таҳрири Дюнин. Москва Транспорт 1989с. 197с.
3. МҚС 2.05.02 – 85. “Роҳҳои автомобилгард” Госстрой СССР, 1986с – 52с.
4. МҚИ 24 – 88. “Қоидаҳои техникии таъмир ва нигоҳдории роҳҳои автомо-билгард”.
5. “Малумотномаи иқлимӣ” НИИ СР – Москва. Стройиздат, 1986с. – 52с.
6. “А.П. Василев, В.М. Сиденко “Истифодабарии роҳҳои автомобилгард” ва “Ташкили ҳаракат дар роҳ”. Москва 1990с.
7. МСВҚ (СНИП) 02.05.1985

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОЧНОСТИ И РАБОТОСПОСОБНОСТИ ДОРОЖНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

*Ҳабибов Х.М., Шарипов Н.С., Олимов Х.А., Кодиров М.
Технический колледж ТГУ имени академика М.Осими*

***Аннотация:** Под работоспособностью автомобильной дороги понимают свойство обеспечивать в течение заданного периода эксплуатации до ее реконструкции расчётный объём автотранспортных перевозок и допустимый уровень обслуживания движения. Работоспособность автомобильной дороги, представляющей собой комплекс дорожных инженерных сооружений, зависит от работоспособности каждого из них. Одним из основных дорожных сооружений является система «дорожная одежда - земляное полотно», которую принято называть дорожной конструкцией.*

***Annatation:** The operability of a highway is understood as the property of providing, during a given period of operation before its reconstruction, the estimated volume of motor transport and the permissible level of traffic service. The operability of a highway, which is a complex of road engineering structures, depends on the operability of each of them. One of the main road structures is the "road clothes - roadbed" system, which is commonly referred to as a road structure.*

***Ключевые слова:** работоспособностью, автомобильной дороги, время, реконструкции, дорога, материал, плотность, сооружения, автомобиль.*

Длительное время под работоспособностью дорожной одежды подразумевали технико-экономический показатель, характеризующий полезную работу дороги за время ее службы. Он определялся массой

грузов и транспортных средств (массой брутто), пропущенной через данное сечение автомобильной дороги, в результате чего она приходила в предельное состояние, при котором необходим ее ремонт. Работоспособность за период от сдачи дороги в эксплуатацию до капитального ремонта или между капитальными ремонтами называлась полной, за период от сдачи ее в эксплуатацию до среднего ремонта или между средними ремонтами - частичной. В настоящее время в связи с радикальными изменениями состава движения на автомобильных дорогах указанный технико-экономический показатель нуждается в уточнениях.

Под работоспособностью дорожной одежды понимают свойство обеспечивать в течение заданного периода эксплуатации до ее капитального ремонта расчетный объем автотранспортной работы и допустимый уровень обслуживания движения. Заданный период эксплуатации дорожной конструкции (дорожной одежды и рабочей зоны земляного полотна) обычно равен периоду времени от ввода автомобильной дороги до ее реконструкции или между двумя последовательными реконструкциями. В течение этого периода дорожная конструкция должна обладать показателями и характеристиками, обеспечивающими требуемый уровень потребительских свойств автомобильной дороги, в том числе:

геометрические элементы, соответствующие требуемой пропускной способности, скорости, безопасности и удобству движения;

прочность дорожной конструкции;

ровность дорожного покрытия;

сцепные свойства покрытия проезжей части.

Фактический срок службы дорожной одежды оценивают по изменению во времени основных показателей ее эксплуатационного состояния - прочности и ровности. Исследования привели к выводу, что изменение ровности дорожного покрытия во времени, в свою очередь, зависит от прочности дорожной одежды в целом и суммарного размера пропущенного движения. В связи с этим обеспечение прочности дорожной конструкции и ее основного элемента - дорожной одежды - является важнейшим условием обеспечения работоспособности автомобильной дороги и одной из главных ее задач.

Чтобы обеспечить требуемые потребительские свойства автомобильной дороги, в процессе ее строительства необходимо выполнить ряд условий:

обеспечить требуемую прочность и устойчивость земляного полотна;

обеспечить прочность дорожной одежды, в том числе в зонах контакта между ее конструктивными слоями;

обеспечить начальную (строительную) и эксплуатационную ровность проезжей части.

Прочность и устойчивость грунта земляного полотна в рабочем слое оценивают по величине коэффициента прочности по сопротивлению

сдвигу, то есть активным касательным напряжениям от действия расчетной транспортной нагрузки. Прочность монолитных слоев дорожной одежды оценивают по величине коэффициента прочности по сопротивлению растяжению при изгибе от действия расчетной транспортной нагрузки. Прочность дорожной конструкции в целом оценивают по величине коэффициента прочности по общему модулю упругости (сопротивлению вертикальному упругому перемещению под действием расчетной транспортной нагрузки).

Для обеспечения **прочности и устойчивости земляного полотна** при строительстве дорожной конструкции требуется обеспечивать в допустимых пределах однородность (то есть уменьшить по возможности величину коэффициентов вариации) строительно-технических свойств грунтов по слоям их разработки и отсыпки в земляном полотне; однородность влажности и толщины слоев грунта при их уплотнении; водоотвод в карьерах и на месте строительства; оптимальную влажность и максимальную плотность используемых грунтов; требуемую ровность отсыпаемых слоев грунта земляного полотна.

При строительстве конструктивных слоев **из песка, щебеночных и гравийных материалов** необходимо контролировать и обеспечивать в допустимых пределах однородность материалов по составу и строительно-техническим свойствам в местах их заготовки и укладки; однородность влажности и толщины слоев при их уплотнении; требуемые влажность, близкую к оптимальной, плотность и ровность конструктивных слоев из указанных материалов; исключение движения автомобилей по неуплотненным слоям из щебеночного и гравийного материалов.

При строительстве конструктивных слоев **из материалов, обработанных органическими вяжущими**, следует обеспечивать чистоту, ровность и прочность нижележащего слоя; однородность слоя по составу, физико-механическим свойствам и температуре при укладке; требуемую среднюю температуру смеси при уплотнении, плотность, толщину и ровность слоя.

При строительстве конструктивных слоев дорожной одежды **из материалов, обработанных неорганическими вяжущими (цемент и др.)** необходимо обеспечивать однородность состава и физико-механических (в том числе прочностных) свойств исходных для бетона материалов; однородность состава, подвижность (удобоукладываемость) и физико-механические свойства цементобетонной смеси; стабильность технологических режимов работы комплекта бетоноукладочных машин; требуемый средний уровень подвижности смеси; толщину укладываемого слоя и его ровность при уплотнении; стабильность влажности бетона в процессе его твердения; исключение движения автомобилей по бетону в начальный период его твердения.

При строительстве дорожных одежд необходимо создать условия для того, чтобы исключить или уменьшить в ходе строительства деструктивные процессы (процессы разрушения) и способствовать по

возможности процессу структурообразования. Например, не допускать раскалывания щебенки и округление их углов (перекат) при уплотнении; не допускать возникновения температурно-усадочных трещин посредством эффективного ухода за бетоном; замедлять процессы старения битума. Целесообразно повышать в пределах имеющихся возможностей начальные эксплуатационные качества (повышать средние значения и снижать коэффициенты вариации показателей прочности, ровности, шероховатости) верхнего слоя покрытия, осуществлять оперативный контроль качества выполнения технологических операций с корректировкой по результатам контроля параметров технологических процессов с целью поддержания стабильного оптимального технологического режима работы машин.

Для повышения качества дорожного строительства целесообразно использовать отдельные положения теории надежности технических систем. Под надежностью автомобильной дороги понимают вероятность того, что дорога в течение заданного периода эксплуатации обеспечит требуемый объем транспортной работы с установленными эксплуатационными показателями движения. В наибольшей степени отдельные положения теории надежности развиты применительно к обеспечению прочности дорожных одежд.

В теории надежности технических систем различают безотказность (в том числе начальную), ремонтпригодность, долговечность (или наработку на отказ), сохраняемость.

Под безотказностью автомобильной дороги понимают вероятность того, что фактические значения показателей потребительских свойств дороги будут соответствовать их требуемым значениям. Под начальной безотказностью автомобильной дороги понимают вероятность того, что в момент окончания строительства и сдачи дороги в эксплуатацию фактические значения показателей потребительских свойств дороги соответствовали их требуемым значениям. Для определения вероятности отказа по тому или иному показателю необходимо установить закон и параметры закона распределения случайной величины, характеризующей изменчивость этого показателя. Под отказом понимают событие, заключающееся в полной или частичной утрате работоспособности автомобильной дороги.

Под ремонтпригодностью автомобильной дороги понимают ее свойство восстанавливать свою работоспособность в результате проведения соответствующих ремонтных работ. Под долговечностью автомобильной дороги понимают период времени, в течение которого она сохраняет работоспособное состояние, то есть обеспечивает транспортную работу с установленными эксплуатационными показателями движения в течение периода времени от сдачи дороги в эксплуатацию до ее реконструкции или между двумя последовательными реконструкциями.

Отказы автомобильных дорог возникают, как правило, вследствие влияния существенных дефектов дорожных сооружений. Отказы могут

быть внезапными и постепенными, полными и частичными, очевидными и скрытыми. Отказы дорожной одежды обычно имеют постепенный характер. Отказ дорожной одежды по прочности физически характеризуется образованием неровностей поверхности дорожной одежды в продольном и поперечном направлении, связанных с прочностью конструкции (продольные неровности, колея, усталостные трещины), с последующим развитием других видов деформаций и разрушений (частые трещины, сетка трещин, выбоины, просадки, проломы и т.д.). Номенклатура дефектов и методика их количественной оценки определяются специальными нормами, используемыми при эксплуатации дорог.

В качестве количественного показателя отказа дорожной одежды как элемента инженерного сооружения линейного характера используют предельный коэффициент разрушения K_p^{np} , представляющий собой отношение суммарной протяженности (или суммарной площади) участков дороги, требующих ремонта из-за недостаточной прочности дорожной одежды, к общей протяженности (или суммарной площади) участков дороги или к общей протяженности (или общей площади) дороги между корреспондирующими пунктами. Значения K_p^{np} на последний год службы в зависимости от капитальности дорожной одежды и категории дороги принимают в соответствии с отраслевыми дорожными нормами [4].

В табл. 1.5 приведены экспериментальные данные, характеризующие зависимость величины предельного коэффициента разрушения дорожной одежды от уровня ее надежности по прочности и от коэффициента ее прочности (по модулю упругости).

Таблица 1.5

Предельный коэффициент разрушения	Уровень надежности	Коэффициент прочности
0,002	0,998	1,40
0,01	0,99	1,27
0,02	0,98	1,21
0,03	0,97	1,17
0,04	0,96	1,14
0,05	0,95	1,11
0,06	0,94	1,09
0,08	0,92	1,05
0,10	0,90	1,02
0,15	0,85	0,96
0,20	0,80	0,91
0,30	0,70	0,83
0,40	0,60	0,76

Математически эта зависимость может быть выражена следующим образом:

$$K_p^{np} = 1 - P, \text{ где} \quad (1.1)$$

$$K_p^{np} = \frac{F_p}{F}, \quad (1.2)$$

F_p - вероятная площадь дорожной одежды с разрушениями;

F - общая площадь дорожной одежды на данном участке;

P - вероятность (обеспеченность), численно равная отношению площади одежды, не подверженной разрушениям, к общей площади одежды на данном участке; эту вероятность принято называть надежностью дорожной одежды по прочности, ее численное значение определяют по формуле:

$$P = 0,5 + \Phi(u), \quad (1.3)$$

$$u = \frac{K_{np} - \bar{K}_{np}}{\sigma_{K_{np}}}, \quad (1.4)$$

$$\Phi(u) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \cdot \int_0^u \exp\left(-\frac{z^2}{2}\right) dz, \quad (1.5)$$

$$\Phi(-u) = -\Phi(u), \text{ где} \quad (1.6)$$

K_{np} - текущее (случайное) значение коэффициента прочности дорожной одежды по модулю упругости

$$K_{np} = \frac{E_\phi}{E_{\min}}$$

E_ϕ - фактическое среднее значение модуля упругости дорожной одежды, МПа;

E_{\min} - минимально допустимое значение требуемого модуля упругости дорожной одежды, МПа;

$\sigma_{K_{np}}$ - среднеквадратичное отклонение модуля упругости дорожной одежды, МПа; для эмпирических данных, приведенных в табл. 1.1, $\sigma_{K_{np}} = 0,249$;

\bar{K}_{np} - математическое ожидание (среднее значение) коэффициента прочности дорожной одежды, имеющей разрушения; для данных, приведенных в табл. 1.5:

$$K_{np} = 0,7; u = \frac{K_{np} - 0,7}{0,249} \quad (1.7)$$

$\Phi(u)$ - интегральная функция, зависящая от изменения верхнего предела интегрирования u ; $\Phi(u)$ является нечетной функцией, что выражено в формуле (1.6); функция $\Phi(u)$ табулирована (табл. 1.6) [47]:

Таблица 1.6

u	$\Phi(u)$
0,00	0,0000
0,50	0,1915
1,00	0,3413

1,50	0,4332
2,0	0,4772
2,50	0,4938
3,00	0,49865

Для практических целей удобнее пользоваться формулой, аппроксимирующей данные табл. 1.6:

$$K_p^{np} = \exp\left[-1,5654(K_{np} + 0,09941)^{3,5211}\right] \quad (1.8)$$

При заданном уровне надежности дорожной одежды можно определить требуемый коэффициент прочности по модулю упругости

$$K_{np} = 0,8805[-\ln(1 - P)]^{-284} - 0,09941. \quad (1.9)$$

Формулы (1.8) и (1.9) получены на основе результатов исследований проф. Ю.М. Яковлева.

Для того чтобы уменьшить отрицательное влияние неизбежной изменчивости прочностных свойств дорожной одежды, а также условий строительства, необходимо обосновать при проектировании и обеспечить при строительстве рациональный запас прочности. Как показали данные опыта строительства и эксплуатации автомобильных дорог и результаты исследований, большинство показателей, характеризующих прочностные свойства дорожной конструкции (модули упругости материалов конструктивных слоев и грунтов, прочность на растяжение при изгибе, сопротивление сдвигу, толщина, плотность, влажность, сцепление слоев и др.), подчиняются, как правило, нормальному закону распределения случайных величин (закону Гаусса). Частным случаем применения этого закона являются формулы (1.3-1.6). Данный закон характерен для случайной величины, зависящей от ряда факторов, каждый из которых вносит относительно небольшой вклад в ее общую изменчивость. Нормальный закон выражается дифференциальной функцией распределения плотности вероятности

$$\varphi(u) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \exp\left(-\frac{u^2}{2}\right) \quad (1.10)$$

и интегральной функцией

$$F(u) = 0,5 + \Phi(u), \text{ где} \quad (1.11)$$

$$u = \frac{x - a}{\sigma};$$

σ - среднеквадратическое отклонение;

a - математическое ожидание случайной величины x ;

$\Phi(u)$ - табулированная функция (функция Лапласа).

На рис. 1.2 представлены дифференциальная и интегральная кривые распределения модуля упругости дорожной одежды, соответствующего нормальному закону. Изменчивость прочности характеризуется

коэффициентом вариации, равным

$$C_{\nu E_{cp}}^{\sigma_E}, \text{ где} \quad (1.12)$$

σ_E и E_{cp} - среднее квадратическое отклонение и среднее арифметическое значение модуля упругости дорожной одежды.

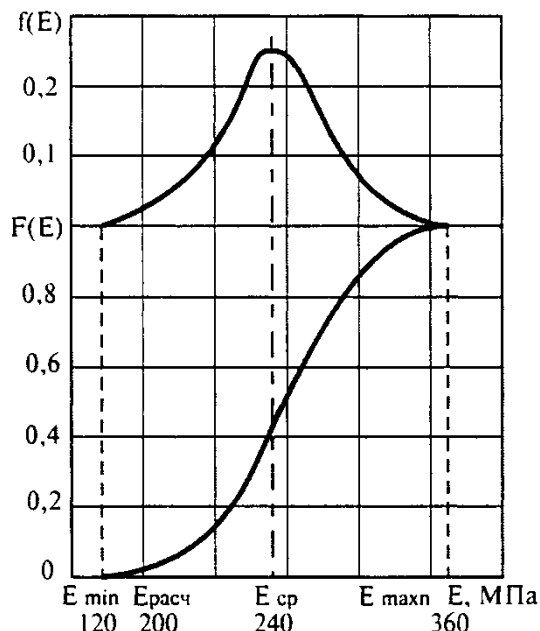

Рис. 1.2. Дифференциальная $f(E)$ и интегральная $F(E)$ кривые распределения E

При помощи организационно-технологических мероприятий можно уменьшить изменчивость (вариацию) прочностных показателей дорожной одежды, что позволяет пропорционально снизить запас прочности, расход материалов и стоимость строительства дорожной одежды при обеспечении заданного уровня ее надежности.

Список используемой литературы:

1. Ананьев В.П. Минералогический состав и свойства лёссовых пород. Ростов-наДону, РГУ, 1964. 144 с.
2. Ананьев В.П. Учебная геологическая практика, проводимая кафедрой ИГОФ. Методические указания для всех строительных специальностей. Ростов-на-Дону: ИГОФ, 2008, 17 с.
3. Галай Б.Ф. О гранулометрической классификации лессовых пород // Классификационные критерии разделения лессовых пород. М.: Наука, 1984. С. 23 – 25.
4. Геология СССР. Том XLVI. Ростовская, Волгоградская, Астраханская области и Калмыцкая АССР. Геологическое описание. Коллектив авторов, редактор Ф. А. Белов. М.: Недра, 1969.

БАХШИ ИЛМҲОИ ТАБИЙ, РИЁЗӢ - ТЕХНИКӢ
РАЗДЕЛ ЕСТЕСТВЕННЫХ, МАТЕМАТИЧЕСКИХ - ТЕХНИЧЕСКИЕ
НАУКИ

УДК 666.7

МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ОКСИДОВ
АЛЮМИНИЯ И ЖЕЛЕЗА ИЗ ОГНЕУПОРНЫХ ГЛИН
МЕСТОРОЖДЕНИЯ «ЧАШМАСАНГ»

Акрамов Мухаммад Бозорович, к.ф.м.-н., доцент, ТГФЭУ
Низомов Зиёвуддин, к.ф.м.-н., доцент, Физико-технический
институт им. С. Умарова.

Аннотация: В статье приводится влияние продолжительности процесса разложения образцов огнеупорных глин «Чашмасанг» на составляющих Al_2O_3 и Fe_2O_3 , от концентрации серной кислоты и температуры. Применяя метод компьютерного моделирования, смоделированы процессы разложения. Предложены регрессионные уравнения процессов.

Abstract: The article presents the influence of the duration of the decomposition process of refractory clays "Chashmasang" on the components Al_2O_3 and Fe_2O_3 , on the concentration of sulfuric acid and temperature. Using the method of computer modeling, the decomposition proce

Огнеупорные глины применяются для производства различных минеральных солей, строительных материалов, а также в качестве футеровочных материалов сырья для производства металлического алюминия и др.

При переработке огнеупорных глин, где концентрация Al_2O_3 достаточно, применяются различные методы и способы переработки: щелочные, термообрабатываемые, кислотные, и комбинированные. Некоторые фабрики, заводы и промышленные предприятия фирм применяют промышленные методы комплексной инновационной переработки руд с получением глинозёма- Al_2O_3 , цемента и соды методом спекания [1 - 4]. Высокотемпературное спекание проводится при температуре 1200-1400°C минерала с известняком и содой диоксид кремния и продукт превращается в двух кальциевый силикат, а оксид алюминия - в алюминаты. В процессе дальнейшего переработка из алюмината можно получать гидроксид алюминия с дальнейшей переработкой его на глинозёма-сырья для производства металлического алюминия.

При переработке огнеупорных глин месторождения Чашмасанг можно применить кислотные методы, что позволяет относительно легко проводить отдельные разделение Al_2O_3 и кремнезёма на первых этапах кислотной обработки огнеупорной руды.

Многими авторами, в том числе и нами совместно со специалистами ОАО «Таджикская алюминиевая компания» исследовалась определения степени извлечения из предварительно обожжённых глин месторождения Чашмасанг на оксидов Al_2O_3 и Fe_2O_3 в зависимости от различных химических, физических и технологических факторов[5 - 7].

В наших опытах, влияние продолжительности процесса разложения составляющих на Al_2O_3 и Fe_2O_3 , от концентрации серной кислоты и температуры приведены на рисунках 1и.2 .

Температурные извлечения оксидов изучено в интервале температур от 20 до 100°C. Как видно из графиков 1и 2, при разложении образцов месторождений Чашмасанг извлечение оксидов железа и алюминия возрастает. Максимальное извлечение соответствует при температуре 90 - 100°C.

Анализируя хронограммы можно заметить, что с повышением времени кислотного разложения степень извлечения оксидов железа и алюминия не увеличивается. Максимальное извлечение примерно составляет 1 час.

Изучение влияние концентрации серной кислоты, от 20 до 96%, показывает что, оптимизация процессов достигается при постоянных величинах длительности процесса в 1 час и температуры 98°C.

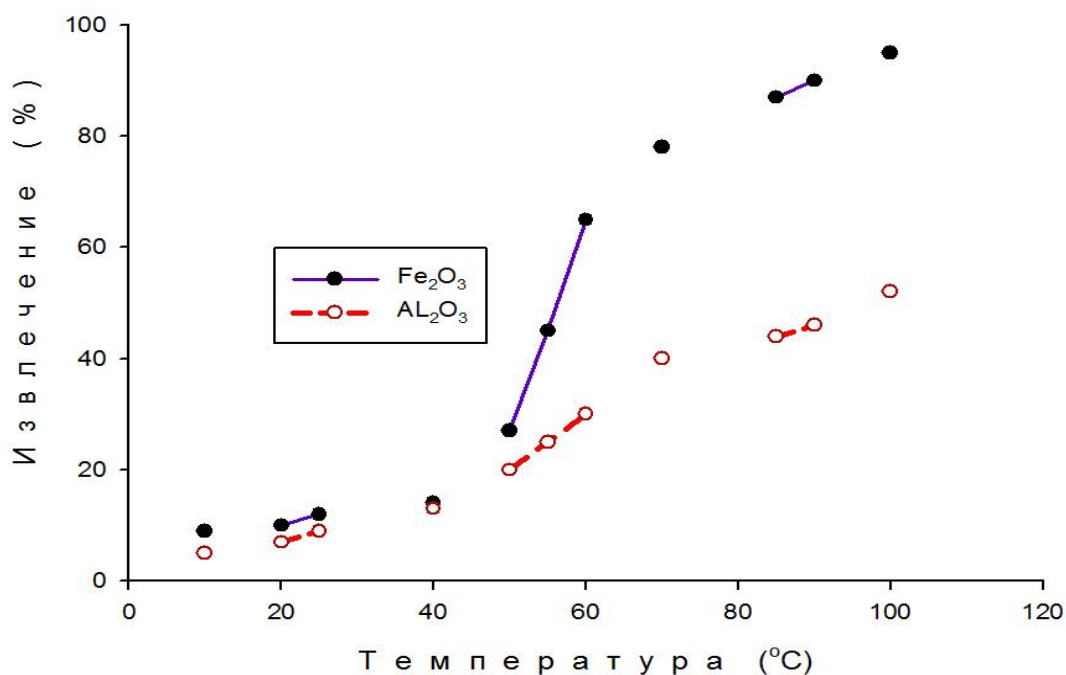

Рисунок 1 – Зависимость извлечения Al_2O_3 и Fe_2O_3 от температуры составляющих

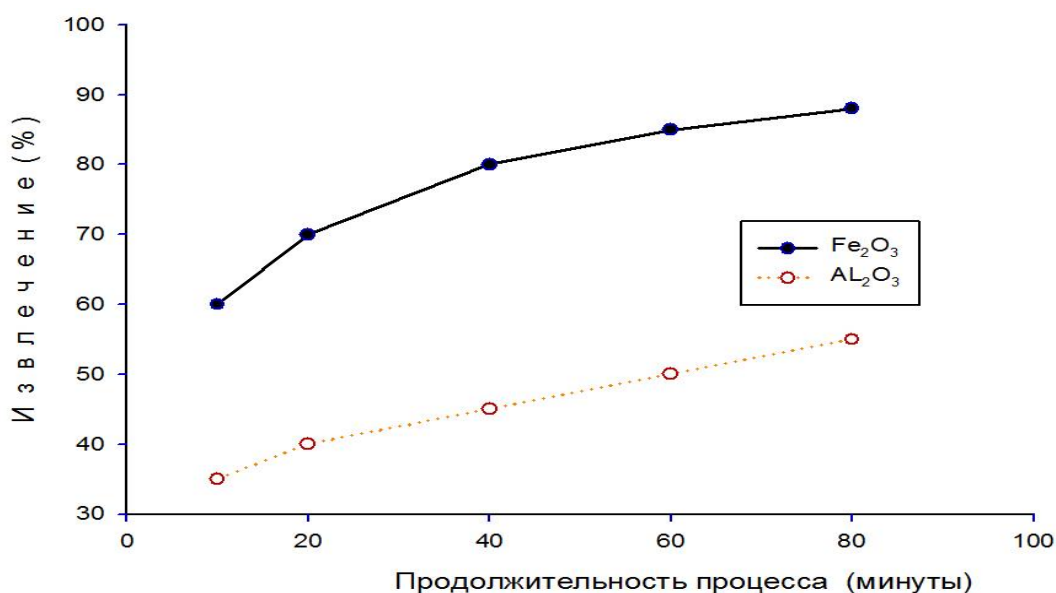

Рисунок 2 – Хронограммы извлечения Al_2O_3 и Fe_2O_3

Применяя метод компьютерного моделирования нами смоделированы обе процесса. Графики зависимости извлечения Al_2O_3 и Fe_2O_3 от температуры составляющих согласно предложенной модели приведена на рисунке 3. Зеленые кривые соответствует расчётным значениям.

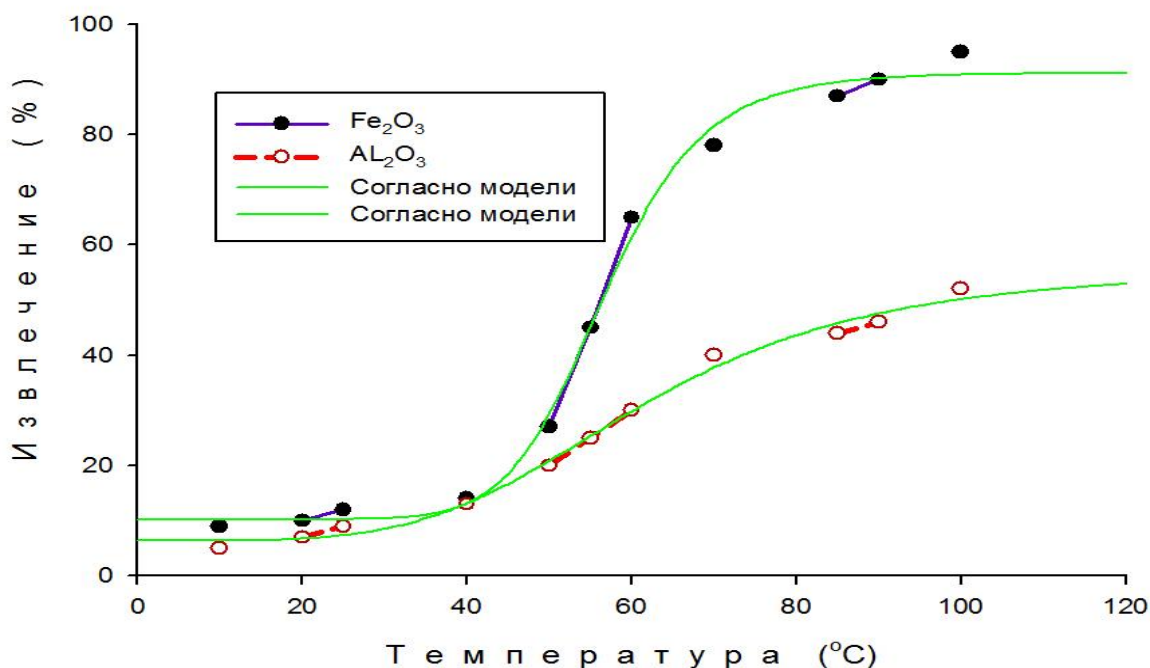

Рисунок 3 - Зависимость извлечения Al_2O_3 и Fe_2O_3 от продолжительности процесса согласно предложенной модели.

Применяя программу «Сигма плот» нами определены уравнения предложенной модели, который приведена ниже.

$$K_{изв} = K_{изв(min)} + \frac{K_{изв(max)} - K_{изв(min)}}{1 + \left(\frac{t}{ES50}\right)^{e^{-9,42}}} \quad (1)$$

Компьютерный расчет коэффициента регрессии.

Data Source: Data:30 04 2022 1 in Акрамов М.Б.

Equation: Standard Curves; Four Parameter Logistic Curve

$$f1 = \min + (\max - \min) / (1 + \text{abs}(x/EC50)^{\text{Hillslope}})$$

$$f2 = \min + (\max - \min) * (\text{abs}(x/EC50)^{\text{abs}(\text{Hillslope})}) / (1 + (\text{abs}(x/EC50)^{\text{abs}(\text{Hillslope})}))$$

$$f = \text{if}(x \leq 0; \text{if}(\text{Hillslope} > 0; \max; \min); \text{if}(\text{Hillslope} > 0; f1; f2))$$

R Rsqr Adj Rsqr Standard Error of Estimate

0,9976 0,9953 0,9932 2,9106

	Coefficient		Std. Error	t	P	VIF
min	10,2466	0,8237	12,4393	<0,0001	1,1203	
max	91,2535	1,9374	47,1017	<0,0001	1,9223	
EC50	56,6563	0,6827	82,9903	<0,0001	1,5927	
Hillslope	-9,4176	1,1219	-8,3942	<0,0001	1,4608	

Analysis of Variance:

Uncorrected for the mean of the observations:

	DF	SS	MS	
Regression	4	38218,6993	9554,6748	
Residual	7	59,3007	8,4715	
Total	11	38278,0000	3479,8182	

Corrected for the mean of the observations:

	DF	SS	MS	F	P
Regression	3	12489,2448	4163,0816	491,4208	<0,0001
Residual	7	59,3007	8,4715		
Total	10	12548,5455	1254,8545		

Statistical Tests:

PRESS 183,9288

Durbin-Watson Statistic 1,8506 Failed

Normality Test Passed (P = 0,9270)

K-S Statistic = 0,1573 Significance Level = 0,9270

Constant Variance Test Passed (P = 0,1987)

Power of performed test with alpha = <0,0001: 0,0000

The power of the performed test (0,0000) is below the desired power of 0,8000.

You should interpret the negative findings cautiously.

95% Confidence:

Row	Predicted		95% Conf-L	95% Conf-U	95%
Pred-L	95% Pred-U				
2	10,2466	8,2988	12,1944	3,0938	17,3993
4	10,2510	8,3058	12,1963	3,0990	17,4031
5	10,2831	8,3510	12,2151	3,1346	17,4316
8	13,1885	10,4006	15,9763	5,7628	20,6141

10	29,3310	24,1605	34,5014	20,7228	37,9392
11	45,1279	40,7315	49,5243	36,9611	53,2947
12	61,4282	56,4460	66,4105	52,9317	69,9247
14	81,5269	77,0758	85,9780	73,3305	89,7233
17	89,5157	85,9176	93,1139	81,7495	97,2820
18	90,2300	86,3828	94,0771	82,3452	98,1147
20	90,8710	86,6521	95,0899	82,7984	98,9436

Fit Equation Description:

[Variables]

x = col(9)

y = col(10)

reciprocal_y=1/abs(y)

reciprocal_ysquare=1/y^2

'Automatic Initial Parameter Estimate Functions

sign(p;q)=if(xatymax(p;q)-xatymax(p;max(q)-q)>0;1;-1)

[Parameters]

min = min(y) "Auto {{previous: 10,2466}}

max = max(y) "Auto {{previous: 91,2535}}

EC50 = x50(x;y) "Auto {{previous: 56,6563}}

Hillslope = -sign(x;y) "Auto {{previous: -9,41762}}

[Equation]

f1=min + (max-min)/(1 + abs(x/EC50)^Hillslope)

f2=min + (max-min)*(abs(x/EC50)^abs(Hillslope))/(1 + (abs(x/EC50)^abs(Hillslope)))

f = if(x<=0; if(Hillslope>0;max;min); if(Hillslope>0; f1; f2))

fit f to y

"fit f to y with weight reciprocal_y

"fit f to y with weight reciprocal_ysquare

[Constraints]

max>min

[Options]

tolerance=1e-10

stepsize=1

iterations=200Number of Iterations Performed = 34

Совместно со специалистами ОАО «Таджикская алюминиевая компания» исследованы разложения огнеупорных глин Чашмасангского месторождения серной кислотой в зависимости от температуры. А также изучены степени извлечения в раствор оксидов алюминия и железа в интервале температуры от от 20 до 100°C.

Варьировалась и длительность кислотной обработки от 15 мин до 60 минут и концентрации серной кислоты от 20 до 96 % .

Зависимость степени извлечения оксида железа и алюминия от концентрации H₂SO₄ приведена на графике 4.

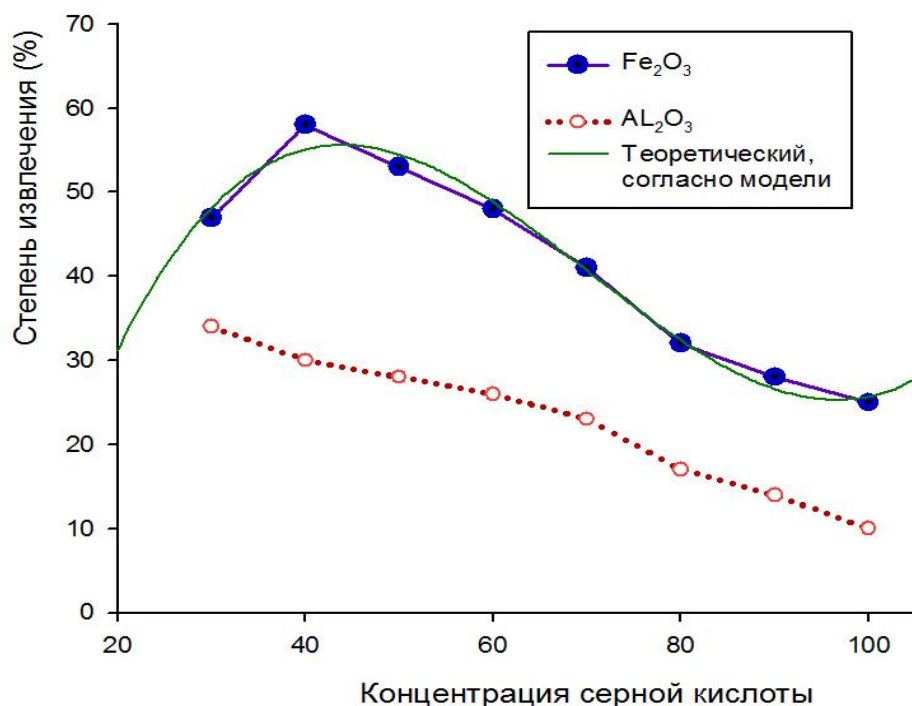

Рисунок 4 - Зависимость степени извлечения оксида железа и алюминия от концентрации H₂SO₄

Применяя программу «Сигма плот» нами смоделирован процесс степени извлечения оксида алюминия от концентрации серной кислоты H₂SO₄. Как видно из графика, кривая проходит через максимум, и зависимость имеет гиперболический характер.

Эмпирическую уравнению модели можно представить в виде гиперболической уравнении в виде

$$\text{Степень извлечения (\%)} = -42,62 + 5,27n - 0,087n^2 + 0,0004n^3 \quad (2)$$

В экспериментах, нами сначала применены разные концентрации серной кислоты от 20% до 96,5 %. Далее исследованы процесс разложение глин Чашмасангского месторождения от концентрации серной кислоты. Из графика видно, что для обоих сортов глин кривые проходят через максимум.

Максимумы соответствуют при примерной концентрации 42%.

Дальнейшее увеличение концентрации серной кислоты сопровождается уменьшением разложения образцов. Если концентрацию серной кислоты увеличим до 96,5% степень извлечения Al₂O₃ уменьшается от 30 до 10%, а для Fe₂O₃ уменьшение составляет от 60 до 31%.

Приведенные регрессионные уравнения модели может быть успешно применяются технологами при кислотном разложении составляющих огнеупорной глины месторождения Чашмасанг, при этом экономит расходные материалы и энергию.

Список использованных источников

1. У.М. Мирсаидов. Комплексная переработка низкокачественного алюми-нийсодержащего сырья – Душанбе: Дониш, 1998. – 238 с.

2. Лайнер, Ю.А. Комплексная переработка алюминий содержащего сырья кислотными способами. – М.: Наука, 1982.–208с.
3. Мирзоев, Б. Термодинамический анализ процесса хлорирования минералов, входящих в состав нефелиновых сиенитов месторождения Турпи. Известия АН ТаджССР. Сер.физ.-мат., хим. и геол. наук. – 1992. -№1. –С.64-66.
4. Ни, Л.П. Комбинированные способы переработки низкокачественного алюминиевого .. Алма-Ата: Наука, 1988. – 256с.
5. Валиев Ю.Я., Вольнов Б.А. и др. Использование местных минеральных ресурсов и вторсырья для производства огнеупорных и строительных материалов на ТадаЗе. Сборник трудов научно-практического семинара. Душанбе 28-29 июня 2001г.
6. Акрамов М.Б., Валиев Ю.Я., Раджабов К. Местные минеральные ресурсы и промотходы на службе ТадаЗа. Ж. Цветные металлы №3, 2005г. г. Москва.
7. Акрамов М.Б., Эрзолов Б.Б. Теплофизические характеристики шамотных огнеупорных кирпичей, используемых при футеровке электролизеров с обожженными анодами. Международная теплофизическая школа. Материалы научно-практической конференции. 1 - 6 октября, Тамбов - 2007

ФАЗОВЫЕ ПЕРЕХОДЫ В ЛЕГИРОВАННЫХ РЗМ СПЛАВАХ Zn5Al И Zn55Al

Низомов Зиёвуддин - ведущий научный сотрудник НИИ ТНУ

Шарипов Джурабек Гулович - доцент кафедры метеорологии и климатологии ТНУ

Саидзода Рахим Хамро - профессор Таджикского технического университета им. акад. М.С.Осими

Гулов Бобомурод Нурович - доцент кафедры общей физики ТНУ

Турахасанов Исфандиер Турахасанович - старший преподаватель кафедры Теоретические основы радио и электротехники Таджикского технического университета им. акад. М.С.Осими

Аннотация: В данной работе приведены результаты исследования фазовых переходов первого рода методом самопроизвольного воздушного охлаждения в легированных редкоземельными металлами цинк-алюминиевых сплавов. Показано, что средняя температура фазового перехода составляет 521К. Для наблюдаемого фазового перехода приведены значения параметров полосы для легированных различной концентрацией (масс.%) РЗМ сплавов Zn5Al (1) и Zn55Al (2).

Ключевые слова: фазовый переход, сплавы, цинк-алюминий, охлаждения, редкоземельные металлы, легирование.

Annotation: *This paper presents the results of a study of first-order phase transitions by the method of spontaneous air cooling in zinc-aluminum alloys doped with rare earth metals. It is shown that the average phase transition temperature is 521K. For the observed phase transition, the values of the band parameters for alloys Zn5Al (1) and Zn55Al (2) alloyed with different concentrations (wt.%) of REM are given.*

Keywords: *phase transition, alloys, zinc-aluminum, cooling, rare-earth metals, alloying.*

За последние годы резко возрос интерес исследователей к цинк-алюминиевым сплавам, что обусловлено широким применением последних в различных отраслях промышленности [1-5]. Этим сплавам присвоены названия Гальфан I (Zn+5 масс.% Al) и Гальфан II (Zn+55 масс. % Al) и используются они, в основном, в качестве антикоррозионного покрытия стальных сооружений и конструкций самого разного назначения. С другой стороны, наиболее эффективным способом придания любым сплавам более высоких физико-механических и теплофизических показателей является операция легирования их различными элементами, а указанные выше соединения не являются исключением из этого правила.

В связи с этим исследование термодинамических свойств цинк-алюминиевых сплавов, легированных редкоземельными металлами (РЗМ) является одной из актуальнейших проблем, как с фундаментальной точки зрения, так и в плане практического применения их результатов при решении инженерных и технологических задач по разработке металлических композиционных материалов с заданными свойствами. К сожалению, на текущий момент в общедоступной научно-технической литературе не удалось найти сколь-нибудь весомых сведений о температурных зависимостях термодинамических параметров цинк-алюминиевых сплавов, легированных скандием, иттрием, церием, празеодимом, неодимом и европием, что лишний раз подтверждает актуальность поставленной задачи.

Для детального исследования фазового превращения мы отсекаем базовую линию от кривой эксперимента и строим отдельный график приращения температуры от времени охлаждения [6]. На рис. 1 приведены разность экспериментальных кривых и базовой линии для легированных разной концентрации РЗМ цинк-алюминиевых сплавов.

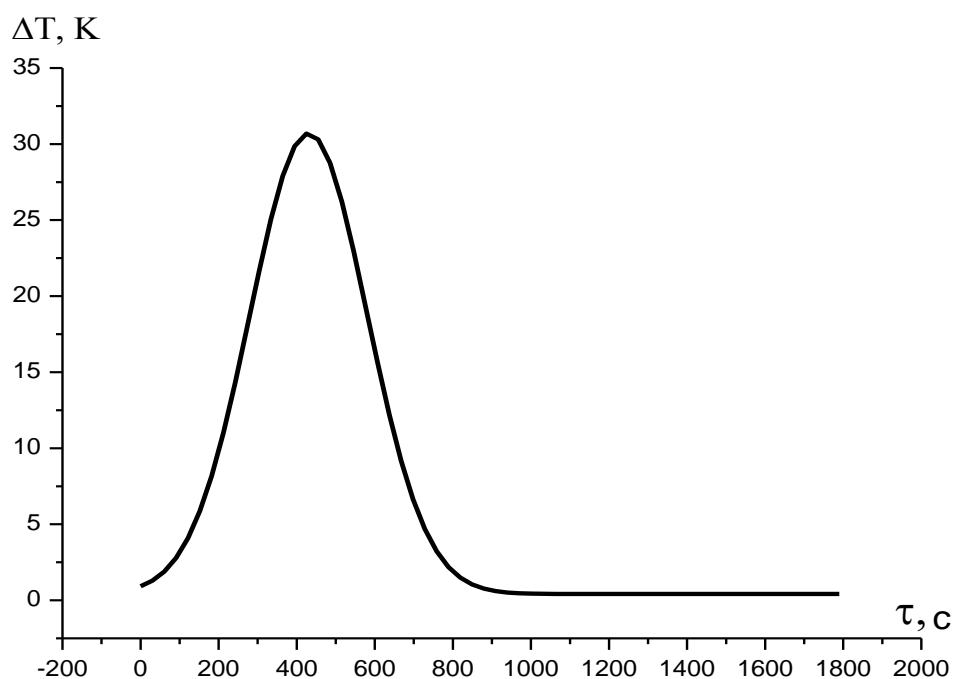

Рис. 1. Зависимость приращения температуры сплава Zn55Al легированного 0.5 иттрием от времени охлаждения при фазовом переходе.

В табл. 1 приведены значения параметров полосы для легированных различной концентрацией (масс.%) РЗМ сплавов Zn5Al (1) и Zn55Al (2).

Таблица 1- Значения параметров полосы для некоторых сплавов (А - площадь, С - центр, $W = (\Delta T_c - \Delta T_0)/2$ - полуширина, Н - высота, ΔT_0 - сдвиг)

Сплав	А, К с	С, с	W, К	Н, К	ΔT_0 , К	T_k , К
(1)+0.005 Sc	24003	408	655	38	1.90	524
(2)+0.01 Sc	13577	346	287	35	0.01	500
(2)+0.5 Sc	13936	335	394	29	0.30	513
(1)+0.5 Sc	12197	340	637	12	0.61	535
(1)+0.005 Y	14357	353	361	32	0.35	526
(2)+0.5 Y	14453	406	465	29	0.70	513
(1)0.005 Ce	16088	373	584	26	0.69	522
(1)0.05 Ce	15755	341	406	29	0.02	516
(1)+0.005 Pr	13586	371	378	29	0.23	527
(2)0.005 Pr	3723	370	253	12	0.19	524
(1)0.05 Pr	21603	390	480	39	0.50	517
(1)+0.05 Nd	17041	404	337	35	0.07	523
(1)+0.01 Eu	14667	357	317	36	0.10	526
(1)+0.5 Eu	16771	481	405	33	0.00	522
(1)+0.005 Eu	12253	353	401	21	0.70	510
(2)+ 0.5 Eu	12882	379	270	38	0.55	524

В таблице 2 приведены значения температуры фазового перехода сплавов Zn55Al и Zn5Al легированными редкоземельными металлами

Таблица 2- Значения температуры фазового перехода сплавов Zn55Al и Zn5Al легированными редкоземельными металлами

Сплав	T_K , К	ΔT_K , К	$\langle T_K \rangle$, К
1	2	3	4
Zn55Al+0.01 Sc	500	21	
Zn55Al+0.5 Sc	513	8	
Zn5Al+0.5 Sc	535	14	
Zn5Al+0.005 Sc	524	3	
Zn5Al+0.01 Eu	526	5	521 ± 6 К
Zn5Al+0.5 Eu	522	1	
Zn5Al+0.005 Eu	510	12	
Zn5Al+0.05 Pr	517	5	
Zn55Al+0.005 Pr	524	3	
Zn5Al+0.5 Pr	520	1	
Zn5Al+0.005 Pr	527	5	
Zn5Al+0.05 Ce	516	5	
Zn5Al+0.005 Ce	522	1	
Zn55Al+0.5 Y	513	8	
Zn5Al+0.005 Y	526	5	
Zn5Al+0.05 Nd	523	2	
Zn55Al+0.005 Nd	546	25	
Zn55Al+0.5 Eu	524	3	
Zn5Al+0.05 Pr	523	2	

Средняя температура фазового перехода составляет $\langle T_K \rangle = 521$ К. Средняя абсолютная ошибка $\langle \Delta T_K \rangle = 6$ К и относительная ошибка $\varepsilon = 1,1\%$.

Список использованной литературы:

1. Gulov B.N., Nizomov Z., Tabarov F.S. Thermophysical properties of aluminum of grade A5N and its alloys doped with silicon, copper and rare-earth metals. - Metallfiz. Noveishie Tekhnol., 2021. V. 43. P. 1553–1562. DOI: 10.115407/mfint.43.11.1553.
2. Низомов, З., Саидов Р.Х., Шарипов Дж.Г., Гулов Б.Н. Теплофизические свойства сплавов Zn5Al, Zn55Al, легированных редкоземельными металлами. - Доклады Академии наук Республики Таджикистан. -2015. -Т.58.-№10.-С.916-921.
3. Аvezов, З.И., Саидов Р.Х., Низомов З. Теплофизические свойства сплавов Zn5Al, Zn55Al с элементами II A группы. - Душанбе:- Сино,-2020.-136 с.
4. Nizomov, Z., Mirzoev F.M. Thermophysical properties of aluminum of different purit. - Scientific research of the SCO countries: synergy and integration-International Conference. Beijing, China, -2019. -P.213-223.
5. Низомов, З., Гулов Б.Н., Саидов Р.Х., Аvezов З.И. Измерение удельной теплоемкости твердых тел методом охлаждения. - Вестник национального университета, -2010. -Вып. 3(59). -С. 136-141.
6. Малый патент №ТJ 510 Республика Таджикистан, МПК (2011.01) G 01 K 17/08. / Установка для измерения теплоёмкости твёрдых тел [Текст] / Ф. Мирзоев; заявитель и патентообладатель. Низомов З., Гулов Б., Саидов Р., Обидов З.Р., Мирзоев Ф., Аvezов З., Иброхимов Н. - № 1100659; заявл. 03.10.11; опубл. 12.04.12, Бюл. 72, -2012. -3 с.

РЕШЕНИЯ ВОДОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗАДАЧ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Д.Ш. Раджабова¹, М.Зарипова², Т.Тиллоева², М.М. Гуломов¹, Х.Раджабова³

¹Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими

²Таджикского Технического Университета имени академика М.С. Осими

³Душанбинский Филиал НИТУ МИСис.

Аннотатсия. Дар ин мақола дида мешавад, ки тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда дар асоси ҳалли васеи комплекси масъалаҳои хоҷагии об, таъмин намудани самарани баланди иқтисоди аз ҷорабиниҳои пешбинишуда ба амал бароварда мешавад.

Калидвожаҳо. Маҷмуи қарори обанборҳо вазифаҳои захираҳои об, мусоид топографи ва геологие шароити обӣ, гидрографо ва топографи ва имконот.

Аннотация. В данной статье рассмотрено развитие производительных сил осуществляется на основе широкого комплексного решения водохозяйственных задач, обеспечивающего получения высокого экономического эффекта от намеченных мероприятий.

Ключевые слова: Комплексного решения водохозяйственных задач, водных ресурсов, благоприятные топографические и геологические условия, гидро, гидрографо и топографические параметры.

Annotation. This article considers the development of productive forces is carried out on the basis of a broad integrated solution of water management problems, providing a high economic effect from the planned activities.

Keywords: Integrated solutions to water management problems, water resources, favorable topographic and geological conditions, hydro, hydrographic and topographic parameters.

Гармоничное развитие производительных сил осуществляется на основе широкого комплексного решения водохозяйственных задач, обеспечивающего получения высокого экономического эффекта от намеченных мероприятий. Поэтому систематическое изучение водных ресурсов и оптимальных путей использования их приобретает актуальное значение.

Таджикистан - один из богатых водными ресурсами районов, разветвленная речная сеть, высокогорный сток, большие напоры, благоприятные топографические и геологические условия определяют возможность эффективного использования водных ресурсов. В планах развития производительных сил республики предусмотрены крупные меры по комплексному использованию водных ресурсов. Однако недостаточная изученность водных ресурсов Таджикистана затруднит их освоение.

Имеющиеся в этой области работы посвящены учету потенциальной энергии лишь ограниченного числа крупных водотоков.

Цель работы - исследование потенциальных запасов гидравлической энергии рек Таджикистана и степени влияния комплексного использования стока на величину потенциальных гидроэнергетических ресурсов.

По общности характера рельефа, климата и геологического строения Таджикистан разбивается на 4 природные области: высокогорная, внутри горная, внешнегорная и равнинная. Природные особенности существенно влияют на образование речной сети, формирование стока, следовательно и на количественные и качественные показатели водной энергии района. Гидро - энергетические характеристики должны основываться на достоверных исходных данных по речной сети.

Обследование территории позволило:

1. Выявить всю речную сеть Таджикистана.
2. Уточнить гидрографо - топографические параметры рек и их бассейнов (длину, площадь водосбора, отметки истока и устья, общее и удельное падение, среднюю высоту бассейна).
3. Определить гидрографо - топографические параметры участков рек, на которых подсчитывали потенциальной мощности.
4. Установить горный характер всех рек. Наибольшими уклонами обладают малые реки высокогорной и внутригорной области.
5. Определить высотное положение речных бассейнов и всей территории.
6. Выявить закономерности распределения речной сети.
7. Построить продольные профили рек совмещенные трофиками нарастания площади водосбора и среднего многолетнего расхода по длине.

Исследование гидроэнергетических ресурсов предшествовало изучение гидрологического режима рек и территории. Гидрологической изученность районов включает данные о количестве рассмотренных рек, гидрологических постов, а так же о распределении постов по высотным зонам бассейнов и продолжительности наблюдении на них. Ограниченность гидрометрических наблюдений на реках препятствовало до недавнего времени выявлению закономерности географического распределения стока в горных областях. Исследования позволили установить непосредственную связь модуля стока со средней высотой бассейна $Q_0 = f(H_{CP})$ почти для всех горных областей страны, где H_{CP} – средняя высота бассейна. Выявленные зависимости сейчас широко используются при расчетах стока малоизученных горных областей страны. Основные затруднения при исследовании гидроэнергетических ресурсов отдельных районов связано с недостаточной изученностью стока и его распределения по длине рек и территории. Исследование стока неизученных рек и территории в целом было одной из основных задач. Исследование стока выполнено при помощи графиков связи модуля стока со средней высотой бассейна.

В результате картометрических и гидрологических исследований выявлены основные исходные данные каждой реки и ее участков (длина, падение и расходы воды), которые положены в основу определения гидроэнергетического потенциала речного стока Таджикистана. Изучение гидро-

рафии и гидрологии территории и усовершенствование методов учета способствовали росту количества учитываемых рек и выявлению дополнительных запасов гидроэнергии Таджикистана.

Вывод: 1. При гидроэнергетических исследованиях основные трудности связаны с тем, что сведения о хорошо изученных районах обычно бывают недостаточны, для точного учета потенциальных запасов водной энергии. Поэтому предпосылкой проведения более точных, региональных исследований является детальное изучение территории с целью выявления подробных гидролого - топографических исходных данных. Это очень важно для малоизученных горных районов.

2. На основе изучения и анализа гидрологического режима для рассматриваемого района определены расход всех неизученных рек, размеры водосборной площади стока Реки разбиты на категории, что позволило выбрать методы учета, в большей степени отвечающие конкретным особенностям рек.

Литература

1. Н.Б. Курбонов «Формирование состава водных ресурсов бассейна р. Зерафшан: Влияние изменения климата на условия формирования и химического состава водных ресурсов БРЗ» 2021. 145с.
2. Гарелина С.А., Давлатшоев С.К., Латышенко К.П., Обиджони Ш.К., Курбонов Н.Б. Повышение безопасности гидротехнических сооружений. Часть 2. На примере водохранилища Нурекской ГЭС на реке Вахш. – Химки: АГЗ МЧС России, 2021. -192с.

САҶМИ ОЛИМОНИ ТОҶИК ДАР СОҶАИ РИЁЗӢ

Давлатова Ф.П., Нуров А.С.

Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур дар бораи фаъолити илмиву эҷодии олимони тоҷик аз асри IX то XVIII сухан меравад. Ҷамчунин дар мақола бозёфҳо, тадқиқотҳо ва кашфиётҳои илмии олимони тоҷик дар соҳаи риёзӣ дарҷ гардидаанд. Ин мақола барои олимони ҷавони садаи XXI маҳаки устувори дониш ва ҳам бунёдгузори тадқиқоту ихтироъкорияшон дар соҳаи риёзӣ мебошад. Дар мақолаҳои минбаъда дар бораи фаъолияти илмии олимони тоҷик дар асри XX ва XXI маълумотҳо хоҳем овард. Бояд гуфт, ки саҳми олимони тоҷик нисбат ба илми риёзӣ аз замони рушд то инҷониб бағоят бузург буд ва хоҳанд монд.

Аннотация: В данной статье речь идёт о научной и творческой деятельности таджикских ученых с IX по XVIII век. В статье также отражены научные открытия, исследования и открытия таджикских ученых в области математики. В следующих статьях мы предоставим информацию о научной деятельности таджикских ученых в XX и XXI вв... Следует отметить, что вклад таджикских ученых в математическую науку с момента её развития был и будет огромен.

***Annotation:** This article discusses the scientific and creative work of tajik scientists from the IX to XVIII centuries. This article also reflects the discoveries, research and scientific discoveries of tajik scientists in the field of mathematics. This article is a solid test of knowledge for young scientists of the XXI century, as well as the founder of their research and invention in mathematics. And XXI will provide data. It should be noted that the contribution of tajik scientists to the science of mathematics has been and will be enormous since its development.*

Чаҳониён саҳми олимони тоҷикро дар пайдоиш, рушду инкишофи фанни риёзӣ эътироф кардаанд. Дар сарғаҳи зуҳури ин илм чеҳраҳои қарор доштанд, ки бо кашфиёту дастовардҳои бузурги илмии онҳо омӯзиши қонунҳои табиат таҳавуллоти кайҳонӣ, заминӣ ва дигар ангеҷаҳои ба инсон мавҷум муяссар гашт. Замоне, ки дар Ғарб фурӯғи илм ҳанӯз хира ба назар мерасид, олимони тоҷик дар Шарқ аламбардори илм маҳсуб меёфтанд, кашфиёту эҷоди зеҳнии эшон ба ҷаҳон болу пар мекушод.

Абӯабдулло Муҳаммад ибни Мӯсои Хоразмӣ (780-850) аз шумули бузургмардон, математики нотақрорест, ки осори илмии мондагори ӯ асосгузори фанни дақиқ – математика буданаширо эътироф ва собит месозад. Воқеан ҳам, ин унвони баланд исми ин олими бузургу донишмандро ҷовидон гардонидаст.

Қабл аз мурур ба фаъолияти шоистаи олимони риёзидони тоҷик ҳаминро хотиррасон мекунем, ки аксари эшон осори илмии хешро бо забони арабӣ, ки баъд аз зуҳури ислом забони иҷборӣ дар сиёсат ва илму фарҳанг маҳсуб меёфт, эҷод кардаанд ва аз рӯйи қавонини сарфу наҳви забони арабӣ исми ин олимони дар китобхояшон ба ин сурат дарҷ ёфта аст. Бинобар он, баъзе омӯзгорон, баҳусус, мутахассисони ҷавон дар ин маврид набояд шакку шубҳае дошта бошанд.

Дар нимаи аввали асри IX Муҳаммад-ал-Хоразмӣ (минбаъд Муҳаммади Хоразмӣ) илми риёзиро ба шоҳаҳо ҷудо намуд. Аз ин рӯ, асареро бо номи “Ҳисоб – ал –ҷабр в-ал муқобала” навишт. Олим илми алгебраро чун фанни мустақил омӯхту нишон дод. Бинед, ки истилоҳи имрӯзаи “алгебра” аз тарҷумаи латинии он ба миён омада аст. “Алгебра” – и Муҳаммади Хоразмӣ дар давоми асрҳои XII-XVI тавассути тарҷумаи латиниаш мавриди омӯзиши васеи аврупоиён қарор гирифт. Яъне, барои дар Ғарб рушд ёфтани он замина пайдо шуд.

Ҳиссаи бузурги Муҳаммади Хоразмӣ дар арифметика дохил кардани ҳисоби мавқеӣ аст. Вай дар асри арифметикии худ бо номи “Доир ба ҳисоби ҳиндӣ” рақамгузори мавқеиро, ки онро ҳоло ҳам меонанд, пешниҳод намуда, дар он ба рақамҳои 0,1,2,3,...,9 чун рақамҳои арабӣ низ маъмуланд (дар асл рақамҳои ҳиндӣ буда, дар ҳазораи I то милод пайдо шудаанд), тарзи ифода кардани адади дилхоҳ нишон дода мешавад. Асари дигари Муҳаммади Хоразмӣ “Китоб – ул-мухтасар фи ҳисоб ал-ҷабр ва-л-муқобала” дар ривочу густариши риёзӣ

ҳамто надорад. Олим маълумоти мухтасарро доир ба иҷрои амалҳо бо ифодаҳои алгебравӣ, ҳалли баъзе мисолҳо оид ба тарзи ҳалли алгебравии секунҷаҳо ва масъалаҳоро роҷеъ ба тақсимооти мерос, ки бо муодилаҳои тартиби як ифода карда мешавад, дар асари мондагор гирд меоварад. Вале, чуноне ба назар мерасад, дар он диққати асосӣ ба омӯзиши муодилаҳои квадратӣ равона гардидааст. Мутафаккир нишон медиҳад, ки муодилаҳои квадратӣ бо истифодаи амалиётҳои ал-ҷабр ва ал-муқобала намудҳои зеринро дорад:

- 1) $ax^2 = bx$
- 2) $ax^2 = c$
- 3) $bx^2 = c$
- 4) $ax^2 + bx = c$
- 5) $ax^2 + c = bx$
- 6) $bx + c = ax^2$

Возеҳ аст, ки “Ал-ҷабр” мусбат гардидани аъзоҳои манфии муодила мебошад, моҳияти он аз як қисм ба қисми дигари муодила гузаронидани аъзои манфии он маънидод мегардад. Дар методи “Ал-муқобала” бошад, аъзоҳои монандро ислоҳ бояд кард. Барои ин онҳоро муқоиса намуда, аз аъзои калон аъзои ба он монанди хурдро тарҳ кардан лозим аст: $2x^2 + 12 = 10x$.

Ғайр аз ин, муодиларо боз ба шакли канонӣ (одӣ) ($a=1$) бояд овард, яъне ба шакли $x^2 + 6 = 5x$, чунки танҳо барои ҳамин ҳолат қоидаи ёфтани решаи мусбат пешниҳод шудааст. Диққати асосӣ ба омӯзиши муодилаҳои намудҳои 4 ва 6 ҷалб карда мешавад. Олим нишон медиҳад, ки муодилаҳои намуди 4 ва 6 фақат якто ва танҳо якто реша доранд (решаи дигар манфӣ аст), муодилаҳои намудҳои 5 ё 2 то реша доранд ё умуман реша надоранд. Шартҳои мавҷудияти решаҳо, аз он ҷумла шартҳои ягона (дучанда) будани реша оварда мешавад. Қоидаҳо бо ёрии табдилдиҳиҳои фигураҳои геометрии росткунҷавӣ асоснок карда шудаанд, ки ин ба табдилдиҳиҳои алгебравии замони ҳозира рост меояд. Ҷамчунин, тарзи алгебравии ҳалли муодилаҳо, ки ба ҳалли муосир аз рӯи формула якхела аст, дарҷ гардидааст.

Ҷамин тариқ, хизмати бузургу мондагори илмии Муҳаммади Хоразмӣ аз он иборат аст, ки ӯ аввалин шуда, алгебраро чун илми мустақил тавсиф намуд, онро ба қолаби муайян даровард ва то асри XVIII алгебра зери таъсири назарияи риёзии ӯ ҷамчун назарияи муодилаҳо тавсиф карда мешуд.

Сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳи он аст, ки дар барқарорию устувории алгебра ҷамчун шоҳаи мустақили математика олимони аксар кишварҳо, хусусан Хуросону Мовароуннаҳр ҳам саҳми шоиста гузоштаанд. Агар Муҳаммади Хоразмӣ ба ҳайси поягузори алгебра ҳисоб ёбад, шоир, файласуф ва математику ситорашиноси дигари форсу тоҷик Умари Хайём баъд аз се аср илми риёзиро аз ҳар нигоҳ пурқувват намудааст. Умари Хайём дар “Мушкилот-ул-ҳисоб” “Мушкилоти

ҳисоб”) ном асараш тарзи ёфтани решаи бутунро бо нишондиҳандаи дилхоҳи натуралӣ аз ададҳои бутун нишон медиҳад. Хайём дар ин асар тарзи ёфтани решаҳои квадратӣ ва кубии ҳиндиҳо таърифи ба формулаи квадрат ва куби (мураббаи) суммаи ададҳо ибтот намудааст. Мутаасифона, ин асари гаронбаҳо то замони мо боқӣ намонда аст. Баъд аз тарафи И.Нютон барои нишондиҳандаи касрӣ низ ҳосил намудани формулаи мазкур бо номи “биноми Нютон” ёддовар шудааст. Ҳоло дар таърихи математика онро ҳамчун “Биноми Хайёму Нютон” ёддовар мешаванд. Асари дигари Умари Хайём, ки “Рисола фӣ шарҳи мо китоб-ил-Уқлидус” (“Рисола дар шакли китоби Уқлидус”), ки соли 1077 дар шаҳри Исфажон нашр мешавад, ба шарҳи мушкилоти калонтарин асари математики Юнони қадим “Ибтидо” –и Уқлидус (365-300 сол пеш аз милод) бахшида шуда аст, мафҳуми васеътари адад, ки адади иррационалиро низ фаро мегирад, пешниҳод карда аст. Дар ин асар бори аввал доир ба бифосилагии маҷмӯи ададҳои ҳақиқии мусбат ақидаҳо баён шудаанд. Олими дигари тоҷик Насриддини Тусӣ низ дар тақвияти ин назария саҳм мегузорад. Умари Хайём дар асари дигараш бо номи “Рисола фи-л-бароҳин аломасоил –ил-ҷабр ва-л-муқобала” ҳалли муодилаҳои тартиби як, ду, се ва баъзе намудҳои махсусро низ нишон додааст. Муодилаҳои як, ду ва сео Хайём ба се гурӯҳ ҷудо намуда, бо тарзи геометрӣ ҳал мекунад.

Дар Мовароуннаҳр дар пайравӣ бо Муҳаммади Хоразмӣ олимони маҳаллӣ ифодаҳои дуъзогӣ ва сеъзогии квадратиро ба ду гурӯҳ – сода ва мураккаб ҷудо намуда, дар асоси онҳо 6 намуди мухталифи муодилаҳоро ҳал намудаанд. Ин дастоварди бузурги илмӣ ба номи олимони тоҷик Алӣ Қушҷӣ, Баҳоваддини Омӯлӣ ва Начмиддини Алиҳон марбут мебошад. Онҳо дар баробари пешниҳоди формулаҳои ҳалли муодилаҳои аз бисёраъзогиҳои дараҷаи се тартибёфта, инчунин муодилаҳои тартиби болотарро низ бо тарзҳои сунъӣ ҳал намуда, дар назарияи муодилаҳои тартиби се ва чор тағйироти ҷиддӣ ворид сохтаанд. Бояд гуфт, ки ба муодилаҳои диофантӣ дар баробари Муҳаммади Хоразмӣ риёзидон-математики номдори тоҷик Абӯмахмуди Хучандӣ (вафоташ 1000) низ машғул шудааст. Олими дигари тоҷик Чамшед ибни Масъуд Ғиёссидини Кошонӣ (вафоташ 1436) машҳур бо таҳаллуси “Ал-Кошӣ” ҳангоми бо Улуғбек дар расадхонаи Самарқанд кор карданаш, касрҳои даҳиро дар илми риёзӣ (китоби “Калиди ҳисоб”, с.1427) дохил карда аст. Ин аст, ки дар аксар нишондодҳои таълимии муосир таърифи адади иррационалӣ бо дарназардошти Кошонӣ-мавҷудияти имконияти адади матлубро бо саҳеҳии дилхоҳ ба адади ратсионалӣ наздик кардан ба эътибор (асос) гирифта мешавад. Ал –Кошӣ (Кошонӣ) ғайр аз муодилаҳои дараҷаи як ва ду боз муодилаҳои дараҷаи сеюм ва чорро ба таҳлил кашида аст. Танҳо худаш 70-намуди ингуна муодилаҳоро бо ҳар гуна роҳҳои сунъӣ ҳал намуда аст. Аввалин шуда

баробарии $a^0=1$ –ро Ал-Кошӣ дар асарҳои худ мавриди истифода қарор дода аст. Олим таърифҳои дақиқтари лимити функция ва пайдарпайро низ додааст. Ин ба ӯ имконият дод, ки як қатор теоремаҳои асосии таҳлили математикиро исбот кунад. Ҳамзамони Муҳаммади Хоразмӣ ал – Хуталонӣ низ, дар ҳалли муодилаҳои намудҳои 1 ва 6 таҳқиқот анҷом додааст. Вай барои ёфтани ҳал нисбат ба Муҳаммади Хоразмӣ таҳлили муфассал ва шаклҳои дигари исботҳои геометриро батафсил баён мекунад. Тазаккур ба маврид аст, ки муодилаҳои алоҳидаи кубиро бо тарзҳои геометрии Умари Хайём, Фиёсидини Кошонӣ ва чанде аз олимони дигари тоҷик ҳал карда буданд. Донишманди дигари тоҷик Абдуллоҳи Марвазӣ шояд дар ҷаҳон якумин донишманде ба ҳисоб равад, ки барои ёфтани решаи муодилаи параллелкс методи интератсиониро пешниҳод намуда аст. Ҳалли системаи муодилаҳо бошад, диққати Алоуддини Қушчӣ (1546-1622) ва Баҳоуддини Омулиро ба худ ҷалб карда буд. Баҳоуддини Омӯӣ дар охири китоби худ “Хулосат-ул-ҳисоб” (“Хулосаи ҳисоб”) ҳафт масъалаеро пешниҳод мекунад, ки барои исботи вучуд доштан ва надоштани ҳалли онҳо мафҳуми васеи назарияи ададҳо зарур аст. Ба ибораи Баҳоуддини Омӯӣ барои ёфтани ҳалли масъала бисёр олимони машғул буданд, аммо натиҷа набахшид.

Метавон гуфт, ки дар асрҳои XV-XVI риёзидонҳои Мовароуннаҳр мафҳуми прогрессияро низ медонистанд. Ба туфайли асарҳои эшон тригонометрия ҳам ба фанни мустақил табдил меёбад ва дар натиҷа натавон маъсалаҳои геометрии, балки муносибатҳои алгебравии байни функцияҳои тригонометрии пайваста таҳқиқ ва тасдиқ гардидаанд. Абулвафои Бузҷонӣ, Насириддини Тусӣ ва олимони мактаби илмии Улуғбек – Қозизодаи Румӣ, Ҷамшеди Кошонӣ ва Алоуддини Қушчӣ низ дар ин соҳа тадқиқотҳо бурдаанд. Насириддини Тусӣ 200 сол пештар аз олими аврупоӣ Региомонтан (1436-1476) мафҳуми тригонометрияро пешниҳод карда, онро дар асари худ “Рисола оид ба чортарафаи пурра) ба ҷоп мерасонад. Дар асри IX риёзидонҳои Мовароуннаҳр “ҷива”-и ҳиндуҳо ба “ҷайб” тарҷума намудаанд. Дар асрҳои IX-XV олимони тоҷик дар Мовароуннаҳру Хуросон вобаста ба зарурияти пайдо шудани ҳалли масъалаҳои астрономия, ҷуғрофия ва геодезия боз ҳам рушд дода, шашто хатти тригонометрии синус, косинус, тангенс, котангенс, секанс ва косекансро ба риштаи таҳлил кашида, баррасӣ мекунанд. Барои ҳалли масъалаи муайян кардани баландии офтоб мунаҷҷими араб Батонӣ (852-929) ҷадвали на он қадар бузурги қиматҳои котангенсро тартиб дода буд. Мунаҷҷим ва математик Абулвафои Бузҷонӣ тавассути калимаҳои муносибатҳои алгебравии байни функцияҳои тригонометриро баён карда, вай ҷадвали синусҳо бо фосилаи 10- то саҳеҳии ($1:60^0$) ва инчунин, ҷадвали тангенсҳо тартиб медиҳад. Бояд қайд кард, ки Абулвафои Бузҷонии тоҷик ва Батонии арабро асосгузори илми

тригонометрия номидаанд. Ба хотири кашфиётҳои нучумияш ба яке аз танураҳои Моҳ номи Абулвафоро гузоштаанд. Абулвафо оид ба илмҳои риёзӣ ва нучум тадқиқот бурда, асарҳои офаридааст, ки то имрӯз маъмуланд. Асари ӯ “Китоб дар бораи он, ки қосиб аз шаклсозии геометрӣ бояд чиро донад?” то замони мо расидааст. Дастури “Китоб барои Мирзоҳо” ба таълими арифметика ва геометрия бахшида шуда аст. Ин иқдоми ӯро баъдтар шогирдаш Абдурахмон ибни Юнус (950-1009) идома дода, ҷадвалҳои тартиб дод ва мукамал намуд. Хусусан ҷадвали синусҳои Абурайҳони Берунӣ, ки ба асари “Қонуни Масъудӣ” (1036) дохил шуда аст, ҷолиби диққати ҳамагон мебошад. Зеро дар он бори аввал интерполи ҳаттӣ истифода шудааст. Ғиёссидин ал-Кошӣ бошад, дар рисолаи худ “Оид ба хорда ва синус” методи интератсиониро кашф карда аст. Вай бо ин роҳ синуси як градусро то 17 аломати даҳӣ ҳисоб намуда аст. Риёзидон ва мунаҷҷими намоёни тоҷик Муҳаммад Ҳомид ал-Хидир ал-Хуҷандӣ соли 1000 дар Хуҷанд таваллуд шуда, дар расадхонаи Рай кору фаъолияти илмӣ анҷом дода аст.

Мурур ба фаъолияти илмии олимони тоҷик, ки дар садсолаҳои гузашта дар рушди илми табиатшиносӣ хеле босамар арзёбӣ мешавад, гувоҳ бар он аст, ки миллати соҳиби тамаддуни пешрафтаи мо бо зеҳнияти воло дар рушди илми ҷаҳонӣ саҳми бориз гузоштаанд. Номҳои нобиғагонамон ҷаҳонӣ шуда, онҳо ба оламиён мутаалиқ мебошанд.

Адабиёт

1. Маълумоти таърихӣ китобҳои дарсии алгебра барои синфҳои 7 то 11-уми муассисаҳои таълимии миёна.

ГУРУҲБАНДИИ ШАҲРУ ШАҲРАКҲО АЗ РУИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафарзода А.А., Ҳисайнов А.К.

Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Аннотатсия: Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 шаҳр мавҷуд аст, ки 1741600 нафар аҳоли доранд, ки ин 18,4% аҳолии ҷумҳурӣ мебошад. Инчунин 58 минтақаи аҳолинишин мавҷуд аст, ки аҳолии умумии онҳо 655,3 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки ин 7 фоизи аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Умуман дар ҷумҳурӣ шумораи шаҳракҳои шаҳрӣ аз 76 ба 81 адад расид, вале дар аксар маврид шумораи аҳолинишин ба 76 адад расидааст.

Калимаҳои асосӣ: гуруҳбандӣ, шаҳр, ноҳия, аҳоли, минтақа, вазъи ҷамъиятӣ, иқтисодиёт.

Аннотатсия: В Республике Таджикистан 18 городов с населением 1 741 600 человек, что составляет 18,4% населения страны. Также имеется 58 населенных пунктов с общей численностью населения 655,3 тыс. человек, что составляет 7% населения страны. В целом количество городских поселений по стране увеличилось с 76 до 81, но в большинстве случаев количество поселений достигло 76.

Ключевые слова: классификация, город, район, население, регион, социальное положение, экономика.

Annotatoin: *There are 18 cities in the Republic of Tajikistan with a population of 1,741,600, which is 18.4% of the country's population. There are also 58 settlements with a total population of 655,3 thousand people, which is 7% of the country's population. In general, the number of urban settlements in the country has increased from 76 to 81, but in most cases the number of settlements has reached 76.*

Key words: *classification, city, district, population, region, social status, economy.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 шаҳр мавҷуд аст, ки 1 741 600 нафар аҳоли доранд, ки 18,4 % аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Инчунин, 58 шаҳрак мавҷуд аст, ки дар умум 655,3 ҳаз нафар аҳоли дошта 7 % аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Умуман, маҳаллаҳои шаҳрنيшин дар ҷумҳурӣ аз 76 то 81 адад расидаанд, аммо дар бисёри вақтҳо маҳаллаҳои аҳолинишин ба 76 адад мерасанд.

Шаҳрҳои ҷумҳуриро аз руи миқдори аҳоли ба се гуруҳ ҷудо менамоем.

Якум- 4 шаҳрҳое, ки аҳолиашон аз 100 ҳаз нафар бештар аст. Ба ин гуруҳи шаҳрҳо: шаҳри Душанбе 846,4 ҳаз нафар Хучанд 181,6 ҳаз нафар, Бохтар 110,8 ҳаз нафар, Кӯлоб 105,5 ҳаз нафар аҳоли дар умум дар ин гуруҳи шаҳрҳо 1,2 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунанд, ки 52,1 % аҳолии шаҳрҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳанд

Дуюм- 7 шаҳр шаҳрҳое, ки аҳолиашон аз 40 то 100 ҳаз нафар аст ба ин гуруҳи шаҳрҳо шаҳрҳои Истарафшан 64,6 ҳаз нафар, Турсунзода 53,7 ҳаз нафар, Конибодом 52,2 ҳаз нафар, Исфара 50,7 ҳаз нафар, Гулистон 48,2 ҳаз нафар, Ваҳдат 42, 8 ҳаз нафар. Панҷакент 42,8 ҳаз нафар, ба ин гуруҳи шаҳрҳо дар умум 355 ҳаз нафар аҳоли зиндагӣ карда 14,8 % аҳолии шаҳрҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Сеюм- 7 шаҳр шаҳрҳое, ки аҳолии онҳо аз 10 то 40 ҳаз нафар аҳоли доранд ба ин гуруҳи шаҳрҳо шаҳрҳои Бустон 35 ҳаз нафар, Норак 30,9 ҳаз нафар, Хоруғ 30,1 ҳаз нафар, Ҳисор 28,7 ҳаз нафар, Роғун 22,1 ҳаз нафар, Леваканд 17,3 ҳаз нафар, Истиклол 17,7 ҳаз нафар аҳоли дар умум дар ин гуруҳи шаҳрҳо 160,7 х нафар аҳоли зиндагӣ мекунад, ки 6,7 % аҳолии шаҳрҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Шаҳракҳои ҷумҳуриро аз руи аҳоли ба ду гуруҳ ҷудо мекунам.

Якум - 27 шаҳрак мавҷуд аст, ки то 10 ҳаз нафар аҳоли доранд, дар умум ин шаҳракҳо 130,2 ҳаз нафар аҳоли доранд, ки 20 % аҳолии шаҳракҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Дуюм- 31 шаҳрак мавҷуд аст, ки аз 10 то 40 ҳаз нафар аҳоли доранд дар умум ин шаҳракҳо 525,1 ҳаз нафар аҳоли дошта 80 % аҳолии шаҳракҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Вилояти Суғд

Аз 8 шаҳру 23 шаҳрак, ки дар умум 657,7 ҳаз нафар аҳоли дошта 24,9 % аҳолии вилоятро ташкил медиҳад

Шаҳр - 8 адад 181,6 ҳаз нафар Хучанд, 64,6 ҳаз нафар Истарафшан, 52,2 ҳаз нафар Конибодом, 50,7 ҳаз нафар Исфара, 48,2 ҳаз нафар Гулистон, 48,2 ҳаз нафар Панҷакент, 42,8 ҳаз нафар Бӯстон, 36 ҳаз нафар Истиклол 17,7 ҳаз нафар, дар умум 542 ҳаз нафар аҳоли доранд 70,8 % аҳолии вилоятро ташкил медиҳанд.

Шаҳракҳо дар он 23 ададро ташкил дода, 12 адади онро шаҳрак, ки то 10 ҳаз нафар аҳоли доранд. Масалан: 0,4 ҳаз нафар Нафгарзон, 1,6 ҳаз нафар Нурафшон, 2,3 ҳаз нафар Зарнисор, 2,5 ҳаз нафар Зарафшон, 2,6 ҳаз нафар Суғдиён, 2,7 ҳаз нафар Сирдарё, 2,8 ҳаз нафар Полос, 2,9 ҳаз нафар Шуроб, 3,4 ҳаз нафар Обшорон, 3,7 ҳаз нафар Чорукдарон, 4,3 ҳаз нафар Нефтобод, 5,9 ҳаз нафар Консой дар бар гирифта, дар умум ин шаҳракҳо 35,1 ҳаз нафар аҳоли дошта, 16 % аҳолии шаҳракҳои вилоятро дар бар мегиранд, ки аз он 11 адад шаҳрак 10 то 40 ҳаз нафар аҳоли доранд. Ба ин гуруҳи шаҳракҳо дохил мешаванд. Аз ҷумла: 21,3 ҳаз нафар Бӯстон, 20,3 ҳаз нафар Б. Ғафуров, 20 ҳаз нафар Зафаробод, 18,4 ҳаз нафар Навкент, 17,8 ҳаз нафар Шайдон, 116,3 ҳаз нафар Меҳробод, 15,9 ҳаз нафар Ғончи, 15,5 ҳаз нафар Адрасмон, 15,2 ҳаз нафар Бӯстон, 12,1 ҳаз нафар Меҳнатобод, 11,1 ҳаз нафар Пахтакор дар умум ин шаҳрак ба 184,2 ҳаз нафар баробар буда 84% аҳоли шаҳракҳои вилоятро ташкил медиҳад.

Вилояти Хатлон

Дар вилоят 22 шаҳрак ва 4 шаҳр мавҷуд аст, ки 591 ҳаз нафар аҳоли дошта 18 % аҳолии вилоятро ташкил медиҳад, шаҳрҳо 4 адад 110,8 ҳаз нафар Бохтар, 105,5 ҳаз нафар Кӯлоб, 30,9 ҳаз нафар Норақ, 17,3 ҳаз нафар Леваканд дар умум 264,5 ҳаз нафар аҳоли доранд, ки 8 % аҳолии вилоятро ташкил медиҳад, шаҳракҳо 22 адад дар умум 326,4 ҳаз нафар аҳоли доранд, ки 10 % аҳолии вилоятро ташкил медиҳанд, ки аз он 15 - шаҳрак, ки аз 10 то 40 ҳаз нафар аҳоли доранд ба ин шаҳракҳо дохил мешаванд: 36,1 ҳаз нафар Ёвон, 30 ҳаз нафар Данғара, 24,8 ҳаз нафар Фархор, 24,2 ҳаз нафар Ҳулбук, 23,1 ҳаз нафар Москва, 18,7 ҳаз нафар Балх, 18,5 ҳаз нафар Дӯсти, 17,3 ҳаз нафар Шаҳритуз, 14,8 ҳаз нафар Вахш, 13,8 ҳаз нафар Муъминобод, 10,7 ҳаз нафар Совет дар умум 281,4 ҳаз нафар аҳоли дошта 85,1 % аҳолии шаҳрҳои вилоятро ташкил медиҳад, 7 - шаҳраке, ки то 10 ҳаз нафар аҳоли доранд ба ин шаҳракҳо дохил мешаванд И.Сомонӣ 8,4 ҳаз нафар, 7,7 ҳаз нафар Бохтариён, 7 ҳаз нафар Б.И.Тоҷикистон, 5,7 ҳаз нафар Киров, 4,7 ҳаз нафар Бӯстонқалъа, 4,2 ҳаз нафар Ҳайёти нав дар умум 45 ҳаз нафар аҳоли дошта 15,9% аҳолии шаҳракҳои вилоятро ташкил медиҳанд.

Ноҳияҳои Тобеи Марказ

Дар НТМ 5 шаҳру 13 шаҳрак мавҷуд аст, ки дар умум 1,1 млн нафар аҳоли доранд 37,9% аҳолии НТМ-ро ташкил медиҳанд

Шахрҳо - 5 адад 846,4 ҳаз нафар Душанбе, 53,7 ҳаз нафар Турсунзода, 428 ҳаз нафар Ваҳдат, 28,7 ҳаз нафар Ҳисор, 22,1 ҳаз нафар Роғун дар умум 997,8 ҳаз нафар аҳоли дошта 90,7 % аҳоли шаҳрҳои НТМ-ро ташкил медиҳанд.

Шаҳракҳо 13 адад дар умум 122,1 ҳаз нафар аҳоли дошта 9,3 % аҳолии шаҳракҳои НТМ-ро ташкил медиҳанд, 7 – шаҳрак аз 10 ҳаз нафар аҳоли доранд ба ин шаҳракҳо дохил мешаванд: 1,3 ҳаз нафар Дарбанд, 2,5 ҳаз нафар Тақоб, 6,3 ҳаз нафар Ваҳдат, 7,1 ҳаз нафар Обигарм, 7,7 ҳаз нафар М. Турсунзода, 9,8 ҳаз нафар Фарм дар умум дар ин шаҳракҳо 40,1 ҳаз нафар аҳоли зиндагӣ карда 32,8% аҳолии шаҳракҳои НТМ-ро ташкил медиҳад, шаҳракҳо, ки аз 10 то 40 ҳаз нафар аҳоли доранд ба инҳо шаҳракҳо дохил мешаванд: 24,6 ҳаз нафар Сомониён, 20 ҳаз нафар М. Турсунзода, 13,9 ҳаз нафар Шарора, 12,2 ҳаз нафар Н. Розиков, 10,3 ҳаз нафар Файзобод, 10 ҳаз нафар Навобод ташкил медиҳанд.

Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон

Дар ҳудуди вилоят 1 шаҳр, ки дар умум 30,1 ҳаз нафар аҳоли дошта 13,3% аҳолии вилоятро ташкил медиҳанд. Инчунин дар вилоят 3 адад шаҳрак аз ҷумла: Ш. Шохтемур, И. Сомонӣ, Ваҳдат низ мавҷуданд, ки зиёда аз 10 ҳаз аҳоли дорад.

Адабиёт

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Муҳаббатова Х.М., Раҳимов М.Р., “Географияи Тоҷикистон” Душанбе “Маориф” 2019с
3. Диловаров Р. Д., Муҳаббатова Х.М., Ақобиров Ш. З. “Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демография” Душанбе 2019с
4. Муҳаббатова Х.М., Раҳимов М.Р., “Географияи Тоҷикистон” (барои мактабҳои олии) Душанбе 2011

РОҲҲОИ ВАСЕЪИ ОҚИЛОНА ИСТИФОДАБАРИИ АНГИШТИ КОНҲОИ ТОҶИКИСТОН

*С. И. Рустамзода, Ш.А. Мингбоев, М.Д. Давлатназарова, М.Д. Исобаев
Институти кимёи ба номи В.И. Никитини АМИТ*

Аннотатсия: Дар ин мақола роҳҳои алтернативии истифодаи ангишти конҳои Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Маҳсулотҳои коркарди амиқи ангишт, монанди гази коксӣ, адсорбентҳои ангиштӣ, қатрони ангиштсанг (пек), кислотаҳои гуминӣ ва ғ. ба даст оварда шудаанд.

Аннотация: В данной статье рассматриваются альтернативные пути использования углей месторождений Таджикистана. Получены продукты глубокой переработки угля, такие как коксовый газ, угольные адсорбенты, каменноугольный пек, гуминовые кислоты и т.д.

Annotation: This article discusses alternative ways of using coal from Tajik deposits. Products of deep processing of coal, such as coke oven gas, coal adsorbents, coal tar pitch, humic acids, and others, have been obtained.

Калидвожаҳо: кони «Зиддӣ», «Фон-Яғноб», газҳои коксӣ, деминерализатсия, нишондоди йод, кислотаҳои гуминӣ.

Ключевые слова: месторождение «Зидды», «Фон-Ягноб», коксовый газ, деминерализация, йодное число, гуминовые кислоты.

Keywords: "Ziddy" field, "Fon-Yagnob", coke oven gas, demineralization, iodine number, humic acids.

Захираи калони конҳои ангишт дар Тоҷикистон, ки ба якчанд миллиард тонна баробар аст, самтҳои муайяни тадқиқотро ҷиҳати истифодаи оқилонаи онҳо ҳамчун ашёи хоми алтернативӣ барои ба даст овардани маҳсулоти ғоиданок, ки дар саноат ва хоҷагии қишлоқ истифода мешаванд, пешакӣ муайян мекунад.

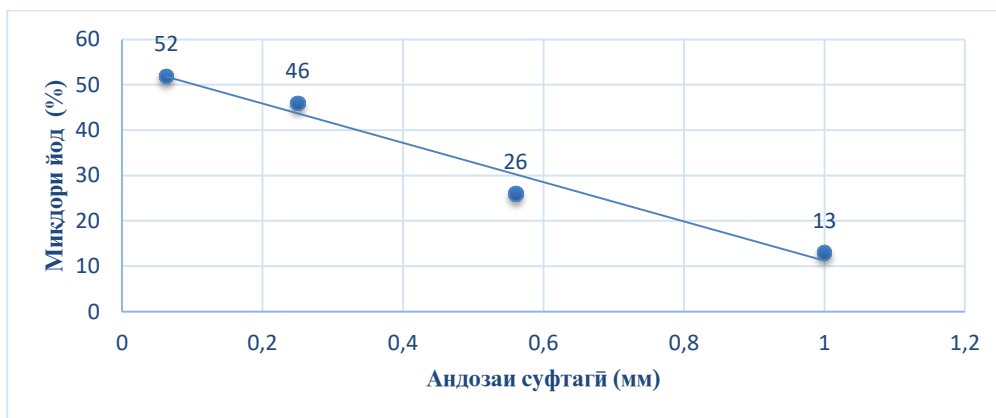
Мувофиқи ин, як қатор корҳо оиди тадқиқоти ангиштиҳои дорои хокистарнокии баланд, ба мисоли кони «Фон-Яғноб», «Зиддӣ» ва конҳои ангишти бурии «Шӯроб» ва «Шишқат» гузаронида шудаанд, ки дар натиҷаи он шароити (режим) технологияи ҳосилкунии нимкокс (полуккокс), кокс, газҳои коксӣ, кислотаҳои гуминӣ, қатрони ангиштсанг (каменноугольный пек) ва дигар маҳсулотҳо, ки барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ аҳамияти хоса доранд, коркард карда шуд [1-3].

Яке аз маҳсулотҳои ғоидабахши термолити ангишти кокс ва нимкокс (полуккокс) мебошанд. Ҳангоми коркарди ангиштиҳои хокистарнокиаш баланди конҳои «Фон-Яғноб» ва «Зиддӣ» дар ҳарорати баланд (600-1000°C) сорбентҳои ангишти (техникӣ) ҳосил намудем, ки барои аз байн бурдани ионҳои металлҳои вазнин ва олудакунадаҳои органикӣ аз обҳои кубур мусоидат менамоянд.

Яке аз усулҳои муайянкунии қобилияти адсорбсионии ангишт ин усули муайянкунии нишондоди йодӣ мебошад.

Мутобиқи ин усул нишондоди йодии ангишти ғайбшуда ин миқдори йод (мг) мебошад, ки онро 1 грамм намунаи ангишти омӯзишӣ метавонад аз маҳлули обии моеъи йод адсорбсия кунад.

Дар расми 1 вобастагии хусусияти ғайбнокии адсорбсионӣ аз рӯи йод (%) аз андозаи зарраҳои хока (суфтакардашуда):

Расми 1. Вобастагии нишондоди йодӣ (%) аз андозаи зарраҷаҳои хокаи (суфтакардашуда) нимкокс (полукокс).

Хокистарнокӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосие мебошад, ки сифати маҳсулоти коркарди ангишт, аз ҷумла коксро муайян мекунад.

Аз рӯи тасниф кони «Зиддӣ» ангишти навъи сангӣ буда, хокистарнокиаш ба 20% ва ангишти кони «Фон-Яғноб» кокшаванда буда, нишондоди хокистарнокии он ба 9-10% баробар аст [4].

Дар алоқамандӣ бо ин, мо кӯшиш намудем, ки ангиштро бо усули деминерализатсияи кислотагӣ ғанӣ гардонем.

Микдори муайяни ангиштро бо андозаи зарраҳои хурди то 1мм бо маҳлули 20 ва 35%-и HNO_3 ҳангоми гармкунии сусти дар омехтакунаки магнитӣ давоми 1 соат коркард намудем. Сипас намунаҳои омӯзиширо то нейтралшавӣ бо оби муқаттар (дистиллированная вода) шуста, сипас дар ҳарорати $T = 150^\circ\text{C}$ то массаи доимиаш хушк кардем.

Хокистарнокии ангиштҳои омӯзиширо тибқи банди 3-и ГОСТ 11022-95 муайян намудем. Маълумот дар бораи хокистарнокии ангишт пеш ва баъд аз коркарди кислотагӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст:

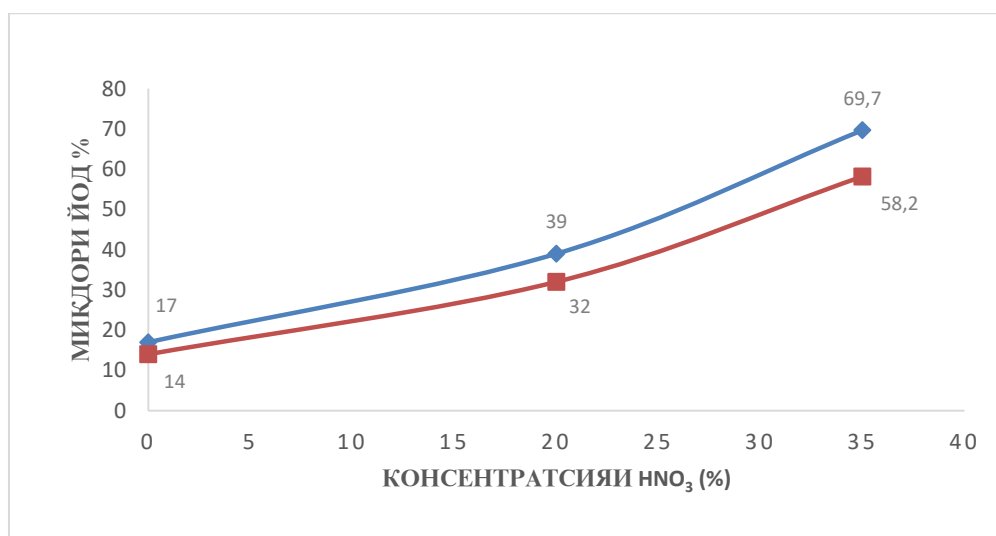
Ҷадвали 1. Деминерализатсияи кислотагии ангишт

Кони ангишт	Хокистарнокӣ то коркард бо HNO_3 (%)	Хокистарнокӣ баъд аз коркард (%)	
		HNO_3 20%	HNO_3 35%
Зиддӣ	21	15	10
Фон-Яғноб	9	7	3

Маълум карда шудааст, ки барои деминерализатсияи ангишт истифодабарии кислотаи концентратсияш баланд самарабахш аст.

Ин шароити деминерализатсия барои фаъолсозии химиявии фаъолнокии адсорбсионии нимкокс (полукокс), ки ҳангоми термолизи ангишти конҳои «Зиддӣ» ва «Фон-Яғноб» ҳосил шудааст, истифода бурда шуд.

Дар расми 2 нишондодҳои фаъолнокии адсорбсионии нимкокси (полукокс) деминерализатсияшуда аз рӯи йод оварда шудаанд:

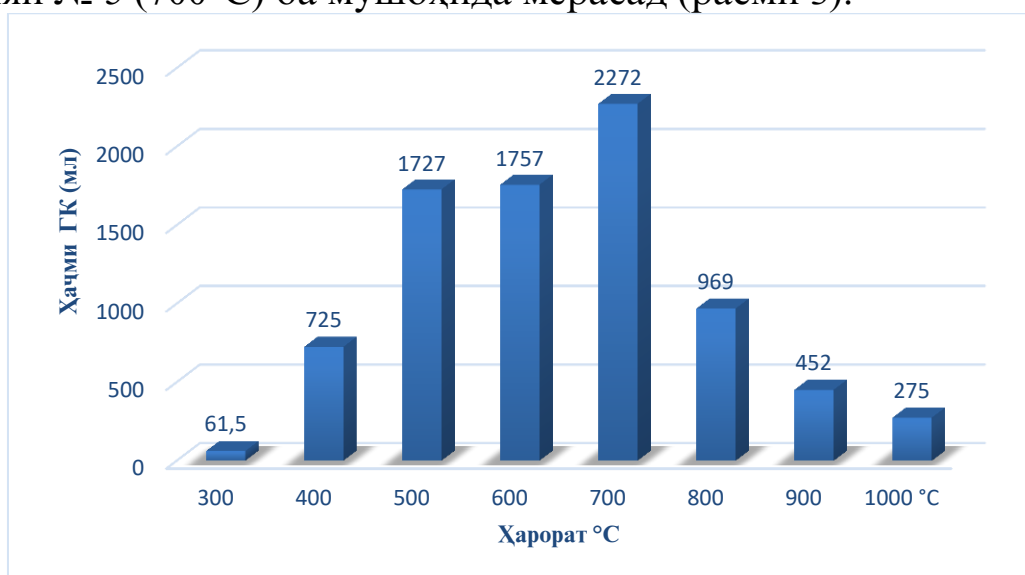

Расми 2. Вобастагии нишондоди йодии нимкоккс (полукоккс) аз концентратсияи кислотаи нитрат, ки барои фаълсозии сорбент истифода мешавад. Хати боло ба нимкоккс (полукоккс) аз ангишти «Зиддӣ», хати поён ба нимкоккси (полукоккс) аз ангишти «Фон-Яғноб» ҳосилшуда мувофиқат мекунад.

Ҳангоми таҷзияи термикии моддаҳои органикии ангишт шумораи бисёри маҳсулотҳои нимтайёри органикӣ ҳудо мешаванд, ки дар байни онҳо бештар ба ҳисоби нисбӣ гази коксӣ (ГК) ба шумор меравад.

Ин газ қимати баланди калория дошта, ҷои гази табииро гирифта метавонад, ки дар Республикаи мо норасоии он мушоҳида мешавад.

Кинетикаи ҳосилшавии гази коксӣ ҳангоми термолизи ангишти бурии кони Шӯроб дар фосилаи ҳароратии 300–1000°C омӯхта шуд. Аз 8 фраксияҳои гази коксии ҳосилшуда баромади баландтарин дар фраксияи № 5 (700°C) ба мушоҳида мерасад (расми 3).

Расми 3. Баромади ГК барои 8 фраксия дар фосилаи ҳароратии [300°-1000°C](#)

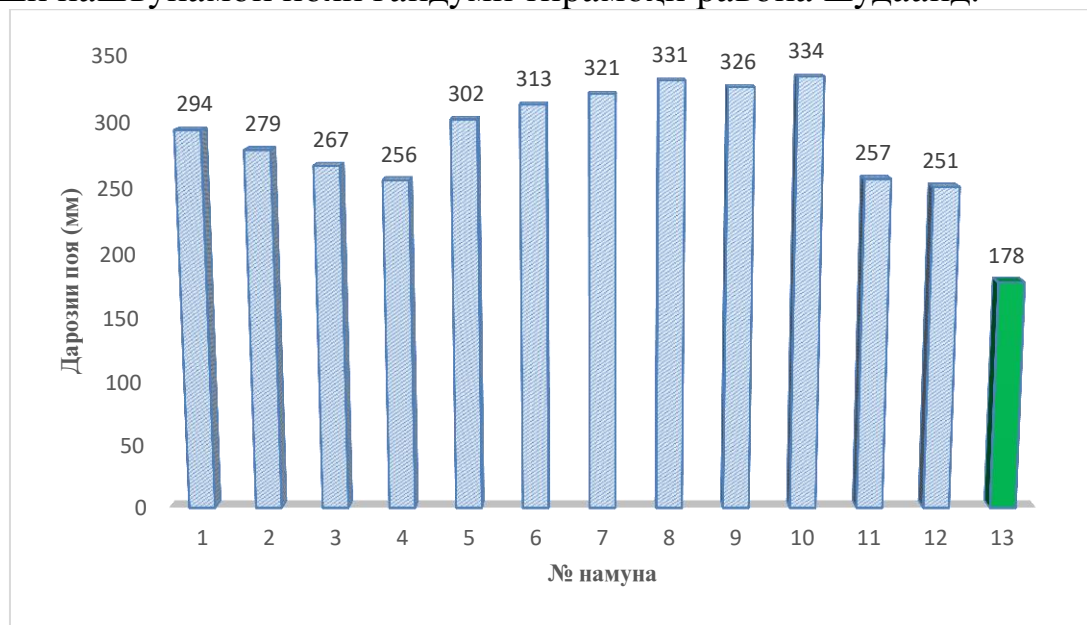
Барои тамоми фосилаи ҳароратии омӯзишӣ ҳангоми термолизи 100 г ангишти бурии кони «Шӯроб» баромади ГК ба 32500 мл баробар мебошад, ки метавон аз 1 тонна ангишт 325000 литр гази гармидиҳанда истеҳсол намуд.

Моддаҳои гуминӣ як гурӯҳи махсуси пайвастагиҳои органикӣ ба ҳисоб мераванд, ки пайдоиши онҳо бо равандҳои таҷзияи биохимиявӣ алоқаманд аст. Дар таркиби онҳо кислотаҳои гуминӣ (КГ), фулвокислотаҳо, гуминҳо ва ғайраҳо ёфт шудаанд. Гарчанде моддаҳои гуминӣ дар таркиби хок миқдоран каманд, аммо аҳамияти воқеии онҳо хело бузург аст [5].

Кислотаҳои гуминӣ бо роҳи коркарди намунаи мувофиқи ангишт бо маҳлули $2N NaOH$ дар таносуби 1:3 ва сипас бо коркарди кислотаи хлоридӣ дар шакли холис ҷудо карда шуданд.

Пас аз филтратсия КГ дар ҳарорати $60-70^{\circ} C$ хушк карда шуд. Минбаъд КГ ба гуматҳои Na , K ва NH_4 табдил дода шуд ва маҳлулҳои концентратсияи гуногун омода карда шуданд.

Дар таркиби ангишти бурии кони «Шишқат» миқдори зиёди (то 45%) кислотаҳои гуминӣ мавҷуд аст, ки баъди ба даст овардан ба омӯзиши сабзиши нашъунамои пояи гандуми тирамоҳӣ равона шудаанд:

Расми 4. Таъсири намакҳои кислотаҳои гуминӣ ба нашъунамои пояи гандуми тирамоҳӣ. Сутунҳои 1-4 - мувофиқати коркард бо гуматҳои Na^+ ; 5-8 - гуматҳои K^+ ; 9-12 - гуматҳои NH_4^+ ; 13 - оби муқаттар (дистиллированная вода).

Ҳангоми коркарди тухмии гандуми тирамоҳӣ бо маҳлули намакҳои гуминии ангишти бурии кони «Шишқат» афзоиши нашъунамои поя, инчунин кам кардани муҳлати нашъунамо ба мушоҳида мерасад.

Адабиёт

1. Исобаев М.Д. Динамика образования коксового газа из бурого угля при изменении технологического режима / М.Д. Исобаев, Ш.А. Мингбоев, М.Д. Давлатназарова // Химия твердого топлива, 2019 г., №4, с. 67-70 / Isobaev M.D. Dynamics of Coke-Oven Gas Formation from Brown Coal under Changes in Process Conditions / M.D. Isobaev, Sh.A. Mingboev, M.D. Davlatnazarova // Solid Fuel Chemistry, 2019, Vol. 53, №4, pp. 249-252.

2. Исобаев М.Д. Получение угольного пека на основе жидких отходов газификации угля / М.Д. Исобаев, Ш.А. Мингбоев, С.И. Рустамзода, М.Д. Давлатназарова // Химия твердого топлива, 2021 г., №1, с. 40-43 / Isobaev M.D. Production of Coal Pitch Based on Liquid Waste of Coal Gasification / M.D. Isobaev, Sh.A. Mingboev, S.I. Rustamzoda, M.D. Davlatnazarova // Solid Fuel Chemistry, 2021, Vol. 55, №1 pp. 37-40.
3. M.D. Isobaev Deep Processing of Raw Coal as a Factor to Increase Environmentally Friendly and Energy Efficiently Coal Usage /Isobaev M.D., Fayzilov I.U., Mingboev Sh.A., Davlatnazarova M.D., Abdullaev T.Kh. //Proceedings of the International Conference «Innovative approaches to the development of EducationProduction Cluster in the oil and gas field», 30.04.2022, Tashkent, p.125
4. Исобаев М.Д., Рустамзода С.И., Давлатназарова М.Д. Кислотная деминерализация и активация сорбентов из угля месторождений Таджикистана//Мат. Респ. науч.-прак. конф. «Перспективы инновационной технологии в развитии химической промышленности Таджикистана». 22 октября 2017 г.,ТНУ, Душанбе. стр. 51-53
5. Орлов, Д. С.Свойства и функции гуминовых веществ // Гуминовые вещества в биосфере. - Москва: Наука, 1993. - С. 18-27.

АРЗЁБӢ ВА ИСТИФОДА АЗ МЕТОДИ ПУЛОТ БАРОИ ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ ҚОРҶОИ МУСТАҚИЛОНА ВА ҚОРҶОИ КОНТРОЛӢ АЗ ФАНИИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҶОИ ИБТИДОИИ 3 ВА 4 БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ИНФОРМАТСИОНӢ

*Раҷабзода Ҳ.Ҳ., Қурбонов С., Нуров Ҳ.
Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ*

Илмҳои математика ва информатика, методикаи таълими математика ва методикаи таълими информатика илмҳои бо ҳам ҳамбастагии зич дошта ба шумор мераванд. Зеро ҳама мафҳумҳои илми математика дар илми информатика ва баръакс татбиқ карда шуда, дар ҷараёни таълим робитаи байнифаннӣро ташкил мекунанд. Асри XXI асри иттилоотони тамоми ҷомеа ва хусусан маорифу таҳсилот ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд истифодаи мақсадноки технологияҳои информатсионӣ дар низоми маориф ва таҳсилот яке аз вазифаҳои муҳимтарини ҷомеаи муосир ҳисобида мешаванд. Самаранок истифодабарии техника ва технологияҳои информатсионӣю компютерӣ дар раванди таълими математика дар синфҳои ибтидоии 3 ва 4, хусусан компютер, проектор ва тахтаи электронӣ сатҳу сифати таълими ин фанро баланд мебардорад. Хонандагон бошанд ба омӯзиши фанни математика завқи бештар пайдо карда, аз компютер самаранок истифода мебаранд. Раванди иттилоотонии ҷомеа ва компютеркунонии тамоми

маориф ва таҳсилот ба васеъ ҷорӣ намудани таҷрибаи педагогӣ дар ин самт оварда мерасонад. Бояд қайд кард, ки истифодабарии самараноки техникаи компютерӣ дар раванди таълими математика аз омӯзгори фаннӣ салоҳиятҳои касбӣ ва методии баландро талаб менамояд.

То ҳол дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ зимни гузаронидани корҳои санҷишӣ (мустақилона ва контролӣ) аз методҳои анъанавӣ, яъне навиштани ду варианти кор дар тахтаи синфӣ, тайёр намудани мадракҳои дидактикӣ бо супоришҳои кори санҷишӣ ва методи тестӣ истифода мебаранд. Мушоҳидаҳо ва сӯҳбат бо омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳанд, ки методҳои анъанавӣ гузаронидани корҳои санҷишӣ ба талаботи замони технологияи информатсионӣ ҷавобгӯй нестанд [...]. Методҳои анъанавӣ гузаронидани корҳои санҷишӣ ба фаъолияти омӯзгорони фаннӣ мушкилиҳо ва душвориҳо пеш оварда, меҳнати омӯзгоронро боз ҳам вазнинтар мегардонанд. Ин худ гувоҳӣ аз он медиҳад, ки зарурат ба коркарди методологияи нави арзёбии дониш ва сохтани барномаҳои компютерӣ ба миён омадааст. Илми барномасозӣ, ки яке аз шохаҳои илми информатика мебошад, барои ҳалли ин мушкилиҳо ёрӣ мерасонад. Дар қатори ин ҳама забонҳои барномасозии муосир ба сохтани барномаҳои компютерӣ ташкил ва гузаронидани корҳои санҷишӣ мусоидат менамоянд. Тавре қайд кардем, яке аз методҳои анъанавӣ методи тестӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин метод низ забонҳои барномасозӣ барои сохтани барномаи компютерӣ истифода бурда мешаванд, агар методи тестӣ бо компютер гузаронида шавад. Дар ин маврид омӯзгори фаннӣ ё шахси назораткунандаи сифати таҳсилот, ки кори санҷиши мегузаронад, бояд супоришҳои санҷиши тестиро пешакӣ тайёр намуда, ба пойгоҳи додаҳо ворид намояд. Ин аз як тараф мушкилиҳои зиёдеро ба миён меорад, зеро шумораи супоришҳои тести ба пойгоҳи додаҳо дохилшаванда бояд бисёр бошанд. Мушкилиҳо ва нофаҳмиҳои дигари методи тестӣ бо истифода аз барномаи компютерӣ дар кори [...] омӯхта шуда, нишон дода шудаанд. Яке аз он мушкилӣ ва нофаҳмӣ шояд нодуруст тайёр намудани калиди тестҳо гардад. Ҳама ин мушкилӣ ва нофаҳмиҳо, ки дар ташкил ва гузаронидани корҳои санҷишӣ аз фанни математика дар синфҳои 3 ва 4 ба миён меоянд, ба инобат гирифта, мо дар ин кори худ аз методи Пулот [..., ...] барои арзёбии дониш ва салоҳияти хонандагон аз фанни математика истифода мебарем. Бояд қайд кард, ки мақсад аз истифодабарии технологияҳои информатсионӣ ва барномаҳои компютерӣ арзёбии дониш ва салоҳияти хонандагон аз математика бо сабабҳои педагогӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ вобастагӣ дорад. Ин ҳама аз зарурат ба эҷод ва ихтироъ намудани методҳои нав ва фаъоли таълим мегардад, ки дар раванди таълим ва арзёбии дониши хонандагон аз математика дар синфҳои ибтидоӣ 3 ва 4 истифода бурда мешаванд.

Методҳои нав ва фаъоли таълим воситаи баланд бардоштани сифат ва самарали таълим дар муассисаҳои таълимӣ мегардад.

Татбиқи методи Пулот дар раванди ташкил ва гузаронидани корҳои санҷишӣ аз фанни математика ва арзёбии дониши хонандагон дар синфҳои 3 ва 4 аз як тараф меҳнат ва фаъолияти омӯзгори фанниро хеле сабук менамояд. Аз тарафи дигар мустақилияти хонандагонро зимни иҷрои супоришҳои корҳои санҷишӣ таъмин намуда, инкишоф медиҳад. Мустақилияти хонандагон, ки таъмин гардид, объективияти санҷиши дониши хонандагон ва салоҳиятҳои мавзӯию фаннӣ таъмин мегарданд. Методи Пулот ба хонандагон имкони аз ҳамдигар рӯйбардоркунии ҳал ва ҷавобҳои супоришҳоро намедиҳад. Хонандагони аълохон ва пешқадам имкони иҷро намудани зиёда аз як варианти супоришҳоро доранд. Хонандагони сустхон бошанд, кушиши мустақилона ҳал намудани супоришҳоро карда, завқманди омӯзиши фанни математика мегарданд. Хонандагони сустхон ба дигар хонандагони пешқадам дар раванди гузаронидани корҳои санҷишӣ ҳалал намерасонанд, зеро аргументҳои воридшавандаи супоришҳо ба ҳар як хонанда дар методи Пулот гуногун пешниҳод карда мешаванд. Истифодаи технологияи информатсионӣ, хусусан барномаҳои компютерӣ дар дарси математика ба баланд шудани сифати таълим мусоидат мекунад, ки ҳадафи асосии ҳар як омӯзгори фаннӣ мебошад. Дар ин раванд арзёбии дониши хонандагон бо истифода аз методи Пулот низ сифати таълимро баланд намуда, маҳорату малака ва донишҳои математикии хонандагони синфҳои ибтидоиро баланд ва мустаҳкам менамоянд.

Зимни таълими фанни математика дар синфҳои ибтидоии 3 ва 4, мисолу масъалаҳо танҳо дар доираи ададҳои натуралӣ омӯзонда мешаванд. Ададҳои натуралӣ бошанд, вобаста ба синну сол ба разрядҳо ҷудо карда мешаванд. Разряди ададҳо аз ададҳои якрақам ва дурақам оғоз гардида, зина ба зина дар таълими синфҳои оянда зиёд мегарданд, садӣ, ҳазорӣ, миллион, Ин ҳама ба салоҳияти мавзӯии фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ вобастаанд. Бинобар ин ҳангоми сохтани барномаҳои компютерӣ бо истифода аз методи Пулот барои ташкил ва гузаронидани корҳои санҷишӣ аз фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ салоҳиятҳои мавзӯии фанро ба инобат гирифтани зарур аст. Зеро асоси методи Пулотро генератсия ва муайян намудани адади ҳақиқӣ ташкил медиҳад. Адади ҳақиқии муайян шуда вобаста ба салоҳияти мавзӯӣ бо роҳи филтрронӣ ба дигар адад табдил дода мешавад. Барои синфҳои ибтидоӣ, тавре қайд кардем, ин адад ба адади натуралӣ табдил дода мешавад. Баъдан он адад боз ба разряди омӯхташаванда табдил дода шуда, ба салоҳияти мавзӯии фан мутобиқ гардонида мешавад.

Адабиёт

1. Нугмонов М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки. - Душанбе, 2011. - 290 с.
2. Назаров А.П. Технология компьютеризации уроков математики // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. № 1/4 (57) – 2018. Саҳ. 133 – 138.
3. Назаров А.П. Арзёбии салоҳиятҳои таъминоти объективӣ тасанҷиши донишхонандагонимнигузаронидани кори хаттӣ оид ба ҳалли муодилаҳои квадратӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). 2019. №6. С. 181 – 188.
4. Назаров А.П., Раҷабов Ҳ.Ҳ. Нақши технологияи иттилоотӣ дар татбиқи муносибати болохият дар раванди омӯзиши математика дар синфҳои бтдӣ // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи Таҳсилоти Тоҷикистон. 2019. №1 (25). С. 99 – 102.
5. Назаров А.П., Раҷабов Ҳ.Ҳ. Арзёбии объективонаи донишхонандагонии синфи сеюм оид ба муқоисаи ададҳо дар дарсҳои математика бо истифода аз барномаҳои компютерӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). 2020. №4. С. 210 – 217.
6. Абдукаримов М.Ф., Баротов Р.Т. Развитие творческой активности студентов вузов Республики Таджикистан при проведении лабораторных работ по предмету численных методов // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. 2016. № 1-4 (216). С. 26-35.
7. Шарифов Ҷ. Асосҳои дидактикии таҷаккули малакаҳои кори мустақилонаи донишҷӯён дар ҷараёни таълим. - Қурғон-теппа, 2014. - 245 с.
8. Родионов М.А., Акчурина Э.Х. Пути и средства организации текущего самоконтроля младших школьников в процессе обучения математике // Вестник Поморского университета. Серия Гуманит. и соц. Науки. 2008 год. №3, стр. 95.
9. Назаров А.П. Компьютерная программа для проверки письменных контрольных работ по математике // Научно-практический журнал «Школьные технологии». Москва РФ – 2020, №1. Стр. 92-97.
10. Назаров А.П. Компьютерная поддержка проведения проверочных работ по теме «Простые числа» // Научно-практический журнал Информатика в школе (ВАК РФ). 2020. №9 (162) ноябрь. С. 59 – 62.

БАХШИ ИЛМҶОИ ГУМАНИТАРӢ – РАЗДЕЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ОМУӢЗИШИ НОБАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ ВА РОҶҶОИ РАФӢИ ОН

Ибодуллоева Мавлуда Чӯрабековна
Коллеҷи техникии ДТТ ба номи М.Осимӣ

Аннотатсия: Мақола ба яке аз мушкилоти иҷтимоӣ - омузиши нобаробарии гендерӣ ва роҳҳои бартараф кардани он бахшида шудааст. Агрегатсияи гендерӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ дар натиҷаи тағйироти ҳаёти иҷтимоӣ ба вуҷуд омада, баробарии муносибатҳои иҷтимоӣ ва нақши зану мардро дар тамоми соҳаҳо муайян мекунад. Яке аз роҳҳои рафъи нобаробарии гендерӣ дар ҳаёти сиёсӣ танзими намояндагии занон дар Ҳукумат мебошад. Ин одатан тавассути дар қонунгузорӣ муқаррар кардани ин меъёрҳо анҷом дода мешавад. Ба андешаи муаллиф, барои рафъи тафовути гендерӣ дар сиёсат, бозори меҳнат ва дигар соҳаҳо зарур аст, ки давлат ва шахрвандон дар тамоми сохторҳо муносибати худро ба масъалаҳои гендерӣ тағйир диҳанд

Вожаҳои калидӣ: гендер, нобаробарии гендерӣ, дастрасии баробарии занон, таҳсил, маҳдудияти ҷинсӣ ва касбӣ, имкониятҳои баробари мардону занон, ҳуқуқҳои яхелаи инсон ва корманд, тақсимои баробари ӯҳдадорӣ, имкониятҳо, вазифаҳои меҳнатӣ, даромад.

Аннотация: Статья посвящена одной из социальных проблем - изучению гендерного неравенства и путей его преодоления. Гендерная агрегация как социальная категория возникает в результате изменений в социальной жизни и определяет равенство социальных отношений и роль мужчин и женщин во всех сферах. Один из способов устранения гендерного неравенства в политической жизни - регулирование представительства женщин в правительстве. Обычно это делается путем закрепления этих норм в законодательстве. По мнению автора, для устранения гендерного разрыва в политике, на рынке труда и других сферах необходимо, чтобы государство и граждане изменили отношение к гендерным вопросам во всех структурах.

Ключевые слова: гендер, гендерное неравенство, равный доступ для женщин, образование, гендерные и профессиональные ограничения, равные возможности для мужчин и женщин, равные права человека и работников, равное распределение обязанностей, возможности, должностные обязанности, доход.

Annotation: The article is devoted to one of the social problems - the study of gender inequality and ways to overcome it. Gender aggregation as a social category arises as a result of changes in social life and determines the equality of social relations and the role of men and women in all spheres. One way to eliminate gender inequality in political life is to regulate the representation of women in government. This is usually done by enshrining these norms in

legislation. According to the author, in order to close the gender gap in politics, the labor market and other spheres, it is necessary that the state and citizens change their attitude to gender issues in all structures.

Keywords: *gender, gender inequality, equal access for women, education, gender and professional restrictions, equal opportunities for men and women, equal rights of human beings and workers, equal distribution, equal distribution.*

Гендер мафҳуми иҷтимоӣ буда, муносибатҳои байни зану мардро инъикос мекунад. Он на танҳо муносибатҳои байни зану мардро инъикос мекунад, балки дар маҷмӯъ муносибат ва имконияти инсон (мрд ё зан)-ро дар зиндагӣ ва ҷомеа инъикос мекунад. Пас гендер категорияи иҷтимоӣ буда, дар натиҷаи тағйиротҳои ҳаёти иҷтимоӣ пайдо шуда, муносибатҳои баробари ҷамъиятӣ ва нақши мрд ва занро дар ҳама соҳаҳо муайян менамояд.

Дар замони муосир барои таъмини баробарии гендерӣ дар ҷаҳон концепсияҳои мухталиф тарҳрезӣ гардида истодааст. Тарҷумон Марям Давлатова ибораи баробарии гендериро чунин шарҳ додааст: «Баробарии гендерӣ (Gender equality) - ҳуқуқ, вазифа ва имкониятҳои баробари мардону занони тамоми синну солро дар бар мегирад. Ба инҷо ҳуқуқҳои якхелаи инсон ва корманд, тақсмоти баробари ӯҳдадорӣ ва имкониятҳо, вазифаҳои меҳнатӣ, қабули қарорҳо ва даромад шомиланд»[4, 25].

Мутобиқи маълумоти Шӯъбаи иттилоотии ҷамъияти Созмони Миллали Муттаҳид (СММ) оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқ ва баробарҳуқуқӣ дар асоси тадқиқотҳои дақиқ ба даст овардаанд, маълум мегардад, ки то ҳанӯз баробарҳуқуқии марду зан дар ҷаҳон таъмин нагардидааст. Тибқи маълумотҳои пешниҳодгардида:

«-Аз 1,3 млрд. одамони қашшоқ 70%-ро занон ташкил медиҳанд;

-Аз 27 млн. фирориёни ҷаҳон тақрибан 75-80% занону кӯдакон мебошанд; - Дар ин садсола танҳо 24 зан ба сифати сардори давлат ва ё ҳукумат интихоб гардидаанд;

- Дар парламентҳои ҷаҳон фақат 10,5%-ро занон ташкил медиҳанд;

- Аз 185 дипломати дараҷаи олӣ дар СММ танҳо 7 нафар зан мебошад;

-Аз 1 млрд. бесаводони калонсолони ҷаҳон 2/3 занон ба шумор мераванд;

- Аз 130 млн. кӯдакони ба таҳсил ҷалбнашудаи ҷаҳон 2/3 духтарон мебошанд;

- Занони деҳоти кишварҳои мутараққӣ 55% маҳсулоти хоҷагии халқро истеҳсол менамоянд;

- Ҳар сол 2 млн. духтар аз таҷовуз ба номусашон азият мекашанд;

- Ҳар сол дар ҷаҳон 20 млн. исқоти ҳамли хавфнок сурат гирифта, дар асари он 70.000 зан ба ҳалокат мерасад ва ғайра»[5, 14].

Таҳлилҳои мазкур ҷомеаи ҷаҳониरो бетараф нагузоштааст, аз ин рӯ тавассути созмону ташкилотҳои занони ҷаҳон иқдомҳои зарурӣ андешида шуда, масоили ҳифзи ҳуқуқҳои занон ва таъмини баробарии гендерӣ баррасӣ карда мешавад. Соли 1975 дар Мехико аввалин Конфронси Байналмилалии занон баргузор шуд ва дар он «Даҳсолаи зан» эълон гардид. Соли 1980 дуввумин Конфронси Байналмилалӣ дар Найроби Кения гузаронида шуд. Моҳи сентябри соли 1995 чорумин Конфронси Байналмилалӣ дар Пекин баргузор шуд ва дар он 5 нафар занон аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкат варзиданд. Мақсади Конфронси Байналмилалӣ дар Пекин баргузоршуда таъмини баробарии занон дар соҳаи мактабу маориф, шуғлу меҳнат, иштирок дар арсаи сиёсат, соҳаи тандурустӣ ва маводи ғизоӣ ва ҳалли масъалаҳои гендерӣ ба шумор меравад.

Мавриди тазаккур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози истиқлолияти давлатӣ сиёсати пешрафти ҷаҳониरो оид ба пешбарии баробарҳуқуқии гендерӣ дастгирӣ намуда, ҷорабиниҳои гуногунро (дар қисматҳои дигар таҳлил мегарданд) тарҳрезӣ намуда истодааст. Зеро баробарии гендерӣ дар ҳаёти шахсият ва ҷомеа аҳамияти хоса дорад. Аммо то ҳоло нобаробарии гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дорад. Зарур аст, ки дар баробари қабули қонун, қарор ва нақшаҳои мухталиф механизми амалигардонии онҳо вусъат ёбанд. Ҳоло шумораи занон дар соҳаҳои маориф беш аз 70 фоиз, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 67 фоиз, фарҳанг 51 фоиз ва дар сафи хизматчиёни давлатӣ 23,3 фоизро ташкил медиҳанд»[6, 13].

Занон дар ҷомеаи кунунии Тоҷикистони соҳибистиклол харчанд нақши муҳим доранд, аммо дар масъалаи иштироки пурраи онҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва қабули қарорҳои давлатӣ норасогӣҳои ҷиддӣ вучуд доранд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид намудаанд, ки «аз ҷумлаи 24 раиси шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон ягон нафар занро намебинем...»[8, 35] Шумораи ками кадрҳои роҳбарикунанда дар хизмати давлатӣ аз ҳисоби занон «дар мақомоти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон -1,4%, Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон-5,0%, Хадамоти муҳоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон-4,2% ба назар расида, дар Агентии захираҳои моддии давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Саридораи назорати давлатии бехатарии қорҳо дар саноат ва соҳаи кӯҳкорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон умуман чунин кадрҳо қор намекунанд. Шумораи ками кадрҳои роҳбарикунанда дар хизмати давлатӣ аз ҳисоби занон дар мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияҳои Кӯҳистони Мастҷоҳ (9,5%) ва Шӯробод (9,3%) мушоҳида мегардад. Инчунин, шумораи ками занон дар хизмати давлатӣ дар мақомотҳои Дастгоҳи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон (7,7%), Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи

Ҷумҳурии Тоҷикистон-1,6%, Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон-8,2%, Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон-7,7%, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон-9,8%, Саридораи назорати давлатии бехатарии корҳо дар саноат ва соҳаи кӯҳкорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон-9,3%, ноҳияҳои Кӯҳистони Мастчоҳ (8,2%), Қумсангир (9,8), Ховалинг (9,6%), Балҷувон (9,6%), Нуробод (9,6%), ва Тоҷикобод (7,6%) фаъолият мекунанд».[7, 67-68]

Дар ҳаёти роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ замон нестанд. Дар интиҳоботи соли 2015 замон дар рӯйхати ҳизби коммунистӣ дар мақоми панҷум, дар ҳизби аграрӣ дар мақоми панҷум, дар ҳизби ислоҳоти иқтисодӣ мақоми панҷум, дар ҳизби сотсиалистӣ дар мақоми дуюм, дар ҳизби сотсиал-демократӣ дар мақоми панҷум ҷойгир буданд.

Таҳлилҳои таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки барои расидан ба нишондиҳандаҳои хуб ва рафъи нобаробарии гендерӣ дар аксарияти кишварҳо квотаи гендерӣ муваққатан ҷорӣ гашта буд. Масалан, дар Шветсия дар тӯли 35 соли охир ин нишондиҳанда беҳтар гардидааст ва ҷаҳон имрӯз ин кишварро ҳамчун сотсиализми аврупоӣ мешиносанд, зеро дар парлумони кишвар намоёндагии замон 45 фоизро ташкил медиҳанд. Дар ҳизбҳои сиёсии Шветсия рӯйхати номзадҳо аз рӯи принсипи баробарии ҷинсҳо, яъне як мард ва як зан тартиб дода мешавад, ки ин таҷрибаро агар дар Тоҷикистон низ бо така ба принсипи демократӣ ба кор баранд, аз манфиат холӣ нест.

Мавриди зикр аст, ки дар баробари ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳаёти сиёсӣ ҷалб намудани замон яке аз роҳҳои рафъи нобаробарии гендерӣ ба шумор меравад. Дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии тадбирҳои мушаххас мебинанд: «Мо минбаъд низ ҷиҳати амали намудани Фармони Президент доир ба баланд бардоштани мақоми иҷтимоии замон дар ҷомеа ҷораҳои зарурӣ андешида, замонро бонувони лаёқатмандро ба вазифаҳои давлативу роҳбарӣ ҷалб менамоем»[9, 35]. Дар ҳақиқат нишондиҳандаҳои фаъолияти сиёсӣ ва роҳбарии замон дар замони соҳибистиклолӣ дар муқоиса бо замони Шӯравӣ фарқкунанда мебошад. Дар таърихи 70 сол як зан – Е.Фурсева узви Бюрои Сиёсӣ буд ва 4 вазирзан адои вазифа намудаанд: ноябри соли 1917-марти соли 1918 Колонтай Комиссари халқӣ оид ба мучозоти давлатӣ (Народный комиссариат государственного призрения), моҳҳои январ-ноябри соли 1939 Полина Жемчужина Комиссари халқӣ оид ба саноати моҳидорӣ (Нарком рыбной промышленности), марти соли 1954 то январи соли 1959 Ковригина Мария Вазири тандурустӣ, солҳои 1960-1974 Фурсева Екатерина-Вазири фарҳанги Иттиҳоди Шӯравӣ шуда фаъолият намудаанд. Дар Тоҷикистони Шӯравӣ шумораи вазирзанон ангуштшумор буданд: соли 1928-Уғулой Шамсиддинова-аввалин вазири маориф, солҳои 1950-1953 Қосимова Мунаввара-Вазири саноати сабук, солҳои 1954-1957 Вазири саноати хӯрокворӣ, солҳои 1960-1978 Раҳимова

Анзурат-Вазири таъминоти иҷтимоии РСС Тоҷикистон, солҳои 1954-1957 Тоирова Ҳамро Вазири сохтмони шаҳрӣ ва деҳот, солҳои 1985-1990 Гулнара Пулодова ба ҳайси Вазири тандурустӣ фаъолият намудаанд ва Биҳочал Раҳимова дар замони бозсозӣ муовини сарвазири ИҶШС интихоб гардида буд. Аммо танҳо дар 25 соли Истиқлолияти кишвар шумораи вазирзанон 7 нафар шуданд, ки аз шумораи вазирзанони 70 соли Шӯравӣ зиёдтар аст. Дар мансаби Муовинони Сарвазир 6 нафар зан дар солҳои гуногуни Истиқлолият доир ба масъалаҳои идеологӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ адои вазифа намудаанд. «Тамара Абдушукурова – Вазири фарҳанг солҳои 1990-1992; Бозгул Додхудоева-Вазири маориф солҳои 1992-1994; Иноятова Мунира-Вазири маориф солҳои 1994-2000; Мӯсоева Рафиқа-Вазири меҳнат ва шуғли аҳоли солҳои 2001-2003; Рустамова Қимат –Вазири ҳифзи иҷтимоии аҳоли солҳои 2000-2003; Абдурахмонова Раъно-Вазири тандурустӣ солҳои 2003-2004; Тағойзода Сумангул-Вазири меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли солҳои 2013-2016» [1, 16] ва ғ... «Дар соли 2016 дар парлумони кишвар 13 нафар зан, яъне 20% ва дар Маҷлиси миллӣ 23%, дар мақомоти судӣ 21%, дар мақомоти иҷроияи давлатӣ дар маҳалҳо 25% занон фаъолият доранд» [1, 17].

Моҳияти баланд намудани нишондиҳандаҳои зерин аз он сабаб муҳим аст, ки яке аз роҳҳои рафъи нобаробарии гендерӣ дар ҳаёти сиёсӣ ин бо роҳи меъёрӣ ба танзим даровардани намояндагони занон дар сохторҳои ҳокимият мебошад. Ин амал одатан бо роҳи мустақкам намудани ин меъёрҳо дар қонунгузорӣ амалӣ мешавад.

Нобаробарии гендерӣ дар соҳаи маориф, таҳсилот ва касбомӯзӣ низ ба мушоҳида мерасад. Дар барномаҳои таълим ва маводҳо ҳанӯз ҳам ҷиҳатҳои хоси муносибатҳои гендерӣ ва эҳтиёҷоти мушаххаси духтарон ва занон чандон ба эътибор гирифта намешаванд. Чунин безътиборӣ ба раванки нақшҳои анъанавии занон ва мардон, ки имкониятҳои занонро ҳамчун шахси баробарҳуқуқ ва шарикӣ баробарвазн дар ҷамъият маҳдуд месозад, мусоидат менамояд. Нарафтан ба фаҳми масоилҳои гендерӣ дар ҳама сатҳҳо кори қормандони соҳаи маорифро дар баробари нобаробарии анъанавии байни мардону занон, анъанаҳои маҳдудқунии ҳуқуқ ва паст задани шаъни духтарон душвор мегардонад. Безътиборӣ нисбат ба тарбияи ҷинсӣ ва надонистани омилҳои муҳими саломатӣ занон ва мардонро ба оқибатҳои ногувор дучор мегардонад.

Дар барномаҳои таълимие, ки аз рӯи меъёрҳои табиатшиносӣ таҳия шудаанд, ҷиҳатҳои хоси муносибатҳои анъанавии гендерӣ сарфи назар гардидаанд. Мӯхтавои китобҳои дарсии табиатшиносӣ ба ҳаёти имрӯзаи занон пурра алоқа надоранд, дар онҳо саҳми занони олим ифода наёфтаанд. Дар китобҳои дарсии таърих аз қорнамоӣ ва қаҳрамониҳои занон камтар сухан меравад. Дар китобҳои синфҳои ибтидоӣ дар бахши касбу қор занонро дар симои дузанда, омӯзгор (хатман бо айнак), гулпарвар ё ошпаз ва мардонро бо симои ронанда, қавоннавард, милиса таҷассум намудаанд. Дар сурате, ки ин касбҳоро занон низ доранд. Ё

расми модар, ки фарзандро ба мактаб мебарад. Ин гуна расмҳо масъулияти баробарро низ сарфи назар менамояд. Дар баробари ин мушоҳида гардидааст, ки дар муассисаҳои тарбияи томактабӣ ва синфҳои ибтидоии мактаб аксаран занон кор мекунанд. Нарасидани омӯзгорони мард дар синфҳои ибтидоии мактаб, маҳсули ноқисии моделҳои нақшҳои мардона барои кӯдакони маҳз синфҳои ибтидоӣ мебошад. Аз ин рӯ зарур аст, ки доираи касбинтиҳобкунии хонандагон васеъ карда шавад. Байни маҳдудияти ҷинсҳо дар барномаҳои мактабӣ ва маҳдудияти касбӣ дар бахшҳои алоҳидаи бозори меҳнат, ки боиси бекорӣ зиёд ё шугли нокифоя дар байни занон мегардад, робита мавҷуд аст. Масалан, духтаронро бештар ба омӯзиши фанҳои ҳавасманд менамоянд, ки давоми мантиқӣ-касбӣ каммузд мебошад. Ин вазъияти ба хатари камбизоатӣ дар хонаводаҳои, ки сарварашон зан мебошад, пайванди мустақим дорад. Барои бартараф кардани тафовутҳои гендерӣ дар сиёсат, бозори меҳнат ва дигар соҳаҳо зарур аст, ки давлат ва шахрвандон дигар кардани муносибатҳо бо гендерро дар кулли сохторҳо роҳандозӣ намоянд. Ҳамин тариқ барои рафъи нобаробарии гендерӣ дар баробари ҷалб намудан ва дастрасии баробарии занон ба таҳсил; фаъолияти гуногунсоҳа; ташкили механизмҳои амалисозии муқаррароти Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рафъи нобаробарии гендерӣ; таъсис додани сохторҳои дахлдор дар мақомоти давлатӣ оид ба таъмини баробарии гендерӣ; тариқи қонунгузорӣ ба танзим даровардани фаъолияти баробари ҷинсиятҳо зарур аст. Зеро афкори созанда, масъулиятшиносӣ ва истеъдоди занон аз мардон кам нест: «Зан дар пешрафти умури ҷумҳур, мулкдорӣ ва дар иҷрои вазифа кам аз мард нест. Зан дорои чунин қудратест, ки метавонанд башарро аз пастиву гумномӣ ба баландиву иззат бирасонад»[3, 8].

Адабиёт:

1. Бобочониён Раъно «Бонувон дар сиёсат». Душанбе-2016, С. 16.
2. Бобочониён Раъно «Бонувон дар сиёсат». Душанбе-2016, С. 17.
3. Бонувони Тоҷикистон №3.2007, С.8.
4. Марям Давлатова: Вожаномии мухтасари тафсирии истилоҳоти гендерӣ. Душанбе- 2009.- С.24.
5. Меҳринисо Бобобекова «Нақши зан дар раванди демократӣ». Душанбе-1998. –С.14
1. Меҳринисо Бобобекова «Нақши зан дар раванди демократӣ». Душанбе, 1998.- С.13.
6. Маърузаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2012. Душанбе-2013, -С. 67-68.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ. Душанбе, 26 декабр соли 2019. - С.35.

БАҲОИ НАЗАРИЯВӢ - МЕТОДОЛОГӢ БА АМАЛИЯИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ВА СИСТЕМАҲОИ ҲИЗБӢ

*Азизмамадова З.С., Илчибекова Б.О., Содиқова Ф.М., Мародбекова С.Ҷ.
Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М.Осимӣ*

***Аннотатсия:** Мавҷудияти ҳизбҳои сиёсӣ дар амалияи ҷомеаҳои муосир яке аз нишонаҳои асосии мавҷудият ва рушди демократия ҳамчун низом буда, нақши онҳо дар алоқаи омма бо ҳокимияти давлатӣ бе ниҳоят калон аст. Аз ин хотир, дар рафтитадқиқи мавзӯи мазкур кӯшиши намудем, то ба ташаккули аввалин ҳизбҳо ва фаъолияти системаҳои ҳизбӣ дар доираи донишҳои сиёсӣ баҳои илмӣ дода, ба паҳлуҳои номуайяни он равшанӣ андозем.*

***Калидвожаҳо:** Ҳизб, системаҳои ҳизбӣ, коалитсия, демократия, омма, режим.*

***Аннотация:** Существование политических партий в практике современных обществ является одним из основных признаков существования и развития демократии как системы, а их роль в общественных отношениях с властью огромна. Поэтому в ходе исследований по данной теме мы попытались дать научную оценку формированию первых партий и функционированию партийных систем в области политической науки и пролить свет на ее неопределенные аспекты.*

***Ключевые слова:** Партия, партийные системы, коалиция, демократия, масса, режим.*

***Annotation:** The existence of political parties in the practice of modern societies is one of the main signs of the existence and development of democracy as a system, and their role in public relations with the authorities is enormous. Therefore, in the course of research on this topic, we have tried to give a scientific assessment of the formation of the first parties and the functioning of party systems in the field of political science and shed light on its uncertain aspects.*

***Key words:** Party, party systems, coalition, democracy, mass, regime.*

Дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳиме, ки таваҷҷуҳи зиёдро ба худ гирифтааст системаи бисёрҳизбӣ мебошад. Масъалаҳои мухталифи ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигари ҷамъиятӣ, инчунин хусусиятҳои фаъолияти амалии онҳо. диққати аксариятӣ донишмандон ва муҳаққиқони илмҳои ҷомеашиносӣ, махсусан илми сиёсӣро ба худ ҷалб намудаанд. Системаи бисёрҳизбӣ ва нишонаҳои асосии он қисмати муҳими низомӣ сиёсӣ за унсури бунёдии ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошанд. Имрӯз ҷомеаи ҷаҳони бунёди ҷомеаи шаҳрвандиро яке аз ҳадафҳои асосии раванди демократикунонӣ ҳисобида, меъёри демократӣ будан ё набудани ҷомеаро ба сатҳи инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста медонанд. Сатҳи инкишофи

ҷомеаи шахрванди бошад ба ташаккул ва рушду нумуи ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигари ҷамъиятӣ вобвстагӣ дорад. Аз ин рӯ ҳолати ғайриқонунии амалии ҳизбҳои сиёсӣ махсусан ташкилотҳои ғайриқонунии чун мизони ҷомеаи демократӣ фаҳмида мешавад.

Дар системаи сиёсӣ ҷомеа дар катори унсурони дигар ҳизбҳои сиёсӣ ва системаҳои ҳизби мақом ва нақши махсуси худро доранд. Онҳо дар батартиб андохтани равандро ва муносибатҳои сиёсии байни одамон, умумиятҳои гуногуни иҷтимоӣ сахм мегиранд. Одамон мақсадҳои гуногуни сиёсӣ доранд ва барои ба онҳо ноил гаштан аз шаклҳои мухталифи иттиҳодияҳои сиёсӣ истифода менамоянд, ки муҳимтарини онҳоро ҳизбҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа нақши муҳим доранд, онҳо ҳамчун ифодакунандагони манфиатҳои табақаҳои муайяни ҷомеа воситаи ба тартибандоандаи муносибатҳои системаи сиёсӣ амал менамоянд.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа вазифаҳои гуногунро иҷро менамоянд. Манфиатҳои гуруҳҳо, табақаҳо, синфҳои ҷомеаро ошкор менамоянд, хусусиятҳои онҳоро нишон медиҳанд. Табақаҳои ҷамъиятиро муттаҳиди ва ғайриқонунии мегардонанд.[2;34] Самти ҳаракати онҳоро нишон медиҳанд. Ҳизбҳои сиёсӣ ба ташаккулёбии инкишофи таълимот ва идеология, ки моҳияту хусусиятҳои объекти мазкурро дар бар мегиранд, диққати зарури медиҳанд. Ҳизбҳои сиёсӣ махсусан, ташкилотҳои болоии онҳо дастгоҳи ҳизби дар ташаккулёбии ва тақмили системаҳои сиёсӣ бевосита ширкат меварзанд. Яке аз вазифаҳои асосии ҳизбҳои сиёсӣ мубориза барои ҳокимият мебошад. Ҳизб ба ҳокимият ҳамчун ба воситаи зарурии амалигардонии мақсадҳои ниҳони менигарад. Аммо ҳизбҳо вучуд дорандди гарчанде ки ҳизби ҳукумрон набошад ҳам дар коалитсияи ҳукумрон ширкат доранд. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки онҳо дар амалишавии ҳокимияти давлатӣ ғайриқонунии иштирок намоянд.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар тақмили афкор ва умуман, сатҳи маданияти пайравони худ ва ба шахсони дигар таъсир расониданро яке аз мақсадҳои асосии худ мешуморанд.

Дар системаи сиёсӣ ҷомеа дар катори унсурони дигар ҳизбҳои сиёсӣ ва системаҳои ҳизби мақом ва нақши махсуси худро доранд. Онҳо дар батартиб андохтани равандро ва муносибатҳои сиёсии байни одамон, умумиятҳои гуногуни иҷтимоӣ сахм мегиранд. Одамон мақсадҳои гуногуни сиёсӣ доранд ва барои ба онҳо ноил гаштан аз шаклҳои мухталифи иттиҳодияҳои сиёсӣ истифода менамоянд, ки муҳимтарини онҳоро ҳизбҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа нақши муҳим доранд, онҳо ҳамчун ифодакунандагони манфиатҳои табақаҳои муайяни ҷомеа,

воситаи ба тартибандозандаи муносибатҳои мушаххас дар системаи сиёсӣ амал менамоянд.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа вазифаҳои мухталифро ба иҷро мерасонанд. Аз ҷумла:

- Манфиатҳои гуруҳҳо, табақаҳо, синфҳои ҷомеаро ошкор менамоянд, хусусиятҳои онҳоро нишон медиҳанд.

- Табақаҳои ҷамъиятиро муттаҳид ва фаъол мегардонанд. Самти ҳаракати онҳоро нишон медиҳанд.[4;311]

Ҳизбҳои сиёсӣ ба ташаккулёбии инкишофи таълимот ва идеология, ки моҳияту хусусиятҳои объекти мазкурро дар бар мегиранд, диққати зарурӣ медиҳанд. Ҳизбҳои сиёсӣ махсусан, ташкилотҳои болоии онҳо дастгоҳи ҳизбӣ дар ташаккулёбӣ ва тақмили системаҳои сиёсӣ бевосита ширкат меварзанд. Яке аз вазифаҳои асосии ҳизбҳои сиёсӣ мубориза барои ҳокимият мебошад. Ҳизб, ба ҳокимият ҳамчун ба воситаи зарурии амалигардонии мақсадҳои ниҳой менигарад. Аммо, ҳизбҳое вучуд доранд, ки гарчанде ҳизби ҳукумрон набошад ҳам, дар коалитсияи ҳукумрон ширкат доранд. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки онҳо дар амалишавии ҳокимияти давлатӣ фаъолона иштирок намоянд.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар тақмили афкор ва умуман, сатҳи маданияти пайравони худ ва ба шахсони дигар таъсир расониданро яке аз мақсадҳои асосии худ мешуморанд.

Дар олам ҳизбҳои сиёсии бешумор вучуд доранд. Ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар фаъолиятшон ба ҳам алоқаманд гаштаанд, ситемаҳои ҳизбро ташаккул медиҳанд. Системаи ҳизбӣ- ин тартиби мубориза ё ҳамкории ҳизбҳо баҳри амалигардонии мақсадҳо мебошад. Ситемаи муайяни ҳизбро ҳамон ҳизбҳое ташкил медиҳанд, ки принсипи умумиро ба роҳбарӣ гирифта, қоидаҳои ҳамкориро риоя менамоянд. Инчунин, ноғуфта намонад, ки коалитсияҳои ҳизбӣ низ амал менамоянд. Онҳо дар дохили системаи ҳизбӣ фаъолият мегузаронанд. Коалитсияи ҳизбӣ иттифоқи байни ҳизбҳои сиёсӣ аст, ки баҳри ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ воқеъ мегарданд[2;17].

То ба ҳоло, асосан чор системаи ҳизбӣ арзи ҳастӣ менамояд, ки хусусиятҳои алоҳидаи онҳо дар доираи илми сиёсӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад:

1. *Системаи ҳизбии буржуазӣ- демократӣ.* Ин системаи ҳизбӣ бештар дар шароити мамлакатҳои Аврупо ва ИМА мутобиқ гашта, хосиятҳои гуногунро ба худ гирифтааст: дар ҷомеа муборизаи доимӣ ошкор баҳри ҳокимият вучуд дорад; ҳокимиятро ҳизбе ё гуруҳи ҳизбҳое соҳибӣ менамоянд, ки дар парламент аксарият онҳоро дастгирӣ менамоянд. Ҳамаи системаи мазкур вазифа доранд, ки ин принсипро риоя намоянд.

2. *Системаи ҳизбии соцалистӣ.* Системаи мазкур баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон пайдо гаштааст. Он дар СССР ва Муғулистон вучуд

надошт. Дар мамлакатҳои Аврупои марказӣ ва Шарқӣ баъди инқилобҳои халкию давлатӣ баъзе ҳизбҳо мавҷудияташонро қатъ нагардониданд. Онҳо бо ҳизби коммунистии ҳукумрон ҳамкорӣ намуда, системаи ҳизбии сотсиалистиро ташкил доданд, ки ҳосиятҳои зеринро ба худ гирифта буд: Масалан: ҳамаи ҳизбҳо ба сохтмони сотсиализм рӯ меоранд; дар таркиби синфи коргар фақат ҳизби коммунистӣ фаъолият мегузаронад; Ҳамаи ҳизбҳо барои тақдир ояндаи мамлакат масъуланд.

3. *Системаи ҳизбии фашистӣ.* Дар олами муосир системаи ҳизбии фашистӣ вучуд надорад. Намунаи онро режими гитлерӣ ба вучуд оварда буд, ки чунин аломатхоро соҳиб буд: фақат як ҳизб - ҳизби фашистӣ вучуд дорад; ҳизб ба давлат роҳбарӣ менамояд ва ба апарати Давлатӣ омехта мегардад. Системаи ҳизбии фашистӣ дар натиҷаи бӯҳрони равандҳо ва муносибатҳои давлатӣ ба вучуд меояд.

4. *Системаи ҳизбии авторитарӣ.* Ҳосиятҳои асосии системаи мазкур чунинанд: омили асоси давлат ба шумор меравад; ҳизбро роҳбарони давлат ташкил менамоянд; мавҷудияти ҳизбҳои дигарро низ раво медонад.

Чунинанд системаҳои ҳизбӣ ва қолетсияҳои ҳизбӣ дар олами муосир. Инкишофи ҷамъиятӣ метавонад системаҳои нави ҳизбро ташкил диҳад. Ҳар он чӣ ки инъикоси манфиатҳои одамон аст, қобили амал кардан аст. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ин ҳолат чун гуруҳҳои манфиатҳо ва гуруҳҳои фишоровар баромад менамоянд. Таълимоти гуруҳҳои манфиатҳо аз ҷониби сиёсатшиноси амрикоӣ А. Бентлӣ кор карда бароварда шудааст. Дар ҳолате ки дар ҷомеа навҳо ва шаклҳои гуногуни иттиҳодияи ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои иҷтимоӣ амал менамояд, зарурияти ба тартиб овардани фаъолияти онҳо, дар қорҷӯбаи қонунҳои мавҷуда амал кардани онҳо пеш меояд. Меъёрҳои мухталифи ба навҳо ва шаклҳо ҷудо намудани ташкилоту созмонҳо вучуд доранд. Вобаста ба ҳосияти робитаҳо ё бартарияти шакли фаъолият онҳоро ба навҳои гуногун ҷудо намудан мумкин аст.

Муҳим он аст, ки мақом ва нақши ташкилоту ҳаракатҳои ҷамъиятӣ дар системаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян карда шаванд ва он на баяд аз рӯйи барномаю ҳуҷҷатҳои расмӣ ва амалиёте, ки садорати онҳо воқеӣ гардониданианд, баҳогузорӣ ёбанд. Мақом ва нақши онҳоро мақомоти ҳуқуқии давлатӣ пеш аз ҳама, муассисаҳои салоҳиятдори қонунбарор муайян менамоянд. Қайдҳои умумии ҳуқуқӣ бояд саромади фаъолияти онҳо гарданд ва онҳо дар доираи тартиботи сиёсӣ- ҳуқуқӣ амал наоянд.

Таснифи ҳизбҳои сиёсӣ дар фаҳмиши амиқи моҳияту хусусиятҳои онҳо нақши муҳим дорад. Таснифгарон меъёрҳои гуногунро истифода менамоянд. Ҷонибдорони муносибати институтсионалӣ ба аломатҳои ташкилии ҳизбҳои сиёсӣ бештар диққат медиҳанд. Муносибати марксистӣ бошад, меъери синфиро дар ҷойи аввал мегузорад ва онро аломати асосии ҳизбҳои сиёсӣ мешуморад. Барои мисол, дар давраҳои

бухронӣ гурӯҳи одамоне низ буданд, ки барои ба даст овардани ҳокимият мубориза бурда мақсадҳои худро пиёда месохтанд. [3;63]

Ҳизбҳои сиёсӣ метавонанд фаъолияти худро дар муҳити иҷтимоие созмон диҳанд, ки ифодагари манфиати онҳо бошанд. Ҳизбҳои сиёсӣ ҳастанд, ки доираи фаъолияти худро бо умумияти иҷтимоие маҳдуд накарда, дар байни тамоми ҷомеа кор мекунанд.

Бояд гуфт, ки дар ҳаёти сиёсии ҷомеа дар қатори ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои оммавӣ-сиёсӣ низ роли муҳимро мебозанд. Қиёсати фарқкунандаи ин ташкилотҳо нисбат ба ҳизбҳои сиёсӣ дар он аст, ки онҳо барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ мубориза мекунанд.

Зери системаи ҳизбӣ механизми рақобат ва ҳамкориҳои ҳизб дар мубориза барои ҳокимият ва раванди амалигардонии он фаҳмида мешавад. Системаҳои ҳизбӣ ба ин қисмҳо ҷудо мешавад: *якҷаҳизбӣ* *дуҳизбӣ* ва *бисёрҳизбӣ*.

Нишонаҳои асосии системаи *якҷаҳизбӣ* манаполияти як ҳизб ба ҳокимият мебошад. Чунин системаҳо дар режимҳои тоталитарӣ ва авторитарӣ во мекунанд. Системаи *якҷаҳизбӣ* ба зерқисмҳо ҷудо мешавад: "реалӣ яъне ин, ки дар он ҳизби якто ва ягона мавҷуд аст; сохта " ё расман *бисёрҳизбӣ*, ки ба *бисёр* будани ҳизбҳо нигоҳ накарда, ҳокимият аз тарафи ҳизби гегемон идора карда мешавад. Чунин система дар *бисёр* мамлакиҳои Аврупои Шарқӣ амалӣ карда шудааст (1989-1990).

Системаи *дуҳизба* рақобати байни ду ҳизби асосиро тавсиф медиҳад. Маҳз, ҳамин ҳизбҳо ба қарори интихобкунандагон таъсир мерасонанд. Ҳизбҳои дигар чунин мақоми сиёсиро ноил намегарданд. Чунин системаи ҳизбӣ дар ИМА ва Британияи Кабир вуҷуд дорад. [2;21]

Системаи *бисёрҳизбӣ* бо усули рақобати сиёсии якҷанд ҳизб фарқ мекунанд. Чунин, ки А. Лейпхарт тасдиқ менамояд системаи *дуҳизбӣ* барои тарҳи демократияи мажоритарӣ тавсифшаванда аст, *бисёрҳизбӣ* бошад, барои кансенсуалӣ мувофиқ аст.

Нақши асосиро дар системаи муносибатҳои идоранамой ҳизбҳои сиёсӣ мебозанд. Типологияи ҳаракатҳои ҷамъиятӣ низ дар ин асно метавонанд дар асосҳои мухталиф таъсиррасон бошанд. Аз рӯи мақсад ва соҳаҳои фаъолият ҳаракатҳо ба зиддиҷангӣ, экологӣ, ҳаракати занон, ҷавонон, ҳаракатҳо барои баробарҳукукии наҷодӣ ва миллӣ, ҳаракати динӣ ва дигарон ҷудо мегарданд.

Дар муносибатҳо бо ҳолати мавҷуда ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ба революционӣ, контрреволюционӣ, ислохотчигӣ, куҳнапарастӣ, реакционӣ тақсим мешаванд.

Ҳаракатҳои ҷамъиятӣ дар ҳолати мустақамсозии принципҳои ташкилиашон метавонанд ба ташкилоти ҷамъиятӣ ё ҳатто ҳизби сиёсӣ табдил ёбанд. Масалан, инкишофи ҳаракати экологӣ боиси бунёди шаклҳои мухталифи иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳои экологӣ ва баъдтар ҳизбҳои

«сабзҳо» дар бисёр мамлакатҳо гардид. Дар асоси гуфтаҳои боло қайд кардан ба маврид аст, ки ҳизб -ин як иттиҳодия ё худ як гурӯҳи одамоне мебошад, ки як доктринаи муайяно эътироф менамоянд. [5]

Ҳамн тариқ, дар ҷомеа ташкилотҳо ва ҳаракатҳои иҷтимоии зиёде мавҷуданд, ки дар инкишофи муносибатҳои байни одамон нақши худро мегузоранд. Ташкилотҳо ва ҳаракатҳои иҷтимоӣ, ки ба сифати **унсури муҳими** системаи сиёсии ҷомеа амал менамоянд, вобаста ба мақсад ва хосиятҳои фаъолиятшон дар тағйири муносибатҳо, ҳодисаҳою равандҳои ҷомеа фаъолон ширкат меварзанд.

Сохторҳои ташкилотии ҳизб ба се сатҳ ҷудо мегарданд: **Сатҳи паст, миёна ва баланд**. Сатҳи паст аз интихобкунандагон иборат аст, ки овоздиҳандагоне, **ки ба ҳизби** мазкур овоз медиҳанд ва намоёндагони онҳо дар интихобот мебошанд, вале расман аъзои ҳизб нестанд. Инро ҳамчун базаи иҷтимоии ҳизб гуфтан мумкин аст.

Асоси сатҳи миёна ячейкаҳои аввалини ҳизб ҳастанд. Мувофиқи қоида, дар доирои округҳои интихоботӣ ташаккул меёбанд. **Ин** ячейкаҳо аз активистони ҳизб иборатанд. Мақсади асосии онҳо мобилизатсияи интихобкунандагон дар вақти интихобот мебошад.

Роҳбарии умумӣ дар рафти фаъолияти ҳизб шахси амаликунандаи апарати ҳизб ба ҳисоб меравад, ки дар асоси маълумоти касбӣ **кор** мекунад. Маҳз, **ӯ** табиғотчи гузаронидани ташкилотҳои интихоботӣ мебошад. Дар дастгоҳ одатан ду зертақсимот вучуд дорад: таҳлилӣ ва маблағгузор.

Тадқиқотчиёни ҳизбро омили активизми ҳизбӣ диққаташонро ҷалб кардааст. Асосан ду навъи омилҳо вучуд доранд: коллективӣ ва селективӣ. **Омили** коллективӣ- бо талаботҳои фард дар ба даст овардани мутобиқати гуруҳӣ алоқаманд аст, яъне одамон барои **он** аъзои ҳизб мегарданд, ки аз танҳои дур шуда, рафиқ пайдо кунанд. Омили селективӣ-бо кӯшиши фард барои гирифтани ғоидаи муайян аз ҳизби фаъол алоқаманд аст. [1] Вобаста ба ин дар системаи сиёсӣ ҳизбҳои зиёд **амал** менамоянд ва ё кушиши ворид шудан ба онро менамоянд.

Дар охир ҳаминро бояд илова намуд, ки ҳизбҳо дар амалияи сиёсӣ нақши калидири бозида, дар замони муосир яке аз омилҳои рушди низоми демократӣ дар ҷомеаҳо доништа мешавад.

Адабиёт

1. Дадабоева З. Многопартийная система в условиях становления гражданского общества в Таджикистане. Партии и движения Таджикистана. - 2001, № 12.
2. Муҳабатов А., Ҳизбҳои сиёсӣ: воқеият ва дурнамо. -Душанбе. "Ирфон"-2011, 144с.
3. Политалогия в схемах и комментариях: Под.ред. А.С. Тургаева, А.Е. Хренова.-СПб.: Питер, 2005. 122с,
4. Ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистон. -Душанбе. САХ,А., 2006.-620с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон " Дар бораи Ҳизбҳои сиёсӣ" 13-ноябри соли 1998. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1998.№22.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРӢ ҲАМЧУН ФУНКСИЯИ АСОСИИ ДАВЛАТИ ТОҶИКИСТОН ВА МАСЪУЛИЯТИ ИҚТИМОИИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Раҳмонов М.Н.

Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Аннотатсия: Тавре аз амалияи сиёсӣ маълум аст, давлатҳо дар замони муосир дӯстон ва душманони доимӣ надошта, балки дорои манфиатҳои доимиянд. Аз ин хотир, дар ҳошияи манфиатҳои миллиаш ҳар як давлатро зарур аст, ки амалкарди худро ба роҳ монда, аз арзишҳои ҳаётан муҳими ҳеш ҳимоя намуда бошад. Зеро мавҷудияти омилҳо ва сабаҳои таъсиррасон ба системаи комплекси таъмини бехатарӣ ҳар як давлатро водор ба он месозад, ки миёни дигар субъектони низоми муносибатҳои байналхалқӣ ба худ хос фазои ҳаётӣ созад.

Калидвожаҳо: Бехатарӣ, амнияти миллӣ, таҳдидҳо, системаи таъмини амнияти миллӣ, омилҳои афғонӣ, фазои ҳаётӣ, манфиатҳои миллӣ.

Аннотаци: Как известно из политической практики, у государств в новое время нет постоянных друзей и врагов, но есть постоянные интересы. Поэтому в рамках своих национальных интересов каждое государство должно действовать и защищать свои жизненные ценности. Ведь наличие факторов и причин, влияющих на сложную систему безопасности, вынуждает каждое государство создавать свою атмосферу среди других субъектов системы международных отношений.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, угрозы, система национальной безопасности, афганский фактор, жизненное пространство, национальные интересы.

Annotation: As is known from political practice, states in modern times do not have permanent friends and enemies, but there are permanent interests. Therefore, within the framework of its national interests, each state must act and protect its vital values. After all, the presence of factors and causes that affect a complex security system forces each state to create its own atmosphere among other subjects of the system of international relations.

Key words: security, national security, threats, national security system, Afghan factor, living space, national interests.

Рушди давлатҳо ва қонуниятҳои асосии инкишофи онҳо дар замони муосир аз марҳилаҳои қаблӣ тафовути ҷиддӣ дорад. Давлатҳои замони муосир, ки ҳар яке пайи дарёфти роҳи рушд талош меварзанд, мекушанд, ки онро пайдо намуда, хавфу хатароти таҳдидгар ба онро аз миён бурда бошанд.

Низоми нави ҷаҳонӣ, ки дар ҳоли шаклгирӣ ва ташаккул қарор дорад, таҳдиди бараъло ба кулли давлатҳои мустақили миллии ҷаҳон буда, бамиёноии он маҳви сартосарии давлатҳост. Он таҳдиди назаррас ба бехатарии глобалӣ буда, ҳолати абскурантизми универсалиро ба вучуд оварда, паёмади хатарноктаринаш десуверенизатсияи давлатҳо ба

ҳисоб меравад. Бо дарназардошти шаклгирии муносибатҳо дар чунин сатҳ вобаста ба гуфтаҳои боло ҳаминро бояд илова намуд, ки дар замони муосир давлатҳо агар масъулияти иҷтимоии худро дарк накарда, бехатарии миллиашонро таъмин нанамоянд, кӯшишҳои онҳо пайи дарёфти роҳи рушд дар шароити кунунӣ бенатиҷа аст. Зеро назми ҷадиди ҷаҳонӣ дар самти шинохти симои аслии хатару таҳдидҳои замона монеагузориҳои сунъӣ намудааст, ки чунин ҳолат давлатҳоро аз роҳи дурусти шинохт мунҳариф мегаронад. Вобаста ба чунин ҳолат давлатҳои муосирро мебояд, ки низоми муайяну мушаххаси муносибат бо падидаҳои хатарзои ҷаҳони имрӯзаро ба миён оварда, дар таъмини бехатарии миллиашон пайваста талош намуда бошанд.

Имрӯзҳо, давлат дар раванди сиёсии ҷаҳонӣ мақоми хоссаро пайдо намуда, ҳамчун восита ва субъекти асосии таъмини бехатарии глобалӣ ҷойгоҳи махсусро касб намудааст. Он воситаи таъмини ҳамкориҳо ва пайвастагиҳои маданиятҳои гуногун, ризоият ва ҳамкориҳои халқҳо, қавмҳо, миллатҳо ва умумиятҳои дигари иҷтимоӣ маҳсуб меёбанд.

Дар олами муосир бесамарии институтҳои давлатӣ масъалаҳои гуногунро пайдо менамояд. Аз ҷумла, фаъолияти онҳо боиси сар задани ҳар гуна муқовиматҳои дохилӣ ва мочароҳои байналмилалӣ мегарданд. Масъалаҳо дар як кишвар сар мезананд ё дар дохили чанд ҷамоае пайдо мешаванд ва вобаста ба ноуҳдабароии роҳбарони давлатӣ хосияти умумию глобалӣ пайдо менамоянд.[3;256-257] Ҳолати мазкур, яъне бесалоҳиятии роҳбарони давлатӣ аз як тараф ва ба ҳалли масъалаҳо сари вақт шуруъ накардани онҳо натавонанд бевосита ба мамлакати онҳо, балки ба мамлакатҳои ҳамсоя ва умуман ҷомеаи ҷаҳонӣ зарар меоранд, ки ба ин мисол шуда метавонад ҳамсоякишвари солиёни дароз ҷангзадаи мо - Афғонистон.

Роҳбарияти олии ин кишвар амалан аз ҷониби нерӯҳои хориҷии манфиатдори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар алоҳидагӣ пуштибонӣ гардида, ин зархаридон манофеи хоҷагони хориҷии худро дар ҳоки ин кишвар хоҳиши амалӣ намудан доранд. Ин аст, ки мамлакат миёни нерӯҳои даргири муҳолиф қисмат гардида, ҳукумати марказӣ аз уҳдаи зерин назорат гирифтани вазъи сиёсӣ-амниятӣ баромада наметавонад. [1;17] Куҷо расад ба иҷрои уҳдадорӣ ва масъулиятҳои сатҳи гуногун.

Аз ин хотир, моро мебояд, ки масъулияти иҷтимоии давлатро дар замони муосир вобаста ба ҳолатҳои мушаххас як-як ишора намуда бошем:

- давлат бояд бехатарии шаҳрвандон ва бошандагони хешро кафолат диҳад;
- давлатро зарур аст, ки дар баробари экстремизм ва терроризм ба муқобили таҳдидҳои дигар, аз қабили ҷинояткории мусаллаҳона, фуруши одамон, шаклҳои гуногуни фасод, фаъолияти ҷинояткоронаи дастаҳои сиёсӣ оид ба маводи муҳаддир муборизаи беамон барад;

- бехатарии шаҳрвандонро аз таҳдидҳои табиат, тағйиротҳои иқлимӣ ва ғайраҳо таъмин сохта, давлатро зарур аст, ки ба даъватҳои табиат ҷавобҳои сиёсӣ омода намояд;
- давлатро зарур аст, ки ваҳдати иҷтимоиро, ки ҳамон хайрияти умум аст, таъмин созад;
- давлат бояд инкишофи иқтисодиро таъмин созад;
- давлат масъули таъмини бехатарии глобалӣ мебошад; [3;264-269]

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун кишвари демократӣ, ҳуқуқбунёд ва ягона дар қатори дигар мамолики ҷаҳон таъмини бехатарии сартосариро функсияи асосии худ доништа, бо таҳия ва қабули як қатор ҳуҷҷатҳои муҳими сиёсӣ ба монанди: Консепсияи бехатарии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бехатарии милли” ва “Доктринаи ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон” кӯшиши иҷроии масъулияти иҷтимоии хешро дар назди шахс ва ҷомеа бо сафарбар кардани тамоми неруҳои зарурӣ намуда истодааст.

Ба ҳамин маъно, дар моддаи 16 қисми 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бехатарии милли” гуфта мешавад, ки “Давлат тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бехатарии ҳар як инсон ва шаҳрванд, ташкилотҳоро, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд. Давлат ҳимоя ва пуштибонии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки берун аз ҳудуди он қарор доранд, кафолат медиҳад”.

Дар моддаи 6-и ҳамин қонун бошад:

- заифшавии адолати иҷтимоӣ ва судӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, аз ҷумла афзоиши ҷинояткорӣ, ҷинояткории муташаккилона, ҷиноятҳои трансмиллӣ, савдои одамон, коррупсия, гардиши ғайриқонунии силоҳ ва воситаҳои нашъадор, ки ба пастшавии сатҳи ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, арзишҳои умумибашарӣ мусоидат менамоянд; (ҚҶТ аз 27.11.14 с., № 1137; ҚҶТ аз 15.03.2016 с., № 1283)
- фаъолияте, ки барои бо роҳи зуроварӣ тағйир додани сохти конституционӣ равона карда шудааст, аз ҷумла амалҳои, ки ба тамомияти арзӣ, дахлнопазирӣ ва ҷудонашаванда будани ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷовуз мекунанд;
- заифшавии иқтисодии мудофиавии мамлакат, таҳдид ба дахлнопазирии сарҳади давлатӣ, истифодаи қувва ва таҷовуз нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- фаъолияти ҷосусӣ, террористӣ, таҳрибкорӣ (диверсионӣ) ва фаъолияти дигари хадамоти махсус, ташкилотҳои давлатҳои хориҷӣ ва шахсонӣ алоҳида, ки барои расонидани зарар ба бехатарии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд;
- номурағбат сохтани фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, вайрон кардани муназзамии

фаъолияти онҳо, паст гардидани сатҳи идоракунӣ дар кишвар; (ҚҶТ аз 27.11.14 с., № 1137)

- фаъолияте, ки ба бехатарии иттилоотии кишвар таъовуз мекунад;
 - ифротгароии (экстремизми) сиёсӣ дар ҳама гуна шакли он, аз ҷумла барангехтани бадбинӣ ё хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ, мафкуравӣ, маҳалгароӣ ё гуруҳӣ;
 - мураккабшавии вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ, ки дар низоъҳои байни миллатҳо ва мазҳабҳо, бетартибҳои оммавӣ, маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои беиҷозат ва корпартоиҳои ғайриқонунӣ ифода мегардад;
 - ташкили воҳидҳои ҳарбие, ки тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашудаанд;
 - якбора вайроншавии вазъи экологӣ, офатҳои табиӣ ва дигар ҳолатҳои фавқулоддаи хусусияти табиӣ ва техногенидошта, эпидемия (паҳншавии умумии бемориҳои сироятӣ) ва эпизоотия (фавти саросари ҳайвонот);
 - расонидани зарар ба бехатарии иқтисодии давлат, аз ҷумла тавассути қочоқ бадастоварда ва маблағгузориҳои терроризм, инчунин номуътадил гардонидани вазъи молиявии кишвар; (ҚҶТ аз 15.03.2016 с., № 1283)
 - паст шудани сифати таҳсилот ва нерӯҳои зеҳнӣ дар мамлакат; [4]
- таҳдидҳои воқеӣ ба бехатарӣ шуморида шуда, зарурати ислоҳи ин камбудӣҳо баҳри таъмини бехатарии миллӣ беш аз пеш ногузир арзёбӣ мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи башарӣ дар ҳолати рушд қарор дорад. Ба хотири тезонидани динамикаи рушд ва инкишофи давлат ва расидан ба ҳадафҳои гуногунсамтаи дарозмуҳлат таъмини бехатарии миллиро, ки масъулияти аввалиндараҷаи иҷтимоии он дар замони муосир доништа мешавад, тақвият дода, имкониятҳои рушди кишварро дар ҳама соҳа афзун гардонидани бошад.

Таъмини бехатарии миллӣ ҳамчун масъулияти марказӣ ва асосӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳамчун мақсад, балки ба сифати вазифа ба таъмини бехатарии шахс ва ҷомеа равона шудааст, баҳогузори карда мешавад.

Бехатарии миллиро дар замони муосир хавфу хатароти гуногун, ба монанди хатароти дорои характери сиёсӣ-ҳарбӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ ва табиӣ фарҳангӣ таҳдид намуда, имкониятҳои рушди устуворро аз мо ҳарчи дуртар мегардонанд.

Худи таҳдидҳо ба бехатарии миллӣ хатароте мебошанд, ки дар самти ҳимояи манфиатҳои миллӣ монеа эҷод менамоянд ва онҳо доимо аз фаъолияти субъектҳои дигари манфиатдор вобастаанд. [5;72] Яъне, сӯйиқасд ба манфиатҳои миллӣ ва нияти зарар расонидан ба онҳо доимо бо фаъолиятҳои мақсадноки нерӯҳои иҷтимоӣ сиёсӣ алоқаманд аст. Ба

ибораи дигар, таҳдидҳо ба бехатарии миллӣ бо манфиатҳои миллӣ алоқаманданд. Агар манфиатҳои миллӣ мавҷуд набоянд, таҳдидҳо низ вучуд дошта наметавонанд.

Сиёсатшиноси амрикоӣ Ганс Маргенту роҷеъ ба ин масъала хеле бамаврид қайд намуда буд. Ба андешаи ӯ давлатҳо дӯстон ва ё душманони доимӣ надоранд, балки онҳо манфиатҳои доимӣ доранд. [6]

С.С.Ятимов дар робита ба ин масъала андешаҳои хеле ҷолиб иброз намудааст. Ба ақидаи ӯ “... ҳар як давлат системаи ягонаи таъмини бехатарии миллии худро дорад. Ашхосе, ки дар роҳи хиёнат ба манфиатҳои миллии хеш ворид мегарданд, аз системаи таъмини бехатарии миллии ватани худ берун гашта, дар системаи таъмини бехатарии миллии давлати бегона ворид мегарданд ва фаъолият мекунанд”. [9]

Моҳият ва табиати таҳдидҳо ба воситаи манфиатҳо муайян карда мешаванд. Зеро таҳдидҳо дар самти ҳимояи манфиатҳо монета эҷод менамоянд. Бинобар ин, бо назардошти хусусияти манфиатҳо навъҳои гуногуни таҳдидҳо аз ҳам фарқ менамоянд:

- таҳдидҳои бавосита. Таҳдидҳои мебошанд, ки аз ҷониби субъектҳои алоҳида ҳадафмандона ба вучуд оварда мешаванд. Ба сифати чунин субъектҳо рақибон, душманон ва ё бадхоҳони давлату миллат баромад менамоянд;
- таҳдидҳои бевосита. Таҳдидҳои мебошанд, ки аз иродаи ҳеҷ як субъект вобаста набуда, бо воқеаҳо ва ҳодисаҳои пешгуйинашаванда алоқаманданд. Дар чунин шароит тағйирёбии авзои сиёсӣ, иқтимоию иқтисодӣ ва ҳатто тағйирёбии равандҳои ҷаҳонӣ дар самти ҳимояи манфиатҳои миллӣ мушкилиҳои ҷиддӣ ба вучуд меоваранд, ки чунин шарту шароитро ҳамчун таҳдид муаррифӣ намудан мумкин аст;

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз кишварҳои дар минтақаи буферӣ қарордоштаи Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад, имрӯз дар маркази диққати қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ қарор дорад. Марзи ҷанубии он, ки бо Ҷумҳурии Афғонистон мебошад, ба таври махсус ва ҷиддӣ зери назари ҷомеаи башарӣ, ташкилоту созмонҳо ва давлатҳои алоҳида буда, ин қисмат аз хатарзотарин ва ҳассостарин нуқтаи марзҳои умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Маҳз, аз ин қисмат бо як майлони васеъ қочоқи маводи муҳаддир, гардиши ғайриқонунии силоҳ ва муҳимоти ҷангии гуногун ба таври бараъло сурат гирифта, бархурдҳои гуногуни мусаллаҳона низ зуд-зуд ба чашм мерасад.

Дар моддаи 5-уми Конвенсияи СММ “Оид ба таҷовузи сиёсӣ” гуфта мешавад: “Ҳеҷ як амали хоҳ дорои характери сиёсӣ, иқтисодӣ ва ё ҳарбӣ наметавонанд таҷовузи сиёсиро мусбат арзёбӣ намуда бошанд”. [8] Аммо аз ҷӣ бошад, ки худи муқарраркунандагони меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ озоду ошкоро онро зери по намуда, вазъи бе ин ҳам

ноором ва ноустувори сиёсӣ-амниятӣ ин кишвари ба мо дӯсту бародарро боз ҳам печидатар мегардонанд.

Расонаҳои иттилоотӣ хориҷӣ, хосса аврупоиву амрикоӣ амалиёти низомиро дар хоки ин кишвар дар шуури мардум ҳолати демократикунонӣ ва кумак ба ҳукумати конститусионӣ Афғонистон чилва дода, ба фиреби рӯйирости сиёсӣ бо истифода аз ВАО даст зада истодаанд.

Дар нашриёти даврии аврупоиву амрикоӣ матолиби "... Амрико дар доираи НАТО имрӯзҳо ҷиҳати таъмини беҳатарии глобалӣ дар хоки Афғонистон амалиёти густурдаи низомӣ мегузаронад, ба табъ мерасанд". [7;275] Аммо ҳаводиси даҳсолаи охир нишон медиҳанд, ки дар асл ҳуди неруҳои сулҳофари амрикоиву аврупоӣ ҳалалдоркунандагони суботу беҳатарӣ натавонанд дар хоки Афғонистон, балки дар тамоми ҷаҳонанд.

Дар илми сиёсӣ имрӯз вобаста ба вазъи ҷорӣ минтақа ва ҷаҳон, хусусан Афғонистони ҳамсоҷ мафҳуми ҷадид "Омили афғонистонӣ" (афганский Фактор) рӯйи кор омада аст. [2;12] Зери ин мафҳум гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, силоҳу муҳимоти ҷангӣ, қувват гирифтани созмону ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ ва таъсири онҳо ба кишварҳои минтақа дар назар дошта мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳамсоҷи кишвари Афғонистон имрӯз дар ихтоси хатароти сартосари қарор дорад гӯем, хато намекунем. Омили афғонистонӣ аз як тараф, фишору таҳдидҳо ва гегемонизми қудратҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ аз тарафи дигар моро ба он водор менамояд, ки сангарҳои муҳофизатӣ худро устувор гардонид, ҳамеша дар ҷабҳа бошем.

Дар боби дуҷуми "Доктринаи ҷарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон" гуфта мешавад, ки:

Ҳолат ва дурнамои инкишофи вазъи ҷарбию сиёсии муосир тибқи сифатан такмил додани воситаҳо, шакл ва усулҳои муборизаи мусаллаҳона, зиёдшавии доираи фарогирӣ ва оқибатҳои вазнинии он, ки соҳаҳои нав ба нав фаро мегиранд, муайян карда мешаванд.

Бо дарназардошти он ки низомиҳои ҷангӣ метавонанд натавонанд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои тамоми минтақаи Оиёи Марказӣ хатари ҷиддӣ дошта бошанд, зарур аст, ки:

- принсипи ҳамзистии осоишта, ҳалли сиёсии баҳсу муноқишаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, эҳтироми истиқлолият ва тамомияти арзии давлат, дахлнопазирӣ ба корҳои дохилии онҳо ва дастнорасии сарҳади давлатӣ риоя карда шавад;
- ҷанг, истифодаи қувваи ҷарбӣ ё таҳдид бо қувва барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайра рад карда шавад;
- ҳама гуна амали терроризми байналмилалӣ, экстремизми сиёсӣ, сепаратизм, қочоқи маводи нашъаовар маҳкум карда шавад;

Қувваи ҳарбӣ аҳамияти худро дар кори ҳимоя аз терроризми байналмилалӣ, экстремизми сиёсӣ, сепаратизм, қочоқи маводи нашъаовар, нигоҳдории тамомияти арзӣ, истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳ надодан ба даҳлат ба корҳои дохилии он аз тарафи давлатҳои дигар нигоҳ медорад.

Вобаста ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи таъмини нигоҳдории манфиатҳои ҳаётан муҳими давлатӣ, инчунин мутобиқи оинномаи Созмони Милали Муттаҳид дар мудофияи алоҳида ё дастаҷамъона ҳангоми таҳдид ё истифодаи қувваи ҳарбӣ бар зидди ӯ ва иттифоқчиёни онро нигоҳ медорад.

Адабиёт

1. Ансорӣ Хоҷа Башир. Афғонистон дар оташи нафт. Кобул, 1392. 422с.
2. Гриненко И.М. Наркобизнес и национальная безопасность. Киев, 2004. 235с
3. Зокиров Г.Н. Давлат. Душанбе, 2012. 382с
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” аз 15.03.2016с. №1283.
5. Муҳаммад А.Н., Сафарализода Қ.Х. Амнияти миллӣ. Воситаи таълимӣ. Душанбе, 2019. 226с.
6. Ивашов Л.Г. XX век: Основные проблемы и тенденции международных отношений// М., 1992.
7. Ифтихорӣ Асғар. Мароҳили бунёдини андеша дар мутолиоти амнияти миллӣ. Техрон, 1381. 300с.
8. Конвенция ООН против агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года. Труд-7. №9.
9. Ятимов С.С. Илм ва амният// Душанбе: Минбари халқ, 2017. №23.

ТАҲЛИЛИ ВОҚЕИИ ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА РОҲҲОИ МУБОРИЗА БО КОРУПСИЯ АЗ ДИДГОҲИ ИЛМҲОИ СИЁСӢ

Азизмамадова З.С.

Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ

Аннотатсия: *Коррупсия ҳамчун зуҳуроти манфӣ дар амалияи сиёсии давлатҳо ҳақон ба сифати омилӣ таъсиррасон дониста шуда, мавҷудияти коррупсия динамикаи рушди соҳавиро боз дошта, системаҳоро фалаҷ мегардонад. Дар шароити давлатҳои рӯ ба инкишоф падидаи мазкур боиси таназзули иқтисод, манъи воридшавии сармояи хориҷӣ ва инкишофи соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ гардида, мубориза бо он дар доираи меъёрҳои ба мақсад мувофиқ айни муддаост.*

Калидвожаҳо: *Коррупсия, фасод, системаи фалаҷшуда, давлат, таъсироти манфӣ.*

Аннотация: Коррупция рассматривается как негативное явление в политической практике мира как влиятельный фактор, а наличие коррупции тормозит динамику отраслевого развития и парализует системы. В условиях развивающихся стран это явление привело к экономическому спаду, запрету на иностранные инвестиции и развитие отдельных секторов экономики, и борьба с ним ведется в рамках соответствующих норм.

Ключевые слова: коррупция, парализованная система, государство, негативные воздействия.

Annotation: Corruption is considered as a negative phenomenon in the political practice of the world as an influential factor, and the presence of corruption slows down the dynamics of sectoral development and paralyzes systems. In the context of developing countries, this phenomenon has led to economic recession, a ban on foreign investment and the development of certain sectors of the economy, and the fight against it is carried out within the framework of relevant norms.

Key words: corruption, paralyzed system, state, negative impacts.

Масъалаи коррупсия ва хусусиятҳои он яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалӣ дар низоми илмҳои ҷомеашиносӣ, алалхусус илмҳои сиёсӣ ба ҳисоб меревад. Омӯзиш ва таҳлилу тадқиқи ҳамаҷонибаи он ба зарурияти объективӣ табдил ёфтааст. Зеро он ба яке аз таҳдидҳои навини олам табдил ёфтааст, ки амнияти давлатҳо ва муносибатҳои ҷамъиятиро зери хатар мегузорад. Аз ин рӯ, намояндагони илмҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ кушиш ба харҷ медиҳанд, то ки сабабу хусусиятҳои пайдоиши коррупсияро вобаста ба давру замони мушаххас ошкор созанд. Асоси интихоби масъалаи мазкур барои таҳлилу тадқиқ ба муҳимият ва актуалӣ будани мавзӯи саҳт вобастагӣ дорад.

Имрӯз зарурати тадқиқу таҳлили сабабу хусусиятҳои пайдоиши коррупсия ба миён омадааст. Он метавонад ба рушди ҷомеаи демократӣ монеа гардад.

Дар сарчашмаҳои илмӣ муносибат ба коррупсия дар сатҳи гуногун қарор дорад. Дар давраи шӯравӣ оид ба назарияи коррупсия, таълимоти мукаммале оиди падидаи мазкур ташаккул наёфта буд. Зеро, ба масъалаи коррупсия чандон диққат намедоданд. Коррупсияро хосси ҷомеаи сармоядорӣ дониста, ба ҷомеаи сотсиализм бегона меҳисобиданд.

Дар ҷаҳони имрӯза коррупсия яке аз масъалаҳои умумибашарӣ ба ҳисоб рафта дар роҳи муваффақона амалӣ гардонидани ҳуқуқу озодиҳои инсон, дар рушди умумимиллӣ, болоравии иқтисодиёт ва некуаҳволии иҷтимоӣ ҳалал ворид месозад. Коррупсия ҳамчун фаъолияти ҷинояткорона дар тамоми соҳаҳои гуногуни ҷомеа дониста шуда, аз ҷониби шахсони мансабдор ва ҳокимони дигар бо мақсади бойшавии шахсӣ ва ғаразҳои дигар воқеӣ мегардад. Дар вақти таҳқиқи масъалаи мазкур фаҳми таҷассуми мафҳумии он пеш меояд. Мафҳуми коррупсия аз калимаи лот. *Corruptio* гирифта шуда, маънои харидан,

ришвахӯриро дорад. Коррупсия фақат ҳодисаи ҷиноӣ набуда, ҳамчун раванди иртиҷоии иҷтимоӣ заминаҳо ва хосиятҳои гуногун, аз ҷумла сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ ва ғайраҳо ба ҳам пайваस्ताаст. Зеро, мафҳуми «коррупсия» на танҳо ришвахӯрӣ, балки амалҳои дигари иртиҷоӣ, аз қабили порадиҳӣ, харидани шахсони мансабдор, тухфаҳо ба роҳбарону ҳокимон, протексионизм ҳангоми ҳалли масъалаҳо ва пешбарии одамон ба вазифаҳои идораи давлатӣ ва ҷамъиятӣ бештар дар заминаи афзалияти аломатҳои хешу таборӣ, табақавию қавмӣ, иштироқи бевоситаи шахсони мансабдор дар тақсими даромадҳо ба манфиатҳои шахсӣ, иштироқи ҳокимон дар фаъолияти ғайриқонунӣ ба воситаи шахсони дигар, иттиҳодияҳои дигар фаҳмида мешавад[6;6]. Дар ҷаҳони имрӯза дар санадҳои миллӣ ва байналмилалӣ мафҳумҳои гуногуни коррупсия истифода мешаванд, ки нисбатан серистеъмолашон дар айни замон чунин таърифи пешниҳодкардаи Конгресси 9- СММ мебошад: Коррупсия сӯиистифода аз ҳокимати давлатӣ барои гирифтани фоида ба манфиатҳои шахсӣ аст[1;81].

Бо баробари пайдоиш ва ташаккули давлат коррупсия низ дар шаклҳои оддиаш пеш омадааст ва қариб тамоми давраи рушди таърихӣ оламро дар сатҳи гуногун ҳамроҳӣ намудааст. Амалҳои коррупсионӣ ва ҳуди коррупсия ҳамчун падидаи ҳаёти ҷамъиятӣ хосси ҳамаи давру замонҳо ва кишварҳо мебошад. Фақат, сатҳ ва доираи зуҳури он вобаста ба масъалаҳо ва ҳолатҳои инкишофи мамлакатҳо ба таври гуногун намудор мегардад. Амалҳои коррупсионӣ (ҳаракат ё беҳаракаӣ) аз дигар амалҳо бо он фарқ мекунад, ки:

1. онҳо аз ҷониби амалдорони давлатӣ, ҳамчунин ашхоси вазифаҳои роҳбарии корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои коллективиро базиммадошта содир мегардад;
2. аз ҷониби ашхоси зикршуда барои расидан ба мақсад салоҳиятҳои хидмати онҳо ё имкониятҳои ба онҳо алоқаманд истифода мешаванд;
3. мақсади ин амалҳо гирифтани фоидаи шахсӣ мебошад[2;13].

Аломатҳои дар боло зикршуда амалҳои коррупсионӣ эътироф мегарданд. Масалан, нозири андоз дар рафти тафтиш пинҳон кардани андозро ошкор намуда, ришва мегираду аз ин вайронкорӣ ҷашм мепӯшад, муфаттиш аз одами айбдоршаванда пул мегираду ғайриқонунӣ парвандаи ӯро қатъ месозад, роҳбари муассиса бо вучуди мавҷудияти дигар номзадҳои арзанда хеши худро ба кор қабул мекунад.

Оиди масъалаи амалҳои коррупсионӣ дар таърихи таълимоти сиёсӣ намунаҳои бешумор нишон медиҳанд, ки дар таълимот ва доктринаҳои сиёсӣ таҷассум ёфтаанд. Ҳам дар Ғарб ва ҳам дар Шарқ таълимоти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва динӣ оиди падидаи мазкур ғояҳо ва намунаҳои барҷастаро пешкаш намудаанд. Дини ислом амалҳои коррупсиониро маҳкум кардааст, аз ҷумла паёмбари ислом Муҳаммад (с) фармудаанд: «Ришвагирада, ришвадиҳанда ва миёнрави байни ҳарду

дар оташи дӯзаханд» [3;80]. Дар замони пеш масъалаи ришваситонӣ ва порадиҳӣ чун масъалаи доғи рӯз дар андешаҳои мутафаккирон низ бештар ба назар мерасид. Яке аз арбоби сиёсии он замон Низомулмулк мебошад, ки андешаҳои худро дар бораи ришвахӯрӣ ҳамчун ҳодисаи манфури ҷомеа чунин қайд намудааст: « ...ба ҳар шахреву ноҳияе ноибе фириштад, садидуррой (маҳкамирода) ва кӯтоҳдаст, ки он чи равад аз андаку бисёр, ба илми эшон бошад, на чунон ки ба сабаби ишон аз мушоҳараву музд боре бар раият афтад ва ба тозагӣ ранҷе ҳосил шавад. Ва ишонро он чӣ ба кор ояд, аз байтулмол бидиҳанд, то ишон ба хиёнат кардан ва ба ришват ситодан мӯтоҷ набошанд. Ва ин ғоида, ки аз ростӣ кардани ишон ҳосил шавад...[4;54]»

Коррупсия падидаи гуногунпахлӯи ҳаёти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Он яке аз масъалаҳои ҷиддии бисёре аз мамлакатҳо буда, тадричан дар натиҷаи ташаккул яке аз масъалаҳои глобалии инсоният гардидааст. Ин падида то ҳол фаҳми амиқ ва ҳамаҷониба таҳлилшуда набуда, аз тарафи муҳаққиқон тавзеҳоти гуногун дода мешавад. Бояд қайд кард, ки коррупсия дар ҳар як соҳа фаҳми махсуси худро дорад. Масалан, дар фаҳми сотсиологӣ маънои хоси худ ва дар соҳаи ҷиноӣ маънои дигарро медиҳад. Аз ин рӯ онро бояд дар маҷмӯъ як навъи амали фасодсози ҷамъият ва давлат номид.

Таҳлили сиёсӣ-ҳуқуқии категорияи зикргардидаро метавон дар ду асос тасвир кард:

Дар фаҳми сиёсӣ дар зери мафҳуми коррупсия пеш аз ҳама таҳдиде ба фазои ҳокимияти давлатӣ ва идоранамоӣ дар ҳангоми пайвастшавии органҳои ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти судӣ, байни гурӯҳҳои ҷинояткор баҳри мақсадҳои дар пеш гузошта ва назорату идоранамоӣ аз болои захираҳои муайян ва зердастон, инчунин ба даст овардани манфиати муфт доништа мешавад.

Дар фаҳми ҳуқуқӣ-чун падидаи иҷтимоӣ фаҳмида мешавад, ки он тавассути пора содир намудани амале ба манфиати порадиҳанда, ки ба кормандони давлатӣ, инчунин гурӯҳҳои хӯрд, ки эътибору имконияташон дар нисбати атрофиён баланд аст, фаҳмида мешавад.

Коррупсия характери махсусро соҳиб аст, ки он дар раванди интиҳобот ва дар амалиёти лоббистӣ баҳри ин ё он манфиат ба мушоҳида мерасад. Дар баробари коррупсия дар бисёр ҳолатҳо ҷиҳатҳои дигари он амсоли коррупсияи сиёсӣ истифода мешавад, ки дар бисёр мамлакатҳо паҳн гаштааст. Хар қадаре ки дар ҷомеа сатҳи ташаккули демократия паст бошад ҳамон қадар дараҷаи коррупсияи сиёсӣ инкишофи баландро соҳиб мебошад. Чун қоида коррупсияи сиёсӣ дар давлатҳои системаи ҳуқуқӣ ва судиашон инкишоф наёфта ва сатҳи пасти соҳаҳои пешрафти ҳаёт рушд мекунад, ки дар он давлат эътибори шахсият, алоқаҳои хешу таборӣ, муносибати рафиқона нисбат ба қонун ва қоидаҳои танзиму таъмини муносибатҳои байниҳамдигарии инсон ва ҷомеа боло меистад. Махсусан дар ҳамин давлатҳо коррупсия дар давлат дар муносибатҳои кормандони дастгоҳи давлатӣ ба вуҷуд

меояд ва маҳз дар он чо пайвастагии бизнес ва ҳокимият ва бизнесу чиноят ба вучуд меояд.

Коррупсия ин гирифтани фоидаи шахсӣ аз ҳисоби чамбият мебошад. Чуноне ки қайд кардем коррупсияи сиёсӣ амалияи худро дар ҳамаи давлатҳо ва дар тамоми чамбият дорад. Дар он чо меае, ки намояндагони маданияти халқҳои гуногун зиндагӣ мекунанд дар ба амалбарории фаъолият хоҳу нохоҳ ба коррупсияи сиёсӣ дучор мешаванд. Махсусан дар чо меаи шарқӣ, ки демократияи ташаккул наёфтаре дорост, коррупсияи сиёсӣ дар муқоиса ба анъанаи тақомулӯфтаи демократияи Ғарб баланд рушд кардааст. Дар он чо шумораи муносибат ба он равона карда шудааст, ки захираҳои дохила дар дасти манфиатҳои гуногуни аҳоли наафтад. Дар давлатҳои Шарқ ӯ давлатҳои чаҳони сеюм боқимондаи арзишҳои анаънавӣ дар дасти худ нигоҳ доштани манфиатҳо ба тақсими нодурусти байни чамбият ва чузъиёти он мебошад.

Дар бисёр ҳолатҳо коррупсияи сиёсӣ ҳатти нави муносибатҳоро дар сиёсат ба вучуд меорад. Беш аз ҳама бизнеси коррупсия сиёсӣ гардонида мешавад, ки ба сохти ҳокимият таъсири бештар дорад. Ин ба он оварда расонидааст, ки барои таҳлилгарон фарқи байни хизмҳои сиёсӣ, ҳокимият, фирма, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохти ташкилшудаи чиноятро муайян кардан душвор мешавад.

Коррупция ҳамчун падидаи манфур дар чо меа сабабҳои зиёду гуногунчабҳа дорад. Яке аз сабабҳои асосии коррупсия омезиши давлат бо иқтисодиёт мебошад, ки он аз таърихи қадими кишвар сарчашма гирифта, дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ боз ҳам бештар доман паҳн кард. Бояд гуфт, ки имконияти даҳолати давлат ба равандҳои иқтисодӣ ҳама вақт барои фоидабинии шахсӣ аз салоҳиятҳои мансабӣ шароит фароҳам меоварад.

Номукаммалии қонунгузорӣ, сатҳи пасти таъминоти модди хизматчиёни давлатӣ, суғур будани назорати давлатӣ ва чамбиятӣ аз болои фаъолияти онҳо, хеле васеъ будани доираи салоҳдиди хизматчиёни давлатӣ дар мавриди қабули қарорҳо низ ба паҳншавии коррупсия мусоидат карда метавонад. Махсусан, дар ҳаёти сиёсии чо меа имконият, шароит ва омилҳои нави ташаккул ва рушди равандҳои коррупсионӣ пайдо гаштаанд, ки метавонанд дар муддати кӯтоҳ сатҳи коррупсионии чо меа ро хеле баланд намоянд. Ҳаракатҳо ва гурӯҳҳои лоббистӣ ҳам дар таркиби ҳокимияти қонунбарор ва ҳам дар таркиби мақомоти дигари давлатӣ, ки дар раванди қабули қарори сиёсӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ сахм доранд метавонанд дар инкишофи чо меаи коррупсионӣ нақши барҷаста бозанд[5;146].

Бештари муҳаққиқон ба коррупсияи сиёсӣ фақат ба як падидаи иртиқоӣ ва ифротии канора менигаранд. Аммо дар баъзе ҳолатҳо айён мегардад, ки вобаста ба давраи ташаккул ва инкишоф коррупсияи сиёсӣ метавонад хосиятҳои мусбат пайдо намояд. Аз чумла дар давраи инкишофи бӯҳронии чо меа коррупсия метавонад ба сифати омилҳои давлатофаринӣ баромад намояд. Сабаб он аст, ки дар замони инкишофи

бӯронӣ сохтор ва низоми сиёсию ҳуқуқии ҷомеа фалаҷ гардида, корношоҷам мешавад. Яъне, дар ҳолати инқирози муносибатҳои расмӣ ва корношоҷамии санадҳои меъёрию ҳуқуқии замони инкишофи бӯҳронӣ ҷои онҳоро муносибатҳои ғайрирасмӣ ва дар бисёр ҳолатҳо амалҳои коррупсионӣ мегиранд. Чунин ҳолатҳо бештар дар сатҳи мақомоти давлатӣ ва ҳатто дар сатҳи олии идоракунии рӯҳ медиҳад.

Душвории мубориза бар зидди коррупсия дар он зоҳир мегардад, ки он натавонад проблемаи ҷиноӣ (криминалӣ), балки иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ низ мебошад. Бо вучуди аз тарафи умум маҳкум намудану қабули декларатсия оид ба мубориза бар зидди коррупсия, он мавҷудияти худро устуворона идома медиҳад. Зиёда аз ин, дар марҳилаи муосир имкониятҳои зиёд барои амалҳои коррупсионӣ пайдо мегарданд, ки натиҷаи ин ба рушди иҷтимоӣ хатарҳои ҷиддиро ба вучуд меорад. Ҳар қадаре ки сатҳи коррупсия зиёд гардад, ҳамон қадар таъсири манфии он ба обрӯи давлат дар миқёси байналмилалӣ бештар мерасад ва ин ба ҷалби сармояи хориҷӣ монеъ мегардад. Ҳамчун таҳдидҳои иҷтимоию иқтисодиро ба аннияти давлатӣ ба вучуд меорад. Барои ҳамин муборизаи таъсирнок бо ин танҳо тавассути амалӣ намудани маҷмӯи тадбирҳои, ки дар асоси сиёсати ягонаи зидди коррупсионӣ бунёд мегардад, имконпазир аст. Ин тадбирҳо бояд дарбаргирандаи ҷорабиниҳои мунтазами давлатӣ бошанд ва тавонанд сабабу шароитҳои, ки тавлидкунандаю парварандаи коррупсия дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ҳастанд, бартараф намоянд.

Хусусиятҳои гуногуни коррупсияро ба инобат гирифта, мақомоти гуногуни давлатӣ ва ҷамъиятӣ бояд барои муборизаи самараноки зидди он ҷораҳо андешад.

Адабиёт

1. Лунев В.В. Коррупсия, ученная и фактическая // Государство и право. 1996. №8.
2. Мишин Г.К. Коррупсия: понятие, сущность, меры ограничения. - М., 1991.
3. Наҳҷ-ул-ҳидоя. –Душанбе,1991.
4. Низомулмулк . Сиёсатнома.-Душанбе, 1989.
5. Зокиров Г.Н. Коррупсия ва хосиятҳои асосии он. //Паёми донигоҳи миллӣ (мачаллаи илмӣ).№1. -Душанбе, 2005.
6. Зокиров Г.Н. Коррупсия. - Душанбе, 2005.

ИСТИҚЛОЛИЯТ - ОМИЛИ МУҲИМТАРИНИ ТАҲКИМБАХШИ РУШДИ ДАВЛАТДОРӢ

Олимова М.Ҳ., Содиқова Ф.М.

Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Аннотатсия: Дар рафти баррасии мавзӯи мазкур муаллифон диққати асосиро ба падидаи марказитарини мавҷудият ва омилҳои асосии бақодории давлатҳои муосир - Истиқлолият равона намуда, дар доираи методологияи илми сиёсӣ исбот карда шуда аст, ки маҳз мавҷудияти ин падида аз ҳасти давлатҳо дар замони муосир дарак дода, суверенитети давлатӣ фактори муайянкунанда ва меъёри муҳим дар муносибатҳои байнидавлатӣ дар шароити имрӯза арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Истиқлолият, давлат, суверенитет, фактор, рушд, давлати Тоҷикистон.

Аннотация: В ходе обсуждения данной темы авторы акцентируют внимание на самом центральном феномене существования и главном факторе выживания современных государств - Независимости, и в рамках методологии политической науки доказывается, что существование этого феномена в Новое время является важным определителем и критерием в межгосударственных отношениях в современных условиях.

Ключевые слова: Независимость, государство, суверенитет, фактор, развитие, государство Таджикистан.

Annotation: During the discussion of this topic, the authors focus on the most central phenomenon of existence and the main factor in the survival of modern states - Independence, and within the framework of the methodology of political science, it is proved that the existence of this phenomenon in modern times is an important determinant and criterion in interstate relations in modern conditions.

Key words: Independence, state, sovereignty, factor, development, state of Tajikistan.

Соҳибистиқлол гаштани кишварҳо дар замон ва макони дигар мазмун ва тобиши нав пайдо менамояд. Таърих гувоҳӣ медиҳад, ки истиқлолият ба даст овардани халқҳо ва кишварҳо масъалаи хеле мураккаб буда, муборизаи пуршиддати сиёсиро зарур мешуморад. Ин муборизаи сиёсӣ дар шаклҳои гуногун ба амал меояд. Аксар вақт истиқлолият дар натиҷаи муборизаи ғайриосоиштаи халқҳо ба даст оварда мешавад. Ин ҷиҳатро таърихи муборизаи мамлакатҳои ба ном “ҷаҳони сеюм” баҳри истиқлолият борҳо тасдиқ намудааст. Дар аксарияти ин мамлакатҳо муборизаи дуру дарози оммаи мардумро нерӯҳои сиёсии ватанпарвар сарварӣ менамуданд. Дар ин айём нерӯҳои сарвари мубориза, асосан аз рӯи манфиатҳои худ амал менамуданд. Яке аз ин гуна қувваҳо буржуазияи навташкилфтаистода буд, ки кӯшиши аз зери таъсири метрополия баровардани кишварро дошт.

Истиқлолият назарияи сиёсест, ки бо роҳбарияти олий ҷоқимияти сиёсӣ пайваст аст. Мафҳуми “истиқлолият” (шакли ғарбии истифодаи он

“суверенитет” мебошад) аз забонҳои лотинӣ ва фаронсавӣ гирифта шуда, (лот. *Suverhitet*, фр. *souverainete*- ҳокимияти олий) маънои ҳокимияти олий дар ҳудуди муайяно дорад. Дар аксарияти кишварҳо мафҳуми “истиклолият” раванди қабули қарори сиёсиро дар дохили давлат ва барои идораи қарорҳои давлатӣ ифода менамояд[2;36].

Истиклолият навъҳои гуногунро соҳиб аст. Аммо, истиклолияти сиёсӣ, истиклолияти давлатӣ ва истиклолияти иқтисодии кишвар бештар муҳиманд. Баъзан, истиклолияти сиёсӣ ва давлатиро муҳаққиқони соҳа як мешуморанд, ки ин нодуруст аст. Мафҳуми “истиклолияти сиёсӣ” нисбат ба мафҳуми “истиклолияти давлатӣ” васеътар буда, ҳодисаҳои гуногунро ҳаёти сиёсии ҷомеаҳо фаро мегирад.

Маврид ба зикри хос аст, ки Истиклолият волотарин ва пунарзиштарин дастоварди давлату миллати тоҷик аст, ки зиёда аз сӣ сол муқаддам муҳимтарин воқеаи таърихӣ сарнавишти миллати тоҷик ба вуҷӯ пайваст- Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид. Ин ҳодисаи фараҳбахш аввали моҳи сентябри соли 1991 ба рух дода, 9 сентябр расман рӯзи Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардида аст. Аз ҳамоно вақт то имрӯз, ин санаи муборак барои миллати тоҷик иди муқаддас маҳсуб мешавад.

Қобили тазаккур аст, ки ин неъматӣ бузург баробари ба даст омадани, нуру зиё, меҳру вафо, ободию озодӣ, ҳамфикрию ҳамзистӣ ва осоиштагиву абадиятро ба мардуми бузурги тоҷик ва Тоҷикистони азиз овардааст.

Дар паҳнои замони миллати мо аз шебу фарози таърих ва озмоишҳои саҳту сангин гузашта бошад ҳам, дастовардҳои фарҳанги асил, ҳувияти миллӣ, забони ноби модарӣ, илму адабиёти оламгирашро нигоҳ доштааст. Ба ҳамагон маълум, ки ниёгони мо бо талқини афкори пунарзиши «Пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек»[1;12] беҳтарин ва равшантарин орзуву омили инсоният ва рукниҳои ахлоқи ҳамаҷаҳо басо орифона ифода намудаанд, ки ин каломӣ пурҳикмат дар тӯли асрҳо барои ташаккули арзишҳои солимӣ башардӯстона хидмат кардааст.

Даврони Истиклолият барои мо имкони воқеӣ фароҳам овард, ки роҳи имрӯзу ояндаи миллат ва пешрафти минбаъдаи кишвари азизамонро ба сӯи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ интиҳоб намоем. Истиклолият барои мо рамзи олии Ватану ватандорӣ, бузургтарин неъматӣ давлатсозию давлатдорӣ мустақил, қору пайқорҳои пайгирунаи созандагӣ, азму талошҳои фидоқоронаи расидан ба истиклолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро омӯзонда, меъёрҳои ҷомеаи шаҳрвандиро таҳким бахшид ва дар як вақт ҳаёти озодонаи ҳар фард ва олитарин дараҷаи баҳту саодати воқеии миллатро таъмин намуд. Истиклолият барои мо нишони барҷастаи пойдорӣ давлат, бақои симои миллат, рамзи асолату ҳувият, идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ ва шарафу эътибори ба ҷаҳони

мутамаддин пайвастан кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистон мебошад. Тамоми сокинони кишвари озоду ободи мо имрӯз ифтихордоранд, ки бисту панҷ сол қабл аз ин нахустин хиштҳои пойдевори истиқлолияти воқеӣ ва давлатдории миллии худро ниҳода, аз шарофати мустақилият соҳиби рамзҳои давлатӣ – Парчам, Нишон ва Суруди нави миллии гардидем[3;7].

Ҳодисаву воқеаҳои пуршӯби ибтидои солҳои навадум водор намуд, ки оид ба масъалаи таъмини амнияти милливу давлатӣ, нигоҳдоштани оромии авзои ҷомеа, пойдории сулҳу субот ва таҳкими истиқлолияти ҳифзи дастовардҳои он андеша кунем, ки ин ҳама як қисми таркибии сиёсати давлатии мо маҳсуб мешуд.

Моҳи ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби ноҳияи Б.Ғафуров Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба арсаи сиёсат шахсиятеро баровард, ки дастовардҳои минбаъдаи кишвар ба номи ӯ иртиботи ҳамаҷонибадоранд[1;11]. Аз рӯзи Сарвари давлат интиҳобгардидани фарзанди барӯманди халқ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми фишангҳои ҳокимият асосҳои сохтори конституционӣ, меъёрҳои танзимкунандаи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар сиёсати ягона роиҷгардида, пули миллии ба муомилот баромад ва шиносномаи миллии дар арсаи ҷаҳонӣ эътирофгардид. Мо яке аз рӯкҳои асосии давлатдории мустақил – Артиши миллии ва нерӯҳои сарҳадиро таъсис дода, ҳифзи марзу буми Ватан ва сарҳади давлати худро таҳти назорати доимӣ гирифт. Чунонки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти мамлакат, Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардаанд:

«Яке аз муҳимтарин дастовардҳои мо дар даврони истиқлолият давлатсозӣ ва давлатдории муосири миллии мебошад, ки моҳиятан шакли ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва дунявиро дорад» [4;317].

Акнун – пас аз гузаштани солҳо ва ба даст овардани баъзе комёбиҳои муҳим метавонем чунин хулоса кунем: «Давраи навини давлатсозию давлатдории мустақилона моро водор сохт, роҳи ислоҳоти иқтисодӣ, дигаргун сохтани шакли моликият, ташаққули иқтисодиёти миллии ва сохторҳои нави идоракунии онро пеш гирифта, ба густариши муносибатҳои бозоргонӣ ва пайвастании низоми иқтисоди Тоҷикистон ба набзи иқтисоди ҷаҳонӣ роҳ кушоем»[5].

Душвортарин муаммои мо дар зарфи бист панҷ сол ин масъалаи истиқлолияти энергетикӣ буд, ки баъди ба низом даровардани сохторҳои ҳокимият роҳбари давлат ҳамарӯза бо он машғул мешуд. Албатта, раванди бонизоми пешрафти иқтисодиёт ва инкишофи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ дар шароити имрӯза, асосан аз истиқлолияти энергетикиву коммуникатсионӣ ва вусъат пайдо кардани роҳсозӣ вобастагии амиқ дорад.

Бинобар ин, нахустин иқдомҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ оғоз бахшидан ба сохтмони нақби Анзоб буд. Сарвари давлат дар ин кор ибтидои ҳама бунёдкориҳо роҳсозию коммуникатсияро дида, даричаи наҷотро низ дар он дарёфта буд. Дар роҳи таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳи кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, ки ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат мебошанд, бо сохтмони нерӯгоҳҳои хурду калони барқӣ- обӣ, хатҳои интиқоли қувваи барқ, туннелҳо, шоҳроҳҳои пулҳои байналмилалӣ мошингард ва даҳҳо иншооти азими инфраструктураи иҷтимоӣ натиҷаҳои нек ба даст оварда шуданд[5].

Қобили қайд аст, ки дар доираи Барномаи дарозмуддати бунёди силсилаи нерӯгоҳҳои хурди барқӣ дар давраи солҳои 2009-2020 даҳҳо нерӯгоҳи обии хурд сохта, ба истифода дода шуд. Аз ҷумла, сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ- обии «Сангтӯда-1», «Сангтӯда-2», ба охир расонда шуд ва он алҳол ба манфиати халқ хизмат мекунад. Хатҳои баландшиддати интиқоли нерӯи барқи Ҷануб – Шимол, Лолазор – Хатлон, Лолазор – Сангтӯда-1, 2 ба истифода дода шуданд. Хусусан, ба кор дармадани хатти 500 киловаттаи Ҷануб–Шимол ва дар пойгоҳи асосии он насб гардидани трансформатори дуҷум – ин ғамхорӣ бузурги Ҳукумати ҷумҳурӣ барои сокинони вилояти Суғд дар мавсими тобистону зимистон маҳсуб мешавад[5].

Доир ба раҳи кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ як силсила тадбирҳои мушаххас амалӣ шуда, сохтмонҳои қитъаҳои алоҳидаи роҳҳои мошингарди Душанбе – Хоруғ – Мурғоб, Душанбе – Рашт – Саритош, нақбҳои автомобилгарди Истиқлол, Шаҳристон, Шоҳроҳи Душанбе – Хучанд – Чанок, нақби Шаршар ва ғайра ба истифода дода шуданд. Баъди истифодаи роҳҳои бузурги байниминтақавӣ имкон фароҳам омад, ки ҳаракати нақлиёт дар дохили мамлакат ва берун аз он тамоми фаслҳои сол имконпазир гардад ва дар ин замина вазъи равуо ва боркашонӣ ба манотиқи гуногуни кишвар сад дар сад беҳтар шавад.

Дар шароити кунунӣ, ки ҷаҳони муосир дорад, таҷкими Истиқлолият, устувор гардонидани пояҳои давлат ва баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии инсон барои на танҳо мардуми мо, балки тамоми инсоният мазмуни ҳаётан муҳим пайдо мекунад. Зеро даҳсолаҳои охир пешрафти босуръати илму техника ва раванди қувват гирифта истодаи глобализатсия инсониятро ба муҳити комилан нав ворид намуда, боиси ташаккул ёфтани низоми фароғи равобити сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иттилоотӣ маънавӣ гардидааст.

Зикр бояд кард, ки дар даврони Истиқлолият давлати ҷавони тоҷикон дар байни мамолики аҳолиаш мусалмон ва умуман ҷомеаи ҷаҳони муосир мавқеъ ва манзалати хос пайдо намуд. Суханрониҳои Президенти мамлакат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаҳои

бузурги байналхалқии давлатҳои аъзои Конфронси исломӣ, ҷонибдории шахсии сарвари давлати мо аз покизагии дини мубини Ислом ва зарбаи саҳт задани ӯ ба даъвогарони ҳамбастагии дини ислом бо терроризму экстремизми байналмилалӣ, ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо мамолики гуногуни олами Ислом аз он шаҳодат медиҳанд, ки имрӯз Тоҷикистони соҳибистиқлол аз зумраи давлатҳои озоду ободест, ки дар он баробари расму оини миллию мардумӣ анъанаҳо ва маросимҳои динӣ риоя мегарданд.

Дар ҷараёни татбиқи ин ҳадаф дар Тоҷикистони соҳибистиқлол дар фосилаи на чандон тӯлонӣ арзишҳои демократӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги давлатдории навин пазируфта шуданд ва онҳо ба таҳкими дастовардҳои истиқлолият, ташаккули ҷомеаи маданӣ ва институтҳои он, инчунин ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мусоидати ғаёб намуданд[3;3].

Мақсади асосии низоми демократӣ дар ҷомеаи мо, пеш аз ҳама таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, фароҳам овардани шароит барои меҳнат ва зиндагии осуда, волоияти қонун, пойдории адолат ва иштироки ғаёли мардум дар идоракунии давлат мебошад, ки ба анъанаву суннатҳои давлатдории миллӣ, арзишҳои ахлоқиву фарҳангии миллат ва дастовардҳои тамаддуни башарӣ таъя мекунад.

Қобили тазаккур аст, ки тавассути истиқлолият Тоҷикистон тоҷикони ҷаҳонро бо ҳам овард ва дари худро ба ҳаммиллатони бурунмарзӣ низ боз намуд.

Дар охир ҳаминро бояд иброн дошт самараи неки истиқлол аст, ки имрӯз Тоҷикистон дар дунё чун давлати сулҳхоҳу сулҳпарвар шинохта шудааст. Таҷрибаи сулҳи тоҷикон манбаи омӯзиши сулҳхоҳони ҷаҳон гашт, ки боиси ифтихори ҳар як қавми тоҷикмиллат аст. Мо бояд аз ин миллати баруманд биболему барои боз ҳам машҳуртар гардидани он кушишу ғайрат намоем. Илова бар ин, бояд гуфт, ки дарвоқеъ, Истиқлолияти давлатӣ ба Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани он дар арсаи ҷаҳонӣ мақому манзалатеро эҳдо намуд, ки дар ҳақиқат миллати тоҷик арзандаи он аст.

Адабиёт

1. Ахбори Шӯрои Олии ҚТ, 1991. №13.
2. Боден Ж. Основоположник концепции государственного суверенитета. М., 1990. 568 с.
3. Маҳмадов А.Н. Истиқлолияти сиёсӣ неъматӣ бебаҳост. //Ба куллаҳои дониш. 27 окт. 2009.16 с.
4. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди ҳафтум [матн] / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2007. - 480 с.
5. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони аҳли ҷомеаи мамлакат. 04.07.2013 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/4666> (санаи истифодабарӣ: 25.10.2019)

ДАВЛАТ ВА ҶОМЕАИ МУОСИРИ ДЕМОКРАТӢ: ТАМОҶУЛҶОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ ОНҶО ДАР ШАРОИТИ ДЕМОКРАТИИ РУШД

Мусоев Сино Бобошоевич - магистранти курси 2-юми ихтисоси сиёсат ва идораи давлатии ДМТ

Аннотатсия: Дар рафти омӯзиши ва баррасии мавзӯи мазкур ба масъалаҳои методологӣ ва илмӣ – назариявии падидаи давлат ҳамчун институти муҳими ҷомеа баҳои илмӣ – назариявӣ дода шуда, исбот гардида аст, ки ҳастии давлат бо ҳастии инсон робитаи зич дошта ҳаёти инсон дар давлати мушаххас сипарӣ гашта, аз мавҷудияти давлат танҳо инсон дифоъ карда метавонад.

Калидвожаҳо: давлат, ҷомеа, институтҳои иҷтимоӣ, сохтори давлатӣ, тамоюлҳои руиши даламатҳо, ҳаёти сиёсӣ.

Аннотация: В ходе изучения и обсуждения данной темы были научно-теоретически оценены методологические и научно-теоретические вопросы феномена государства как важного института общества и доказано, что существование государства тесно связано с существованием человека. может быть защищен только человеком.

Ключевые слова: государство, общество, социальные институты, государственное устройство, тенденции развития государств, политическая жизнь.

Annotation: During the study and discussion of this topic, the methodological and scientific-theoretical issues of the phenomenon of the state as an important institution of society were scientifically and theoretically evaluated and it was proved that the existence of the state is closely related to the existence of man. can only be protected by humans.

Key words: state, society, social institutions, state structure, development trends of states, political life.

Дар замони ҳозира давлат ва ҷомеаҳои муосир тамоюлҳои гуногуни инкишофро соҳибанд. Замон ва макон ба эволютсияи ҷомеа ва давлатҳо хусусиятҳои нав ба навро зам менамояд. Тағйироти инқилобӣ ва ивазшавии марҳилаҳои инкишофи таърихӣ дар фаҳми давлату ҷомеа ва инкишофи онҳо дигаргуниҳои ҷиддӣ ворид месозанд. Шаклҳои давлат, ҳокимият, режими сиёсӣ ва унсурони дигари системаи сиёсӣ, инчунин муносибатҳои қаблан мавҷудбуда дар ҷомеаҳо тағйир меёбанд. Мактабҳои илмӣ ва доктринаҳои сиёсӣ дар бораи инкишофи давлат назари мухталиф пешниҳод менамоянд, ки дар асл онҳо ба сифати таълимоти нави инкишофи давлат ва давлатдорӣ, ки метавонад танҳо дар ҷомеаҳои демократӣ амалӣ гардад, мавриди тадқиқу таҳлил қарор мегиранд.

Таълимоти сиёсӣ, ки омӯзиши тамомияти олам ва гуногунҷеҳрагии онро ҳадафи худ қарор додааст, кайҳост, ки назарияи сиёсии мухталифро дар бораи давлат, инкишофи давлатдорӣ ва умуман ҷомеаи сиёсӣ пешбарӣ

намудааст. Яке аз таълимоти пешбари охири асри XIX ва аввали асри XX назарияи марксистии давлат махсуб меёфт. Он на танҳо масъалаҳои пайдоиш ва махсусияти инкишофи давлат ва ҷомеахоро мавриди баҳс қарор додааст, балки тамоюли хоссаи рушди давлати навтаринро тавсиф намуда, роҳҳои асосии рушд ва тамоюлоти инкишофи онро дар замони муосир баён доштааст. Ба сифати чунин тамоюли инкишофи “давлат”-и марксистӣ ғояи “мурда рафтани давлат” пешниҳод гардидааст.

Ҷанӯз, К.Маркс ғояи “мурда рафтани давлат”-ро асоснок карда буд. Ӯ дар мактубаш ба И.Вейдемейер 5-марти соли 1852 навишта буд, ки: “Муборизаи синфӣ ҳатман ба диктатураи пролетариат меоварад ва худ ин диктатура танҳо давраи гузариш ба нест кардани ҳама гуна синфҳо, гузариш ба ҷамъияти бесинф мебошад. Баробари нест гаштани синфҳо давлат низ аз байн меравад. Зеро давлат аслиҳаи ҳукмронии синфӣ мебошад. Ба муносибатҳои ҷамъиятӣ даҳлат кардани ҳокимияти давлатӣ дар ҳамаи соҳаҳо пайи ҳам зиёдати шуда менамояд ва худ аз худ барҳам меҳӯрад. Ба ҷойи одамхоро идора кардан, чизхоро идора кардан ва ба равандҳои истеҳсоли роҳбарӣ кардан таомул мешавад. Давлат бекор карда намешавад, вай мемирад”. [8;144-152] Аммо, баъди “инқилоби октябр” вазъияти куллан дигар ба амал омад. Ба ҷойи синфҳои антагонистии ҷомеаи сармоядорӣ синфҳои дигар ташаккул ёфтанд. Яъне, баъди инқилоби ҷабрӣ низ синфҳо ва ҷомеаи синфӣ боқӣ монд. Аз ин хотир, таълимоти марксистӣ ғояи “мурда рафтани давлат тавассути пурзур гардонидани он”-ро ба миён гузошт. Ин маънои пурзур гаштани муборизаи синфӣ ва авҷ гирифтани шиддати муборизаҳо дар давраи диктатураи сотсиалистиро дошт.

Дар замони навтарин, ки аксарияти давлат ва ҷомеаҳо рӯ ба демократия овардаву дар шароити демократии рушд қарор доранд, асосан ду тамоюл дар инкишофи давлатҳо ва умуман ҷомеаи сиёсӣ бештар аз худ дарак медиҳанд: **интегратсияи давлатҳо** ва **сепаратизми давлатӣ**. Ҳар кадом тамоюли инкишоф дар шаклҳои гуногун зоҳир мегарданд ва онҳо дар муқобили ҳам қарор доранд. Муҳаққиқони гуногун дар самти муайяну мушаххасгардонии тамоюлоти инкишофи давлатҳо ва ҷомеаҳои демократии дар ҳоли рушд назари хешро тавассути доктрина ва таълифотҳои мухталиф баён доштаанд. Масалан, муҳаққиқ А.Муҳаббатов назари хешро оиди тамоюлҳои асосии инкишофи давлатҳои замони муосир дар асари хеш бо номи “Сиёсатшиносӣ” баён намуда, дар умум на сепаратизми давлатӣ ва на интегратсияи давлатҳоро мутлақо тамоюли асосии инкишофи ҷомеа ва давлатҳои демократии замони муосир наменонад. Ба андешаи ӯ дар баробари ин ду тамоюли зикргардида мебояд демократикунонӣ ва истиқлолияти сиёсии кишвархоро низ ҳамроҳ намуд, зеро тағйиротҳои сифатӣ ва кулӣ дар замони муосир ва бамиёноии падидаҳои ҷадид дар системаҳои сиёсии кишварҳо дар солҳои охир нишон доданд, ки ин ду категория бештар аз худ дарак дода истодаанд. [1;118-119]

Аз гуфтаҳои муҳаққиқ ҳаминро хулоса кардан мумкин аст, ки маҳз ғайримутамарказ намудани ҳокимияти давлатӣ ва тақсими ваколатҳо дар

байни ташкилотҳои болоии давлат ва ҳукуматҳои маҳаллӣ яке аз омилҳои муҳими инкишофи давлат ва ҷомеаҳои демократӣ буда, метавонад заминаҳои қавии прогресси онҳоро дар шароити демократии рушд таъмин намуда бошад, зеро танҳо бо ном демократӣ будан ба давлат ва ҷомеаҳо, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф пайдо намудаанд, кифоят намекунад. Демократия догма набуда, онро мебояд вобаста ба шароитҳои замони ву мақонӣ рушд ва такмил дод.

Аммо, воқеияти тавсифоти илмии замони имрӯза дигар аст. Дар доираҳои илмии муосир миёни мактабҳои илмӣ ва пайравонашон мувоҳидаҳо роҷеъ ба дарёфти роҳи устувори инкишофи ҷомеа ва давлатҳои демократии ҷаҳон то ба ҳол идома дошта, дар ҳар як доираи илмӣ назари муайяни худро перомуни масъалаи мазкур баён намуда, плюрализми назарӣро ба вуҷуд овардаанд. Профессори донишгоҳи Франкфурти лаби Майни Олмон В.М.Штравбер дар асари худ бо номи “Демократикунонӣ аз рӯйи тарҳи Олмон: Инкишоф ва дурнамо” паҳлуҳои муҳими рушд ва инкишофи ҷомеа ва давлатҳои демократии сайёраро мавриди омӯзиш қарор дода, бо асоснокнамоиҳои илмӣ-назариявӣ масъалагузори намуда, мегӯяд, ки “... дар шароити демократии рушд аксари давлатҳои ҷаҳон дар интиҳоби роҳи дурусти прогресс ба мушкилиҳо дучор гашта, самти муайяни ҳаракатро, ки тавонад ба нафъашон хизмат намояд, пайдо карда наметавонанд. Аз ин хотир бо ном демократӣ ҳам бошанд, аз мавқеияти худ дар шароите, ки ҳамон демократия барояшон фароҳам овардааст, дифоъ карда натавониста, дар ҳама ҷабҳаҳо мағлубанд”. [3;45-56]

Гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, ҳаминро бояд илова намуд, ки имрӯз новобаста ба рӯовариҳои бисёрсамтаи давлатҳои ҷаҳони модерн мамулик ва ҷомеаҳои муосири демократӣ дар доираи ду тамоюл инкишофи худро таъмин намуда, рушди минбаъдаи худро дар доираи ду тамоюл: сеапаратизм ва интегратсияи давлатӣ дида истодаанд.

Яке аз шаклҳои зуҳури интегратсияи давлатиро интернационализми давлатӣ ташкил менамояд. Он бештар дар ҳаракатҳои “мондиализм” ва “федералистони олам” ифода мегардад, ки аз солҳои 20-уми асри ХХ ибтидо мегиранд. Онҳо муттаҳид намудани давлатҳо, ҷомеаҳо ва минтақаҳои оламро ҳадафи худ қарор медоданд. Раванди муттаҳидгардонӣ дар асосҳои федеративӣ ба амал омада, бояд ҳукумати умумиҷаҳониро таъсис мегардонид. Намояндагони ҷараёнҳои сиёсии мазкур солҳои 20-уми асри ХХ ғояи ташаққули Иёлоти Муттаҳидаи Аврууро ба миён гузошта буданд.

Таназули Лигаи Миллатҳо, пайдоиш ва инкишофи фашизм, ҳатари ҷанги нави ҷаҳонӣ ва идоранашавандагии олам мондиалистонро ба ҳулосае меовард, ки роҳҳои аз воқеияти сиёсӣ ҳалосӣ ёфтавро пайдо кунанд. Муносибатҳои байни халқҳо ва давлатҳо бояд дар асосҳои нав ва таркиботи мутамаркази ҷаҳонӣ бунёд гарданд. Асосҳои ғоявии ҳаракати мондиалистон дар асари С.Страйт “Иттиҳод ё бесарусомонӣ” (1939) таҷассум ёфта аст. Дар давраи баъдичангӣ мондиалистон ва федералистон ташкилотҳои хешро дар ИМА ва Аврууро созмон доданд. Машваратҳо ва анҷуманҳо даъват намуданд.

Тадричан ҳаракатҳои мазкур васеъ гашта, бештар хосияти зиддичангӣ, патсифистӣ, ҳамкорӣ ва ҳамраъӣ бо СССР-ро пайдо намуда, дар муҳолифат бо СММ қарор гирифтанд. Таъсири мондиалистон ва федералистон ба равандҳо ва муносибатҳои сиёсии дохилидавлатӣ дар зери фишори мақомоти мухталифи СММ тадричан паст гаштан гирифт.

Баъди Ҷанги дуҷуми Ҷаҳон созмонҳои зиёди федералистӣ ташаккул ёфтанд, ки мақсади муттаҳидгардонии олам ва аз як марказ идора намудани онро чун давраи аввали ҳадафи асосӣ медонистанд. Аз ҷумла, “Иттифоқи федералистони аврупоӣ”, “Ассотсиатсияи умумичаҳонӣ барои федератсияи чаҳонӣ”, ки ҳоло бо номи “Ҳаракати умумичаҳонии федералистон” маълум аст, чунин ҳадафҳо доранд. [5;177]

Баъди Ҷанги дуҷуми Ҷаҳон таълимоти гуногун дар бораи муносибатҳои байни давлатҳо, инкишофи олам ва низоми нави давлати чаҳонӣ, роҳҳои ташаккули ҷомеаи башарӣ пайдо гардид. Муҳаққиқон лоиҳаҳои зиёди сохтори конститутсионии давлати нави чаҳониро пешниҳод намуданд. Дахҳо лоиҳаи конститутсияи умумичаҳонӣ тартиб дода шудаанд. Ғояи сиёсии аз маркази ягона ва тавассути ҳукумати умумичаҳонӣ идора намудани оламо фикри ботил намедонистанд. Ҳатто, ташаккули муттаҳидшавии сиёсии оламо масъалаи ҳалшуда меҳисобиданд.[2;84] Ҳоло ки мақомоти ҳукумати чаҳонӣ бунёд нагардидааст, вазифаҳои онро бояд иттифоқҳои минтақавӣ ба иҷро расонанд.

Ҳамин тариқ, яке аз тамоюлҳои дигари инкишофи давлати муосирро минтақагарой ташкил медиҳад.

Глобалистҳо давлатҳои оламо ба ҳафт минтақаи асосӣ ҷудо менамоянд.[4] Интегратсияи дохилӣ асоси инкишофи онҳоро ташкил медиҳад. Ё худ гуруҳи дигари муҳаққиқон оламо ба Шимол ва Ҷануб ҷудо менамоянд. Ин ҷиҳат дар андешаҳои В.Брандт бештар мушоҳида мегардад. Минтақагароиро ибтидои федератсияи чаҳонӣ медонанд. Интегратсияи Аврупои Ғарбӣ шакли беҳтари ибтидои федератсияи чаҳонӣ ҳисобида мешавад. Дар навбати худ федератсияи чаҳонӣ бошад, шакли беҳтари давлат ё ҳукумати чаҳонӣ доништа хоҳад шуд. Муҳаққиқон Я.Тинберген ва Д.Фишер ба сифати идеологҳои он баромад менамоянд.

Ба инкишофи давлатҳо ва минтақаҳо раванди глобаликунонии сиёсат ва муносибатҳои сиёсии давлатҳо таъсири ғаъол мерасонанд. Глобалистҳо бар андешае мебошанд, ки агар олам ягона бошад, пас бояд тарҳи умумиро дарёфт намудан лозим аст ва онро ҳамчун низоми глобалӣ тавсиф менамоянд. Чунин муносибати методологӣ дар ғаъолияти онҳо ииз инъикос мегардад. Қариб 20 тарҳи глобалии ҳалли масъалаҳои умумичаҳонӣ пешниҳод мешавад. “Ҳудудҳои инкишоф”-и Д.Медоуз ва “Динамикаи чаҳонӣ”-и Д.Форестер аз қабиле онҳост. Консепсияҳои мазкур навъи аввали ислоҳоти низоми нави олам аст.

Глобалистҳо низоми нави чаҳониро дар заминаи инкишофи мавзунӣ тамоми ҷомеа, ки ахлоқи нави гуманистӣ ва ҳамраъӣро ба роҳбарӣ мегиранд, ба амал оварданианд.

Дар раванди қувват гирифтани глобализми сиёсӣ ва интернационализми давлатӣ масъалаи истиқлолияти миллӣ пеш меояд. Мақоми давлати миллӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ ба таври воқеӣ ба эътибор гирифта намешавад. Ба андешаи глобалистҳо тамоюли бузургдавлатӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ кӯҳна гардидааст. Аз ин хотир, онҳо давлати миллиро ба анъанаи замони гузашта мансуб медонанд. Истиқлолияти давлатиро монеаи инкишофи ҷомеаи навин меҳисобанд. Аз байн бардоштани сарҳадоти миллӣ бояд заминаи ҳатмии “инқилоби инсонӣ” баромад намуда, ғояи марказии онро “миллатгароии умумичаҳонӣ” ташкил диҳад. Чунин маъниҳо дар андешаҳои бисёр муҳаққиқон инкишоф ёфта, то ба инқори принсипи “истиқлолияти миллӣ” мерасанд. Онҳо ғояи муосири “давлати миллӣ”-ро воситаи ҳимояи манфиатҳои эгоистӣ дониста, онро ба сифати омили дуршавӣ аз манфиатҳои умумиинсонӣ маънидод менамоянд. Моликияти давлати миллиро сабаби асосии мочароҳои байни давлатҳо медонанд. Ҳатто, аз истифодаи ибораи “низоми моликияти миллӣ” худдорӣ намуда, ба ҷойи он ибораи “захираҳои ҳудудии давлати миллӣ”-ро истифода менамоянд ва “моликияти умумисайёравӣ ба захираҳо”-ро барқарор карданӣ мешаванд. Барои амалӣ намудани чорабиниҳои мазкур бунёди муассисаю ташкилотҳои байналмилалиро пешниҳод доранд, ки идораи самараноки умумисайёравӣ ба ихтиёри онҳо меафтад.

Тамоюли дигаре барои инкишофи давлат ва ҷомеаҳои муосири демократӣ ин кӯшиш барои ташаккул додани идеология мебошад. Давлат ва ҷомеа, агар идеологияи ягона надошта бошанд, оҳиста-оҳиста функцияи муттаҳидкуниашонро гум мекунад. Ба давлат ва ҷомеаҳои сермиллат идеология хеле зарур мебошад. Маҳз, идеологияи ягонагӣ ва муттаҳидӣ давлатҳои замони муосирро мустаҳкам карда метавонад.

Дар шароити ҳозира интегратсияи давлатӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ комил мегардад. Дар назарияи сиёсӣ, асосан мақоми **3** мактаби илмӣ дар бораи интегратсияи давлатӣ эътироф гардидааст:

- 1) **мактаби функционализм**, ки интегратсияи иқтисодиро аввал медонад. Зеро давлатҳо дар бештари ҳолатҳо аз таҳдидҳо ба истиқлолияти сиёсӣ меҳаросанд ва ҳамкориҳои пайвастаю мунтазамро намехоҳанд;
- 2) **мактаби федерализм**, ки интегратсияи сиёсиро дар зери шиори “ҳукумати умумичаҳонӣ” афзал медонад;
- 3) **равияи С.Хантингтон**, ки маҳдудгардонии равандҳои интеграсионии байни давлат ва ҷомеаҳо, инчунин инкишофи беҳудуди онро дар заминаи тамаддунҳо пешниҳод менамояд.

Дар амалияи ҷамъиятӣ равандҳои интегратсионӣ бештар давлатҳои Амрикои Шимолиро дар доираи НАФТА (Аҳдномаи Амрикои Шимолӣ дар бораи савдои озод) ва давлатҳои ҳавзаи АСЕАН (Ассотсиатсияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ)-ро фаро гирифта аст. Аммо, Иттифоқи Аврупо сатҳи комилтарини интегратсияи давлатию ҷамъиятӣ шинохта шудааст. Асосҳои концептуалии ташаккул ва инкишофи Иттифоқи Аврупоро вазири корҳои

хориҷии Фаронса Р.Шуман ва сиёсатшинос Ж.Монне пешниҳод намуда буданд.

Дар Иттифоқи Аврупо дар баробари сохторҳои муштаракӣ ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ воҳидҳои ҳаёти сиёсӣ низ ташаккул ёфтаанд. Махсусан, дар соҳаи ҳаёти ҳизбӣ ва системаи муносибатҳои ҳизбӣ ташаккули ҳизбҳои сиёсии умумиаврупоӣ назаррасанд. Ташаккул ва инкишофи Иттифоқи аврупоӣ сотсиалистӣ; Ҳизби халқии аврупоӣ; Федератсияи ҳизбҳои либералӣ ва демократии Иттифоқи Аврупо; Демократҳои аврупоӣ пешрафт ва ғайраҳо чунин андешаҳои тақвият медиҳанд.

Дар тамоми минтақаҳо равандҳои интегратсионӣ авҷ гирифтаанд. Онҳо халқҳо ва мамлакатҳои гуногунро ба ҳам пайваستا, аз якдигар вобаста мегардонанд. Фаъолияти созмонҳои байналхалқии ғайриҳукуматӣ ва байниҳукуматӣ аз рушди чунин тамоюл шаҳодат медиҳанд. Созмонҳои зиёди байниҳукуматӣ таъсис ёфтаанд, ки муносибатҳои байни давлат ва ҷомеаҳои хоса демократиро мустақиман танзим менамоянд. Ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ бошанд рӯз аз рӯз зиёд гашта, дар танзими муносибатҳои байни халқҳо ва кишварҳо саҳм мегиранд. Махсусан, дар сиёсати ҷаҳонӣ СММ, Иттифоқи Аврупо, “Ҳаштгонаи бузург” ё худ Клуби Рамбуё, Созмони давлатҳои амрикоӣ, Созмони ягонагии Африқо, Созмони давлатҳои хориҷкунандаи нафт, Созмони конференсияи исломӣ, Бистгонаи бузург ва ғайра нақши барҷаста доранд.

Воқеияти олами муосир инкишофи сепаратизми давлатиро, ки тамоюли дигари инкишофи давлат ва ҷомеаҳои муосири демократианд, низ тақвият медиҳад. Ҳодисаҳои дигаре низ ташаккул меёбанд, ки бо равандҳои интегратсионӣ дар муқовимат қарор доранд. Низомии нави ҷаҳонӣ фақат аз фанои “чанги сард” ва аз байн рафтаи “империяҳо” иборат набуда, афзудани сафи давлатҳои нави миллӣ ба сифати актори мустақими муносибатҳои байналхалқӣ низ воқеият аст. Ҷараёнҳои гуногуни сиёсӣ, динӣ ва махсуси дигар ҳарчи бештар худмухториро талаб менамоянд. Дар қатори майлонҳои интегратсионӣ федералистӣ тақсими давлатҳои калон ва аз байн рафтани “империяҳо” ба амал омад. Ба таври осоиштаю созишкорона тақсим гардидани Чехословакия, аз ҳам ҷудо гаштани Ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, пароканда гаштани давлати федеративии Югославия аз он дарак медиҳанд. Илова бар ин, амалҳои марказгурезӣ дар минтақаҳои гуногуни олам инкишоф ва тақвият меёбанд. Махсусан, ҳодисаи Косово, соҳибистиклол гаштани Абхазистон ва Осетияи Ҷанубӣ дар низомии ҷаҳонӣ тазодҳо ва муқовиматҳои гуногунро ташаккул медиҳанд. Масъалаи муносибат ба тамоюлҳои мухторияти комил пайдо намудани воҳидҳои алоҳидаи давлатҳои миллӣ ҷомеаи ҷаҳониро ба қисматҳо ҷудо месозад. Гуруҳи муҳаққиқону сиёсатмадорон вобаста ба манфиатҳои миллии давлати хеш истиқлолияти якero ҷонибдорӣ ва чунин тамоюлро дар макони дигар рад менамоянд, ки ин вобаста ба доираи манфиатҳои онҳост. Ба вазъияти баамаломата норавшаниҳо ва ноаниқҳои меъёрҳои санадҳои сиёсии байналмилалӣ ва ҳуқуқи байналхалқӣ мушкилии дигар зам менамоянд.

Дар инкишофи муносибатҳои байниҳамдигарии акторҳои сиёсати ҷаҳонӣ масъалаи сатҳи муносибатҳои байни давлатҳои мутараққӣ ва давлатҳои сатҳи инкишофашон миёна дар шароити демократии рушди давлатҳои сайёра аҳамияти муҳим пайдо менамоянд. Агар дар асрҳои XIX-XX муносибатҳои савдоӣ ва робитаҳои истеҳсоли давлатҳои собиқ метрополия ва мустамликаҳо, дар байни давлатҳои мутараққӣ ва давлатҳои ақибмонда доимо авҷ гирифта, ҳиссаи зиёди муносибатҳоро ташкил меода бошанд, пас чунин ҳолатро дар замони муосир мушоҳида намудан мушкил гардидааст. Интегратсияи иқтисодӣ, асосан дар байни ҳуди мамлакатҳои мутараққӣ сурат мегирад. Чунин ҳолати муносибатҳо ба ташаккули интегратсияи сиёсии байни давлатҳо ҳалал мерасонад. Яъне, сарҳадоти нави ҷудой ва тақсим гаштани халқҳою кишварҳо ташаккул меёбад. Мафҳумҳои “марказ” ва “музофот” дар маънои нав эҳё мегарданд. Ҳоло мафҳумҳои мазкур беш аз пеш дар маънои сиёсати ҷаҳонӣ, нобаробарӣ дар байни давлатҳои муқтадир ва мутараққӣ аз як тараф ва давлатҳои заифу бенаво аз ҷониби дигар фаҳмида мешаванд.[4] Ҳолати мазкур тафрикаи ҳолис буда, ҷудоиро байни онҳо ҳарчи бештар мегардонад, зеро назми ҷадиди ҷаҳонӣ, ки дар доираи тарҳҳои гуногуни геополитикӣ ва геостратегии акторони сиёсати байналхалқӣ дар ҳоли татбиқшавӣ қарор дорад, дар пояи реализми муосир устувор аст, ки макотиби ҷонибдори ҳамин гуна шаклгрии сиёсати ҷаҳонӣ, маҳз мактабҳои равияи реалистӣ маҳсуб мешаванд, ки ҳадафи аслии онҳо бо роҳи мондиаликунонии олам таъмин намудани идорашавандагии ҷаҳон аз як марказ ва ташаккули низоми анархо-реалистӣ мебошад, ки чунин низом давлатҳои миллиро ба коми худ фуру бурда, ҳолати десувверенизатсияи универсалиро ба миён меоварад. Ин маҳви ҷомеа ва давлатҳост.

Дар робита бо гуфтаҳои боло ҳаминро бояд илова намуд, ки демократия яке аз мураккабтарин ва пурихтилофтарин падида дар ҷомеа ба ҳисоб рафта, имрӯз он ба роҳи рушд, тамоюли инкишоф, ченаки андозанамоии муносибатҳои идорӣ-сиёсӣ яъне меъёри муносибат баромад карда, дар самти қабули арзишоти марбут ба он дар ҷомеаҳои имрӯза муносибатҳои мухталиф арзи ҳастӣ доранд. Аз ин ҷост, ки бунёди ҷомеаи демократӣ чунбиши ҷаҳонӣ дорад ва ҳар кишвари тозаистиклол барои муайян намудани ишқишоф ва низоми давлатдорӣ модели демократии давлатдориро интихоб менамояд, ки ин роҳи самараноки рушд ва идоранамоист. Гуфтаҳои болоро хулоса намуда, ҳаминро бояд гуфт, ки давлат дар ҳақиқат унсури муҳими ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб рафта, дар шароити муосири навин ва ҳолати демократии рушд дар замони муосир демократия бе далат ва давлат бе демократия вуҷуд дошта наметавонанд.

Адабиёт

1. А.Муҳаббатов. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2014.
2. А.Тоинби. Цивилизация перед судом истории. М., 1995.
3. В.М.Штравбер. Демократикунонӣ аз рӯи тарҳи Олмон: Инкишоф ва дурнамо. Техрон, 2013

4. В.Брандт. Восточная политика. //Научная статья. Изд. Институт диаспоры и интеграции. М., 2013. №9.
5. Г.Н.Зокиров. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2010.
6. Доклад Ген-сек. ООН «О мировых регионах и рост влияние стран СОВБЕЗ ООН на них». Нью-Йорк, 1981. Преамбула. №36/103.
7. Д.Медоуз. Пределы роста. пер. с англ. М., 1991. С.132
8. К.Маркс. Избранные произведения. Т.1. М., 1986.

БЕНИЗОМӢ ДАР САТҲИ НАЗАРИЯ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ: ГЛОБАЛИЗАТСИЯ ВА ТАШАККУЛИ “НИЗОМИ НАВИ ЧАҲОНӢ”

Раҳмонов Муродҷон Наимович

Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ.

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба назарияи муносири муносибатҳои байналхалқӣ, манзари умумии олам, глобализатсия ва ташаккули Низоми Нави Ҷаҳонӣ, тақдири ояндаи давлатҳои замони муосир мавриди омӯзиши қарор гирифта, муаллиф баҳри нигоҳдошт ва ҳимояи давлатҳои миллӣ ҷонибдори ташаккули тарҳи полиархияи олам буда, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳамчун давлати миллӣ вобаста ба нигоҳдошт, ҳифз ва таъмини Истиқлолияти сиёсиаш дар оянда ташаккули тарҳи геополитикии Хуросони Бузургро ногузир медонад.

Калидвожаҳо: Манзараи умумии олам, муносибатҳои байналхалқӣ, глобализатсия, глобализаторон, афкори голиб, актор, реализм, манфиатҳои миллӣ, Низоми Нави Олам, Хуросони Бузург.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с современной теорией международных отношений, общей картиной мира, глобализацией и формированием нового мирового порядка, будущим современных государств. И для сохранения и защиты национальных государств автор выступает за формирование глобальной полиархии, а для Республики Таджикистан как национального государства в сохранении, защите и обеспечении своей политической независимости является формирование геополитического проекта Великого Хорасана неизбежным.

Ключевые слова: иконография мира, международные отношения, глобализация, глобализаторы, парадигмы, акторы, реализм, национальные интересы, Новый Мировой Порядок, Великий Хорасан.

Annotation: The article examines issues related to the modern theory of international relations, the general picture of the world, globalization and the formation of a new world order, the future of modern states. And for the preservation and protection of national states, the author advocates the formation of a global polyarchy, and for the Republic of Tajikistan, as a national state, the formation of a geopolitical project of the state is in preserving, protecting and ensuring its political independence. Great Khorasan. inevitable.

Keywords: *General view of the world, international relations, globalization, globalizers, winning ideas, actors, realism, national interests, the New World Order, Greater Khorasan.*

Муносибатҳои байналхалқӣ ин яке аз бахшҳои муҳимтарин ва мураккабтарини ҳаёту фаъолияти давлатҳои замони муосир ба ҳисоб рафта, имрӯз майдони рақобат ва шикасту рехти режимҳои сиёсии гуногун, инчунин ҷаҳорҷӯби татбиқи *мега-ҳадафҳои* қудратҳои ҷаҳонӣ гардида аст.

Он системаи мукаммали робитаҳои дорои характери сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки ташаккул ва рушду инкишофаш имрӯз дар заминаи *андеша ва афкори ғолиб* сурат гирифта, доктрина ва концепсияҳои мавҷуда заминаҳои назариявии мавҷудият ва ташаккул, маҷмӯи робитаҳои мустақими миёни давлатҳо ва равандҳои ҷорӣ замон бошанд инъикосгари ҷанбаи амалии он мебошанд.

Дар замони муосир муносибатҳои байналхалқӣ дар доираи концепсия, доктринаҳо ва парадигмаҳои гуногун рушду инкишофи хешро таъмин намуда истода аст. Аммо парадигмае, ки имрӯз миёни назарияҳои мавҷудаи низомии муносибатҳои байналхалқӣ бартарият пайдо намудаву манбаи асосии ғоявии системаи байналхалқии муносибатҳоро ташкил медиҳад, ин парадигма ва ё таълимоти реалистии низомии муносибатҳои байналхалқӣ аст, ки ҳамчун идеяи ҳукмрон мавқеи марказӣ ва аҳамияти махсусро доро мебошад. Ғояи марказии ин таълимоторо “муносибатҳои байналхалқӣ - ҳамчун сиёсат ва мубориза барои ҳокимият” ташкил дода, асосгузори мактаби реалистӣ бошад, муҳаққиқи амрикоӣ Ганс Моргентау ба ҳисоб меравад.

Г.Моргентау ҳадаф аз пешниҳоди назарияи мазкурро дар авлабият бахшидани самтгирии сиёсати хориҷии Амрико доништа, ин кишварро дар меҳвари муносибатҳои байналхалқӣ дидан хоста, ҷонибдори ташаккули низомии якҷаҳатии олам бо сарвари Амрико аст.

Ӯ зидди низомии полиархӣ олам буда, мавҷудияти ҳар гуна *актори* муносибатҳои байналхалқиро ба ҷуз аз Амрико напазируфта, онро таҳдид ба амният ва манфиатҳои миллии Амрико медонад.

Принсипи асосии таълимоти реализми сиёсиро ин амал дар ҷаҳорҷӯби манфиатҳои миллии ташкил дода, баҳри ҳимояи онҳо дилхоҳ восита ҳақ шуморида мешавад.

Минбаъд, баъд аз Моргентау таълимоти мазкурро муҳаққиқони дигар ба монанди Ҷ.Кенан, К.Томп, З.Бжезинский, У.Ростоу, С.Хантингтон ва дигарон тақомул доданд, ки маҳсули кори онҳо низ дар доираҳои мухталиф мавриди омӯзиш қарор доранд.

Дар умум, таълимоти реализми сиёсӣ ҳилофи ҳастии давлатҳои миллии буда, дар замони муосир мавҷудияти онҳоро зерӣ суол мебарад, ки ин ғайри қобили қабул аст. Иконографияи ҷаҳони муосирро трендҳои вуқӯъпазир ва мавҷудияти давлатҳо рангин мегардонанд.

Дар баробари мавҷудияти таълимоти болозикри муносибатҳои байналхалқӣ назарияҳои гуногун ба монанди неореализм, ратсионализм, рефлексивизм, постструктурализм ва постмодернизм низ арзи ҳастӣ доранд, ки агар моҳияти онҳоро мавриди омӯзиш қарор дода, натиҷагирӣ намоем, ба хулосае меоем, ки ҳеҷ яке аз онҳо ба манфиати аксари давлатҳои миллӣ набуда, назарияҳои мазкур дар пояи манфиатҳои рӯзафзунӣ Амрико ва Ғарб асос ёфтаанд.

Кулли таълимоти болозикр имрӯз ба хоҳири дар сартосари ҷаҳон таъмини *гегмонияи Амрико ва Ғарб* замина фароҳам оварда истода, ҳадаф аз он бунёди *низомии беназмӣ* - “*Низомии Нави Ҷаҳонӣ*” мебошад. Тартиботи навини ҷаҳон бо аз байн бурдани дилхоҳ қувваи муқобил оламро бояд зеро *як ҳукумат* муттаҳид сохта, идорашавандагии онро аз як марказ таъмин намояд, ки ин низ дар доираи манфиатҳои ҳамон актороне, ки хилофи ташаккули низомии полиархӣи оламанду манфиатҳои миёни ҳам гармонизатсияшуда доранд, ба ҳисоб рафта, вектори геофилософияи сиёсати байналхалқиро самташро тағйир медиҳад. Аз ин рӯ, давлатҳои муосирро мебарояд, ки дар доираи манфиатҳои ҳаётан муҳими хеш бо ҷонибдорӣ аз низомии “полиархӣ ва ё бисёрқутбаи олам” хоҳ дар шакли блокӣ ва ё қутбӣ дар низомии муносибатҳои байналхалқӣ мавқеи устувори хешро пайдо намоянд. Ба ташаккули акторон - қутбҳои ҷадид мусоидат намуда бошанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар доираи имрӯз ормон ва минбаъд ҳадафҳои геополитикиаш дар замони муосир тарҳи геополитикии “*Хуросони Бузург*” - чун актори ҷадид ва яке аз қутбҳои устувори мамӯлики шарқӣ дар оянда метавонад баромад намояд, ки ташаккули он мавқеи ин кишварро дар арсаи сиёсати байналхалқӣ муқаррару мушаххас ва устувор гардонид, мутсақилияти сиёсии онро миёни мамӯлики абарқудрат ба пуррагӣ метавонад таъмин намояд.

(ниг. Ба расми – 1.)

Олами муосир пур аз таззодхост. Агар шахс бо мақсади мушоҳида ва омӯзиш ба ҷаҳони муосир назар афканад, пешорӯйи ӯ ҳатман равандҳои ҷорӣи замон намудор мегарданд. Ба монанди ҷанг, сулҳ, ташаккули давлату созмону ташкилотҳои нав, бастанӣ шартномаҳо, озмоишҳои гуногунсоҳа, кашфиётҳои соҳавӣ ва ғайраҳо диққати мушоҳидро ба худ ҷалб менамоянд. Аммо, қобили тазаккур аст, ки аз миёни падида ва равандҳои болозикр ба ҷашми бинанда падидаву равандҳои сиёсии замон бештар ҷилвагар мегарданд. Зеро *сиёсат - инсониятро бе ихтиёр ба олами худ мекашад*.

Шаклгирии муносибатҳои сатҳи гуногун дар низомӣ сиёсии олам ва тағйирпазирии сифатӣ ва куллии онҳо дар замони муосир вобаста ба самтӣвазнамоӣи вектори манфиатҳои субъектони алоҳида иконографияи имрӯзаӣ оламу аз манзараи қаблӣи он куллан дар тафовут гузошт.

Муносибатҳои сифатан нав дар раванди фаъолияти ҳаётии давлатҳои муосир, ихтирооти дастгоҳу мошинолоти рақамӣ, нанотехнология ва татбиқи амалияӣи он дар ҳаёту ба ҷузъи таркибӣ ва ҷудонопазири рӯзгори одамон табдил ёфтани он, гувоҳ аз тағйирпазириҳои азими сайёра мебошанд.

Муттаҳид гардидани низомӣ иттилоотрасони ҷаҳон дар асоси бамӣёноӣи “торнигори анкабути ҷаҳонӣ” - *интернет* дар замони имрӯза ҷаҳонро ба “деҳқада”-е табдил дод, ки қариб ҳама якдигарро мешиносанд ва оиди якдигар маълумоти кофӣ доранд.

Прогресси илмӣ-техникӣ барои инсоният албатта баҳра ва ғановати зиёд овард, ки кашфиётҳои нодири аср самараи он аст ва ин ҷанбаи мусбӣи масъала доништа мешавад. Аммо, паҳлуи манфии он бошад, ба таври муғризона истифода шудани технологияи муосир аз ҷониби субъектони алоҳидаӣи сиёсати байналхалқӣ ва оғози равандҳои глобаликунонӣи олам мебошад, ки раҳой аз ин гирдоб барои аксари кулли давлатҳои ҷаҳон басо мушкул арзёбӣ мегардад.

Глобализатсия, дар асл раванди маснӯъ ва хатарноки фурубарандаи давлатҳо, миллатҳо ва тамаддуну фарҳангҳои ҷаҳонӣ буда, дар забони тоҷикӣ тарҷумаи таҳтуллафзи он - *ҷаҳонишавӣ* ворид гардида, дар истеъмолоти забонӣ ба кор бурда мешавад, ки ин калима моҳияти аслии падидаро ифода карда натавониста, онро аз аслаш дур мегардонад. Глобализатсия - ин на “*ҷаҳонишавӣ*”, балки иҷборан “*ҷаҳоникунонӣ*” мебошад.

Ҳадафи асосӣи глоблизаторон ин ташкили интегратсияи умумисайёравӣ ва дар доираи арзишоти умумӣ муттаҳид гардонидани тамоми давлатҳо буда, татбиқи амалии ин интегратсия Созмони Миллалӣ Муттаҳидро ба дастгоҳи ягонаи марказӣ - ҳамчун механизми идоранамоӣ, Ҳазинаи Байналмиллалӣ Асборро бошад, ба Бонки Умумичаҳонӣ бо асбори ягонаи умумисайёравӣ, давлатҳои алоҳидаро бошад, тариқи муттаҳиднамоӣ ба 12-15 федератсияи умумичаҳонӣ мубаддал намоянд.

Глобализатсияро *вестернизатсия* низ меноманд, зеро ба сифати меъёри муносибат ва манбаи ғоявии ин раванди ташаккулёфтаистода идеология ва арзишоти *гарбӣ* баромад менамоянд.

Ин раванд аз нимаи дуюми асри XX вусъат пайдо намуда, ҳадаф аз он ин бунёди “*Низоми Нави Ҷаҳонӣ*” мебошад.

“*Низоми Нави Ҷаҳонӣ*” - ин нуқтаи кулминатсионии глобаликунонӣ доништа шуда, он низоми *беназмӣ* ва *бехудой* дар рӯи замин доништа мешавад, зеро дар доираи ин низоми инсоният бояд аз арзишоти маънавии худ ба монанди ахлоқ, дин, анъана, фарҳанг ва тамаддуни хеш ба пуррагӣ даст кашада, талаботи маънавии худро тавассути ақида ва арзишоти нав, ки универсалианд қонеъ гардонида, ҳукумати ҷаҳониеро, ки дар садри он *чаими ҳамабин* (всевидающее око) қарор дорад, эътироф намояд.

Айнан ҳамин ибора яъне *New World Order* (Низоми Нави Ҷаҳонӣ) дар охири асри XX ба таври расмӣ аз ҷониби собиқ Президенти Амрико Ҷорҷ Буш (падар) мавриди истифода қарор гирифта, мавсуф аз ногузир будани чунин як тартибот дар доираи ҳадафҳои ИМА ба инсоният “*мужда*” дода буд.

Ташаккули *Низоми Нави Ҷаҳонӣ* ин маънои маҳви умумисайёравии давлатҳои миллиро дошта, мубориза алайҳи ин зухуроти дар ҳоли вуқӯъ вазифаи ҳар як фарди огоҳ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро”. С.Айнӣ.
2. “Хуросон аст ин ҷо”. Муҳаммадҷон Шакурӣ.
3. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои рӯзмарраи инкишофи давлати муосир”. Мақолаи ассистенти кафедраи сиёсатшиносии ДМТ Назриев К.Қ. “Лоихаи Хуросони Бузург” - тарҳи геополитикӣ барои фардо: зарурат ва аҳамияти он.

ЗАБОН ДОНӢ ҶАҲОН ДОНӢ

Раҳимзода Очагул

Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М. Осимӣ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур, моҳият ва мазмуни забон баррасӣ карда шудааст. Доир ба мавзӯи мақолаи мазкур суханрониҳои Президенти мамлакат гуфта шудааст. Инчунин, фикру ақидаҳои шоиру нависандагони ватанӣ оид ба моҳияти забон оварда шудааст. Дар доираи он зарурати омӯзиши забонҳои хориҷӣ, алалхусус забони англисӣ мариди баррасӣ қарор дода шудааст.

Аннотация: В данной статье рассматриваются сущность и содержание языка. Отмечается выступления Президента страны по теме данной статьи. А также, приведено мнения отечественных поэтов и писателей о сущности языка. В этом контексте обсуждалась необходимости изучения иностранных языков, особенно английского языка.

***Annotation:** This article discusses the essence and content of the language. The speeches of the President of the country on the topic of this article are noted. And also, the opinions of domestic poets and writers about the essence of the language are given. In this context, the need to study foreign languages, especially English, was discussed.*

Ҳукумати мамлакат ба руиҳи соҳаи маориф ва таълиму тарбияи насли наврас ҳамеша аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Дар доираи ин омӯзиш ва аз худ намудани забонҳои хориҷӣ, махсусан англисӣ русӣ шарт ва зарур мебошад²⁴.

Вақте, ки суҳан дар бораи забон меравад, зарур аст, ки дар бораи моҳияти он муълумоти кофӣ дошта бошем. Дар адабиётҳо қайд карда шудааст, ки **забон** (**форсӣ**: زبان) - воситаи муҳимтарини муомилоти инсоният. Туфайли забон мардум бо ҳамдигар иртибот барқарор мекунад, афкори эҳсосоти хостаҳои худро ба дигарон интиқол медиҳанд²⁵.

Вобаста ба ин, пайваста дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дорои ҳидоятҳои дурандешона ва далелҳои ифтихорангез дар самти забон гуфта мешавад. Сарвари давлат дар ин дастури роҳнамо дар замони истиқлоли тайкардаи Тоҷикистони азизро хеле равшан ва омӯзанда таҳлил карда, вазифаҳои ояндаи Ҳукумати ҷумҳуиро ба саҳми мардуми ватани азизамон мерасонанд. Яке аз вазифаҳои муҳими дар паём ироагардида - ин омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳақиқат, барои ҳар миллати мутамаддин дар пешбарии илмҳои дигар нақши забони англисӣ хеле муҳим мебошад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳшида ба рузи забон қайд менамоянд, ки **забон неъматӣ бебаҳои зиндагии аҳли башар мебошад. Инсон фақат тавассути забон метавонад эҳсос ва фикру андешаҳои худро иброз намояд. Забони миллӣ ойнаи пурчилои таърих, ҷаҳони маънавӣ ва хираду маърифати ҳар як халқу миллат ба шумор меравад.**²⁶

Хусусан забони англисӣ дар қатори аз шаш забони бузургтарин забонҳои дунё дар иҷроиши фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид меистад. Имрӯзҳо аксар маҳсулоти истеҳсолкардаи мамолики олам, ки дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба фуруш бароварда мешавад, иҷроиши чунин амалиётҳо бевосита бо забони англисӣ ба роҳ монда мешавад. Шахсе, ки

²⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон. 21.12. 2021, ш. Душанбе.

²⁵ Забон чист. [Захираи электронӣ] / - <https://tg.wikipedia.org/wiki/>

²⁶ Суҳанронии Пешвои миллат ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ] / - <https://www.khf.tj/node/>.

агар забонро бо таври даркорӣ надонад, хусусиятҳои маҳсулоти фурухташавандаро ба таври кофӣ пайдо карда наметовонад. Бинобар ин, забони англисиро забони илму техникаи ҷаҳони муосир меноманд.

Пас аз баромадани Фармони Президенти мамлакат “Дар бораи такмили таълими забонҳои англисӣ ва русӣ” ва “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2010” таълим ва омӯзиши ин забонҳо чараёни нав пайдо кард.

Пешвои муаззами миллат дар ин хусус бо камоли дилсузӣ мефармояд, “Донишҷӯи забонҳои дигар, махсусан забонҳои русӣ ва англисӣ барои наврасону ҷавонони мо талаби рӯз аст. Аммо, ин тамоюл набояд сабаби ба забони шеваи тоҷикӣ роҳ ёфтани унсурҳои нозарури бегона гардад. Аз ин рӯ, мо дар оянда низ дар самти ҳифзу гирифтани забони давлатӣ ва рушти ҳамҷониби он ҳамаи иқдоми заруриро амали хоҳем кард”.

Дар робита ба гирифтани забони модарӣ Аскар Ҳаким мегуяд, ки мо бояд ҳар як маънои калимаи тоҷикиро омӯзем. Лоик мегуяд, ки касе онро надонад шири мадар ба ӯ ҳаром аст. Асосгузори сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ қайд менамоянд, ки ин забони наб аз ҷонгудоз аст. Инчунин, яке аз нависанда ва шоъири машҳури ватанӣ Муъмин Қаноат таъкид менамояд, ки ин забон пур аз меҳру ҷавҳар иборат аст. Фарзона ин забони модариро ба меҳан монанд мекунад Гулруҳсор ба ҳастии миллат шабоҳат медиҳад.

Дарвоқеъ бо тақозои замон, имруз ҳар як фарди бедордил бояд барои ғанӣ гардидани забони модарӣ ва омӯхтани забонҳои кишвар хориҷ кушиш намуда, ба мутолиаи китоб диққати аввалиндарачи диҳад. Инчунин, ҷиҳати баланд бардоштани маърифатнокии худ саъю талош намояд. Бахусус, ба омӯзиши забонҳои англисӣ ва русӣ - ҳамчун забонҳои муоширати байналмилалӣ низ эътибори аввалиндарача диҳад.

Дар ҷаҳони техникаву технология имруз забони англисӣ ва русӣ ҳамчун забонҳои ҳукмрон маҳсуб меёбанд. Ҷомеашиносон ба он хулосае омаданд, ки на танҳо технологияи информатсионӣ, балки аксарияти маълумот ва адабиёти зарурии замони муосирро бо забонҳои англисӣ ва русӣ дастрас кардан мумкин аст.

Ҷомеашиносон ва коршиносон ба хулосае омаданд, ки на танҳо технологияи информатсионӣ, балки аксарияти маълумот ва адабиёти зарурии замони муосирро бо забонҳои англисӣ ва русӣ дастрас кардан мумкин аст. Мувофиқи таҳлилҳо аз 100 ҷисди маълумот ва ё адабиёти лозимие, ки дар шабақаҳои интернетӣ ҷо карда шудаанд, 70 ҷисди он ба ин ду забон таалуц доранд.

Аз ин лиҳоз, бо мақсади шинос шудан бо тамоми маълумотҳои илмию техникаи замони муосир ба ҳар як фарзанд мебошад, ки бо ин забонҳои дар боло овардашуда ҳарф ва мулоқот карда тавонанд, ки зеро талаботи замини муосир мебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон. 21.12. 2021, ш. Душанбе.
2. Забон чист. [Захираи электронӣ] / - <https://tg.wikipedia.org/wiki/>
3. Суханронии Пешвои миллат ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ] / - <https://www.khf.tj/node/>

АҚИДАҲОИ АХЛОҚИЮ ИҶТИМОИИ АБУАЛИ ИБНИ СИНО

Содиқова Ф.М.

Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

Аннотатсия: *Ба фикри Ибни Сино, агар ҳар як шахс инсонӣ комил шудан хоҳад, бояд ҳатман эроду эътирози дӯстонашро ба инобат гирад. Ба андешаи Ибни Сино, инсон дар ҳар давра замон муҳити иҷтимоӣ иҳота кардааст. Аз ин рӯ ӯро муносибатҳои ҷамъиятӣ ба худ хеле сахт ҷазб кардаанд. Инсон дар таҳти таъсири ҳаёт, алоқа ва робитаҳои ҳамдигари инкишоф меёбад. Ба ақидаи мутафаккир, дар ташаккули инсон муҳити иҷтимоӣ ва маънавӣ, алалхусус таълиму тарбия, саҳми арзандае мегузорад. Ба ақидаи ӯ, инсон дорои қувваи эҷодӣ буда, тарафдори хайр ва зидди бадӣ аст. Ӯ на танҳо таъсири муҳити иҷтимоӣ ахлоқиро эҳсос мекунад, балки ба он моҳирона таъсир низ мерасонад.*

Аннотатсия: *По словам Ибн Сины, если человек хочет стать совершенным человеком, он должен учитывать замечания и возражения своих друзей. Согласно Ибн Сине, человека всегда окружала социальная среда. В результате его привлекли к связям с общественностью. Человек развивается под влиянием жизни, общения и взаимозависимости. По мысли мыслителя, социальная и духовная среда, особенно образование, вносит ценный вклад в формирование человека. По его словам, человек обладает созидательной силой и выступает за добро и против зла. Он не только чувствует влияние социальной и нравственной среды, но и умело воздействует на нее.*

According to ibn Sina, if any person wants to become a perfect human being, he must take into account the comments and objections of his friends. According to ibn Sina, man has always been surrounded by a social environment. As a result, he was attracted to public relations. Man develops under the influence of life, communication and interdependence. According to the thinker, the social and spiritual environment, especially education, makes a valuable contribution to the formation of man. According to him, man has a creative power and is in favor of good and against evil. He not only feels the influence of the social and moral environment, but also skillfully influences it.

Аз Шайхурраис дар бораи ҳодисаҳои ҷамъият ва сиёсат осори зиёде мерос намондааст. Асарҳои дар давраи вазирӣ оид ба андозу сарбозҳо навиштаи ӯ боиси ихтилофҳои дарборӣ гардида, ба сараш бадбахтиҳои зиёдеро ба вучуд овардаанд. Чунончи, ибни Синоро ҳабс ва молу мулкашро мусодира кардаанд. Баъд аз ин ӯ ба таълифи асарҳои сиёсӣ машғул нашудааст. Вале ин чунин маъни надорад, ки ӯ сохту муносибатҳои ҷамъият, идоракунии давлат ва ғайраро таҳқиқ накарда бошад. Таҳлили осораш нишон медиҳанд, ки яке аз ҷойҳои асосии таълимоти ӯро ақидаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ ташкил мекунад.

Афкори иҷтимоӣ ва сиёсии Шайхурраис дар китоби “Китоб-уш-шифо”, “Донишнома” ва ғайра ифода ёфтаанд. Вале ақидаҳои иҷтимоию сийсии ӯ то ҳол ба пурраги омӯхта нашудаанд. Ҳоло он ки омузиши онҳо аз бисёр бобатҳо зарур буда, ҷаҳонбинии мутафаккир аз таъсири ӯро ба наслҳои оянда муқаррар намуда, таърихи афкори сиёсӣ ва иҷтимоии халқҳои тоҷику форсро мукамал менамояд.

Яке аз он қасоне, ки роҷеъ ба андешаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии Ибни Сино андаке суҳан рондааст, олими марсисти немис Герман Лей мебошад, ки ӯ дар “Очерки истории средневекового материализма” афкори материалистии мутафаккирони асрҳои миёнаро таҳлил намуда, дар омади суҳан дар ҳафт саҳифа ақидаҳои иҷтимоии Ибни Синоро низ таҳлил кардааст.

Аммо таҳқиқот ӯ то ҳол нопурра мебошад. Зеро ки дар асари вай афкори Шайхурраис бо ақидаҳои Абӯнасири Фаробӣ якҷоя таҳлил шудааст. Аз ин хотир ба ки таалуқ доштани ин андешаҳоро исбот намудан мушкил мебошад. Вале Г.Лей сабаби ба таҳлили ҳодисаҳои ҷамъият машғул нашудани Ибни Синоро дуруст нишон додааст. Ба фикри ӯ, дар замони Ибни Сино, ки пас аз андаки Фаробӣ зистааст, муносибатҳои иҷтимоӣ ва сиёсии давр ба дигаргуниҳои ҷиддӣ дучор нагаштаанд. Аз ин ҷиҳат Ибни Сино осори Фаробиро ба назар гирифта, ба таҳлили масъалаҳои ҷамъияти машғул нашудааст.

Қаси дигаре, ки ба андешаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии Ибни Сино андаке тавсиф додааст, ин профессор Муҳаммад Болтаев аст. Ӯ дар “Вопросы гносеологии и логики в произведениях Ибн Сины и его школы ” дар чанд абзас афкори иҷтимоию сиёсии мутафаккиро низ тадқиқ кардааст. Ромодин В.А., ҳам чанд абзаси рисолаи “Великий учений Средней Азии Ибн Сина”-ро ба таҳлили ин масъала бахшидааст. Вале аз сабаби он ки таҳлили ҳамаи ин муаллифон умумист, Тадқиқоти мо дар омӯзиши афкори иҷтимоии Ибни Сино аз қадамҳои аввалин аст.

Пеш аз ҳама Ибни Сино ҷамъияти инсониро аз олами ҳайвонот фарқ кардааст. Ба ақидаи ӯ, ҳайвонот ба ҷизҳои табиат қаноат мекунад. Вале агар инсон ба неъматҳои табиӣ қаноат мекард, ё ҳалок ё маишаташ бисёр саҳт мешуд. Пас ин, ҷуз ҷизҳои табиат, ба неъматҳои моддӣ, мисли пахта, ҷомаи дӯхта, пойафзол ва ғайра, низ муҳтоҷ мешавад. Аммо ҳайвон соҳиби либосу хӯроки табиист. Инсон барои пӯшидану хӯрдан ба зироату саноат низ эҳтиёҷманд аст. Ин фарқи якуми инсон аз ҳайвон аст. Вале инсонӣ воҳид

саноату зироатро инкишоф дода наметавонад. Барои ин вай ба каси дигар, ки нон пазад, порча бофад мӯҳтоҷ ҳастем. Пас инсон муҳтоҷи муовинат аст. Ин фарқи дуввуми инсон мебошад. Аммо инсон ба фикру забон саноату зироатро намедихад. Зеро ки танҳо бо ёрии забон фикрро ифода намудан мумкин аст. Забону нутқ ва фикр тафовути сейюми инсонро ташкил медиҳанд. Инсон пеш аз он ки сухан гӯяд, чанд зинаро тай мекунад. Зинаи аввалини ӯ овозу ишора аст. Аммо ба воситаи онҳо ҳам ӯ тамоми мақсади худро баён карда наметавонад. Аз ин рӯ, онҳо ба мароми инсон мувофиқ нестанд. Инсон танҳо дар зинаи сеюми тарақиёт ки забон ном дорад, орзую омили хешро ифода карда метавонад. Вай бо ёрии забон касбу ҳунарҳои гуногунро низ ёд мегирад.

Ба ақидаи Ибни Сино, ҳолатҳои рӯҳи психикии инсон, аз қабилӣ ханда, ғам, тачҷуб, тарс, ваҳм ва ғайра, аз такомули ҳолатҳои ҳиссии ҳайвонот низ фарқ мекунад. Тафовути дигари ӯ ин аст, ки аз хурдсолӣ ба ин ё он ҳунар дил мебандад ва дар синни балоғат ба омӯзиши он машғул намешавад. Вале ҳайвон ба таълим мӯҳтоҷ нест. Бинобар ин ҳайвон зебоҳои дунёро аз қабоҳату разолат тамиз намедихад ва чизҳои зебо, монанди савт ва ғайраро, офарида наметавонад. Ба андешаи Ибни Сино, тафовути муҳими инсонро нафси нотикаи ӯ ташкил медиҳад, ки бо ёрии он ҳақиқату моҳияти ашъё ва ҳодисаҳои идрок мекунад. Мувофиқи концепсияи иҷтимоии Ибни Сино, инсон табиатан иҷтимоӣ буда, аз коллективу муносибатҳои ҷамъиятӣ берун зиндаги карда наметавонад. Инсон дар ҳамон сурат хушбахт мегардад, ки бо одамони дигар муттаҳид ва робитаҳои иқтисодию маънави дошта бошад. Ӯ танҳо дар сурати бо дигарон алоқаманд будани худ талаботи хешро доир ба неъматҳои моддӣ қонеъ гардонида метавонад. Сабаби гуногунии одамон, яъне касбу корҳои мухталиф пайдо намудани онҳо, низ дар ҳамин аст. Зеро агар ҳамаи одамон подшоҳ мешуданд, бе неъматҳои моддӣ монда, аз гуруснаги ҳалок мегардиданд. Ё агар тамоми одамон коргар мебуданд, бе подшоҳу раису мудир монда, яксара нобуд мегаштанд. Пас одамон муттаҳид шудаанд, ки якҷоя меҳнат карда зиндагии худро таъмин кунанд. Ин ғоя дар чунин суханони Ибни Сино.

“Хирадмандон медонан, ки агар ҳамаи мардум подшоҳ ва шаҳриёр бишаванд, ҳамаги аз байн мераванд. Ва агар ҳамаашон ранҷбар ва коргар ва тобеъ ва рият бишаванд, подшоҳу султоне дар байн набошад, ҷумлаги фони ва ҳалок мешаванд. Ҳамчунон ки агар ҳамаги дар тавонгари ва сарват мусови ва баробар бо якдигар бишаванд, касебарои касе кор намекунад ва ато ва муовинати дӯст аз дӯст мунқатеъ мегардад. Ва агар ҳамаги фақиру мӯҳтоҷ бошанд, аз фақру фалокат ва бечораги ҷон месупоранд. Пас тафовути аҳволу ихтилофи иқдор сабаби бақои зиндагии одамизодагон мебошанд.

Ибни Сино, чун арасту инсонро ҳайвони ҷамъияти меномад. Вале фарқи инсон аз ҳайвон дар ин аст, ки дар ҷараёни зиндагӣ обутоб ёфта, соҳиби ақлу хирад ва қувваи эҷодӣ мегардад. Вай тавассути забон донишу таҷрибаи хешро ба каси дигар меомузонад. Вале ҳайвон аз ин ори аст. Ба фикри Ибни Сино, инсон хайру шарро аз ҳам фарқ мекунад ва аз ин рӯи

нақшаи муайян зиндаги ва ҳаракат менамояд. Инсон то он вақте ки зинда аст. Барои ҳаёт мубориза мебарад. Ҳаракату фаъолияти инсон дар натиҷаи талаботи моддӣ ба амал меояд. Аз баски ҳаёт одамонро пайваستاаст, онҳо аз чамъият берун зиндаги карда наметавонанд. Вале, ба ақидаи Ибни Сино, манфиату андешаҳои одамон аз якдигар фарқ мекунанд. Ин тафовутро дар аснои таҳлили манфиати одамон дарк намудан мумкин аст.

Ба фикри Ибни Сино, инсонро давру замон ва муҳити иҷтимоӣ ихота кардаанд. Ҷӯро муносибатҳои чамъиятӣ ба худ хеле сахт ҷазб кардаанд. Инсон дар таҳти таъсири ҳаёт, алоқа ва робитаҳои ҳамдигари инкишоф меёбад. Ба ақидаи мутафаккир, дар ташаккули инсон муҳити иҷтимоӣ ва маънавӣ, алалхусус таълиму тарбия, саҳми арзандае мегузорад. Чунончи, ӯ дар рисолаи “Тадбир манзил” таълим медиҳад, ки агар подшоҳ дар сиёсат хато кардан нахоҳад, бояд ба маслиҳату машварати дӯстони оқилу олим гӯш диҳад. Зеро ки оқилон айбу иллатҳои ӯро баён намуда, вайро аз хатоҳои гуногун эмин медоранд. Ба фикри Ибни Сино, агар ҳар як шахс инсонии комил шудан хоҳад, бояд ҳатман эроду эътирози дӯстонашро ба инобат гирад.

Ба ақидаи Ибни Сино, азбаски зинадгии инсон дар чамъият чараён меёбад, ӯ таъсири онро низ дарк мекунад. Вале ӯ дар чараёни зиндаги озод набуда, балки бо равиши умумии воқеаҳо тобеъ аст. Ҳаёти ҳар як шахс узви чудонашавандаи ҳодисоти чамъиятист. Аз ин рӯ чараёни умумӣ ӯро бо роҳе мебарад, ки хоستانу нахостани вай аҳамият надорад. Ибни Сино бо муҳити иҷтимоӣ алоқа доштани инсонро қоиил бошад, ҳам инсонро мафбул намехисобад. Ба ақидаи ӯ, инсон дорои қувваи эҷодӣ буда, тарафдори хайр ва зидди бадӣ аст. Ӯ на танҳо таъсири таъсири муҳити итимоиро эҳсос мекунад, балки ба он моҳирона таъсир низ мерасонад. Сабаби пайдоиши чамъият қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии инсон аст. Ибни Сино иллоти табиӣ пайдоиши чамъиятро эътироф кунад ҳам, дар тақомулитарқии инсон саҳми ҳалқунанда доштани меҳнатро дуруст нафаҳмидааст. Вай танҳо бо туфайли меҳнат аз олами ҳайвонот чудо шуда, иҷтимоӣ, яъне “маҷмӯи муносибатҳои чамъиятӣ” гаштани инсонро наредонист.

Адабиёт

1. Александров Г.Ф. Учения Аристотеля о категориях бытия. Дар китоби Аристотеля. Категории. М., 1939.
2. Айни С. Шайхурраис Абуали ибни Сино. Асарҳо. Ҷ.ХI, китоби 1. Душанбе 1963.
3. Болтаев М.Н. Ақидаҳои фалсафии Абӯали Ибни Сино. Душанбе 1969.
4. Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана. М., 1960.
5. Джалилов М. Илм дар бораи пайдоиши замин сабабҳои таъғироти сатҳи он. Душанбе. 1967.
6. Закуев А.К. Психология Ибн Сины. Баку, 1958.
7. Ризвонь Акбар. Абуалӣ Сино. Тешроне 1433.
8. Ибни Сино. Донишнома. Сталинобод 1957.

РОЛЬ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В ЭПОСЕ «ГУРУГЛИ»

Назаров Х.Д.

Технический колледж ТТУ имени академика М.Осими

Аннотация: *Дар мақола тимсоли шахсияти барҷаста дар эпоси «Гуругли» дида баромада шудааст. Аз нигоҳи анъанавии халқи тоҷик хислатҳо, қобилиятҳо ва маҳоратҳои шахсияти барҷаста дар образҳои бадеии қаҳрамонони эпоси «Гуругли» қайд карда шудааст.*

Калидвожаҳо: *Гуругли, инсон, эпос, халқ, баҳодур, мукаммал, муҳаббат, дӯстӣ, тарбия, шахсияти барҷаста.*

Аннотация: *В статье рассматривается идеал совершенного человека в эпосе «Гуругли». Подчеркивается в традиционном представлении таджикского народа черты характера, способности и умения идеального человека в художественных образах героев эпоса «Гуругли».*

Ключевые слова: *Гуругли, человек, эпос, народ, богатырь, совершенство, любовь, дружба, воспитание, совершенный человек.*

В истории культурного развития таджикского народа педагогическая мысль занимает весьма важное место. Ярким подтверждением этого является народная педагогика таджикского народа. Известно, что опыт воспитания подрастающих поколений, складывающийся на протяжении многих веков, когда еще не существовало понятие «педагогика», мысли, убеждения и суждения людей по различным вопросам воспитания, сложившиеся в ходе исторического развития в обобщенной форме, сохранились в устном виде и в течение веков передавались из поколения в поколение, главным образом в процессе труда, в традициях, обычаях, обрядах, ритуалах, играх, этнографических и исторических материалах, фольклоре и т.д. Закрепляя сложившиеся традиции, народная педагогика проявлялась в моральных законах и обычаях. Социальный опыт, нормы поведения, система принятых народом приемов и методов воспитания передавались от одних поколений другим и усваивались ими прежде всего как определенные знания умения и навыки, приобретенные предыдущими поколениями. Таджикская народная педагогика впитала в себя вековые обычаи по воспитанию. Древние таджики создали множество мифологических преданий, легенд, сказок, достонов о происхождении жизни на земле, явлениях природы, религии, легендарных героях, духов, воплощающих в себе первобытные верования и представления. В этих жемчужинах искусства, являющихся продуктом мысли древних таджиков, педагогические, нравственные, общественно-эстетические идеалы своего времени были осмыслены в наивной форме веры в сверхестественные силы. В особенности идеал совершенного человека есть концентрированное выражение цели таджикской народной педагогики, в целях и идеалах которой проявляются воспитательные потребности народа по подготовке молодого поколения к жизни.

В традиционном представлении таджикского народа издревле существовали десять черт характера или, вернее, признаков, способностей, умений идеального

человека: в учебе-мудрец, во сне-чуток, в бою-герой, в делах-умелец, в словах-остроумен, в застолье-весельчак, перед законом - честен, перед высшим - не льстец, перед низшим - не лев, в воде - пловец.

Формирование человека начинается с первых же дней появления на свет, а у таджиков считается - что даже в утробе матери, поскольку возраст определяется не со дня рождения, а со дня зачатия. И закономерно, что в эпосе, который был народным учителем и почитался в каждой семье, воссозданы исполинские характеры, восхищающие нас и по сей день своей гармонией и совершенством. «Формирование совершенного человека в «Гуругли» является одной из «наиболее обобщенных и суммарных формул», лейтмотивом дидактических идей эпоса» [2,14].

Совершенство человеческой личности входило в понятие о человеческих достоинствах. В число человеческих доблестей входило обязательное соблюдение таджикских обычаев, законов, обрядов, участие в богатырских состязаниях. Богатыри «Гуругли» именуется «молодцами, исполненными девяносто девятью достоинствами - доблестями». В Авазе мы видим выносливость, в Нурали - силу, мудрость - в Сахи, красноречие - Ширмо, в Гулиноре - красоту. Эти черты героев раскрываются как в поступках, так и в описании. В эпосе нравственно быть физически сильным и красивым. Характеристика здесь начинается с описания физического облика. Зоркость глаз и меткость стрельбы, выносливость тела, сила и ловкость рук - этими эпитетами наполнено описание физических качеств героев.

Физическая сила богатырей гармонично сочетается с умом и смекалкой.

Ум, мудрость, прозорливость народа и его богатырей возводятся в ранг высшей человеческой добродетели. Олицетворением таких качеств является приемный сын Аваза Хасан - предсказывающий все, что произойдет в мире, на девяносто девять лет вперед и вещающий то, что произошло девяносто девять лет тому назад. Хасан-мудрый советник и богатырь. При принятии решения по любому вопросу его совет имеет решающее значение. При этом он не только воин, но и знаток военной тактики. Гулиноре в эпосе «Гуругли» отличается богатырской силой. Она легко справляется с иноземным богатырем Назаром. Умеет Гулинора действовать, где нужно, хитростью.

Следующий ярчайший представитель богатырей - Шодмон. Шодмон - это физически красивый мужчина, обладающий великолепными не только внутренними, но и внешними данными, в нем мы видим пример единения физической и духовной красоты. Шодмон вступил в дружину Аваза по доброй воле, оставив семью. Он обладает целым комплексом умений и навыков: вкусом в одежде, соблюдением правил этикета, умением искусно играть на музыкальных инструментах, петь волшебным чарующим голосом, которому нет равных во всей вселенной (даже враги восхищаются песнями Шодмона, знанием художественной словесности, общей образованностью. «Красавец - воин» - это результат этнического воспитания и обучения. При этом Шодмон - один из лучших воинов чамбульской страны. Он отличается от других героев такими чертами характера, как мягкость, вежливость, учтивость, нежность, но в то же время он смел, храбр, непримирим к врагам и, как все богатыри эпоса, - большой патриот своей родины.

В эпосе воплощена идеология героя – человеческой личности, которая становится воплощением народа, его идеалом: «Я - это мы, мы- это я». Здесь властвует принцип героической этики, который является переносом идеи единства» все в одном, одно во всем» на общество. Благодаря индивидуализму таджикское общество отличается уважением к личности человека, к человеческому «эго», самолюбию. В таджикском обществе никогда не подавлялась индивидуальность отдельного человека, и в то же время каждый таджик ощущал себя индивидуальным воплощением коллективных интересов, то есть интересов своей семьи, своего народа - и народа в целом.

Примером совершенства является и богатырь Нурали. Он обладает истинно рыцарским сердцем, первым откликается на участие в поединке с врагами и подвергает себя наибольшей опасности. Сохранение чести и исполнение долга для богатыря Нурали превыше всего, во имя этого он готов пожертвовать своей жизнью. Он обладает огромным чувством собственного достоинства, неуступчив и тверд в однажды принятом решении. Осознание своей богатырской мощи часто приводит к запальчивости, переоценке собственных сил, но его мужество и неустрашимость, не имеющие пределов, составляют основу героического характера. Исследователь И. С. Брагинский справедливо замечает, что «образ эпического богатыря Нурали - плод богатейшей фантазии народа, отражающей его понимание героизма и мужества» [1,41]. Эпос показывает, кого народ считает героем, и за какие заслуги. Описание поведения богатыря Нурали вызывает восхищение слушателей, потому что его подвиги совершаются во имя общенародных интересов защиты чамбульской державы.

Каждый из богатырей как бы дополняет своими чертами образ основного героя-Аваза. Аваз как совершенная личность формируется в труде, деятельности, борьбе. Он наделен могучими качествами эпического богатыря, мудрого, рассудительного вождя. Он бескорыстен и благороден, он самый мудрый человек страны, и слова его безошибочны и глубоки. Разница между государем – Авазом и его богатырями не только функциональная, но и состоит в том, что это личность незаурядная по своим способностям. Аваз определяется как Августейший и единственный (нет ему равных, подобных), рожденный по воле Неба. Под влиянием солнечно-космических излучений в человеческом обществе рождаются люди, которых ученые называют «пассионарными». Пассионарные люди своим мощным энергетическим свечением заражают всех окружающих энтузиазмом, подвигают людей на творческие свершения, подвиги и прогресс культуры. Как правило, их очень немного, но их энергия позволяет им развиваться.

В образе Аваза воплощена вековая мечта народа об идеальном правителе-государе, который бы явился защитником народа, поборником мира, свободы и справедливости. Чтобы обладать ликом святого, необходимо самому быть высоконравственным и духовно чистым. Лишь лучший из совершенных людей имеет моральное право возглавить народ.

В глазах героев - богатырей чамбульской державы власть «Аваза» - единственный оплот. Она покоится на справедливости, а не на силе. Защита правителя- государя осознается ими как защита страны. Образ героя - вождя

высоко поднят над реальной жизнью, в высшей степени идеализирован, органически вписывается в тот мир, который так красочно обрисовал народ устами певца-гуруглихона. Образ Аваза - главная воспитательная ценность эпоса.

В тот исторический период, когда создавался эпос «Гуругли», идеалом поведения был человек, обладающий свободой индивидуальной инициативы, но в то же время живущий интересами всего коллектива, то есть богатырь - герой. В этом таджикский эпос перекликается с другими народными эпосами. Исследователь грузинского эпоса «Витязь в тигровой шкуре» Ш. Руставели Саргис Цалишвали отмечает, что идеал в представлении народа - «рыцарь». «Рыцарь» - эталон идеального мужчины в эпосе; «Рыцарь - это не просто герой, богатырь, руководствующий только желанием отличиться. Помимо героизма, рыцарство требует от человека скромности, преданности и самоотверженности в дружбе... Представленные в поэме идеальные герои руководствуются глубокими чувствами любви и дружбы Шота Руставели, выдвинув эти черты на первый план, с огромной поэтической силой нарисовал возвышенный образ рыцарства» [7, 98].

О людях героической эпохи Гегель писал, что они «...не довольствуются идиллической скудностью духовных интересов, а волнуются глубокими страстями, ставят себе значительные цели: вместе с тем ближайшая среда индивидов, удовлетворение их непосредственных потребностей ещё является результатом их собственной деятельности» [3, 270]. Идеал, к которому стремились в своей жизни герои - богатыри чамбульской державы можно определить как исполнение богатырского долга, как жажду красивой и яркой героической жизни, достойной уважения. Всем им присуще сознание свободы своих действий и ответственности за каждое свое действие. Нет ничего более достойного, чем способность преодолеть зло, в борьбе с ним одержать победу, не иначе как выйдя навстречу врагу. «Таджики были прежде всего народом - воином. Они были победителями по своим преданиям, они осознали себя таковыми. Это вошло в историческую память народа, сохранилось в его фольклоре» [4, 10].

Битва, поединок - основная стихия героев чамбульской державы. При этом они милостивы к поверженному врагу, не разоряют его землю, не уводят людей в плен, то есть проявляют гуманность.

Необходимо отметить, что в эпосе не только взрослые герои выступают в качестве «эталона» совершенных личностей, но и дети (Нурали, Шерали, Гулиноор, Хасан), прослеживается «в зародыше» идеал совершенного человека. Причём в эпосе нет простого любования детьми, с ними связываются определенные исторические перспективы. Маленькие герои храбро встают на защиту своей родной земли и с честью выполняют порученное им задание. Они искусно владеют оружием, так же, как их отцы, полны достоинства, храбрости, гордости, решимости, твёрдости.

Таким образом таджикский народ воспел себя в «Гуругли», в богатыре, которым хотел бы возглавить жизнь, и прославил свою выносливость, дав ей имя богатыря Аваза, силу назвав её Ширмо, отвагу, олицетворив её в Гулинооре, мудрость, окрестив её Ачаюнус, и словесный дар, дав ему имя Гуругли. Выбору

имени ребенку и самому факту наречения придавалось немаловажное значение у таджиков. Имя ребенка должно было сочетаться с его предназначением. Считалось, что от удачного выбора имени зависит вся будущая жизнь ребенка, его судьба. Правильно подобранное имя должно было охранять ребенка от несчастий и помогать ему в жизни. Предпочтение отдавалось именам, характеризующим положительные явления, примечательные качества человека, свойства предметов.

В образах эпоса отражены прежде всего те стороны человеческой природы, которые обладали в глазах народа нравственной значимостью и расценивались ими как добрые. Нельзя не согласиться с В. Д. Шадриковым в том, что «обосновывая идею Родины, воспитывая чувство патриотизма, мы не можем пройти мимо такого явления, как народный герой, гений. В национальном герое, гении проявляется то, что зреет в народе целые поколения» [8,89]. «Общий предок воплощал духовное начало рода. Для нации в этой роли выступают национальные герои. Без героев нет нации, как без предка нет рода» [6,69]. Народные представления об идеальной, совершенной личности самым непосредственным образом способствовали воспитанию таких совершенных личностей. Идеальный образ богатыря всегда оставался надежным стимулом для самосовершенствования.

Наши предки в «Гуругли», создав уникальный образ «первого красавца Вселенной» Гулоим, наибольшей художественной силы, наибольшей поэтичности достигают все-таки в описании чувств, помыслов, деяний и внешности наших прародителей. Таджикский героический эпос - это гимн целомудрию, честности, духовной чистоте, великодушию, высокой нравственности женщины.

Женщина всегда пользовалась почетом и уважением в таджикском сообществе, иногда даже слишком большой свободой, отчего сложилось традиционное представление о таджичке как о своевольной, стремящейся активно влиять на супруга. По представлениям таджиков, женщина может быть красивой самыми различными способами и средствами. Таджикки никогда не стремились к унификации идеала красоты, так как считали, что каждая женщина определенный образец, то есть поощрялся полнейший индивидуализм. Таджикки считали, что каждая женщина от рождения награждена частичкой Неба, и задача женщины найти в себе эту божественную часть, раскрыть ее и умело подчеркнуть.

Обращение к эпосу как к энциклопедии древних таджиков позволяет проследить, как здесь ценятся персонажи, наделенные особым талантом, они описываются в эпосе с особой теплотой. Они по праву считаются ценнейшим достоянием чамбульской страны. Как молодой певец Саки, известный далеко за пределами чамбульских владений, бесстрашный богатырь Аваз - непревзойденный певец и музыкант.

Совершенный человек, по-таджикски, талантлив! Владение музыкальным инструментом у таджиков издревле входило в перечень обязательных навыков, постигаемых в процессе семейного воспитания, особенно девочек. Долго сохранялось традиционное распределение ролей в музыкальном быту народа: женщины великолепно играли на музыкальных инструментах, мужчины

исполняли виртуозные танцы. Упрек девушке «петь не умеет» был аналогичен мнению «прясть не умеет».

Таким образом, каждый мужской и женский персонаж в эпосе индивидуален, но в целом они составляют **идеал человека**, который включает следующие этико-психологические черты: оптимизм, гордость, честолюбие, активность, экстравертность (общительность), идеализм (стремление видеть в человеке только хорошие стороны), рационализм (любовь к логике), творческое начало, артистизм и яркость, щедрость натуры, готовность помогать окружающим, великодушие. Эти черты являются признаками национального характера таджиков.

Литература

1. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы / И.С. Брагинский. - Сталинабад, 1956. -249с.
2. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии / И.С. Брагинский. - М.: Академия наук СССР, 1956. - 301с.
3. Гегель. Эстетика / Гегель.- М., 1968. - 448с.
4. «Гуругли».Таджикский народный эпос. - М.: Главная редакция восточной литературы, 1989. -701с.
5. «Гуругли». Девять сказаний о подвигах Гуругли и Аваза - богатыря; пер. с таджикского Т. Стрешневой и Д. Виноградова. - Душанбе, 1983. – 160с.
6. Чичеров В.И. Вопросы теории и истории Народного творчества / В.И. Чичеров. - М.: Сов. Писатель, 1959 . – 301с .
7. Цалишвали С. Витязь в тигровой шкуре / С. Цалишвали. - М., 1966. - 227с.
8. Шадриков В. Д. Философия образования и образовательной политики / В.Д. Шадриков. - М.: Исслед. центра проблем качества подготовки специалистов. - 1993. - С.111-122.